

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 82 syksy 3/2014

Pääkirjoitus

3 Jaakko Belt

n & n -haastattelu

6 Hanne Appelqvist,
Sir Anthony Kenny – filosofi ja humanisti

Ulkomaailman kirjeenvaihtajat

13 Cordelia Fine, Sukupuolitettua aivohöttöä
17 Benjamin Kunkel,
Piketty perattuna ja pureskeltuna

Kolumni

32 Jyrki Siukonen, Danto & Brillo-laatikot

Marx

35 Jaakko Belt, Paula Rauhala & Jarkko S. Tuusvuori,
Matkaoppaana Marx
– haastattelussa Tuomas Nevanlinna
43 Elmar Altvater, Marx on täällä taas
49 Paula Rauhala, Michael Heinrich työn jäljillä
57 Wolfgang Fritz Haug,
Marxismi-sanakirjan ensimmäiset 30 vuotta
62 Jukka Gronow, Kapitalismin lopun alku?
70 Antti Ronkainen, Jubileen aika
73 Tere Vadén, Heideggerin Marx
81 Marcello Musto, Internationaalinen arkkitehti

Kolumni

92 Outi Korhonen,
Kansainvälisen oikeuden kenttäkoe

Artikkeli

94 Jukka Mikkonen,
Metsän kauneudesta ja kauheudesta

Elokuvat – Sodankylä

108 Tytti Rantanen,
Veiko Öunpuu, virnuileva vakavikko
112 Tytti Rantanen & Noora Tienaho,
Dokufiktiota ja tapain turmelusta
115 Noora Tienaho, Soivat mykät

Otteita ajasta

118 Tapani Kilpeläinen & Jouni Avelin, Lehtikatsaus
119 Jaakko Belt & Anna Ovaska,
Tieteen termipankin taustavoimat
122 Jaakko Belt & Anna Ovaska,
Etiikka.fi ja somen säännöt
123 Elina Halttunen-Riikonen,
Biopolitiikan globaali näyttämö
126 Elise Liikala, Lapsifiloo brittikoulussa
130 Noora Tienaho, Älyn proletaari ja tarinankertoja

Kirjat

132 Essi Syrén, Poliittinen Benjamin
134 Elina Halttunen-Riikonen,
Koti ei-suomalaisen maalla
136 Antti Salminen, Surrealismia säästöliekillä
137 Noora Tienaho, Taidekenttä tänään
139 Saara Hacklin, Monialainen taiteentutkimus
140 Johanna Skurnik, Metrinen maailmamme
142 Antti Kero, Mittaamisen määrät

s. 144
niin & näin
-kirjoittajaohjeet

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, paatoimittaja@netn.fi
Antti Salminen, anttie@gmail.com

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Jukka Mikkonen, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Mervi Ahonen, mervi@mao.fi
Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunenriikonen@gmail.com
Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@uta.fi
Petri Räsänen, E.Petri.Rasanen@uta.fi
Maria Salminen, johan.ludwig.pii@gmail.com
Sami Syrjämäki, sami.syrjamaki@gmail.com
Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com
Jarkko S. Tuusvuori, jarkkostuusvuori@gmail.com
Tere Vadén, tereensio@gmail.com

AJANKOHTAISTOIMITUS

Risto Koskensilta & Anna Ovaska, ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirkka Hietanen, mirkka.hietanen@voima.fi

TOIMITUSNEUVOSTO Antti Arnkil, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julia Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen, Kaisa Luoma, Yrsa Neuman, Tuukka Perhoniemi, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Markku Roinila, Milla Tiainen ja Milla Törmä

TILAUKSET Kestotilaus 12 kk 45 euroa, ulkomaille 49 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaikaisiksi. Määräaikaistilaus 49 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITEASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT 1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Väri-ilisä sisäisivuilla + 20 %. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT Osuuspankki 573274-251814

JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkopainettu)

21. vuosikerta

PAINOPAikka Vammalan Kirjapaino Oy

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Elmar Altvater, ks. s. 46, **Hanne Appelqvist**, PhD, tutkija, Suomen Akatemia, Helsingin yliopisto, **Jouni Avelin**, kustannustoimittaja, Turku, **Jaakko Belt**, FM, päätoimittaja, Tampere, **Cordelia Fine**, PhD, psykologi ja kirjailija, Melbourne, **Jukka Gronow**, sosiologian emeritusprofessori, Uppsalan yliopisto, dosentti, Helsingin yliopisto, **Saara Hacklin**, FT, Helsinki, **Elina Halttunen-Riikonen**, FM, tohtorikoulutettava, Helsingin yliopisto, **Wolfgang Fritz Haug**, emeritusprofessori, Berliini, **Asko Helminen**, kääntäjä ja vapaa tutkija, Helsinki, **Antti Kero**, tutkija, Sodankylän geofysiikan observatorio, **Tapani Kilpeläinen**, **Juha Koivisto**, dosentti, YTT, FM, Tampere **Outi Korhonen**, kansainvälisen oikeuden professori, Turun yliopisto, **Benja-**

min Kunkel, kirjailija, esseisti ja toimittaja, Yhdysvallat, **Elise Liikala**, taiteen maisteri, Helsinki, **Jukka Mikkonen**, FT, Otava, **Marcello Musto**, ks. s. 90, **Anna Ovaska**, FM, VTM, tohtorikoulutettava, Helsingin yliopisto, **Tytti Rantanen**, FM, tohtorikoulutettava, Takoma Park, MD, **Paula Rauhala**, FM, tohtoriopiskelija, Tampereen yliopisto, **Antti Ronkainen**, YTM, jatko-opiskelija, Helsinki, **Antti Salminen**, vapaa tutkija, Tampere, **Jyrki Siukonen**, taitelija ja tutkija, Taideyliopisto, **Johanna Skurnik**, FM, tohtorikoulutettava, yleinen historia, Turun yliopisto, **Essi Syrén**, FM, tohtorikoulutettava, Turun yliopisto, **Noora Tienaho**, HuK, filosofia, Tampereen yliopisto, **Jarkko S. Tuusvuori**, Helsinki, **Tere Vadén**, professori (ma.), Aalto yliopisto

NIIN & NÄIN on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtaustapa, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksimi. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

Kotisivut: www.netn.fi

NIIN & NÄIN on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 70 nidettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyysejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistiikkaa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

Verkkokauppa: <http://www.netn.fi/kauppa/>

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisen arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

Filosofia.fin osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaalityö on myös yllä aktiivista tiedotuspalsta sähköpostilistoinen sekä kaikkeen puuttuva filosofian verkkokolokki.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakkala.

www.filosofia.fi

NIIN & NÄIN on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofiaa keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjajuhlilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

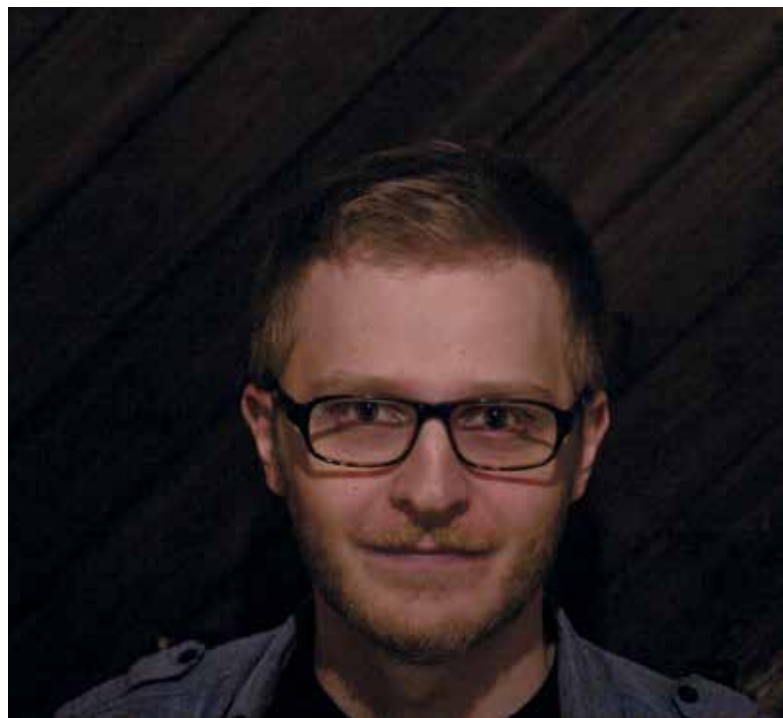
JAAKKO BELT

” Pahan ongelmasta tulee sodanjälkeisen eurooppalaisen ajattelun perustavin kysymys.”¹ Poliittisen teoreetikon Hannah Arendtin (1906–1975) ennustusta vuodelta 1945 voi jälkiviisaasti pitää sekä optimistisenä että pessimistisenä. Toisaalta maailmansotien, kansanmurhien ja totalitarismin vuosisata on pakottanut tekemään tiliä kohdatun pahan kanssa. Yleinen teologinen tai filosofinen pahuuden ongelma on jakaantunut lukuisiksi erityisiksi kysymyksiksi teoista, tapahtumista ja pahan ilmenemismuodoista, joita ei enää voi ohittaa. Toisaalta viime vuosisadan historia yhtä aikaa muistuttaa, ettei moraalijattelu tai eettinen teoria pystynyt vastustamaan pahaa. Vaatimusta ajatella pahaa piiskaa näin tieto ajattelun riittämättömyydestä, teorian välttämättömästä epäonnistumisesta. Jos pahaan ei suoraan voida vastata, on syytä kuitenkin kehittää välineitä ja käsitteitä sen ymmärtämiseen.

Pahan kuvaaminen on synnyttänyt ristiriitaisia vaateita. Toisaalta kaasukammioiden kauheutta on pidetty mahdottomana tavoittaa vähättelemättä inhimillistä kärsimystä tai mystifioimatta pahuutta. Tallenteet tai representaatiot on nähty periaatteellisestikin kyseenalaisina: ainutkertaisen julmuuden esittämisessä on helposti jotain moraalisesti epäilyttävää tai uhreja epäkunnioittavaa. Käsittämättömästä pahuudesta on tullut ’esittämättömissä olevaa’. Pahan läsnäolo ja kyvyttömyys tarttua siihen tiivistyvät kulttuuriteoreetikko Theodor Adornon (1903–1969) kuuluisaan lausahdukseen, jonka mukaan Auschwitzin jälkeen on mahdotonta kirjoittaa runoja.² Toisaalta juuri julmuuksien erityislaatuisuus on antanut pontta kuvalliselle ja kirjalliselle toisinnolle, jottei sama pääsisi koskaan tapahtumaan uudelleen – jotta paha saisi tulevaisuudessa palkkansa. Vaatimus kuvata pahuutta yhdistyy näin kieltoon tai kyvyttömyyteen esittää sitä.

Arendtin ja Adornon sukupolven pahan kokemuksen ytimessä olivat maailmansotien kauhut, natsien hirmuteot, atomipommi ja pakkovallan paino. Totalitarismien vuosisataa luonnehti silmittömän väkivallan lisäksi kenen tahansa pahuus. Historiallisena ilmiönä 1900-luvulle tyypillistä pahuuden muotoa on usein eritelty juuri Arendtin ajatuksella pahan banaalisuudesta: tavalliset ihmiset pysyivät ennennäkemättömässä mitassa raakuuksiin pelkkää tottelevaisuuttaan ja täydellistä kyvyttömyyttään itsenäiseen ajatteluun. Vuosituhannen taitteen länsimainen kokemus pahasta tiivistyy puolestaan kansanmurhiin ja sotarikoksiin, humanitaarisiin katastrofeihin, terrorismiin ja rikolliseen tai mielipuoliseen pahaan. Mikään ei takaa, että samat käsitteet riittävät pahan ilmenemismuotojen analysointiin 2000-luvulla.

Valokuva: Antti Salmi

Jaetun kokemukseperustan lisäksi pahan suhde kuvaan on muuttunut tällä vuosituhanella. Enää ei ensisijaisesti väitellä siitä, voiko tai saako pahaa esittää. Viimeistään syyskuun yhdennentoista myötä paha tuli pyytämättä kuviin, levisi reaaliajassa vastaanottimiin ja virtualisoitui verkkoon. Tuskin edes röyhkeimmät teoretisoijat olisivat luonnehtineet WTC-iskuja ”Pahan spektaakkeliiksi” tai symboliseksi väkivallaksi, jollei tapahtumaa olisi mediassa todistettu globaalilla näyttämöllä suoraan rahan ja vallan ytimestä³. Kaikkea pahaa ei edelleenkään kuvata, mutta visualisoitu paha on saanut otteen moraalisesta mielikuvituksesta ja ohjannut julkista keskustelua. Ääriislamistisen Isis-järjestön tuoreet videot joukkomurhista ja mestauksista asettuvat tähän jatkumoon. Kuvapropagandan juuret ovat miehityksen aikaisen ja sen jälkeisen Irakin jihadistiliikkeessä. Pahantekijät ovat sisäistäneet kuvien voiman ja strategisen merkityksen.

*

Oikeustieteilijä Jarna Petman on jäljittänyt pahan retoriikkaa terrorisminvastaisen sodan ensimmäisinä vuosina.

Hänen mukaansa ”pahan kuvien” yleistymisen teki pahuuden pohdinnasta asiayhteydessään entistä hankalampaa. Presidentti Bushin retoriikalle oli ominaista esittää pahuuden vastustaminen eksistentiaalisena kamppailuna elämäntavasta ja jopa ihmiskunnan kohtalosta. Vihollisesta puhuttiin yleisemminkin teologisessa sävyssä metafysisen pahuuden absoluuttisena ilmentymänä. Retoriikkaa siivittivät ehdottomat kahtiajaot (”joko olet puolellamme tai meitä vastaan”, ”joko on tehtävä jotain tai ei mitään”, ”sivilisaatio tai barbaria”). Samalla tekojen poliittisten syiden arviointi jäi vähemmälle, ja moraalinen varmuus korvasi oikeudellisen pohdinnan ja dialogin.⁴

Isisin raakuudet ovat arvatenkin synnyttäneet vastatoimien lisäksi samankaltaisia retorisia vastareaktioita kuin reilu vuosikymmen takaperin. Raportoitujen hirmutekojen ja graafisten kauheuksien edessä monen huullilla on ensimmäisenä käynyt sana ”barbarismi”. Karmisevia väkivallantekoja, mielivaltaista oikeuden jakamista ja kalifaatin perään haikailua on mediassa taajaan kutsuttu ”keskiaikaiseksi”. Presidentti Obamakin ennätti julistamaan YK:n yleiskokoukselle: ”Ainoa kieli, jota tämänkaltaisen pahuus ymmärtää, on voiman kieli.”⁵

Tällaisessa retoriikassa on kiusauksena tulkita Isisin toimia puhtaana pahuutena ja liikkeen seuraajia tämän pahuuden edustajina, ”uusina barbaareina”. Mutta juuri tekojen julmuuden takia niitä olisi hyödyllisempää käsitellä – ja vastustaa – ’poliittisena pahana’. Poliittikanutkija Alan Wolfen määritelmä on käyttökelpoinen:

”Poliittinen pahuus on tarkoituksellista, pahansuopaa ja tarpeetonta kuolemaa, tuhoa ja viattomien ihmisten kärsimystä, jota liikkeiden ja valtioiden johtajat tuottavat pyrkiesään saavuttamaan toteuttamiskelpoiset tavoitteensa noudatteleamalla omaa strategiaansa.”

Määritelmä tuntuisi välttävän pahan retoriikalle ja selittämälle tyypillisen patologisoinnin, psykologisoinnin ja biologisoinnin. Huomio kiinnitetään myös kattoideologioiden, ”suurten liikkeiden” tai kokonaisten maailmankatsomusten sijaan paikalliseen valtopoliittikkaan ja liikkeiden omiin lähtökohtiin.⁶

Samalla poliittinen paha erotellaan käsitteellisesti piirullisesta pahasta, jota tehdään pahan itsensä vuoksi. Poliittinen paha on välineellistä, enemmän tai vähemmän laskelmoitua ja päämäärään suuntautunutta. Näin tulkittuna pahuutta ei nähdä ihmisluontoon pesiytyneenä alkuvoimana, eikä sille anneta teologista auraa – sen otaksuttu toismaailmallinen oikeutus kielletään. Poliittinen paha ei myöskään pakota vastaamaan ”keinoja kaihtamatta”: poliittisia, moraalisia ja oikeudellisia näkökohtia huomioimatta.

Isisin toimintaa on erityisen hankalaa jäsentää poliittisena pahana, koska sen keinovalikoima rikkoo niin jyrkästi moraalitajua. Siinä missä vihollisesta usein maalataan todellisuuttakin julmempi kuva, ”annetaan pahalle kasvot”, Isisin strategiana on demonisoida itsensä. Videoitujen raakuuksien tavoitteena on herättää erityisesti

Irakin armeijassa, kurdeissa, jesideissä ja Syyrian maltillisessa oppositiossa kauhua, rekrytoida seuraajia, saada länsi reagoimaan epäedullisesti etenkin Syyrian tilanteeseen, ruokkia uskonnollista Hyvän ja Pahan kamppailua ja kiihdyttää ”sivilisaation ja barbarian” välistä kulttuurien yhteentörmäystä. Samalla päämääränä on hämentää ja peitellä niin liikkeen ideologista ja historiallista taustaa kuin Syyrian valtatyhjiötä ja Irakin sisäistä hajaannustilaakin⁷. Toisin sanoen pahuuden synnyttämää myötätuntoa yritetään ohjata harhaan ja kääntää lännen valmius voimankäyttöön omia tarkoituksiperiään vastaan. Isisin tunnistaminen ja analysointi poliittisena pahana auttaa välttämään näitä vaaroja ja rajoittamaan niiden seurauksia.

Jos Arendtia on uskomisen, 1900-luvulla paha banalisoitui, koska ihmisryhmät massoittain osoittautuivat kykenemättömiksi kysymään itseltään toimiensa oikeutusta. Nykypäivän kuvavirrassa paha uhkaa arkipäiväistyä myös vastakkaista reittiä: vastaanottaja turtuu inhimilliseen kärsimykseen samaa tahtia kuin viestintävälineissä julkaisu- ja uutisointikynnys nousee. Siinä missä ensimmäinen moraalinen impulssi tai inhimillinen vaisto pakottaa puuttumaan raakaan pahansuopuuteen keinolla millä hyvänsä, kameran kääntyessä tai sortokeinojen vakiintuessa huomio ohjautuu helposti muualle. Syyskuun yhdennentoista jälkeen on kasvamassa sukupolvi, jolle ”pahan kuvat” ja retoriikka ovat liiankin tuttuja. Vahva moraalinen intuitio on usein oikeutetusti ensimmäinen reaktio kohdattuun pahaan, mutta sen ei soisi jäävän viimeiseksi. Wolfen sanoin ”kohdatessamme poliittista pahuutta meidän on parempi reagoida ’poliittiseen’ kuin ’pahaan’”.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Nightmare and Flight. Teoksessa *Essays in Understanding, 1930–1954. Formation, Exile, and Totalitarianism*. Toim. Jerome Kohn. Harcourt, Brace & Company, 1994, 133–135 (134).
- 2 Elokuvan mahdollisuudesta kuvata Auschwitzin kauheutta, ks. esim. Shigehiko Masumi, Fiktio ja ’esittämättömissä oleva’ – Kaikki elokuvat ovat vain toisintoja mykkäfilmeistä (Fiction and the ’Unrepresentable’. All Movies are but Variants on the Silent Film, 2009). *niin & näin* 3/11, verkkokoekstra. <http://netn.fi/lehti/niin-nain-311/fiktio-ja-esittamattomissa-oleva>
- 3 Jean Baudrillard, Terrorismin henki (L’*esprit du terrorisme*, 2001). Teoksessa *Terrorismin henki*. Suom. Olli Sinivaara. Tutkijaliitto, Helsinki 2006, 23–51.
- 4 Jarna Petman, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa Immanuel Kant, *Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotkas. Loki-Kirjat, Helsinki 2004, 271–288.
- 5 <http://www.hs.fi/ulkomaat/YKn+turvaneuvosto+vaatii+kaikkia+maita+kieltämään+lailla+terrorismiturismin/a1411569498844>
- 6 Alan Wolfe, Pahantekijät ja me (kirjasta Political Evil. What It Is and How to Combat It, 2011). Suom. Sami Syrjämäki. *niin & näin* 1/12, 16–20.
- 7 Ks. erit. Owen Bennett-Jones, How Should We Think About the Caliphate? *London Review of Books*. Vol. 36, No. 14, 2014, 5–7. Verkossa: <http://www.lrb.co.uk/v36/n14/owen-bennett-jones/how-should-we-think-about-the-caliphate>

Valokuva: Laura Vesa

Mikko Kallio (s.1971) on tamperelainen kuvataiteilija. Hänen teoksiaan on Kiasman, Helsingin taidemuseon, Suomen valtion ja Tampereen kaupungin kokoelmissa. Talvella 2015 Kallio työskentelee Suomen New Yorkin kulttuuri-instituutin residenssissä.
www.mikkokallio.com

”Taiteellisen työni taustalla on idea ihmisyyden monimuotoisuudesta. Tärkeää on myös ylös- ja eteenpäin suuntautuva liike sekä pyrkiminen kohti mahdotonta. Tavoitteeni on vastakohtainen todellisuuden kuvaimiselle tai jäsentämiselle: kuvissa rakennan maailmaa uudelleen. Lisään ja poistan paperia. Osa häviää, toinen kappale tulee tilalle. Muutoksesta ovat todisteena teoksessa näkyvät jäljet. Paperitöissä käytän tussia, lyijykynää, kollaasia ja vesiväriä. Kankaalle tai levyille maalaan akryyli- ja öljyvärein.”

Valokuva: Perri Koivunen

Laura Vainikka (s.1979) on vantaalainen kuvataiteilija, joka on valmistunut Taideyliopiston Kuvataideakatemiasta 2013.

”Taiteessani käsittelen kolmea teemaa: valoa, kuvaa ja havaintoa. Minua kiinnostaa valoon liittyvä hämäryys, havaintokokemukseen sisältyvä sattumanvaraisuus ja kuvassa tapahtuva muutos.

Käytännössä työskentelen yleensä painotekniikoita hyödyntäen ja lyijykynällä piirtäen. Lopputulos teoksessa jää kuitenkin usein hämäräksi, teosta on vaikea identifioida minkään tekniikan avulla. Minulle on tärkeää pohtia, missä kuvan rajat sijaitsevat, kuinka havainto syntyy tai mitä valo on. Pyrkimyksenäni on herättää katsojassa hiljainen kysymys siitä, mitä ja miten näen, tai mitä haluan nähdä.”

HANNE APPELQVIST

Ajattelun kohteena ihminen

Sir Anthony Kenny muistuttaa humanismin perinteestä

Ihmistä kuvaavia käsitteitä käytetään usein alkuperäisestä yhteydestään irrallaan. Geeneistä puhutaan niin kuin ne olisivat itsenäisiä moraalisia toimijoita, tietokoneita inhimillistetään ja joskus instituutioitakin kuvataan ikään kuin ne olisivat inhimillisiä olentoja. Tällainen antropomorfismi perustuu sekaannukseen ja on ihmisen ainutkertaisuuden ymmärtämisen vihollinen, toteaa 83-vuotias brittifilosofi Sir Anthony Kenny¹. Sir Anthony vieraili kesällä Suomessa puhumassa humanismista, filosofian tehtävästä, uskonnosta, Wittgensteinista ja Georg Henrik von Wrightista. Vierailun yhteydessä häntä haastatteli Hanne Appelqvist (HA). Keskusteluun liittyivät myöhemmin myös Thomas Wallgren (TW) ja Bernt Österman (BÖ).

HA: Aikamme filosofinen eetos on naturalismi, joka dominoi paitsi metafysiikkaa ja epistemologiaa myös kielifilosofiaa, mielenfilosofiaa ja toiminnan filosofiaa. Wittgensteinin, von Wrightin ja Anscomben sijaan tärkeässä roolissa ovat Davidsonin ja Chomskyn kaltaiset ajattelijat. Te olette kuitenkin puolustanut wittgensteinilaista käsitystä filosofian menetelmästä luonnontieteiden menetelmistä riippumattomana. Kertoisitteko tästä enemmän?

Olen kanssasi samaa mieltä siitä, että Wittgensteinin, von Wrightin, Anscomben ja itseni kannattama näkemys filosofiasta on nykyään epämuodikas. Kun aikanaan 50-luvulla tulin filosofian pariin, Wittgenstein ja hänen inspiroimansa analyyttinen filosofia oli tuolloin uutta ja innostavaa. Oxford oli filosofian keskus. Ihmiset ympäri maailman matkustivat Oxfordiin opiskelemaan ja kuuntelemaan esimerkiksi Austinin ja Rylen luentoja. Nämä eivät olleet varsinaisesti Wittgensteinin oppilaita, mutta harjoittivat samantapaista filosofiaa. Tilanne on muut-

Valokuva: Sami Syrjämäki

tunut – valitettavasti. Nykyään naturalismi on suosittua. Ihmiset eivät enää juurikaan tule Yhdysvalloista Oxfordiin opiskelemaan filosofiaa vaan pikemminkin päinvastoin.

Amerikkalainen filosofoinnin tyyli on muuttunut vallitsevaksi, uskoakseni osittain Quinen, Davidsonin ja muiden menestyneiden filosofien takia. Uskoakseni Wittgenstein harmittelisi tässä kehityksessä eniten sitä, että koko elämänsä ajan – ei vain *Tractatusessa*, vaan aina kuolemaansa saakka – hän ajatteli, että filosofia ei ole yksi luonnontieteistä vaan on niiden ylä- tai alapuolella². Tämä tarkoittaa, että filosofia ei niinkään koske informaatiota kuin sen ymmärtämistä. Filosofit ei tiedä mitään sellaista, mitä muut eivät tietäisi, hänellä ei ole pääsyä johonkin erityiseen informaation lajiin. Filosofit yrittää ymmärtää, asettaa asianmukaiseen intellektuaaliseen kontekstiin sen, mitä jo tiedetään. Kuten Wittgensteinin kerran totesi, filosofit kokoaa muistutuksia siitä, mikä on ilmeistä³. Tämä heijastelee jossain mielessä Augustinuksen ajatusta, jonka mukaan kaiken oppimisen päämäärä on päästä sinne, mistä aloitimme. Toivon, että nykyinen naturalistinen trendi on ohimenevä vaihe, ja lopulta palaamme siihen käsitykseen filosofiasta, jota Wittgensteinia ja von Wrightia seuraten pidän oikeana.

Filosofia ja humanismi

HA: Huomenna pidätte ensimmäisen von Wright -luennon ja aiotte käsitellä antropomorfismia humanismiin kohdistuvana uhkana. Selittäisittekö, mitä tässä yhteydessä tarkoittatte antropomorfismilla ja miksi pidätte sitä uhkana?

Humanismilla tarkoitan sellaista humanismia, jota von Wright puolusti. Sen mukaan ihminen on ainutlaatuinen, ja sitä pitää ymmärtää ja arvioida inhimillisillä, ei luonnontieteellisillä käsitteillä. Antropomorfismilla taas tarkoitan sellaisten käsitteiden ja predikaattien, jotka oikeasti soveltuvat vain ihmisen kuvaamiseen, soveltamista ei-inhimillisiin asioihin. Erotan viisi eri antropomorfismin lajia ja väitän, että kukin niistä on este sen ymmärtämiselle, mitä ihminen on ja mikä tekee ihmisestä ainutlaatuisen. Erottamani viisi lajia jakautuvat kahteen luokkaan. Kolmessa niistä käytetään ihmiskäsitteitä kuvaamaan asioita, jotka ovat jotakin ihmistä vähemmän, kuten ihmisen osat, ihmistä alemmat eläimet ja ihmisen luomat teknologiat. Esimerkkejä biologisesta antropomorfista ovat tilanteet, joissa biologit puhuvat esimerkiksi ”itsekkäistä geeneistä” kuvaten DNA-merkkijonoa ikään kuin se olisi ihminen inhimillisine hyveineen ja paheineen. Tai kun neurofysiologit selittävät, että aivot, pikemmin kuin ihminen itse, ensin tekevät päätöksiä ja sitten kertovat niistä meille. On olemassa myös zoomorfista antropomorfia, joka käsittelee korkeampia eläimiä ikään kuin ne olisivat ihmisen kanssa samalla tasolla. Yleensä tällaiseen näkemykseen yhdistyy kielen suunnattoman merkityksen ohittaminen. Teknologinen antropomorfismi puolestaan kuvailee tietokoneita ja muita koneita, kuten robotteja, ihmiskäsittein.

Aihe on varsin ajankohtainen. Huomasin, että päivän *Financial Times*issa on koneiden etiikkaa käsittelevä etusivu juttu, jossa pohditaan mahdollisuutta, että jokin supertietokone muka ottaisi ohjat omiin käsiinsä. On toki aivan aitoja eettisiä kysymyksiä vaikkapa tilanteessa, jossa tietokoneen ohjaama auto joutuu onnettomuuteen, mutta mielestäni ajatus ihmisen älyn ylittävistä ja siitä riippumattomasta tekoälystä on fantasiaa, johon *Financial Times* tuntuu tässä menevän mukaan. Näissä kolmessa tapauksessa jotakin ihmistä alemmaa siis käsitellään ikään kuin se olisi inhimillistä.

Lisäksi on kaksi yli-inhimillistä tapausta. Näistä institutionaalinen antropomorfismi kuvaa instituutioita ihmiskäsittein. Suurta vahinkoa ei toki tapahdu, jos nimittää yliopistoaan Alma Materiksi. Mutta hegeliläisessä muodossaan, jossa valtiot käsitellään ihmiset ylittäviksi organismeiksi ja ihmisyksilöt puolestaan käsitellään vain niiden osina, näkemys on vaarallinen, kuten fasismi ja natsismi osoittavat. Kirkollinen antropomorfismi puolestaan puhuu pyhästä kirkkoäidistä ja äidin hellyydestä. Tällä puhettavalla peitellään usein todella rumia toimintatapoja. Mahdatteko muistaa kohtausta Verdin oopperassa *Don Carlos*, jossa suurinkvisiittori suostuttelee kuningas Filipiä surmaamaan poikansa? Musiikki on molli-voittoista, ja sitten yhtäkkiä kaikki muuttuu lempeäksi, kun pyhä kirkkoäiti on valmis sulkemaan jälleen sylinsä, jos vain alistuu sen tahtoon. Lopuksi on olemassa teologista antropomorfismia. Uskonnolliset väitteet esimerkiksi Jumalan vihasta tulkitaan kirjaimellisesti, ja näin oikeutetaan kaikenlaista uskonkiihkoilua. Haluan siis sanoa, että vaikka antropomorfismia voisi luulla ihmisystävälliseksi näkökulmaksi, asia ei ole näin. Antropomorfismi on ihmisten ainutkertaisuuden ja arvon ymmärtämisen vihollinen.

HA: Usein humanismia verrataan uskonnolliseen, esimerkiksi kristilliseen maailmankatsomukseen. Humanismin ajatellaan edustavan länsimaisen sivistyksen keskeisiä arvoja ja tässä mielessä tekevä kristinuskosta suorastaan tarpeetonta.

Usein humanismin myös ajatellaan olevan uskonnon kanssa ristiriidassa. Englannin keskeisin uskontokriittinen yhdistys on nimeltään Humanistinen yhdistys. Siksi alussa totesin puhuvani humanismista von Wrightin merkityksessä, mikä ei mielestäni ollut uskonnonvastainen, vaikka von Wright ei varsinaisesti uskontoa käsitellytkään. Näin ymmärrettynä humanismi ei ole uskonnolle, eikä varsinkaan monille uskontoon sisältyville arvoille vastakkainen näkemys. Uskon, että monet uskonnon edustamat arvot voidaan säilyttää tulkittamatta raamatullista tai muuta uskonnollista kieltä kirjaimellisesti. Ajattelen, että uskonto on monessa mielessä humanistisempaa kuin von Wrightin vastustama luonnontieteellinen naturalismi. Mitä tulee esimerkiksi ihmisen ja muiden eläinten keskinäiseen vertailuun, kristillisessä ja aristoteelisessa perinteessä ihmiset on asetettu muiden eläinten yläpuolelle. En tarkoita tässä vain raamatullisia ohjeita eläinten hyödyntämisestä vaan kristillis-aristoteelista ajatusta ihmisistä rationaalisuutensa puolesta ainutlaatuisina olentoina, käyt-

”Ystävälläni ja kiihkeällä ateistilla Gilbert Rylella oli tapana todeta, että on olemassa kahdenlaisia ateisteja: niitä, jotka laulavat virsiä, ja niitä, jotka eivät.”

tivätpä he tätä kykyä tai eivät. Tästä syystä eläinten ei katsottu kuuluvan ihmisten moraaliyhteisöön. Toki ihmisten tuli kohdella eläimiä hyvin, mutta eläinten ei ymmärretty olevan samalla moraaliosalla tasolla. Nykyään taas on tavallista ajatella, että eläimet kuuluvat kanssamme samaan moraaliyhteisöön. Näin ajattelevat tavallisesti esimerkiksi eläinten kanssa työskentelevät tieteen tekijät, joskaan eivät ne, jotka tekevät eläinkokeita. Ajatuksen filosofinen tausta on Benthamin filosofiassa. Bentham torjui aristoteelisen rationalismin ja uskoi, että nautinto ja kipu ovat moraalin kriteerit. Tällöin on tietysti luontevaa ajatella eläinten kuuluvan kanssamme samaan moraaliyhteisöön, koska nekin tuntevat nautintoa ja kipua. Mutta tässä ajaudumme jo toiseen aiheeseen. Luennollani aion joka tapauksessa todeta, että asettaessaan humanismin ja naturalismin vastakkain von Wright ei tullut ajatelleeksi kolmatta vaihtoehtoa, nimittäin supernaturalismia, jonka mukaan sekä ihminen että luonto ovat yhden yliluonnollisen olennon luomusta. Tämä on tavallaan yllättäväkin, kun ottaa huomioon hänen yhteistyönsä yhden aikamme merkittävimmän supernaturalistin eli Elisabeth Anscomben kanssa.

Uskonto

HA: Jumalan olemassaolo on ollut perinteisesti keskeinen aihe uskonnonfilosofiassa. Myös te olette käsitellyt teemaa esimerkiksi Tuomas Akvinolaista koskevissa töissänne. Viime aikoina olette kuitenkin korostanut – Wittgensteinia mukaillen, tekisi mieli sanoa – uskonnollisen kielen metaforista luonnetta. Olette myös todennut, että agnostikkokin voi osallistua uskonnon harjoittamiseen ja esimerkiksi rukoilla. Mikä mielestänne on teidän merkitys kristinuskolle nimenaan ontologisena teesinä?

Ajattelen, että ollakseen kristitty on oltava teisti. Mutta ei tarvitse olla teisti rukoillakseen. Jos on ateisti, on mieleetöntä rukoilla. Mutta jos on aidosti agnostikko ja pitää Jumalan olemassaoloa mahdollisena, vaikka ei sitä tiedäkään, rukoilemisessa on järkeä samaan tapaan kuin jos olisit pulassa ja huutaisit apua tietämättä, kulleko kukaan avunhuutojasi. Ja jos rukoilemisessa on tässä mielessä järkeä, ei kirkossa käyminen ole ag-

nostikolta ulkokultaista. En itse käy kirkossa kovinkaan usein ja nykyään valitettavasti enimmäkseen hautajaisissa. Kahta asiaa en kuitenkaan kirkossa tee. En lausu uskontunnustusta, koska en usko kaikkiin sen sisältämiin asioihin, enkä osallistu ehtoolliseen. En olisi itselleni uskollinen, jos lausuisin uskontunnustuksen, ja ehtoolliseen osallistuminen taas olisi loukkaavaa uskovaisia kohtaan. Virsien laulamiseksi ei puolestaan ole mitään vikaa. Ystävälläni ja kiihkeällä ateistilla Gilbert Rylella oli tapana todeta, että on olemassa kahdenlaisia ateisteja: niitä, jotka laulavat virsiä, ja niitä, jotka eivät. Hän itse kuului edellisiin.

HA: Mutta jos uskonnollinen oppi tulkitaan metaforisesti, miksi uskontunnustusta ei voisi lausua? Eikö uskontunnustuksenkin voisi ymmärtää metaforisesti?

Mielestäni uskontunnustuksen lausuminen olisi harhaanjohtavaa. Useimmat uskontunnukseen yhtyvät joka tapauksessa uskovat siitä ainakin osan. Itse uskon vain osan Jeesuksen kärsimisestä Pontius Pilatuksen aikana, ristiinnaulitsemisesta, kuolemuksesta ja hautaamisesta. Ehkä olen liian jyrkkä, mutta minusta uskontunnustuksen lausumisesta pelkkänä metaforana olisi jotakin epärehellistä. Muistan kuunnelleeni kerran pääsiäissunnuntain saarnaa Oxfordin katedraalissa, enkä pystynyt sen perusteella päättelemään, uskoiko saarnaaja Jeesuksen todella nousseen kuolleista. Myöhemmin satuin olemaan samoilla päivälliskutsuilla hänen kanssaan ja kysyin, uskoiko hän todella tyhjään hautaan ja Jeesuksen ylösnousemukseen. Hän vastasi: ”Millaisena miehenä minua oikein pidät?” On selvää, että hänen vastauksensa oli etukäteen mietitty. Sekä niitä varten, jotka pitäisivät häntä typeryksenä, jos hän uskoisi, että niitä, jotka pitäisivät häntä lurjuksena, jos hän ei uskoisi. Ei uskontunnustuksen lausumisesta toki olisi mitään epärehellistä silloin, jos lausuisin sen itsekseen ja ymmärtäisin sisällön metaforisesti. Mutta sen lausuminen julkisessa rukoushuoneessa, jossa useimmat ymmärtävät sisällön kirjaimellisesti, olisi mielestäni ongelmallista.

HA: Seuraako uskonnollisen kielen metaforisesta luonteesta sitten se, että kristinuskon oppi ei ole ristiinriidassa muiden uskontojen oppien kanssa?

”Pidän uskonnon metaforista tulkintaa houkuttelevana, koska se ei mahdollista sellaista ennakkoluuloisuutta ja eri uskontojen välistä riitelyä, johon kirjaimellinen tulkinta helposti johtaa.”

Nimenomaan – se ei olisi suoranaudessa konfliktissa. Pidän uskonnon metaforista tulkintaa houkuttelevana osittain juuri siksi, että se ei mahdollista sellaista ennakkoluuloisuutta ja eri uskontojen välistä riitelyä, johon kirjaimellinen tulkinta helposti johtaa. Tiedämme uskonnonsta nimittäin ainakin sen, että jos yksi uskonto on kirjaimellisesti totta, kaikki muut ovat kirjaimellisesti epätosia. Tämä seuraa ristiriidan laista.

HA: Wittgenstein on todennut, että uskonto kuvaa ihmiselämän tapahtumia⁴. Tarkoitatteko tätä uskonnollisen kielen metaforisella luonteella?

Kristinuskoon sisältyy niin monia erilaisia oppeja, että myös metaforia olisi useita. Kristillisistä opeista Wittgensteinilla saattoi olla mielessään oppi perisyntistä. Se voidaan ymmärtää kirjaimellisesti tarinana varhaisista esivanhemmistamme. Tähän Wittgenstein ei ymmärtääkseni uskonut sen enempää kuin minäkään. Toisaalta oppi perisyntistä voidaan ymmärtää oivalluksena ihmisluontoon sisältyvästä perustavasta heikkoudesta, jonka takia meillä on taipumus toimia väärin pikemmin kuin oikein. Ja tämän ajatuksen voi ilmaista monin eri tavoin. Monet ateistisetkin filosofit ovat ajatelleet, että ihmisluontoon sisältyy tällainen heikkous, uskomatta kuitenkaan ”alkuperäiseen perisyntiin” eli tarinaan Aadamista ja Eevasta.

Wittgenstein

HA: Olitte yksi ensimmäisistä tutkijoista, jotka pureutuivat Wittgensteinin filosofiaan. Työnne tällä alueella on ollut merkittävää perinteisen Wittgenstein-tulkinnan muotoutumiselle yhdessä esimerkiksi Peter Hackerin työn kanssa. Viime vuosina Wittgenstein-tutkimus on kuitenkin kokenut varsinaisen mullistuksen niin sanotun uuswittgensteinilaisen, terapeuttisen luku-tavan myötä. Tämä tulkintojen joukko on kyseenalaistanut monia perinteisen Wittgenstein-tulkinnan näkemyksiä, kuten kielen kuvateorian keskeisen roolin *Tractatukse*ssa, mukaan lukien itse korostamanne mentalistiset piirteet teoksessa, sääntöjen ja kielipelien merkityksen myöhäiselle Wittgensteinille, yksityisen kielen argumentin ja itse asiassa argumenttien olemas-

saolon ylipäätään Wittgensteinin myöhäisissä kirjoituksissa. Mitä ajattelette tästä kehityksestä?

Minun on tunnustettava, että en ole juurikaan lukeutunut uuswittgensteinilaisia tutkimuksia, ja omista Wittgensteinin filosofiaa käsittelevistä julkaisuistani on kulunut jo lähes 20 vuotta. Olen toki käynyt konferensseissa ja minun on sanottava, että en ole erityisen vakuuttunut ainakaan niistä uuswittgensteinilaisista tutkijoista, joita olen kuullut. Jos Wittgenstein todella uskoi, mitä he ajattelevat hänen uskoneen, miksi ihmeessä hän olisi tuhlannut aikaansa kaikkien *Tractatukseen* sisältyvien asioiden kirjoittamiseen? Eivät ne näytä mielettömiltä hölynpölyn merkityksessä, vaikka niiltä puuttuikin merkityssisältö sanan täsmällisemmässä merkityksessä. Mitä taas tulee *Filosofisiin tutkimuksiin*, olen tavallaan samaa mieltä siitä, että teoksessa ei ole varsinaisia argumentteja, vaikka puhummekin esimerkiksi yksityisen kielen argumentista. Jos suuri osa Wittgensteinin filosofisesta toiminnasta on mielettömyksien paljastamista – piilevän mielettömyyden muuttamista ilmeiseksi mielettömydeksi, kuten hän itse asian muotoili⁵ – niin silloin mielettömyyden voi osoittaa epätodeksi yhtä vähän kuin sen voi osoittaa todeksikaan. Lauseella on jo oltava mieli, jotta se voidaan osoittaa pätemättömäksi vastakkaisen käsityksen puolesta esitetyllä argumentilla.

Mitä Wittgenstein ymmärtääkseni tekee ja mitä itsekin teen, kun filosofoin, on että otetaan jokin mieleton ilmaisu, esimerkiksi Descartesilta, vakavasti ja käsitellään sitä ikään kuin se olisi mielekäs. Ikään kuin noudatellaan sen oikkuja: mitä seuraisi, jos ilmaisu olisi mielekäs? Tietenkään tässä ei oikeasti väitetä, että siitä seuraisi jotain – eihän mielettömistä lauseista seuraa mitään. Mutta tavallaan myötäilläään henkilöä, joka uskoo kyseiseen mielettömyyteen. Tämä ei johda henkilöä vakuuttumaan alkuperäisen uskomuksensa vastakohtasta. Pikemminkin häneltä katoaa halu puhua mielettömyyttä. Tällainen ajatus on täysin sopusoinnussa oman Wittgensteinin filosofista toimintaa koskevan näkemykseni kanssa ja vaikuttaa yhdeltä oikealta filosofian menetelmältä. Ja tällainen näkemys ei myöskään ole ilmeisessä ristiriidassa uuswittgensteinilaisen näkemyksen kanssa sikäli kuin sen ymmärrän.

Uuswittgensteinilaista *Tractatus*-tulkintaa minun on vaikeampi hyväksyä. Siinä he ovat mielestäni selkeästi väärässä. Mutta jaan siis puolittain heidän käsityksensä *Filosofisista tutkimuksista*.

HA: Torjuttako siis tulkinnan, jonka mukaan myöhäiseltä Wittgensteinilta voi löytää kantilaisen argumentaatorakenteen? Toisin sanoen kiellättekö, että Wittgenstein pyrki osoittamaan, että mielekkäällä kielenkäytöllä on tiettyjä välttämättömiä ehtoja?

Riippuu siitä, kuinka myöhäistä Wittgensteinia tarkoitat. Nähdäkseni *Varmuudesta*-teoksessa on kyllä jotakin varsin kantilaista. Mutta *Varmuudesta*-teoksessa ne ”saranat”, joiden varassa kaikki kääntyy⁶, eivät ole korkeamman kertaluokan kantilaisia transsendentaalisia asioita. Pikemminkin ne ovat yksinkertaisia arkielämän tosiseikkoja.

HA: Pitää paikkansa. Toisaalta ne eivät ole empiirisiä lauseitakaan.

Ne eivät todellakaan ole empiirisiä lauseita. Ajattelen kuitenkin, että Wittgenstein itse piti *Varmuudesta*-teosta keskeneräisenä työnä. Hän ei ollut tyytyväinen näihin saranoihin, jotka eivät ole sen paremmin analyttisiä kuin synteettisiääkään lauseita ja jotka eivät ole transsendentaalisia sen paremmin kuin empiirisiääkään lauseita. Hän tavallaan jätti kysymyksen auki. Emmekä me ole menestyneet siihen vastaamisessa juuri häntä paremmin.

HA: Niistä filosofeista, jotka olette maininnut omalle kehityksellenne tärkeinä ajattelijoina, Aristoteles, Augustinus ja Tuomas Akvinolainen ovat

kirjoittaneet etiikasta. Wittgenstein toisaalta ei. Varhaisella Wittgensteinilla on vain muutamia huomautuksia etiikasta, ja nekin koskevat lähinnä eettisen kielen mielettömyyttä. Myöhäisissä kirjoituksissaan Wittgenstein vaikenee etiikasta tyystin. Itse olette käsitellyt moraalikysymyksiä esimerkiksi kirjassanne *What I Believe* (2006) ja tässä suhteessa seuraatte pikemminkin ensin mainittuja ajattelijoita kuin Wittgensteinia. Miksi?

Olen kyllä kirjoittanut yleistajuisesti moraalista, mutta en ole pyrkinyt rakentamaan etiikan teoriaa Rawlsin ja Haren tapaan. Ajattelen mielelläni, että ne moraalipohdinnat, joista olen kirjoittanut, ovat kyllä filosofisten käsitysteni ohjaamia, mutta niitä ei ole varsinaisesti tarkoitettu filosofiseksi kontribuutioiksi. Tässä teen vanhanaikaisen erottelun moraaliiin ja etiikkaan, ja työni ovat kuuluneet enemmän moraaliiin kuin etiikan alaan. Vaikka ehkäpä en ole tässä aivan avoin. Oma taustani etiikassa on aristoteelis-tomistinen. Sain sellaisen koulutuksen, enkä ole halunnut uudistaa tätä puolta ajattelussani siten kuin olen halunnut uudistaa näkemyksiäni esimerkiksi mielenfilosofiasta. Olen kyllä kirjoittanut – yhdessä nuoremman poikani kanssa – kirjan *Life, Liberty, and the Pursuit of Utility* (2006). Se käsittelee onnellisuutta. Poikani Charles Kenny toimi noihin aikoihin Maailmanpankin ekonomistina ja kirjoitimme kirjan yhteistyössä. Minä kirjoitin kirjan filosofiaa käsittelevät luvut ja hän kirjoitti taloustiedettä käsittelevät luvut. Kirjan viitekehys oli aristoteelinen, koska lähdimme liikkeelle onnellisuuden luonteen tarkastelusta, ja sen poh-

Valokuva: Sami Syrjämäki

jalta sitten teimme tiettyjä käytännöllis-poliittisia johtopäätöksiä.

Eriyisen kiinnostuneita olimme onnellisuuden eri elementeistä ja siitä, miten ne on ymmärretty. Päädyimme erottamaan kolme onnellisuuden osatekijää. Ensimmäinen näistä on hyvinvointi [*welfare*] eli henkinen ja fyysinen terveys ja niin edelleen. Toinen on subjektiivinen hyvinvointi [*wellbeing*], jota kutsutaan ”onnellisuuden tieteksi”. Tutkijat käyvät kyselemässä ihmisiltä, kuinka he voivat asteikolla yhdestä kymmeneen. Me suhtauduimme asiaan hieman skeptisesti, mutta ajattelimme kyllä, että onnellisuuteen kuuluu aristoteelisen objektiivisen puolen lisäksi tietty subjektiivinen hyvinvointi, jota kutsuimme tyytyväisyydeksi [*contentment*]. Kolmas, kaikkein vaikein elementti on arvokkuus [*dignity*]. Kuten Bernard Williams aikanaan totesi, se että ihmiset tyytyvät osaansa ei tarkoita, että heidän osansa on sellainen kuin sen pitäisi olla. Orjakin voi olla tyytyväinen numeerisella asteikolla mitattuna. Yritimme siis löytää arvokkuuden tekijät, jolloin asia muuttui yhä mutkikkaammaksi. Jos siis toistääni halutaan etsiä eettinen systeemi, se löytyisi ehkä juuri tuosta kirjasta.

Keskustelu laajenee

TW: Totesitte aikaisemmin, että sijoitatte itsenne, von Wrightin ja Anscomben Wittgensteinin kanssa samaan antinaturalistiseen joukkoon mitä filosofian menetelmään tulee. Arvelisin, että myös eettisessä lähestymistavassanne jaatte von Wrightin ja Anscomben kanssa aimo annoksen aristotelismia. Mutta kuuluuko Wittgenstein mielestänne tähän ryhmään?

Olet aivan oikeassa: ei kuulu. Anscomben tapauksessa on hyvin hankalaa erottaa hänen katolista vakauksensa hänen filosofiastaan. Uskon, että Elisabethin katolisuus tavallaan suojeli häntä joutumasta tyystin Wittgensteinin pauloihin. Tavattuani useampia Wittgensteinin oppilaita, joiden elämä oli hänen takiaan mennyt enemmän tai vähemmän pilalle, minusta vaikuttaa siltä, että sellaisen kohtalon välttämiseksi tarvittiin jonkinlainen vastavoima. Elisabeth sanoi minulle kerran, että hänellä ei ole ensimmäistään ajatusta, joka ei olisi tullut Wittgensteinilta. Mutta tämä ei ole totta, koska hänellä oli kaikki nuo katoliset ajatukset. Kaikista tapaamistani Wittgensteinin oppilaista Georg Henrik oli ainoa, jolla yhtäältä ei ollut kuvaamani kaltaista vastavoimaa, mutta joka toisaalta ei myöskään joutunut Wittgensteinin pauloihin. Minusta osoittaa suurta luonteen ja älyn voimaa, että hän pystyi kehittymään itsenäisesti huolimatta läheisestä suhteestaan wittgensteinilaiseen perinteeseen.

BÖ: Sanoisitteko, että tähän vaikutti hänen varsin epäwittgensteinilainen aiheen valintansa eli deontinen logiikka? Oliko valinta tarkoituksellinen?

Mielenkiintoinen seikka von Wrightissa oli hänen pettymyksensä formaaliin logiikkaan. Toisin kuin Anscombe, von Wright oli ansioitunut loogikko, mutta myöhemmin hänen filosofinen kiinnostuksensa suun-

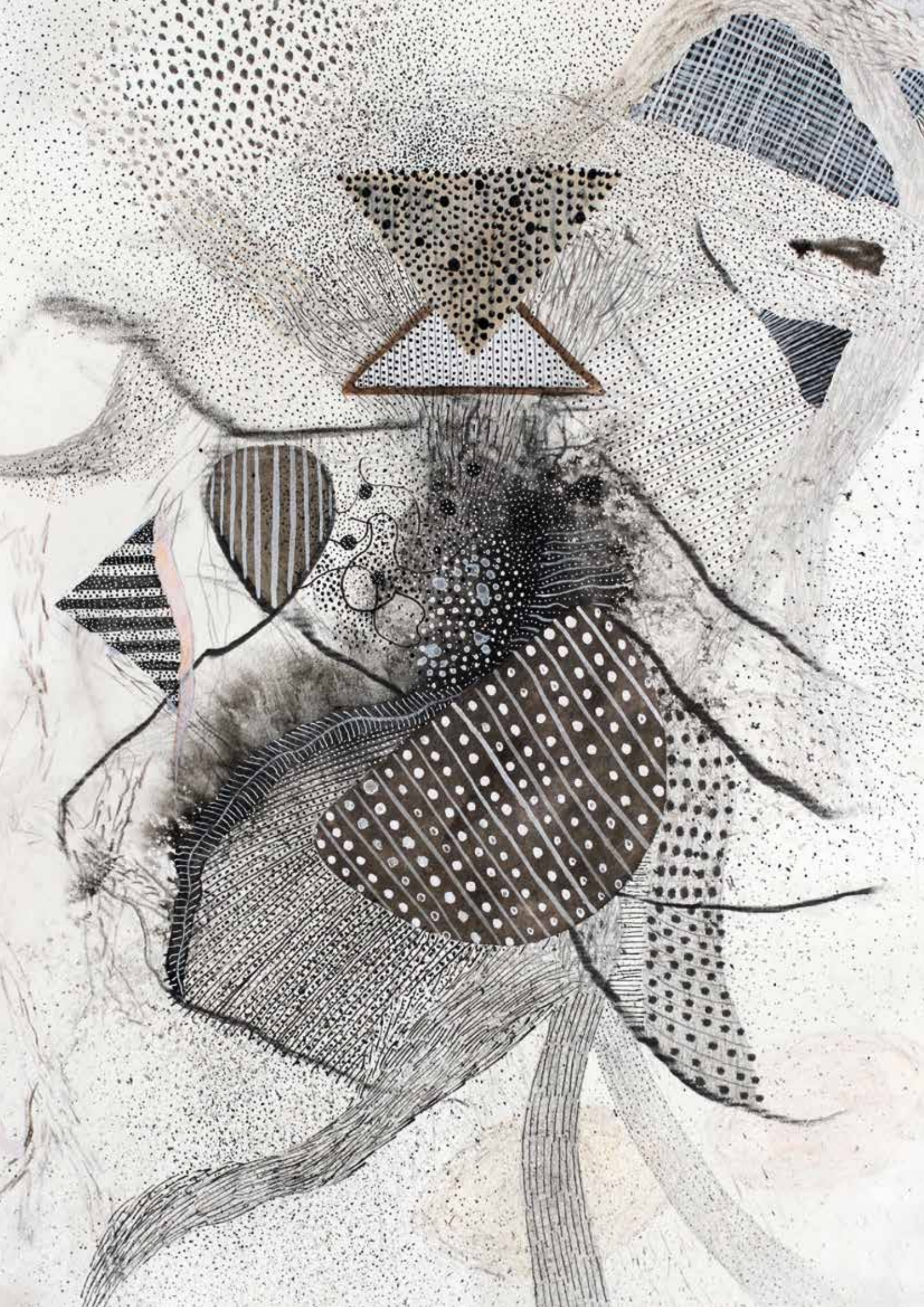
tautui toisaalle. Toisaalta Wittgensteinissa itsessäänkin voidaan nähdä samansuuntainen kehitys. Ensin hän oli kiinnostunut logiikasta tehden totuustaulukoita ja niin edelleen. Myöhemmin hän ei käsitellyt aihetta juuri lainkaan ja piti esimerkiksi Gödelin teoreemaa filosofisesti epäkiinnostavana. Russellille kävi samoin. Ensin hän kirjoitti *Principia Mathematica* ja sitten hänen myöhemmät juttunsa olivat – mitä niistä sitten ajatellaankin – aivan toisen tyyppisiä. Sama koskee jossain määrin jopa Fregeä, joka pettyi logistisen projektinsa toimimattomuuteen. Tämä saattaa kuulua ihmisen elämänsä ylipäänsä. Poikani mukaan sama pätee ekonomisteihin. Nuorina he innostuvat matematiikasta ja formalismeista ja vanhetessaan – liittyneekö sitten älyn heikentymiseen vai vahvistumiseen – he kiinnostuvat humanistisemmasta näkökulmasta.

HA: Mikä mielestänne on Wittgensteinin filosofian tärkein perintö?

Hänen tärkein filosofinen perintönsä on mielenfilosofiassa ja kielifilosofiassa. Nämä tietysti kuuluvat yhteen, jos Wittgensteinin tapaan ajatellaan, että ihmisen mielessä on ennen muuta kyse kyvystä käyttää kieltä. Nähdäkseni mielenfilosofiassa hän onnistui horjuttamaan sekä Descartesin aloittamaa rationalistista että Locken aloittamaa empirististä käsitystä. Sekä Descartes että empiristit uskoivat, että filosofian tehtävänä on luoda ulkoinen maailma sisäisen maailman pohjalta. Wittgenstein taas osoitti, että kaikkein yksityisimmässä ajatuksissammekin käytämme kieltä, jossa on mieltä vain sosiaalisena instituutiona. Tämä on täydellinen suunnanmuutos: sisäinen maailma syntyykin ulkoisen pohjalta. Toki vieläkin esiintyy paljon kartesiolaisuutta. Uskon kuitenkin, että Wittgenstein onnistui horjuttamaan sitä ja kartesiolaisuus on tulevaisuudessakin aina haavoittuvaista wittgensteinilaiselle kritiikille – olipa se kuinka epämuodikasta tahansa.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Sir Anthony Kenny (s. 1931) kouluttautui alun perin roomalaiskatolisen kirkon papiksi, mutta luopui kirkollisesta urastaan Oxfordissa opiskelun myötä. Oxfordissa hän myös työskenteli pääosan urastaan. Sir Anthony on toiminut British Academyn ja Royal Institute of Philosophyn puheenjohtajana. Hän oli myös von Wrightin seuraaja Wittgensteinin kirjallisen jäämistön vaalijana. Sir Anthony on julkaissut lukuisia mielenfilosofiaa, antiikin ja keskiajan filosofiaa, uskonnonfilosofiaa ja Wittgensteinia käsitteleviä teoksia.
- 2 Ks. esim. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus* (Tractatus Logico-Philosophicus, 1921). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Porvoo 1971, 4.1–4.113; Ludwig Wittgenstein, *Filosofia tutkimuksia* (Philosophische Untersuchungen, 1953). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Porvoo 1981, § 109.
- 3 Ks. *Filosofia tutkimuksia*, § 127–129.
- 4 Ludwig Wittgenstein, *Yleisiä huomautuksia* (Vermischte Bemerkungen, 1977). Suom. Heikki Nyman. Toim. Georg Henrik von Wright & Heikki Nyman. WSOY, Porvoo 1979, 66.
- 5 *Filosofia tutkimuksia*, § 464, 524.
- 6 Ks. esim. Ludwig Wittgenstein, *Varmuudesta* (Über Gewißheit, 1969). Suom. Heikki Nyman. WSOY, Porvoo 1975, § 341–343.

CORDELIA FINE

Räjähtävätkö työssäkävien äitien aivot?

Uusi suosittu neuroseksismin lajityyppi

Tässä on Sarah. Sarah osaa ”tunnistaa ja ennakoida, mitä [hänen miehensä] tuntee – usein ennen kuin tämä itse tulee siitä tietoiseksi.”¹ Kuten taikuri, joka tietää, että valitset ruutuseiskan ennen kuin se on edes nostettu korttipakasta, Sarah osaa hetken mielijohteesta hämmästyttää miestään, ja siitä on kiittäminen hänen onnekasta kykyään tietää, miltä hänen miehestään tuntuu, jopa ennen kuin tämä edes tuntee sen. (”Ta-DAA! Etkö tunnekin näin?”)

Sarah ei ole tivolin selvänäkijä eikä futuristisen aivoaaltojen tunnistamiskojeen jokseenkin edesvastuuton omistaja. Hän on yksinkertaisesti nainen, joka nauttii ajatustenlunun taianomaisesta lahjasta, joka on mitä ilmeisimmin suotu kaikille naispuolisten aivojen omistajille: ”Edeten F-15-hävittäjän lailla Sarahin naispuoliset aivot ovat tehokas tunnekone – ohjelmoitu jäljittämään, hetki toisensa jälkeen, toisten sisimpien tunteiden nonverbaalisia viestejä.”²

Sarah on vain yksi monista mielenkiintoisista hahmoista, jotka kansoittavat sukupuolta käsitteleviä populaareja tiedekirjoja. Häneen voi törmätä Louann Brizendinen kirjassa *The Female Brain*, yhdessä monista viime vuosien suosituista ja vaikutusvaltaisista kirjoista, joissa puolustetaan ajatusta, että miesten ja naisten psykologiassa on perustavia ja ”kytkennällisiä” [*hard-wired*] eroja.

Ikävä kyllä tieteellinen tarkkuus ja terve järki joutuvat usein uhreiksi, kun vanhanaikainen seksismi verhoetaan neurotieteen kunnioitettavaan ja arvovaltaiseen kieleen³. Mark Libermanin *Language Log* -sivusto tarjoaa ovelaa ja täsmällistä kritiikkiä näennäistieteellisille väitteille sukupuolieroista. Liberman luonnehtii joidenkin suosittujen kirjoittajien tapaa käyttää neurotieteellistä kirjallisuutta ”turmistuttävän huolimattomaksi, tarkoitushakuisiksi ja jopa epärehelliseksi. Heidän ylitulkintansa ja väärintulkintansa tieteellisestä tutkimuksesta on niin äärimmäistä, että siitä tulee eräänlaista tekaisemista.”⁴

Tällöin myös muotisanasta ”kytkentä” seuraa erityinen itsepintaisuus paikantaa yhteisölliset paineet aivoihin. Esimerkiksi *The Female Brain* -kirjassa työssäkävyyä äiti saa tietää kamppailevansa ”naisaivojemme luontaisia kytkentöjä ja biologista todellisuutta” vastaan⁵. Brizendinen mukaan äitiyden ja uran yhdistäminen aiheuttaa neurologisen ”köydenvedon aivojen hermoratojen ylikuormittumisen vuoksi”⁶. Uran ja äitiyden hermoradat mittelevät, mikä johtaa ”lisääntyneeseen stressiin, ahdis-

tukseen ja työhön ja lapsiin kohdistuvan aivokapasiteetin vähentymiseen”⁷.

Brizendine kuitenkin lupaa naislukijoilleen, että ”luontaisen biologiamme ymmärtäminen voimauttaa meidät suunnittelemaan paremmin tulevaisuuttamme”⁸. Joitakuita lukijoista voi hätkähdyttää tieto, että työpaikkojen perheystävälliset käytännöt eivät ole ratkaisu äitiydestä johtuvan stressin ja ahdistuksen vähentämiseksi, ja että isät, jotka noutavat lapset päiväkodista, pakkaavat eväsrasiat, jäävät hoitamaan sairaita lapsia, nousevat ylös vauvan herätessä yöllä, ostavat syntymäpäivälahjoja ja soittavat ruokatunnilla lastenlääkärille, eivät ole ilmeinen ratkaisu äitien ”aivokapasiteetin” kohentamiseksi. Sen sijaan naispuolisten aivojen kytkentöjen arvos- tamisen on määrä auttaa työssäkäyviä äitejä selviytymään vaikeista ajoista. (Kuten odottaa sopii, Brizendine ei missään vaiheessa edes vihjaa, että ylikuormittunut työssäkävyyä äiti harkitsisi yksinkertaisinta vastalääkettä haittoille, jotka seuraavat hänen toiminnastaan ”luonnollisia kytkentöjään” vastaan: nimittäin kunnan potkua puolison neurologiseen takalistoon.)

Mikä selittää uuden neuroseksismin lajityypin suosion ja vetoiman? Suurimmalla osalla populaarikirjallisuuden lukijoista ei tietenkään ole neurologista taustatietoa eikä kykyä kyseenalaistaa monia epätarkkoja ja harhaanjohtavia väitteitä aivojen sukupuolieroista. Lisäksi taannoin on osoitettu, että neurotieteellisillä selityksillä näyttää olevan ”erityisen houkuttava vetovoima”⁹. Ihmisten kyky huomata kehämäisten psykologisten selitysten epätydyttävyyttä vähenee merkittävästi, kun käytetään vaikuttavan kuuluisia neurotieteellisiä käsitteitä.

Kai kyse on jostain muustakin? *The Female Brain* -kirjan takakansi lupaa selittää, miksi ”miehet eivät vaikuta huomaavan tunnetta, ellei joku itke tai uhkaa tuottaa ruumiillista vahinkoa”. Jos saisimme käteemme toisenlaisen kirjan, joka esittäisi yhtä omituisen väitteen (esimerkiksi lemmikkioppaan, joka lupaisi selittää, miksei kissat osaa kiivetä puuhun), lakkaisimme välittö-

mästi lukemasta ja etsimme luotettavampaa tekstiä. Silti *The Female Brain* on *New York Timesin* bestselleri, käännetty 21 kielelle ja esitelty sanomalehdissä, aikakauslehdissä ja TV-ohjelmissa ympäri maailmaa.

Mikä neurotieteeksi puetuissa sukupuolistereotyypeissä tarkalleen houkuttelee? Toistettu ajatus, että miehiltä puuttuvat naisten empatiakykyjen kytkennät, on miehen näkökulmasta pieni hinta oikeudesta arvokkaampiin ja mahdollisesti tuottoisampiin psykologisiin etuihin. Toisen sukupuolieroja käsittelevän ja suosittu *The Essential Difference* -kirjan¹⁰ mukaan ”naisaivot on kytketty etupäässä empaattisiksi. Miesten aivot ovat kytketty etupäässä ymmärtämään ja rakentamaan järjestelmiä”¹¹. Kuten Neil Levy¹² huomauttaa, tämä tarkoittaa samaa kuin että ”keskimäärin parasta käyttöä naisten älylle on, että he tekevät toisten olosta miellyttävämpää, kun taas miehille sopii maailman ymmärtäminen, tarpeellisten tavaroiden rakentaminen ja kunnostaminen”¹³. Levy lisää: ”Tasa-arvo ei voi perustua tähän. Ei ole sattumaa, ettei ihmisten huomiomisesta voi saada Nobelin palkintoa.”¹⁴

Naisten kannalta neuroseksismin vetovoima on mahdollisesti järjestyksen oikeuttamisen helpottavuudessa: ”[I]hmiset oikeuttavat ja rationalisoivat sitä, miten asiat ovat, jotta vallitseva yhteiskunnallinen järjestys vaikuttaisi reilulta ja oikeutetulta, ehkä jopa luonnolliselta ja väistämättömältä.”¹⁵ John Jost kollegoineen on havainnut, että alempien yhteiskuntaluokkien ihmisillä on huomattava kyky rationalisoida asiat, jotka ovat ristiriidassa heidän omien etujensa kanssa, sisäistää rajoittavia stereotyyppisiä ja löytää oikeutus juuri niille epäoikeudenmukaisuuksille, jotka rajoittavat heitä¹⁶. Jos uupunut äiti voi selittää itselleen, että hänen naisen empatiataitojensa kytkennät saavat ainoastaan hänet vaistoamaan, että punanaamainen, mariseva vauva haluaa alas syöttötuolista, hänellä ei ole syytä ärtyä siitä, että on ainoa, joka koskaan kiinnittää moiseen huomiota. Mikäli hän voi ottaa vakavasti Brizendinin väitteen, että vasta lasten lähdettyä kotoa ”äiti-hermoratoja voi viimeinkin käyttää vapaasti uusiin tavoitteisiin, uusiin ajatuksiin, uusiin ideoihin”¹⁷, häntä ei kenties niin paljon harmita, että hänen puolisonsa itsestään selvänä ottama vapaus edistää työuraa esteettömästi ei enää ulotu häneen itseensä.

Vastaavasti Shannon Davis on hiljattain esittänyt, että sukupuolirooleja koskevat asenteet saattavat vaikuttaa elämän tosiasioihin eikä päinvastoin¹⁸. Davisin tuoreessa pitkäaikaistutkimuksessa sukupuoli-ideologiasta kävi ilmi, että nuoret aikuiset karistivat sukupuolten yhdenvertaisuutta koskevat uskomuksensa saadessaan lapsia, mutta ainoastaan, mikäli heidän perheellisyyksensä oli normatiivisesti ajoitettu. Tämä osoittaa, ettei lasten saamisen kokemus *sinänsä* aiheuta muutosta sukupuoli-ideologiassa.¹⁹ Pikemminkin kulttuurisesti lautauneen aikuisen roolin omaksumiseen saattaa liittyä jotain erikoista. Davis kysyy, olisiko syynä se, ”että avioliittojen ja lastenkasvatuksen tasa-arvoisuutta tukevia käytäntöjä on harvassa, jolloin yksilöt irtautuvat tasa-arvoisista käytännöistä ja uusien etujensa heijastuksena

muuttavat uskomusjärjestelmäänsä vähentääkseen kognitiivista dissonanssia?”²⁰

Kuten myös Deborah Cameron²¹ on huomauttanut suosituissa kritiikissään *The Myth of Mars and Venus*, ajatus sukupuolten välisestä ”ajattomasta, luonnollisesta ja väistämättömästä” erilaisuudesta vaikuttaa ja ehkä myös vetoaa, koska se ”estää meitä ajattelemasta, mitkä sosiaaliset järjestelyt voisivat toimia nykyisiä paremmin yhteiskunnassa, joka ei voi enää perustua vanhoihin oletuksiin miesten ja naisten tehtävistä.”²² Suosittu neuroseksismi ja sen hienoilta kuulostavat selitykset yhteiskuntajärjestyksestämme ja yksityiselämästämme antavat meille luvan rentoutua. Vastaus ”Jaa, se johtuu aivoista” antaa siistin oikeutuksen hyväksyä vallitsevat olosuhteet hyvällä omallatunnolla.

Voimme nykyisin vain koettaa arvailla, miten suosittu sukupuoli käsittelevät tiedekirjat vähentävät vaippaa vaihtavien miesten esiintymistiheyttä tai naisten käyttäytymismallia jättää vessan siivoaminen jonkun muun tehtäväksi. On kuitenkin olemassa näyttöä siitä, että biologisia tekijöitä korostavat näkemykset sukupuolesta saavat meidät helpommin hyväksymään sukupuolistereotyyppit, omaksumaan ne ja toimimaan niitä vastaavilla tavoilla²³. Lisäksi muu sosiaalipsykologinen tutkimus on osoittanut, että kognitiivisten tai emotionaalisten tehtävien esittämisestä tavalla, joka saa ne vaikuttamaan sukupuolten diagnooseilta, tulee helposti itseään toteuttava ennustus.²⁴

Tällainen tutkimus korostaa, että

”psyhyke [...] ei ole aivoihin pakattu erillinen entiteetti. Pikemminkin se rakentuu psykologisissa prosesseissa, jotka ovat ympäröivän kulttuurin muovaamia ja siten tiiviisti sopeutuneet siihen [...]. [M]ieltä ei voi ymmärtää viittaamatta sosiokulttuuriseen ympäristöön, johon se on mukautunut ja sopeutunut”.²⁵

Suosittu käsitykset aivojen sukupuolitetuista ”kytkennöistä” sivuuttavat usein tämän tärkeän huomion.

Mark Liberman on esittänyt, että ”harhaanjohtavasta vetoamisesta ’aivotutkimuksen’ auktoriteettiin on tullut nykypäivän vastine kontekstistaan irrotetuille pyhien tekstien fragmenteille”²⁶. Hän huomauttaa Caryl Riversin ja Rosalind Barnettin tavoin, että perusteettomat neurotieteelliset ”faktat” sukupuolieroista ovat jo nyt vaikuttaneet esimerkiksi opetuskäytäntöihin²⁷. Libermanin mukaan esimerkiksi toimittajilla on todellinen vastuu tarkistaa neurotieteellisten väitteiden paikkansapitävyys. Tämä toimittajien vastuu saa lisää painokkuutta, kun otetaan huomioon alttiutemme hyväksyä kehoja neurotieteellisiä selityksiä sekä se, kuinka huomattavasti biologiset sukupuolikäsitykset ja miesten ja naisten kykyjen vastakkainasettelu voivat vaikuttaa uskomuksiimme, minäkäsitykseen ja kykyihimme.

Lopuksi on syytä muistaa silkka nolousteikijä. 1800-luvulla ilmestynyt arvostettu kirja *Sex in Education* (alaotsikkonaan jokseenkin ironiseksi osoittautuva *Or, A Fair Chance for Girls*) esitti koulutuksen olevan va-

hingollista nimenomaan tytöille ja nuorille naisille. Kirjoittaja, Harvard Medical Schoolin professori Edward Clarke, väitti älyllisen ponnistelun saavan aikaan vahingollisia energiapurkauksia munasarjoista aivoihin, mikä aiheuttaa hedelmättömyyttä ja muita vakavia lääketieteellisiä seuraamuksia²⁸. Nykyisestä etulyöntiasemastamme käsin voimme nauraa tämän hypoteesin tuottaneelle ilmiselvälle ennakkoluulolle. (Biologi Richart Lewontin toteaa kuivasti, että hypoteesin mukaan ”kiveksillä on ilmeisesti oma energianlähteensä”²⁹.)

Kuitenkin näyttää, ettei meillä juurikaan ole aihetta itsetyytyväisyyteen. Kukapa haluaisi tulevien sukupolvien nauravan tyrmistyneinä karkeille yrityksillemme paikantaa yhteisön paineet aivoihin? (”Tässä se on, Michael! Löysin viimeinkin ihmisen salaperäisen ’äitiyshermo-

radan’. Näetkö, kuinka se tukkii uran, kunnianhimon ja omaperäisen ajattelun verkot?”) 1800-luvun lääketieteellisen käsityksen mukaan aivojaan ylikuormittavat tytöt eivät ehkä koskaan onnistuisi saamaan lapsia. 2010-luvun neuroseksismi varoittaa, että lapsia hankkivat naiset ovat vaarassa ylikuormittaa aivojaan. Edistystä on kenties tapahtunut hieman vähemmän kuin monet työsäkävät äidit olisivat toivoneet.

Suomentanut Elna Halttunen-Riikonen

(alun perin: Will Working Mothers’ Brains Explode? The Popular New Genre of Neurosexism. *Neuroethics*. Vol. 1, No. 1, 2008, 69–72.)

Viihteet & Kirjallisuus

- 1 Louann Brizendine, *The Female Brain*. Bantam Press, London 2007, 118.
- 2 Sama, 119.
- 3 Cordelia Fine, Boys Set Adrift by Dud Science. *The Australian*, 25.7.2007; Caryl Rivers & Rosalind Barnett, The Difference Myth. *The Boston Globe*, 28.10.2007.
- 4 Mark Liberman, Blinding Us with Science. <http://itre.cis.upenn.edu/~myl/language/og/archives/004618.html> (12.9.2007).
- 5 Brizendine 2007, 161.
- 6 Sama, 160.
- 7 Sama, 112.
- 8 Sama, 159.
- 9 Skolnick Weisberg, Frank C. Deena, Joshua Keil, Elizabeth Rawson Goodstein & Jeremy R. Gray, The Seductive Allure of Neuroscience Explanations. *Journal of Cognitive Neuroscience*. Vol. 20, No. 3, 2008, 470–477.
- 10 Simon Baron-Cohen, *The Essential Difference. Men, Women and the Extreme Male Brain*. Allen Lane, London 2003.
- 11 Sama, 1.
- 12 Neil Levy, Understanding Blindness. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 3, No. 3, 2004, 315–324.
- 13 Sama, 319–320.
- 14 Sama, 323.
- 15 John T. Jost & Orsolya Hunyady, The Psychology of System Justification and the Palliative Function of Ideology. *European Review of Social Psychology*. Vol. 13, 2002, 111–153, 119.
- 16 Ks. esim. John T. Jost, Mahzarin R. Banaji & Brian A. Nosek, A Decade of System Justification Theory. Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo. *Political Psychology*. Vol. 25, No. 6, 2004, 881–919; Jost & Hunyady 2002.
- 17 Brizendine 2007, 143.
- 18 Shannon N. Davis, Gender Ideology Construction from Adolescence to Young Adulthood. *Social Science Research*. Vol. 36, No. 3, 2007, 1021–1041.
- 19 Sama.
- 20 Sama, 1037.
- 21 Deborah Cameron, *The Myth of Mars and Venus. Do Men and Women Really Speak Different Languages?* Oxford University Press, Oxford 2007.
- 22 Sama, 177.
- 23 Esim. Victoria Brescoll & Marianne LaFrance, The Correlates and Consequences of Newspaper Reports of Research on Sex Differences. *Psychological Science*. Vol. 15, No. 8, 2004, 515–520; Jill M. Coleman & Ying-Yi Hong, Beyond Nature and Nurture. The Influence of Lay Gender Theories on Self-stereotyping. *Self and Identity*. Vol. 7, No. 1, 2008, 34–53; Ilan Dar-Nimrod & Steven J. Heine, Exposure to Scientific Theories Affects Women’s Math Performance. *Science*. Vol. 314, No. 5798, 2006, 435.
- 24 Esim. Virginie Bonnot & Jean-Claude Croizet, Stereotype Internalization and Women’s Math Performance. The Role of Interference in Working Memory. *Journal of Experimental Social Psychology*. Vol. 43, No. 6, 2007, 857–866; Anne M. Koenig & Alice H. Eagly, Stereotype Threat in Men on a Test of Social Sensitivity. *Sex Roles*. Vol. 52, No. 7–8, 489–496; Kristi J. K. Klein & Sara D. Hodges, Gender Differences, Motivation, and Empathic Accuracy. When It Pays to Understand. *Personality and Social Psychology Bulletin*. Vol. 27, No. 6, 2001, 720–730; Steven J. Spencer, Claude M. Steele & Diane M. Quinn, Stereotype Threat and Women’s Math Performance. *Journal of Experimental Social Psychology*. Vol. 35, No. 1, 1999, 4–28; Brooke S. Vick, Mark D. Seery, Jim Blascovich & Max Weisbuch, The Effect of Gender Stereotype Activation on Challenge and Threat Motivational States. *Journal of Experimental Social Psychology*. Vol. 44, No. 3, 2008, 624–630; Gregory M. Walton & Geoffrey L. Cohen, Stereotype Lift. *Journal of Experimental Social Psychology*. Vol. 39, No. 5, 2003, 456–467; Maryjane Wraga, Molly Helt, Emily Jacobs & Kerry Sullivan, Neural Basis of Stereotype-induced Shifts in Women’s Mental Rotation Performance. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*. Vol. 2, No. 1, 2007, 12–19.
- 25 Shinobu Kitayama & Dov Cohen, Preface. Teoksessa *Handbook of Cultural Psychology*. Toim. Shinobu Kitayama & Dov Cohen. The Guilford Press, New York & London 2007, xiii.
- 26 Liberman 2007.
- 27 Rivers & Barnett 2007.
- 28 Edward H. Clarke, *Sex in Education, Or, a Fair Chance for Girls*. Osgood, Boston 1873.
- 29 Richard Lewontin, *It Ain’t Necessarily So. The Dream of the Human Genome and Other Illusions*. New York Review of Books, New York 2008, 208.

BENJAMIN KUNKEL

Köyhiä ja rikkaita

Thomas Piketty, *Capital in the 21st Century* (Le capital au XXIe siècle, 2013).

Käänt. Arthur Goldhammer. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2014. 696 s.

Nykypäivän kapitalistisille yhteiskunnille on ominaista vähintäänkin yhtä ”mielivaltainen ja epäoikeudenmukainen omaisuuden ja tulojen jakautuminen” kuin 1930-luvulla, jolloin Keynes julisti sen yhdeksi ”yhteiskuntamme huomattavimmista virheistä”¹. (Toinen Keynesin mainitsema, rinnakkainen vika oli kyvyttömyys saavuttaa täystyöllisyys.) Thomas Pikettyn kirja *Capital in the 21st Century* käsittelee ongelmaa älykkäästi, kunnianhimoisesti ja ennen kaikkea informatiivisesti. Tämä selittää suurilta osin, miksi Pikettyn pitkä ja paikoin hieman kuiva taloustieteellinen tutkimus on herättänyt poikkeuksellista kiinnostusta. Mutta ”Piketty-kuplan” taustalla on muutakin: hän on yksi harvoista nykyajan taloustieteilijöistä, joka edelleen haluaa kirjoittaa poliittisen taloustieteen vanhanaikaisessa hengessä. Tarina modernista taloustieteellisestä ajattelusta voidaan nimittäin kertoa siirtymisenä poliittisesta taloustieteestä, kuten sen harjoittajat sen ymmärsivät, uuteen tieteenalaan, jota nimitetään yksinkertaisesti taloustieteeksi. Toisten mielestä 1870-luvun ”marginalisissa vallankumouksessa” (joka nimettiin Jevonsin rajahyötyteorian mukaan²) taloustieteelle luotiin todellinen tieteellinen perusta. Toisen ääripään arvion mukaan taloustiede vajosi rakentelemaan matemaattisia alibeja kapitalismille, jonka todellisen toiminnan tutkimista se tunnontarkasti vältteli. Niin tai näin, Smithin, Malthusin ja Ricardon kuten myös Marxin ”poliittisen taloustieteen kritiikin” edustaman tutkimuskentän rajat olivat avoinna tutkimuksille, jotka tunnetaan nykyisin antropologiana, sosiologiana, historiana ja valtiotieteenä. Arvostus ja vaikutusvalta on kuitenkin siirtynyt rajatulle ja paremmin määritellylle alalle, jossa vallitsee tiukempi menetelmällinen kuri, joskaan ei aina yhtään vähemmän kunnianhimoinen pyrkimys selittää yhteiskuntaa. Kuten kaikki tarinat, taloudellisista malleista puhumattakaan, myös edellä esitetty yksinkertaistaa liikaa asioita, mutta kertoo kuitenkin tärkeistä muodonmuutoksista. Päättykö marginalistinen vallankumous koskaan? Viime vuosikymmeninä poliitikot ovat alkaneet kaupitella marginalistien ajatusta ’vapaista markkinoista’ keinona maksimoida kaikkien hyöty – yksinkertaisemmin ilmaistuna tyytyväisyys tai onnellisuus. Tämän arkiymmärrystä muokanneen käsityksen mukaan taloudessa on kyse omia preferenssejään harmonisesti yhteen sovittavista yksilöistä, ei keskenään niin yritystasolla kuin politiikassakin kamppailevista luokista.

Marginalistien ja poliittisen taloustieteen edustajien suurin näkemys ero koskee taloudellista arvoa. Niin

Smith ja Ricardo kuin myös Marx katsoivat, että Smithin sanoin työ on ”kaikkien tavaroiden vaihtoarvon todellinen mitta”³. Marx kehitti pisimmälle näkemystä, jonka mukaan tavaroihin (kuten myös niiden valmistuksessa kulloinkin käytettyihin tuotantovälineisiin) sisällytetty työaika määrittelee viime kädessä niiden arvon; silloin kun hinnat eivät vastaa arvoja, ne ainakin kieppuvat niiden ympärillä. Marginalisteille arvo oli rajahyödyn funktio. Kuuluisan esimerkin mukaan timantit eivät ole vettä kalliimpia siksi, että niiden valmistus vaatii enemmän työvoimaa (vaikka se pitää paikkansa) kuten ei myöskään sen takia, että ne ovat vettä hyödyllisempiä. Päinvastoin syy on siinä, että missä vettä on runsaasti ja timantteja niukalti, esimerkin henkilö ennakoisi saavansa enemmän tyydytystä kourallisesta timantteja kuin kourallisesta vettä ja maksaa sen mukaisesti. Vastaavasti minkä tahansa fyysisen tai rahallisen pääoman ja eri taitotason työntekijöiden työtuntien käyvän hinnan määrää se, mikä on hyödykkeen yhden lisäyksikön (tai kuten tavataan sanoa ”marginaalisen” yksikön) arvo ostajan silmissä. Tämä rajahyötyteoria selittää paremmin hinnanmuodostusta lyhyellä aikavälillä; työarvoteoriat taas ovat vakuuttavampia, kun seurataan pitkällä aikavälillä tiettyjen tuotteiden hintojen laskua (esimerkiksi kirjojen tai vaikkapa oluen hinnanmuutosta sukupolven aikana) samalla kun yhteiskunnan kokonaistulo kasvaa, mikä on ainakin tähän asti ollut ominaista kapitalismille. Tämä on ainakin oma käsitykseni, joskaan en ole koskaan törmännyt kirjoitukseen, jossa aihetta käsiteltäisiin täysin tyydyttävästi kummastakaan näkökulmasta.

Olisi perin kiusallista, jos ainoastaan minulla olisi vaikeuksia ymmärtää asia. Paksussa, perusteellisessa ja yleensä ottaen selkeästi kirjoitetussa kirjassaan Piketty esittää lyhyen ja sekavan katsauksen niin kutsutusta Cambridgen pääomakiistasta, joka 1960-luvulla elvytti vanhan riidan arvoteoriasta. Sen toisena osapuolena olivat Cambridgessa Englannissa vaikuttaneet uusricardolaiset, jotka olivat äskettäin antaneet poliittiseen taloustieteeseen liitetulle työarvoteorialle uuden täsmällisen muodon, jossa pääoma-arvot koostuivat ”aiemmista työpanoksista”. Heidän käsityksensä haastoivat marginalistiset ja usklassiset kollegat valtameren toisella puolen Cambridgessa Massachusettsissa. Kiistaa käytiin hyvin teknisellä kielellä, mutta sen seuraukset oikeudenmukaisen jaon kannalta (joka on Pikettyn keskeinen huolenaihe) olivat harvinaisen selvät. Jos marginalismi on oikeassa ja – sikäli kuin markkinat ovat vapaita – pääoman omistajille ja työn myyjille maksetaan täsmälleen heidän

(marginaalisen) tuottavuutensa perusteella, niin vapaimmat markkinat tuottavat oikeudenmukaisimman tulojaon sekä työvoiman ja pääoman tuottavimman yhdistelmän. Jos taas pääoman ja samalla tuotantovälineiden arvo on peräisin luonnonantimiin kohdistuneesta aiemmasta työstä, niin kaikki tuotot kuuluvat oikeudenmukaisesti tavalla tai toisella työn tekijöille tai tuottajille. (Vaikka luonto on, kuten Marx kirjoitti, ”käyttöarvon lähde [...] aivan siinä missä työkin”⁴.) Pääoman ja työntekijöiden saamat erilaiset tulot eivät näin heijasta erilaisia panostuksia tuotantoon vaan omistuseroja. (Keynes ei juurikaan syventynyt arvoteoriaan, mutta hän suhtautui myönteisesti ”esiklassiseen oppiin, että kaikki on tuotettu työllä [...] Se selittää osaltaan, miksi olemme voineet pitää työvoimaa ainoana fyysisenä yksikkönä, jota taloudellinen järjestelmämme edellyttää raha- ja aikayksiköiden ohella.”⁵)

Ankarimmille arvostelijoilleen marginalismi on tautologia, jota voidaan verrata teodikeaan: *asiat maksavat sen mitä ne maksavat – ja näin on hyvä!* Työarveteorian vastustajat saattavat pitää sitä yhtä lailla järjettömänä. Joko se on ehdottomasti väärä tai kaikessa kömpelydessään hyödytön: jos analysoidaan taitojen hankkimista ja pääoman kasautumista kertyneenä työnä, päädytään kaivelemaan työpanosten historiaa aina Aatamin saamaan oppiin, että otsa hiessä pitää hänen leipänsä ansaita. (”Kukaan, jonka leipoma kakku on koskaan jäänyt kohoamatta, ei voi uskoa työarveteoriam”, *National Review*’n sivuilla julistettiin hiljattain⁶.) Pikettyn arvion mukaan Massachusettsin neoklassikot jäivät voitolle kahden Cambridgen väittelyssä, mutta myöhemmin hän kuitenkin rennosti julistaa hylkäävänsä ”marginaalisen tuottavuuden illuusion”: ”Siitä on tullut lähes puhtaasti ideologinen oppirakennelma, johon vedoten pyritään oikeuttamaan korkea yhteiskunnallinen asema.” Hän sanoo palkan riippuvan pitkälti normeista, mutta tämä havainto jättää ratkaisematta kysymyksen siitä, mikä määrittää koko yhteiskunnallisen tuotannon arvon ennen sen osittumista tuloiksi.

Arvotoreettinen kiista toi esiin myös metodologisia eroja. Mikäli arvon katsotaan perustuvan työhön, päädytään viime kädessä tarkastelemaan jatkuvia ponnisteluja, jotka tuottavat historiaa; konflikti ja muutos nousevat taloustieteen ytimeen, sillä ne ovat historian ydintä. Mikäli sen sijaan keskitytään hetkelliseen tasapainoon yhden ihmisen myyntihalujen ja toisen ihmisen ostohalujen välillä, samalla käynnissä olevasta kuhinasta, kalkkeesta ja muutoksesta abstrahoidaan esiin hetki harmoniaa. Nämä erilaiset lähestymistavat ovat myös onnistuneet tosielämässä päihittämään vanhat nimensä. Nykyään marginalistisen perinteen edustajat hallitsevat taloustieteen laitoksia erityisesti englanninkielisissä maissa, kun taas poliittista taloustiedettä (joka usein polveutuu myös Marxin siihen suuntaamasta kritiikistä) harjoittavat tänä päivänä pääasiassa yhteiskuntatieteilijät. Yleensä ekonomistit kannattavat lähtökohdaksi nostettujen vaihtosuhteiden matemaattista mallintamista ja hylkivät talous- ja muuta historiaa. He myös keskittyvät

yksilöihin taloudellisina toimijoina luokkien tai ryhmien sijaan. He korostavat vaihdossa vapaasti ilmaistuja mielipiteitä, eivät rajoittavia yhteiskunnallisia olosuhteita. He kuvaavat kysynnän ja tarjonnan itseään ylläpitävää tasapainoa, vaikka kapitalististen talouksien silmiinpistävä piirre on niiden kasvu ja epävakaus.

Piketty haluaa elvyttää laaja-alaisen poliittisen taloustieteen menettämättä nykyisen taloustieteen matemaattista ja tilastollista kurinalaisuutta. Hän on valjastanut valtavirtaisen taloustieteen koulutuksensa marxilaisen tutkimusohjelman palvelukseen: kunnianhimoisena tavoitteena on selittää kapitalismin kehitys Ranskan vallankumouksesta ja teollisesta vallankumouksesta alkaen sekä arvioida sen tulevaisuutta erityisesti tulojen ja varallisuuden epätasaisen jakautumisen näkökulmasta. Piketty tunnustaa kirjoittaneensa ”useita suhteellisen abstrakteja matemaattisia malleja” sisältäneen väitöskirjan 22-vuotiaana tietämättä ”mitään maailman taloudellisista ongelmista”. Työn perusteella MIT palkkasi hänet, ja hän opetti useita vuosia Yhdysvalloissa ennen paluutaan kotikaupunkiinsa Pariisiin. Viimeisten 15 vuoden aikana Piketty ja hänen kollegansa ovat koonneet runsaasti tietoa taloudellisen eriarvoisuuden historiallisesta kehityksestä eri maissa. Pikettyn kirja pursuaa taulukoita – niitä on yli 80 – ja hän valittelee, että keskustelut eriarvoisuudesta ovat usein olleet ”kiistelyä ilman dataa”. Hän arvostelee myös taloustieteilijäkollegoitaan kylmäkiskoisesta suhtautumisesta muihin yhteiskuntatieteilijöihin ja ”lapsellisesta innostuksesta matematiikkaan”: näin ”luodaan helposti vaikutelma tieteellisyydestä ilman, että pohditaan maailman asettamia paljon monimutkaisempia ongelmia.”

Poliittisen taloustieteen tai historiallisen materialismin esiin nostaminen perustuu havainnolle, että talouksia ei voida selittää yksin talouden sanastolla. Piketty käsittelee erityisesti sodankäynnin vaikutusta: ”Sodan kaaos ja siihen liittyneet taloudelliset ja poliittiset shokit olivat suurelta osin syynä eriarvoisuuden vähenemiseen 1900-luvulla.” Teoksen kirjoitustapa tuo myös tuulahduksen menneestä. Piketty on selkeä ja joskus sarkastisen nokkela kirjoittaja. (Kerrottuaan Harvardin opiskelijoiden vanhempien ansaitsevan keskimäärin noin 450 000 dollaria vuodessa Piketty toteaa, että ”tämä tutkimustulos ei vaikuta täysin yhteensopivalta sen kanssa, että opiskelijavalinta perustuisi yksinomaan opiskelijoiden aiempiin suorituksiin”.) Hän kirjoittaa sekä kollegoilleen että laajalle koulutetulle yleisölle esitellen tieteellisiä löydöksiään ja kehottaen poliittisiin uudistuksiin. Pikettyn tyyli tuo enemmän mieleen Keynesin teoksen *The General Theory of Employment, Interest and Money* vuodelta 1936 kuin nykypäivän kuuluisien taloustieteilijöiden tekstit⁷. Nykyään taloustieteilijät tunnetaan yleensä joko omalle pappissädylle suunnatuista skolastisista teksteistä tai suurelle yleisölle suunnatuista kolumneista ja pinnallisista saarnoista. (Uusimman taloutta käsittelevän myyntimenestyksen, *Freakonomics*-teoksen, alaotsikko lupasi näyttää ”kätkeyn puolen kaikesta”⁸.)

Pikettyn laajan ja ihailevan vastaanoton taustalla on kaksi kriisiä. Ensinnäkin taloustiede on kriisissä. Taloustieteilijöillä näytti vielä muutama vuosi sitten

”Taloustieteen ohella itse talous on kriisissä.”

olevan enemmän arvovaltaa kuin muilla tutkijoilla, mutta nyt monet ovat sitä mieltä, että ekonomistit ovat tehtailleet tehokkuutta ja tasapainotiloja kuvaavia malleja, jotka ovat vailla todellisuuspohjaa. Matemaattisesti muotoiltu unelma joskus tulevaisuudessa saatettavasta *katallaksista* – Hayekin⁹ ihastuttava sana spontaanille rauhanomaiselle järjestykselle, jonka on määrä seurata markkinoiden mahdollisimman täydellisestä vapauttamisesta – ei juurikaan muistuta reaalisesti olemassa olevaa kapitalismia. Talousromahduksen jälkeen suurinta innostusta alalla on herättänyt behavioristinen taloustiede, mutta sekin soveltuu pikemmin yksittäisten taloudellisten toimijoiden käyttäytymisen selvittämiseen kuin yhteiskunnallisten luokkien ja kansantalouksien historiallisten keskinäisvaikutusten tutkimukseen. Toiseksi taloustieteen ohella itse talous on kriisissä: varallisuus ja tulot ovat jakautuneet epäsuhtaisesti, ja se näkyy nykyisin kaikkialla yhteiskunnassa. Piketty huolellinen tutkimus tästä aiheesta on ymmärrettävästi herättänyt kiitollisuutta. *American Prospect* -lehti kokosi otsikolla ”Piketty voitokulku” valikoiman asiantuntijoiden puheenvuoroja, joista yhdessä Branko Milanovic puhuu ”monumentaalisesta kirjasta, joka vaikuttaa vielä pitkään taloustieteelliseen tutkimukseen (ja ehkä myös politiikkaan)” ja joka palauttaa taloustieteen ”juurilleen pyrkimyksessään ymmärtää” – Marxin sanoin – ”kapitalismin ’liikelakeja’”¹⁰. Martin Wolf kirjoitti *Financial Times*issa, että ”otteensa kattavuudessa” Piketty kirja ”palauttaa meidät takaisin poliittisen taloustieteen perustajien seuraan”¹¹. Valtavirran taloustieteen riittämättömyys nykyisen kapitalistisen talouden suhteen on selvästi

luonut tarvetta ja lukunälkää tällaiselle kirjalle. Mutta nälkäiset ovat taipuvaisia kehuaan mitä tahansa kunollista ateriaa juhlaillalliseksi.

*

Piketty kirjan runko koostuu neljästä pitkästä pääluvusta, jotka seuraavat ohjelmallista johdantolukua ja edeltävät johtopäätöksiä. Johtopäätöksissä Piketty muistuttaa pyrkivänsä ”poliittiseen ja historialliseen taloustieteeseen”, joka jättäisi taakseen ”ajanjakson 1917–1989 kaksinaipaiset vastakkainasettelut”, ilmeisestikin mukaan lukien tuon aikakauden marxilaisen poliittisen taloustieteen. Ensimmäiset kolme päälukua ovat luonteeltaan analyttisiä. ”Tulot ja pääoma” esittelee, miten tulonjako riippuu kansantalouden kasvuvauhdista. Toisessa pääluvussa ”Pääoman ja tulojen välisen suhteen dynamiikka” tutkitaan ennen muuta eriarvoisuuden historiallista kehitystä teollisessa kapitalismissa yli kahdensadan vuoden aikajänteellä. Sen kuluessa käsitellään myös eriarvoisuuden silmiinpistävää vähenemistä 1900-luvun keskivaiheilla. Kolmas pääluke ”Eriarvoisuuden rakenne” puolestaan on kattava tilastollinen kuvaus nyky-yhteiskuntien kasvavasta eriarvoisuudesta. Neljäs pääluke ”Pääoman sääntely 2000-luvulla” siirtyy diagnoosista lääkitykseen, jolla pyritään korjaamaan varallisuuden liiallinen keskittyminen. Piketty mukaan varallisuuden keskittyminen on ensi sijassa uhka demokratialle, ei niinkään kapitalismille.

Pääoman ja tulojen välistä suhdetta käsittelevän kirjan on syytä määritellä keskeiset käsitteensä. Tulot tarkoittavat tavanomaiseen tapaan kaikkia yhden vuoden aikana ”tuotettuja ja jaettuja hyödykkeitä”. Periaat-

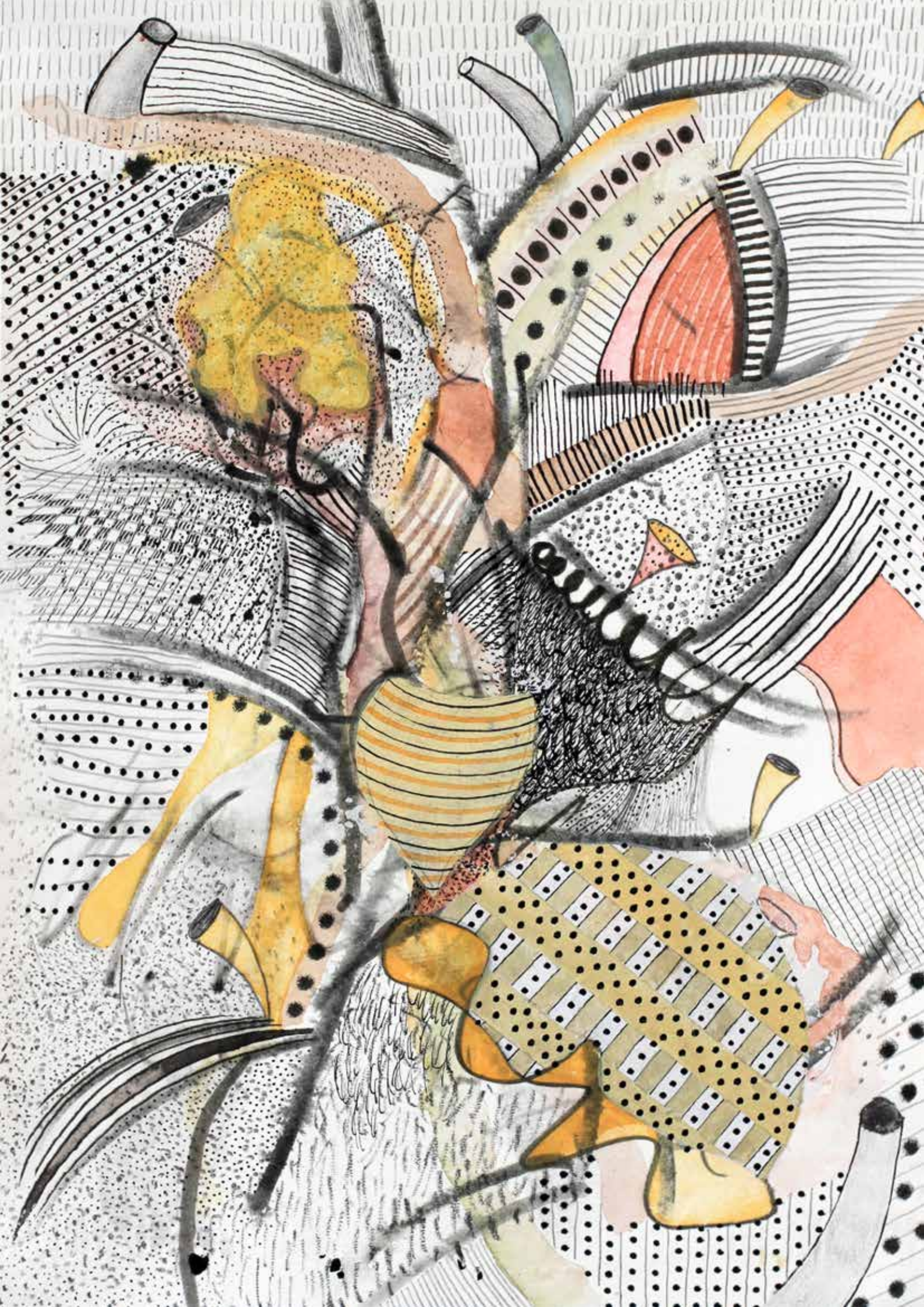
teessa tämä ei tarkoita ainoastaan tavaramuotoisia vaan etenkin aiemmin historiassa myös markkinoiden ulkopuolella tuotettuja ja jaettuja hyödykkeitä ja palveluita. Käytännössä Piketty käsittelee rahassa mitattavia tuloja. Yhteiskunnan vuotuinen tulovirta haihtuu lähinnä kulutukseen; säästöön jääneestä loppusuudesta tulee osa yhteiskunnan kokonaispääomaa. Hänen pääoman käsitteensä on kyseenalainen, koska se on tavattoman kattava. Se tarkoittaa kaikenlaista varallisuutta, josta saadaan tai voidaan ainakin jonakin päivänä odottaa tuottoa (kuten taideteoksesta tai kiinteistöstä). Piketty ei erottele jo tuotettua pääomaa ”fiktiivisestä” finanssipääomasta, joka kuvaa tuotanto-odotuksiin perustuvia saatavia (jotka muodostavat niin suuren osan nykypäivän taloudesta). Pikettyn pääoma ei ole erityistä kapitalismille. Sen avulla voi nimittäin kuvata palkkatyötä hyödyntävien yritysten kilpailua voitoista mutta myös tyypillisen orjanomistajan tai maanomistajan omaisuutta, vaikka heillä ei enimmäkseen ollut palkkatyöläisiä eivätkä he tuottaneet markkinoille. Piketylle ’pääoma’ merkitsee samaa kuin ’varallisuus’, vaikka jälkimmäistä voidaan käyttää kuvaamaan kaikkia yhteiskuntia, jotka voivat kehuskella omistavansa ainakin joitakin koreja tai keihäitä. Esikapitalistiset yhteiskuntamuodostumat näyttävätkin Piketylle ”pääoman hallitsemina menneisyyden yhteiskuntina”.

Vaikka Piketty kieltäytyy kertomasta, mikä erottaa varsinaisen kapitalismin edeltäjistään, hänen mukaansa kaksi keskeistä lakia hallitsee sitä. Ensimmäinen sitoo yhteen ”kapitalistisen järjestelmän analysoinnin kolme tärkeintä käsitettä”. Pääoma/tulot-suhdeluku kuvaa yhteiskunnan kokonaispääoman ja vuotuisen kansantulon suhdetta siten, että se kertoo millä luvulla vuotuinen kansantulo täytyy kertoa, jotta tulokseksi saadaan tuo kokonaispääoma. Pääoman tuottoaste kuvaa vuotuisten pääomatulojen osuutta kokonaispääomasta (tämä ei täysin vastaa voiton suhdelukua, kuten alla nähdään). Pääomatulojen osuus kansantulosta on se prosenttiosuus yhteiskunnan vuotuisesta kokonaistuotannosta, joka virtaa omistajien taskuun, verrattuna siihen osaan, joka lukuisiin noroihin hajautuessaan ylläpitää työntekijöiden elämää. Pikettyn ensimmäisen lain matemaattinen kaava kertoo, että pääoman osuus kansantulosta on yhtä kuin pääoman tuottoaste kerrottuna pääoma/tulot-suhdeluvulla. Niinpä esimerkiksi viiden prosentin tuotto sijoitetulle pääomalle, joka on kuusi kertaa suurempi kuin yhteiskunnan vuositulo, merkitsisi 30 prosentin osuutta tästä vuositulosta. Toisin sanoen lähes kolmannes tuloista valuu tässä esimerkissä omistajien taskuihin. Kuten Piketty myöntää, laki on ”puhtaasti kirjanpidollinen” ja sitä voidaan soveltaa ”määritelmällisesti kaikkiin yhteiskuntiin minä aikakautena tahansa”. Varhaisemmissa yhteiskunnissa yksityinen varallisuus koostui lähinnä maaomaisuudesta, ja Piketty arvioi, että ”maatalousyhteiskunnissa maan keskimääräinen tuotto on tyypillisesti 4–5 prosentin luokkaa”. Jos tiedetään maaomaisuuden arvo suhteessa yhteiskunnan vuotuisen kokonaistuloon, saadaan likimääräinen arvio luokkien välisestä eriarvoi-

suudesta, sillä ”pääoma ja pääomatulot jakautuvat aina epätasaisemmin kuin työhön perustuvat tulot”. (Sosialistinen ohjelma tuotantovälineiden yhteisomistuksesta sisältää ajatuksen, että näin ei tarvitse jatkua ikuisesti.)

Esimodernien yhteiskuntien tilastollinen kuvaaminen on pitkälti arvailua. Niinpä Pikettyn ensimmäinen laki saa enemmän empiiristä tukea sitä mukaa, kun kansantaloudellinen tilinpito ja tilastointi kehittyi ensin Englannissa 1700-luvun taitteen paikkeilla ja myöhemmin Ranskassa. Vuonna 1791 Antoine Lavoisier esitti arvioita Ranskan tuloista ja varallisuudesta, ja kuten Piketty ripaus tasavaltalaista ylpeyttä äänessään huomauttaa, ”uusi vallankumouksen jälkeen luotu verojärjestelmä, joka lakkautti aateliston erioikeudet ja teki kaikesta maaomaisuudesta veronalaista, nojasi suurelta osin hänen työhönsä”¹². Kansantalouden tilinpito on levinnyt samoja reittejä Länsi-Euroopasta muualle maailmaan kuin täysin kehittynyt kapitalismi. Niinpä kuva 1800-luvun Euroopasta ja Pohjois-Amerikasta on muuta maailmaa selvempi. Pikettyn laskelmien mukaan pääoma/tulot-suhde vaihteli Länsi-Euroopassa 1900-luvun taitteessa välillä kuuden tai seitsemän suhde yhteen. Englanninkielisessä uudessa maailmassa varallisuuden ja tulojen välinen epäsuhta oli pienempi. Tämä ei kuitenkaan ollut seurausta mistään tasa-arvoon tähdänneestä politiikasta vaan siitä, että vailla perittyä omaisuutta saapuneiden uusien siirtolaisten määrä kasvoi paljon nopeammin kuin asemansa vakiinnuttanut omistajaluokka, jonka omaisuus periytyi suvussa. Ensimmäisen maailmansodan aattona kotimaisen pääoman määrä oli Yhdysvalloissa vain viisinkertainen suhteessa kansantuloon. Pääoma- ja työtulojen ero kutistui lähes koko lyhyen 1900-luvun, vuodesta 1917 vuoteen 1991, verrattuna eriytymiseen, jonka Piketty havaitsee pitkällä 1800-luvulla¹³.

Eriarvoisuus vähentyi 1900-luvun keskivaiheilla Pikettyn mukaan ennen kaikkea siksi, että kahdessa maailmansodassa tuhoutui niin paljon pääomia. Aselevon jälkeen Euroopan sotaa käyneet maat hoitivat sotavetkojaan ja hävittivät samalla niihin sitoutunutta pääomaa inflaation avulla. Yhdysvalloissa, jossa ”progressiivinen verotus [...] vietiin paljon pidemmälle kuin Euroopassa”, Franklin D. Roosevelt säätöi hyvin korkean veroasteen suurituloisille. Maa myös ”omaksui politiikan, jonka pyrkimyksenä oli vähentää yksityisen pääoman vaikutusvaltaa muun muassa vuokrasäännöstelyn avulla”. (On kuitenkin vaikea nähdä, että nämä toimenpiteet olisivat olleet seurausta vieraalla maaperällä käydystä sodasta, joka vahvisti Yhdysvaltain asemaa suhteessa muihin maihin myös nettovelkojana.) Toisen maailmansodan jälkeen imperialistinen Eurooppa menetti vaurautta siirtomaavallan purkautuessa. Sodanjälkeinen alhainen pääoma/tulot-suhde heijasti myös ”tietoista poliittista pyrkimystä vähentää [...] arvopapereiden markkina-arvoa ja niiden omistajien taloudellista valtaa”, kuten Piketty melko epämääräisesti asian ilmaisee. Pääoman suhteellisen määrän lisäksi väheni myös sen tuotto: siinä missä tuotto oli hänen laskelmiensa mukaan pitkään ollut 4–5 prosenttia, se puoliintui vuoden 1914 paik-

keilla ja nousi takaisin vanhalle tasolleen vasta 1900-luvun lopulla. Vuosisadan keskivaiheilla työtulojen kasvu vastasi talouden ennennäkemätöntä kasvuvauhtia tai jopa ylitti sen. Pääoma aloitti yhä jatkuvan ”paluunsa” 1970-luvulla, ja sen seurauksena pääoma/tulot-suhde lähestyy nyt 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun lukuja. Piketty katsoo, että kevenneet verojärjestelmät johtavat osaltaan ”patrimoniaaliseen kapitalismiin” paluuseen. Suuret omaisuudet perustuvat pikemminkin perittyyn varallisuuteen kuin yrittäjien kyvykkyyteen, jota kapitalismin puolustuspuheissa niin usein korostetaan.

Eriarvoisuuden historiaa teollisessa kapitalismissa ei siis kuvaa yksinkertainen nouseva käyrä, vaan siinä on myös U-muotoa: 1800-luvulla kasvanut eriarvoisuus kääntyi 1900-luvulla laskuun yli 60 vuodeksi, kunnes se viimeisimmän sukupolven aikana on toistamiseen palannut kasvu-uralle. Tämä tarina voi olla kaikkein yllättävin taloustieteilijöille. Piketty kertoo sen nimenomaan oikaistakseen Simon Kuznetsin vuonna 1955 esittämän optimististen teorian, jonka mukaan eriarvoisuus vähenee talouksien kehittyessä¹⁴. Tämä teoria on ollut laajalti hyväksytty taloustieteen piirissä. Jos Piketty on oikeassa, 1800-luvun Euroopassa nähdystä äärimmäisessä köyhyydessä ja rikkaudessa ei ollut kyse kapitalismin kasvukivuista vaan normaalista kapitalismista. Ilman vastavoimia pääoma/tulot-suhde tuottaa yhä suurempaa eriarvoisuutta.

Mikä ajaa polarisaatiota? Pikettyn ”toinen kapitalismin peruslaki” lupaa enemmän analyttistä selitysvoimaa kuin ensimmäinen. Sen mukaan pääoma/tulot-suhdeluku kasvaa sitä enemmän, mitä suurempi on pääoman tuottoasteen tai säästämisasteen (Piketylle nämä kaksi ovat käytännössä samat) ja yleisen talouskasvun erotus. Todella hyvätuloiset voivat säästää suurimman osan tuloistaan, varsinkin kun omaisuudet paisuvat niin isoiksi, että edes tuhlaileva elämä ei riitä tekemään lovea niihin. Korkeat tulot voivat koostua kasautuneesta varallisuudesta tai poikkeuksellisen hyvin palkatusta työstä – Piketty kuvaa ”huippujohtajien nousua” viime vuosikymmenten kehitystrendiksi. Toisaalta ihmiset, joilla on vähän tai ei lainkaan varallisuutta tai jotka joutuvat ottamaan lainaa, kuluttavat suurimman osan tai kaiken siitä, mitä he ansaitsevat. Ja koska talous kokonaisuudessaan tuottaa yhden jättimäisen tulon, keskimääräisten tulojen kehitys ei voi ylittää talouden kasvuvauhtia (ellei pääoman saama osuus vähene). Piketty muotoilee toisen kapitalismin peruslakinsa yksinkertaisesti niin, että ” $r > g$ ” eli että useimpina aikoina pääoman tuottoaste on suurempi kuin talouskasvu. Loogisesti r voisi aivan yhtä hyvin olla yhtä kuin g (tuloksena olisi vakaa pääoma/tulot-suhde) tai alittaa sen, kuten 1900-luvun puolivälin paikkeilla. Mutta yleisesti pätee, että r :llä on taipumus ylittää g . Tätä lakia noudattavissa yhteiskunnissa pääomatulojen osuus kokonaistulosta kasvaa yhä suuremmaksi, kun taas työhön perustuvat tulot vastaavasti huonevat.

*

Kirjan kolmannessa pääluvussa ja samalla sen viimeisessä analyttisessä osassa Piketty käy läpi ennen näkemättömän laajan aineiston, joka tukee hänen käsitystään siitä, että kapitalismilla on taipumus pahentaa eriarvoisuutta. Tämä on teoksen parasta antia: laajat ja monipuoliset tilastot ovat vaikuttavinta koko kirjassa. (Piketty antaa anteeksi Kuznetsin teorian epätarkkuuden sillä perusteella, että tällä oli käytössään puutteellisia tietoja vain muutaman vuosikymmenen ajalta.) Pikettyn käyttämät varhaisimmat aineistot ovat peräisin kapitalismin historiallisista kotimaista, ja aineistojen tarkkuus ja maantieteellinen kattavuus paranevat nykypäivää lähestyttäessä. Tilastot osoittavat, että eriarvoisuus on lisääntynyt kapitalistisissa maissa lähes kaikkialla maailmassa (samaan aikaan kun rikkaiden ja köyhien maiden välinen eriarvoisuus on vähentynyt). Osa Pikettyn tiedoista ja johtopäätöksistä on voimakkaasti kyseenalaistettu, erityisesti *Financial Times* -lehdessä, mutta ilman merkittäviä tutkimuksellisia seurauksia¹⁵. Kirjassaan Piketty osoittaa useita puutteita kansantalouksien tilinpidon tilastoinnissa. Tilastot usein aliarvioivat erityisesti suuria omaisuuksia. Hän on kollegoineen pyrkinyt korjaamaan tätä puutetta kokoamalla maailman huipputulot kartoittavaa tietokantaa The World Top Incomes Database¹⁶. Yksi kirjan ansioista onkin osoittaa historiallisten tilastoaineistojen tärkeys vähättelemättä kuitenkaan epävarmuuksia niiden kokoamisessa.

Tilastollisia yleiskatsauksia elävöittävät ja tukevat erilaiset yksityiskohtaisemmat tiedot. Opimme esimerkiksi, että Britannia sääti progressiivisen tuloveron Etelä-Afrikkaan vuonna 1913 ja Intiaan vuonna 1922; että Saksan teollisuuden voitot kohenivat huomattavasti natsien päästyä valtaan; ja että Yhdysvalloissa ”osto-voimaan suhteutettu minimipalkka saavutti huippunsa lähes puoli vuosisataa sitten vuonna 1969, jolloin se oli 1,60 dollaria tunnissa”. Valitettavasti kyllä Pikettyn teoreettiset ja tulkinnalliset saavutukset eivät yllä samalle tasolle kuin hänen vaikuttavat tilastolliset hahmotuksensa. Toiveet kohdistuvat etenkin Pikettyn muotoilemaan kapitalismin toiseen peruslainsäilytykseen, mutta kaavalla $r > g$ on pikemmin kuvailevaa kuin selittävää arvoa.

Yhtäältä laki on kiistaton: jos pääoma kasvaa nopeammin kuin tuotanto, varallisuuden suhde vuosituloihin nousee välttämättä. Vain pääoman tuottoasteen tipahtaminen, pääoman omistuspohjan laajeneminen tai pääoman osittainen tuhoutuminen voi hillitä kehitystä tai jopa kääntää sen suunnan. Mutta mitä kaava selittää? Geologit voisivat esittää vuoristojen muuttuvista korkeuksista vastaavanlaisen teoreeman, jonka mukaan Andit kohoaisivat samaan aikaan kun Appalakit mataloituisivat. Voitaisiin esittää epäyhtälö $u > e$, missä u kertoo kohoamisen määrän ja e eroosion nopeuden: epäyhtälön mukaan vuorenhuiput kohoavat siinä määrin kuin kohoaminen ylittää eroosion. Oletettavasti tämä pitäisi paikkansa. Mutta kohoamisen määrän selittämiseksi tarvittaisiin teoria mannerlaattojen liikkeistä ja lisäksi teoria tietynlaisen ilmaston syövyttävästä vaikutuksesta tietynlaiseen kiviainekseen. Piketty ei anna kapitalismin

”Piketylle talouskasvu on lähinnä teknologisen kehityksen ja väestönkasvun sivutuote.”

peruslaille $r > g$ sellaista perustelua, josta kävisi ilmi, miten r ja g muodostuvat sellaisiksi kuin ne ovat. Analogia geologiaan on virheellinen myös sikäli, että laatta-tektoniikka ja ilmasto ovat toisistaan riippumattomia muuttuja toisin kuin tuottoaste ja talouden kasvuvauhti, vaikka Piketty käsittelee niitä toisistaan riippumattomina. Hän toistaa väitteensä, että pääoman ”puhdas” tuotto ennen mitään uudelleenjakoa on keskimäärin noin 4 tai 5 prosenttia kautta historian. Hänelle talouskasvu on luonteeltaan lähinnä teknologisen kehityksen ja väestönkasvun sivutuote. (Kuten ranskalainen taloustieteilijä Gaël Giraud on huomauttanut, Piketty ei käsittele myöskään kapitalismin ainutlaatuiselle laajenemiselle välttämätöntä luotonannon kehitystä ja fossiilisten polttoaineiden hyödyntämistä¹⁷.)

Poliittisesti ja älyllisesti voi joskus olla hyödyllistä erottaa hetkeksi kysymykset varallisuuden jakaantumisesta ja tuotannosta. Mutta näiden toisiinsa kiinteästi kytkeytyvien talouden ulottuvuuksien irrottaminen toisistaan ei ole järkevää. Kuten Marx *Grundrissessa* toteaa: ”Tuotannon tarkasteleminen tuotantoon sisältyvästä jakaantumisesta riippumatta on selvästikin tyhjää abstraktiota.”¹⁸ Tuotannon kokonaismäärä tietenkin määrittää sen, miten paljon voidaan jakaa, mutta vallitseva jakaantumisen muoto vaikuttaa olennaisesti myös tuotannon luonteeseen (esimerkiksi enemmän henkilöautoja kuin busseja) ja kokonaismäärään. Samassa yhteydessä Marx huomauttaa, että jakaantuminen – ei vain se kuka omistaa mitä, vaan myös mitä hyötymismahdollisuuksia tämä omistus suo – näyttää jopa ”edeltävän tuotantoa ja määrävän sitä” kuten esimerkiksi silloin kun valloittajakansa ”muuttaa valloitetut orjiksi ja tekee

näin orjatyön tuotannon perustaksi. Tai jokin kansa jakaa vallankumouksella suurmaaomaisuuden palstoiksi ja antaa siis tällä uudella jakamisella tuotannolle uuden luonteen.”¹⁹ Nämä esimerkit jakaantumisen vaikutuksesta tuotantoon eivät ole kaukaa haettuja poikkeustapauksia. Antiikin Kreikan ja Rooman taloudellinen paikallaan polkeminen liittyi orjuuteen, kuten Perry Anderson korostaa teoksessaan *Passages from Antiquity to Feudalism*: ”Kun käsityö yhdistettiin vapauden menetykseen, into tuottavuutta lisääviin keksintöihin ja kehitystyöhön jäi yhteiskunnallisesti uupumaan.”²⁰ Orjuus ”vei työltä arvostuksen, eikä se edistänyt pyrkimyksiä kehittää työtä säästäviä välineitä”. Vastaavasti talouden kasvu keskiajalla 1000-luvulta 1200-luvulle johtui osaltaan myös siitä, että talonpoikien tilusteen koon pienentyminen edisti tehokkaampaa viljelyä (eikä väestönkasvu ollut vielä pakottanut ottamaan käyttöön heikommin tuottavia viljelysmaita). Toiset marxilaisesta perinteestä ammentavat historioitsijat väittävät, että myöhemmin lääninherrojen ja valtion haltuunsa ottama osuus tuotannosta vei talonpojilta taloudelliset mahdollisuudet panostaa tuottavuutta edistävään maanparannukseen. Toiset myös väittävät, että kapitalismin nousu 1500-luvun Englannissa perustui tuottavuuden murrokseen, jonka taustalla oli maanomistajien kilpailu saada mahdollisimman hyvä tuotto vuokraamistaan viljelymaista. Vaikkei hyväksyisi yhtään näistä väitteistä, ne auttavat näkemään, miten yhteiskunnallisen tuotteen jakautuminen ja siihen liittyvät omistussuhteet muokkaavat joskus pakostakin tuotannon dynamiikkaa.

Tuotannon ja jakaantumisen läheisistä suhteista on tuoreempaakin näyttöä. Toista maailmansotaa seuran-

neina vuosikymmeninä – ranskalaisille *les trente glorieuses* – rikkaissa maissa koettiin ennennäkemättömän kasvun sekä, kuten Piketty painottaa, eriarvoisuuden lieventymisen kausi. Olisi typerää väittää, että kaikki kunnia korkeammista kasvuluvuista kuuluu vähentyneelle eriarvoisuudelle: sodanjälkeisellä jälleenrakentamisella, vihreällä vallankumouksella, kylmän sodan asevarustelun tuottamalla noususuhdanteella ja öljyn lisääntyvällä hyödyntämisellä oli kullakin oma osansa. Mutta eikö tuloerojen tasaantumisella ollut mitään merkittävää osuutta? Marx esitti ja Keynes samoin painotti, että rikkaita suosiva tulonjako voi haitata investointeja tuotantoon, josta kasvu riippuu. Rikkailla jää muita enemmän rahaa säästöön, joten suurempi rahamäärä heidän käsissään voi supistaa sekä kulutustavaroiden että niiden valmistuksessa tarvittavien tuotantohyödykkeiden kysyntää (kulutus on, kuten Keynes sanoi, ”kaiken taloudellisen toiminnan ainoa tarkoitus ja päämäärä”²¹). Samoin palkkatulojen kasvu yleensä lisää inflaatiota, mikä vähentää varakkaiden mieltymystä istua toimeettomana rahojensa päällä, niin kuin monet yritykset nykyään tekevät, sekä kirkastaa yritysten tulevaisuudennäkymiä ja kasvattaa niiden henkilöstön määrää. Jyrkkä eriarvoisuus saattaa olla nopean kasvun ehto teollistumisen varhaisessa vaiheessa. Myöhemmin tasaisempi jakautuminen näyttää olevan tie nopeampaan kasvuun. Näin voidaan päätellä niin kehittyvien kuin kehittyneidenkin maiden sodanjälkeisistä kokemuksista. Talous kasvoi Pohjoismaissa nopeammin kuin eriarvoisemmissa maissa Välimeren rannoilla, samoin suhteellisen tasa-arvoiset Itä-Aasian maat ohittivat kasvuvauhdissa harvinaisemmin Latinalaisen Amerikan. Kuvio pätee yleensäkin läpi 1900-luvun. Massakulutus ruokki 1920-luvun talousnousua; täystyöllisyys ja teollisuuden hintavalvonta lujittivat Rooseveltin sotataloutta Yhdysvalloissa; ja sodanjälkeinen työntekijöiden ja omistajien välinen kompromissi, joka oli seurausta ammattiyhdistysten ja vasemmiston hallitsevassa luokassa herättämästä pelosta, kannusti työtä säästävään tuottavuuden parantamiseen nostamalla palkkoja, mikä puolestaan paisutti massakulutusta.

*

Piketty ei juurikaan pohdi yhteyttä 1900-luvulla esiintyneen epätavallisen alhaisen eriarvoisuuden ja epätavallisen korkean talouskasvun välillä. Pääoma/tulot-suhteen pieneneminen johtui siitä, että keskimääräiset tulot seurasivat talouden yleistä kehitystä ja että muut kuin taloudelliset tekijät, pääasiassa sota, tuhosivat osan pääomista. Sotien perin suuri ja politiikan vähäinen rooli kirjassa on hämmäntävää. Sodissa saattoi hyvinkin tuhoutua suuria määriä kiinteätä pääomaa, erityisesti Ranskassa, mutta tuskin niin paljon, että se vastaisi Piketтын painotusta sodan merkityksestä. Sotien välinen inflaatio ei myöskään kokonaisuudessaan ollut välitön saati yhtenäinen seuraus aiemmasta vihanpidosta, mistä todistaa pitkälle 1930-luvulle jatkunut rahapoliittinen horjunta työntekijöille uskallisen deflatorisen kuripolitiikan ja osakkeenomistajien

pelkäämän inflaation välillä. Inflaation valitseminen kertoi omalta osaltaan työväenpuolueiden vahvuudesta ja Neuvostoliiton pelätystä esimerkistä. Piketty ei anna paljoakaan painoarvoa kummallekaan näistä tekijöistä. Toisen maailmansodan jälkeen kommunismin uhka ja järjestäytyneen työväenliikkeen paine edistivät uudelleenjakoa enemmän kuin muistot fasismista. Mutta ollaan kohentuneen tasa-arvon syistä mitä mieltä tahansa, Piketty ei näe sillä mitään kausaalista roolia siinä nopeassa talouskasvussa, joka laski merkittävästi pääoma/tulot-suhdelukua.

Sikäli kuin nopea kasvu ja vähentynyt eriarvoisuus luonnehtivat osaa 1900-lukua, mikä selittää käännteistä kehitystä viimeisen neljänkymmenen vuoden aikana? 1970-luvulta lähtien kasvu on hidastunut ja eriarvoisuus lisääntynyt. Muiden esittämät selitykset vaihtelevat: teollisuuden krooninen kansainvälinen ylikapasiteetti; paisunut rahoitusala, joka pikemminkin luo lyhytikäisiä kuplia kuin sitoutuu pitkän aikavälin investointeihin; työväenluokan tulokehityksen ja ostovoiman heikentymisen taloutta supistava vaikutus. Piketty ei pohdi mitään näistä tekijöistä, ja ehkä hänen näkökulmastaan siihen ei olisi syytäkään. Jos $r > g$ on yleinen laki, 1900-luvulla esiintynyt jakso on selitystä vaativa anomalia, siinä missä oma aikamme on yksinkertaisesti paluuta ikiaikaiseen trendiin.

Ensimmäisen maailmansodan ja vuosien 1973–1974 taantumien välisen ajan poikkeuksellisuus tulee vielä selvemmin esille Piketтын korostaessa, että hänen kapitalismin toinen peruslakinsa oli voimassa jo kauan ennen kapitalismia: ”epäyhtälö $r > g$ on selvästi pätenyt lähes koko ihmiskunnan historian, aina ensimmäisen maailmansodan aattoon asti, ja se todennäköisesti pätee jälleen 2000-luvulla”. Yhdessä kirjan kaavioista verrataan tuottoastetta ”maailman kokonaistuotannon kasvunopeuteen antiikista vuoteen 2100”. Tuottoaste r vaihtelee neljän ja viiden prosentin välillä aina vuoteen 1820, johon mennessä teollinen vallankumous on levinnyt Englannin ulkopuolelle. Se putoaa lähes yhteen prosenttiin suunnilleen ensimmäinen maailmansodan puhjetessa, nousee sitten jyrkästi koko 1900-luvun ennen taantumistaan loivaksi kasvukäyräksi, joka ulottuu ohi oman aikamme äärettömästi jatkuvaan kapitalistiseen tulevaisuuteen. Samalla historiallisella aikajanalla maailmanlaajuinen talouden kasvuvauhti g nousee loivasti aina 1700-luvun puoleenväliin asti, jonka jälkeen se kipua uusiin huipulukemiin. Suunnilleen 1900-luvun alussa talouden kasvuvauhti vihdoinkin ohittaa tuottoasteen, kunnes 1970-luvulla se alkaa taas laskea kohti vanhaa mateluaan. Piketтын arvion mukaan tämän vuosisadan loppuun mennessä kapitalismi saa puristettua itsestään ulos 1,5 prosentin vuotuisen kasvun samalla kun tuottoaste elpyy perinteiseen 4 tai 5 prosenttiin. Piketty on yleensä hyvin tunnontarkka tilastojen suhteen, mutta kehittymättömiä markkinoita ja kansantalouksia kuvaava ”data” sisältää valtavasti spekulatiota. Ennen kaikkea Piketтын tapa laajentaa tavattomasti hänen toisen lakinsa historiallista pätevyysaluetta vie uskovuutta hänen yritykseltään selittää sen avulla teollista kapitalismia, joka on hänen

pääasiallinen tutkimuskohteensa. Siinä missä teollisella kapitalismilla on kansainvälisenä ilmiönä ikää ehkä noin 180 vuotta, kolmannes sen elinkaaresta (1914–1974) ei lainkaan noudata lakia $r > g$. Vastaavaa katkosta Piketty ei havaitse minään muuna aikakautena. Toisin sanoen kapitalismi noudattaa tätä kapitalismin lakia kaikkein heikommin. Tämä on sekä merkillinen että merkittävä ongelma Piketтын teoretisoinnissa.

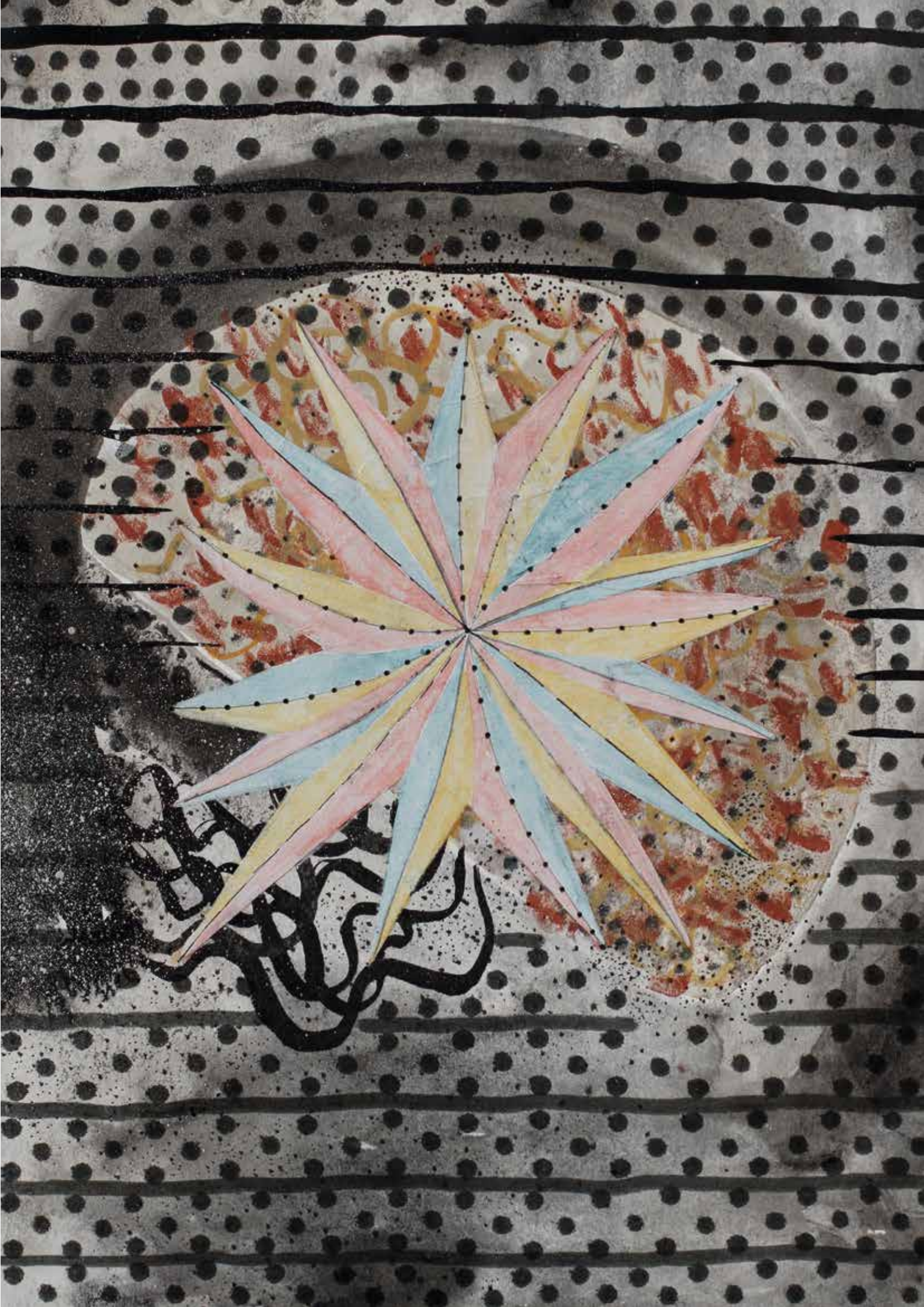
Piketтын teoreettisten ongelmien lähde saattaa piillä hänen tavassaan määritellä pääoma varallisuudeksi yleensä. Ennen kapitalismia 'pääoman' kasaamista – kuten hienojen talojen tai linnojen pystyttämistä, ylellisyustuotteiden hankkimista ja jopa eliitin uusia makutottumuksia palvelevaa maatalouden kehittämistä viinitarhoineen – oli mahdoton erottaa sen kulutuksesta. Useimmiten päämääränä ei ollut voitontavoittelu, eikä siihen ollut mahdollisuuttakaan. Jollei esikapitalistinen säästäminen ja sijoittaminen olisi itse asiassa ollut yhtä lailla varallisuuden kulutusta kuin kasaamista, hitaasti kasvavissa yhteiskunnissa $r > g$ olisi pidemmän päälle johtanut näiden yhteiskuntien jakautumiseen pelkkään kurjalistoon ja äärimmäisen rikkaisiin. Piketty kirjoittaakin usein ikään kuin kaikissa 1900-lukua edeltäneissä yhteiskunnissa eriarvoisuus olisi aina lisääntynyt. Mutta eriarvoisuus saattoi joskus myös vähentyä. Yksi esimerkki hänen omasta kotimaastaan on, että 1100- ja 1200-luvuilla Ranskassa linnanherrojen osuus tuloista laski suhteessa talonpoikien keskimääriin ansioihin.

Tunnistettava kapitalismin dynamiikka alkoi vaihtua osissa Länsi-Eurooppaa vasta myöhäisellä feodaalijajalla, kun – toinen toistaan vahvistaneessa kehityksessä – kaupunkien porvaristo laajensi kaupallista toimintaansa ja maataloustuotanto sai yhä enemmän tavaratuotannon muodon. Aiemmin kun yksityisen varallisuuden uusintaminen tai laajentaminen ei ollut pääasiallisesti riippuvainen markkinoista, tuottoasteella ei ollut mitään tiukasti taloudellista kriteeriä; tietyn omaisuuden suomia tuloja arvioitiin paljon epämääräisemmällä ja vaihtelevammilla sosiaalisilla kriteereillä. Kun kapitalismi on levinnyt ympäri maailmaa, sekä omistajat että työntekijät ovat joutuneet tukeutumaan markkinoihin tulojensa (tai vähintään osan niistä) hankinnassa. Näin he ovat joutuneet alistumaan "kilpailun pakkolaeille", kuten Marx toteaa²². Kapitalistit kilpailevat rahallisista voitoista, jotka puolestaan voidaan investoida kannattavasti yhä suurempina pääomaerinä. Järjestelmän asettamat vaatimukset yhtäältä riittävien voittojen saavuttamisesta ja toisaalta päättämättömästä kasautumisesta saattavat lopulta olla ristiriidassa keskenään. Ricardo, Marx ja Keynes esittivät kukin tavallaan, että pääoman liiallinen kasautuminen suhteessa talouden kokonaisuuteen vaarantaisi joko yksityiset tuotot, yleisen talouskasvun tai molemmat. Piketty puolestaan toteaa epämääräisesti, että suuri pääoma/tulot-suhde saattaa heikentää tuottoastetta, tai sitten ei. Vaikka Piketty ei sitoudu kumpaankaan vaihtoehtoon, tätä ei välttämättä tarvitse pitää epäonnistumisena. Mutta hänen käyttämänsä käsite 'pääoman tuottoaste' on liian yleinen, jotta kyse voisi olla mistään

nimenomaan kapitalismia luonnehtivasta laista. Mikään teoria kapitalismin dynamiikasta ei voi olla pätevä, jolle se saa otetta kannattavuuden pakottavasta logiikasta ja sen vaikutuksesta jakautumisen ja tuotannon vuorovaihtukseen.

Johtopäätöksissään Piketty kohottaa epäyhtälön $r > g$ "kapitalismin keskeisen ristiriidan" asemaan. Lauseen on tarkoitus viitata Marxiin ja tarjota hänen teoriaansa parempi teoria. Mikä oli Marxin mukaan kapitalismin keskeinen ristiriita? Ehkä tämä: "Synnyttämällä pääoman kasautumista työväestö tuottaa [...] yhä lisääntyvässä määrin niitä välineitä, jotka tekevät suhteellisesti yhä suuremman osan siitä tarpeettomaksi."²³ Pääoman kasautumisluonne ja pyrkimys teknisiin edistysaskeliin sekä työn säästämiseen tuottavat yhdessä pitkällä aikavälillä työvoiman kysynnän laskua, joka viime kädessä uhkaa pääomaa itseään. Kannattavuuskriisit syntyvät lyhyellä aikavälillä lähinnä matalista palkoista johtuvasta riittämättömästä kysynnästä. Pitkällä aikavälillä pääasiallinen syy on taipumus käyttää tuotannossa suhteellisesti vähemmän työvoimaa kuin kiinteää pääomaa. Voitto syntyy erosta sen välillä, mikä työvoiman panos on tuotannossa ja mitä se itse saa tulona. Tämän vuoksi muiden tekijöiden pysyessä ennallaan voiton suhdeluku laskee, kun kiinteän pääoman suhde työvoimaan nousee. Kuitenkaan Marx (joka liitti "voiton suhdeluvun laskutendenssiin" monia lisäehtoja) ja asiaa systemaattisemmin myöhemmin pohtineet teoretikot eivät odottaneet, "että kapitalismi romahtaisi 'itsestään' tai 'automaattisesti'", kuten ehkä merkittävin heistä, Henryk Grossman, asian muotoili²⁴. Vain poliittinen organisoituminen kriisitilanteessa voisi voittaa kapitalismin. Marx ajatteli, että pääoma itse tuottaisi tahtomattaan paljon tarvittavaa organisoitumista luomalla koulutetun teollisen työväenluokan. Nykytodellisuus näyttäisi olevan enemmän sopusoinnussa hänen teoriansa kanssa siitä, että työvoiman suhteellinen osuus supistuu samalla, kun sen tuottavuus kasvaa voimakkaasti. Nykyään on selvästi harvinaisempaa työskennellä maataloudessa tai tehtaalla kuin olla kokonaan vailla vakituista työsuhdetta tai työskennellä palvelusektorilla (missä tuottavuus on luonnollisesti noussut paljon vähemmän kuin teollisuudessa ja maataloudessa).

Etäältä katsottuna Piketтын keskeinen ristiriita muistuttaa Marxin vastaavaa. Myös Pikettyllä pääoma ylikasaantuu työhön nähden ja on "entistä hallitsemammasa asemassa suhteessa niihin, jotka eivät omista muuta kuin työnsä". Mutta Marxin teoria on ainakin muodoltaan selvästi parempi. Siinä esitetään todellinen ristiriita – pääoman kasaaminen heikentää sitä itseään – ja nimenomaan kapitalismille ominainen vaikutusyhteys: voittojen tavoittelu palkkatyötä riistämällä. Piketтын $r > g$ ei sitä vastoin ole "perustava looginen ristiriita" kuten hän väittää. Jos pääoma kasautuu jatkuvasti talouskasvua nopeammin, syntyy "loputtoman eriarvoisuuden kierre", joka on suurempi uhka "demokraattisille yhteiskunnille ja niiden perustana oleville sosiaalisen oikeudenmukaisuuden arvoille" kuin kannattavuudelle.

”Tulevan vuosisadan kysymys onkin, miten pitkälle kapitalismi on valmis luopumaan demokratiasta maksimoidakseen voitot.”

Kapitalismille demokratia ei ole niin välttämätöntä kuin voitot. Tulevan vuosisadan kysymys onkin, miten pitkälle kapitalismi on valmis luopumaan demokratiasta maksimoidakseen voitot. Pikettyyn tavoin jotkut marxilaiset pitävät voiton suhdeluvun laskua näennäisenä; ajatusta eri syistä kuin Marx kannattavat katsovat, että viime vuosikymmenten (kiistanalainen) voittojen suhteellinen lasku johtuu sellaisista tekijöistä kuin teollinen ylikapasiteetti tai finanssipääoman paisuminen, joka moninkertaistaa voitto-odotukset ilman, että kokonaisvoitot välttämättä kasvaisivat. (Michael Robertsin mukaan 1960-luvun alun jälkeen voittosuhte ”saavutti pohjalukemansa 1975 ja nousi sitten huippuunsa 1990-luvun puolessa välissä. Tämän jälkeen voittosuhte on maailmanlaajuisesti mitattuna pysytellyt paikoillaan tai laskenut hieman. 1990-luvun huippulukemia ei ole sittemmin saavutettu”.²⁵) Mikä voittojen kohtalo lopulta onkaan, Piketty ja marxilaiset ovat yhtä mieltä siitä, että käsistä karannut eriarvoistuminen voidaan pitää aisoissa tai voittaa ainoastaan politiikan avulla.

*

Teoksensa loppuosassa Piketty ehdottaa merkittävää poliittista uudistusta, ”vuosittain perittävää progressiivista varallisuusveroa”. Veronkannosta vastaisi kansallinen valtiovalta ja sitä valvoisivat kansainväliset veroviranomaiset. Veroasteeksi Piketty esittää puolesta kahteen prosenttia riippuen omaisuuden koosta. Tämä rajoittaisi yksityisen varallisuuden kasaantumista harvojen käsiin ja estäisi pääoma/tulot-suhteen loputtoman nousun. Suuret omaisuudet olisivat enemmän seurausta tuoreista

yrittäjyyden saavutuksista kuin onnesta syntyä oikeaan sukuun, ja verotuotolla voitaisiin rahoittaa sellaisia julkisia hankkeita, joita yksityiset sijoittajat eivät rahoita. Piketty esittää ”utooppisen ideansa” nyky-yhteiskuntien lähestyessä hänen mukaansa ratkaisevaa risteystä: toinen tie johtaa varallisuuden sellaiseen keskittymiseen, joka ei sovi yhteen liberaalin demokratian kanssa, toinen uudelleen kesytettyyn kapitalismiin, joka kannattaa ”2000-luvun sosiaalivaltiota”. Tämä nostaisi uudelleen esiin Ranskan vallankumouksen kaksi lupaus: syntytaustan sijaan ”urakehitys riippuu lahjakkuudesta” ja ”yhteiskunnalliset erot voivat perustua vain yhteiseen hyvään”. Jälkimmäinen lainaus on peräisin *Ihmisoikeuksien julistuksesta* vuodelta 1789, ja se on myös Pikettyyn teoksen avaava tunnuslause²⁶. Eriarvoisuus voidaan hyväksyä tai sitä voidaan jopa edistää vain sikäli kuin yksilöiden saamat palkkiot edistävät yhteistä hyvää. Tuon pisteen ylitettyään yksityiset rikkaudet hankitaan yhteiskunnan kustannuksella.

Pikettyyn ehdotus olettaa, että yksittäisten valtioiden sijaan pääomaa olisi mahdollista demokraattisesti suitsia valtaosassa maista. Ainoastaan tällöin kaikki hallitukset suostuvat alistamaan rikkaimmat ja samalla eniten valtaa käyttävät kansalaisensa määräyksille, joita nämä takuulla vastustavat. Kuitenkin hänen 1900-luvun analyysinsä mukaan ”vaati kaksi maailmansotaa päästä eroon menneisyydestä ja laskea pääoman tuottoa”. Toisin sanoen uudelleenjako oli pääosin jälkiseurausta vihollisuuksista. Sikäli kuin pääoman demokraattisella kontrollilla on noin onneton edeltäjä, minkälaisina sen tulevaisuuden mahdollisuuksia voidaan pitää? 1900-luvun kapitalististen demokratioiden kansalaiset tuntevat hyvin erilaiset

poliittiset puolueet omakseen. Viime sukupolven epäpoliittisointuminen on ymmärrettävää sekä vasemmisto- että oikeistopuolueiden kiertyessä saman tyhjän keskustan ympärille. (Piketty itse kannattaa stoalaisesti Ranskan sosialistipuoluetta, joka on eurooppalaisia veljespuolueitaankin tohelompi ja selkärangattomampi.) Erään tuoreen tutkimuksen mukaan Yhdysvalloissa tulonjaon 10 prosentin kärkijoukolla on 15-kertainen vaikutus poliittisen päätöksenteon tuloksiin verrattuna jäljelle jäävään 90 prosenttiin väestöstä. Plutokratia eli rahavalta on saanut vastaavanlaisen aseman myös muissa maissa. Miten eri maiden hallitsevan luokan toimeenpanevat elimet eri puolilla maailmaa toimisivat yhteistyössä säättäkseen Pikettyyn veron juuri tälle luokalle?

Rehellisesti sanottuna sosialistinen vallankumous näyttää todennäköisemmältä. Kyse voisi olla jossain edistyneessä maassa tapahtuvasta vallankumouksesta, joka vähitellen tai äkkiä siirtäisi julkiseen omistukseen kaikki yritysten osakkeet, jotka ovat nykyisin yksityisessä omistuksessa. Investoinneista voisivat sen jälkeen huolehtia julkiset sijoitusrahastot, jotka kilpailisivat keskenään pitkän aikavälin tuotoista. Osansa tuloista saisivat niin koko väestö kuin sen tahtoa toteuttava hallintokin. Omistuksen muutos ei vaikuttaisi osakannan kokonaismäärään. Yksi todennäköinen seuraus olisi selvästi suppeampi palkkahaitari sekä yritysten sisällä että niiden välillä. Mutta ilman sitäkin kasvava pääoma/tulot-suhde ei enää automaattisesti syventäisi eriarvoisuutta. Ajatus tuollaisesta vallankumouksesta – ensin yhdessä maassa, sitten yhä kansainvälisemmin, joskaan ei vielä maailmanlaajuisesti – tuntuu juuri nyt kaukaa haetulta. Mutta onko se epärealistisempi kuin ajatus maailmanlaajuisesta varallisuusverosta, joka käytännössä edellyttäisi lähes kaikkien maiden välistä koordinaatiota? Mitä pidemmälle globaali kapitalismi etenee uudistamatta, sitä todennäköisemmin kansakunnat ja alueet hylkäävät sen.

Piketty saattaisi pitää tämäntyyppistä spekulatioita ideologisena takapakkina, sillä Berliinin muurin murtuminen ”antoi hänelle elinikäisen rokotesuojan tavanomaista laiskaa antikapitalistista retoriikka vastaan”. Hän haluaa varallisuusveronsa ”edistävän yleistä etua yksityisten etujen sijaan talouden avoimuuden ja kilpailun tuomat edut säilyttäen”. Hän on myös haastatteluissa todennut, että markkinoiden korvaamaton rooli monimutkaisissa talouksissa oikeuttaa kapitalismin jatkumisen. Mutta markkinoiden niin tuttu samaistaminen kapitalismiin on vailla historiallista ja teoreettista perustaa. Siinä ei oteta yhtäältä huomioon laajoja markkinoita monissa esikapitalistisissa yhteiskunnissa eikä toisaalta monopolien vaikutusta ja valtion puuttumista markkinoiden toimintaan koko kapitalismin historian ajan. Lisäksi unohdetaan se, että harvat vasemmistolaiset ovat 1970-luvun jälkeen ehdottaneet paluuta keskitettyyn komentotalouteen. Kapitalismin jälkeistä tulevaisuutta hahmottelevissa kirjoituksissa aina Alec Noven *Economics of Feasible Socialism* -teoksesta (1983) David Schweickartin kirjaan *After Capitalism* (2002) on useimmiten puhuttu

markkinasosialismin erilaisista muodoista. (Schweickart liittää Pikettyyn veroa muistuttavan ”pääomaveron” osaksi hahmottelemaansa laajaa siirtymäkauden ohjelmaa.) Yksityisen pääoman kasautuminen ei enää ohjaisi taloutta, vaikka markkinat välittäisivät yhä suurta osaa yksityisestä kulutuksesta ja ohjaisivat julkisia investointeja. Piketty saattaisi ehkä kokonaankin hylätä tällaiset ajatukset, mutta kirjan perusteella näyttäisi, ettei hän ylipäätään tunne niitä. Tällainen sokea piste ei ole yllättävä kirjoittajalla, joka on amerikkalaisissa lehdissä kehunut – eikä ehkä täysin valheellisesti – tuntevansa hyvin huonosti Marxin tuotantoa. Kirjassaan hän kertoo marxilaisia töitä kohtaan ylipäätään tuntemansa välinpitämättömyyden (teko)syysiksi sen, että joskus Sartrea, Althusseria tai Badiouta lukiessa ”saa vaikutelman”, etteivät ”kysymykset pääoman ja luokkien välisestä eriarvoisuudesta juurikaan kiinnosta heitä”. Hänen olisi filosofien sijaan kannattanut lukea historioitsijoita ja taloustieteilijöitä.

Edellä sanottua ei pidä ymmärtää sellaiseksi omahyväiseksi kannaksi, jonka mukaan tieteenalansa rajoja koettelevilla ja, mikä vielä hankalampaa, vakiintuneita käsityksiä uhmaavilla taloustieteen ammattilaisilla ei ole mitään sellaista opetettavaa tai opittavaa, mitä marxilaiset eivät jo tiedä. Pikettyyn intohimo tilastotieteen keräämiseen ja analysointiin on ainakin jäljittelemisen arvoista. Ja mikäli älykkäät ekonomistit alkavat suhtautua marxilaiseen ajatteluun pitkänä ja elävänä teoriaperinteenä eikä ainoastaan historiallisena kurioositeettina, he eivät vain yksinkertaisesti allekirjoita käsityksiä, joista marxilaiset itsekään eivät ole yksimielisiä. Tutkittuina eikä huomiotta jätettyinä marxilaisia ideoita voitaisiin vahvistaa, kehittää ja hylätä. Tällä hetkellä kuitenkin valtavirran taloustieteilijät, kuten myös artikkelimme uusi sankari, vaikuttavat vastahakoisilta jäljittämään ja pohtimaan löytöjään tavalla, joka veisi heidät valtavirran rajojen ulkopuolelle. Heidän kollegansa journalismin puolella ovat jos mahdollista vieläkin arempia. Vain tämä voi selittää sen, miksi Pikettyyn kirja eriarvoisuudesta kasvusta – vasemmiston huolenaihe jo vuosikymmeniä – on ollut heille sellainen ainutlaatuinen paljastus. Kirja on jännittävämpi epäonnistumisena kuin riemuvoittona. Piketty jättää viipyvät hyvästit valtavirran taloustieteen nykyiselle marginalismille, mutta ei vielä saavuta alussa ennakoitua rekonstruoitua poliittista taloustiedettä. Hänen teoreettinen otteensa lipsuu siinä missä hänen tilastollinen otteensa on varma. Niinpä hän ei myöskään tartu kunnolla esiin nostamiinsa kysymyksiin taloudellisesta arvosta, oikeudenmukaisesta jaosta ja kapitalistisesta dynamiikasta.

Suomentanut Juba Koivisto

(alun perin: *Paupers and Richlings. London Review of Books*. Vol. 36, No. 13, 2014, 17–20.
Verkossa: <http://www.lrb.co.uk/v36/n13/benjamin-kunkel/paupers-and-richlings>)

Suomentajan huomautukset

- 1 Vrt. John Maynard Keynes, *Työllisyys, korko ja raha* (The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936). Suom. Ahti Karjalainen & Pentti Kivinen. WSOY, Porvoo 1951, 428.
- 2 Englantilainen taloustieteilijä William Stanley Jevons (1835–1882) tunnetaan yhtenä marginalistisen arvoteorian eli marginalismin kehittäjistä. 'Rajahyöty' (*marginal utility*) on marginalismin ydinkäsitteitä.
- 3 Vrt. Adam Smith, *Kansojen varallisuus* (The Wealth of Nations, 1776). Suom. Toivo T. Kaila. WSOY, Porvoo 1933, 39.
- 4 Karl Marx, Kritik des Gothaer Programms (1875). Teoksessa *Marx-Engels-Werke* (MEW). Bd. 19. Dietz, Berlin 1962, 13–32 (15). Vrt. Karl Marx, *Gothan ohjelman arvostelua. Reunahuomautuksia Saksan työväenpuolueen ohjelmaan*. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 5. Edistys, Moskva 1979, 525–551 (531).
- 5 Keynes 1951, 251. Suomennosta muutettu.
- 6 Tim Cavanaugh, On Top of Piketty. *National Review Online*, 15.5.2014. Verkossa: <http://www.nationalreview.com/article/378069/top-piketty-tim-cavanaugh/page/0/1>
- 7 Keynes 1951.
- 8 Steven D. Levitt & Stephen J. Dubner, *Freakonomics. A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*. William Morrow, New York 2005.
- 9 Friedrich Hayek (1889–1992) oli itävaltalaisyntyinen, myöhemmin Britannian kansalaisuuden saanut taloustieteilijä, joka palkittiin talouden Nobelilla vuonna 1974.
- 10 Ks. Jacob Hacker, Paul Pierson, Heather Boushey & Branko Milanovic. Piketty's Triumph. *The American Prospect*, 10.3.2014. Verkossa: <http://prospect.org/article/piketty's-triumph>
- 11 Martin Wolf, "Capital in the Twenty-First Century", by Thomas Piketty. *Financial Times* 15.4.2014. Verkossa: www.ft.com/intl/cms/s/2/0c6e9302-c3e2-11e3-a8e0-00144feabd0.html#axzz3BY3YIWx
- 12 Ranskan vallankumouksen jälkeen mestattu Antoine-Laurent de Lavoisier (1743–1794) tunnetaan myös modernin kemian isänä.
- 13 Kunkel viittaa historioitsija Eric Hobsbawm'n (1917–2012) hahmottelemiin käsitteisiin 1900-lukuun "lyhyenä vuosisatana" ja 1800-lukuun "pitkänä vuosisatana", joka kattaa ajanjakson 1789–1914. Ks. erit. Eric Hobsbawm, *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)* (The Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914–1991). Suom. Pasi Junila. Vastapaino, Tampere 1999.
- 14 Simon Kuznets, Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*. Vol. 45, No. 1, 1–28. Verkossa: <https://www.aeaweb.org/aer/top20/45.1.1-28.pdf>. Yhdysvaltalainen taloustieteilijä Kuznets (1901–1985) palkittiin taloudellisen kasvun empiirisistä tutkimuksistaan taloustieteen Nobelilla 1971.
- 15 Ks. erit. Chris Giles & Ferdinand Giugliano, Thomas Piketty's Exhaustive Inequality Data Turn Out to Be Flawed. *Financial Times*, 23.5.2014; Chris Giles, Data Problems With Capital in the 21st Century. *Financial Times*, 23.5.2014. Pikettyyn yksityiskohtainen vastaus *Financial Times*issa esitettyyn kritiikkiin, ks. Technical appendix of the book "Capital in the Twenty-First Century" Appendix to chapter 10. Inequality of Capital Ownership. Addendum: Response to FT. Verkossa: <http://piketty.pse.ens.fr/files/capital21c/en/Piketty-2014TechnicalAppendixResponsetoFT.pdf>
- 16 Verkossa: <http://topincomes.g-mond.parisschoolofeconomics.eu/>
- 17 Ks. Gaël Giraud, Le capital au XXIe siècle. *Revue Projet*, 20.12.2013. Verkossa: <http://www.revue-projet.com/comptes-rendus/2013-12-piketty-le-capital-au-xxie-siecle/>
- 18 Karl Marx, *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse")* (Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, 1939–1941). Osa 1. Suom. Antero Tiusanen. Progress, Moskva 1986, 47.
- 19 Sama, 46.
- 20 Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (1974). Verso, London 2013, 26–27.
- 21 Keynes 1951, 133.
- 22 Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1. Pääoman tuotantoprosessi*. (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Der Produktionsprozeß des Kapitals, 1867). Suom. O. V. Louhivuori, T. Lehén & M. Ryömä. Edistys, Moskova 1974, 292.
- 23 Sama, 567. Suomennosta muutettu.
- 24 Ks. esim. Henryk Grossmann, *Der Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*. C. L. Hirschfeld, Leipzig 1929. Puolalais-saksalainen taloustieteilijä ja historioitsija Grossmann (1881–1950) tunnetaan erityisesti marxilaisen analyysin soveltamisesta kriisiteoriaan.
- 25 Michael Roberts, A World Rate of Profit Revisited With Maito and Piketty. 23.4.2014. Verkossa: [http://netn.fi/node/5291](http://thenextrecession.wordpress.com/2014/04/23/Ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistus (La déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789). Suom. Jarkko S. Tuusvuori. <i>niin & näin</i> 3/13, verkkokoestra. <a href=)

JYRKI SIUKONEN

Dollareita ja valveunia

Viimeinen sana taiteesta

Viime viikolla tein taidetta. Tiedän sen taiteeksi siksi, että olen tehnyt taidetta yli kolmekymmentä vuotta. Silti en osaa vastata kysymykseen, mitä taide on. Tiedän erikseen pohtimatta, mitä tein viime viikolla. Uskon, että taiteilijalle taiteen olemus on sen tekemisessä, ei tekemisen määrittelyssä. Tekemisen jälkeen olen kuitenkin yhä utelias kuulemaan taiteen määritelmästä. Tämän vuoksi Columbian yliopiston filosofian professorina toimineen Arthur C. Dantonin (1924–2013) viimeiseksi jääneen kirjan otsikko *What Art Is* (2013) pysäytti.

Tuskin kukaan on kirjoittanut Andy Warholin vuonna 1964 tekemästä *Brillo Box* -teoksesta Dantoa enemmän. Hänen silmissään tuohon työhön kiteytyvät taiteen kysymyksen keskeiset ongelmat. Niitä näyttäisi olevan kaksi. Ensimmäinen, selvästi taiteen filosofiaan kuuluva, on kysymys arkimaailman esineiden ja taide maailman esineiden välisestä erosta. Toinen, paljon hämäämpi, liittyy taiteen hintaan.

Puhuessaan taiteen määritelmästä Danto vetoaa kirjassaan *What Art Is* kahteen otteeseen Warholin teosten miljoonaluokassa liikkuvaan rahalliseen arvoon. Lukijaa tämä muistuttaa siitä, että määritellesään, mitä taide on, filosofi vaikuttaa taidekauppaan, olipa määritelmä miten yleinen hyvänsä. Väljä ja avoin määritelmä sallii laajat siirtymät arkimaailmasta taidemaailmaan ja edelleen sen mukaisen esineiden hinnoittelun. Taiteen arvonnousua ei kuitenkaan saa vaarantaa vaatimalla määritelmän suoranaista noudattamista.

Brillo Box on osa teossarjaa, jossa Warhol jäljensi arkisia vähittäiskaupan pahvipakkauksia samankokoiksi

siksi vanerilaatikoiksi. Harva muistaa enää sarjan muita osia, esimerkiksi Heinzin, Kellogsin tai Del Montenin laatikoita, sillä alumiinin kiillotukseen tarkoitettuna saipuaatyyntyn Brillon ilme osui johonkin hermoon niitä paremmin. Danto arvelee syyksi Brillo-laatikon yksinkertaista ja tehokasta graafista ilmettä, jonka oli sivutyönään suunnitellut abstraktia ekspressionismia edustanut taide maalari James Harvey. Taidehistoriallisesti tässä on ripaus kohtalon ivaa, sillä juuri Warhol ja pop-taide olivat tärkein naula abstraktin ekspressionismin arkkuun. *Brillo Box* erottui muista vuoden 1964 pakkauksoista myös siinä, että se oli muodoltaan kuutio. Itse pidän tätä vähintään yhtä merkittävänä asiana kuin pakkauksen graafista pintaa, etenkin jos tarkkaamme jälkivaikutusta. Jokunen vuosi Warholin näyttelyn jälkeen taidemaailmassa tehtiin jo siirtymää minimalismiin. Siinä yhteydessä kaikista merkinnöistä puhdistettu kuutio nousi sellaisenaan kunniaipaikalle. Warholin *Brillo Box* onkin yksi 1900-luvun lopun ja modernismin hiipumisen nelikulmaisista alkumunista. Minimalismi vain raaputti siitä maalin pois samalla tavalla kuin klassismi puhdistutti värit antiikin marmoripatsaista.

Danto pohtii arkisen Brillo-pakkauksen ja Warholin *Brillo Boxin* välistä eroa, ikään kuin se olisi jotenkin epäselvä. Teoksenahan *Brillo Box* on yhtäältä konservatiivinen, sillä se palaa mimeettiseen taidekäsitteeseen, toisaalta radikaali, koska se astuu yhden käsitteellisen askeleen Duchampin *readymaden* piiriä edemmäs. Jos *readymade* saattoi työntää taidemaailmaan minkä tahansa ilman sen kummallisempaa esteettistä arvonantoa valitun (käyttö)esineen, niin *Brillo Box* ehdottaa, että pelkkä esineen tyhjä jäljennöskin riittää. Mutta miksi sitten jäljennöksen jäljennös ei kelpaa? Jäin pohtimaan, mitä Danto kirjoittaa:

”Juhlittu kuraattori Pontus Hultén, joka oli järjestänyt Andyille näyttelyn Tukholman Moderna Museetissa vuonna 1968, valmistutti tämän kuoleman jälkeen 1990 puusepillä Lundissa noin sata Brillo-laatikkoo, jotka hän sitten todisti aidoiksi. Hänen laatikkonsa olivat vääriä [*counterfeits*] kuten todistuksetkin. Siihen aikaan vuoden 1964 *Brillo Box* -teoksia ilmaantui harvoin huutokauppoihin, mutta silloin niiden lähtöhinta oli kaksi miljoonaa dollaria. Hultén kuoli ennen paljastumistaan. Autenttisiksi todistetut laatikot eivät olleet autenttisia. Ne olivat vääriä. Sikäli kuin tiedän, ne olivat arvottomia.”¹

Danton taidenäkemys puoltaa varauksettomasti taiteilijan auraa ja asettuu siten myös taidemarkkinoiden

palvelukseen. Autenttisen ja väärennöksen ero on siinä, että emme saisi nähdä jälkimmäistä taiteena – paradoksi saa *Brillo Boxeista* puhuttaessa lähestulkoon koomisen piirteen.

Hulténin teettämät laatikot voivat olla Danton määritelmän mukaan taidetta (erotuksena arkimaailman esi-neistä). Ne saattavat jopa olla Warholin taidetta, mutta ne ovat väärä ennen muuta siksi, että niiden vaihtosuhte dollareihin on epäselvä. Edellisessä lainauksessa Danto itse asiassa kirjoittaa asiantuntijalausunnon niiden arvosta. Toisessa kohdassa Danto kertoo, ettei eräs Charles Lisanby aikoinaan halunnut ottaa vastaan Warholin tarjoamaa maalausta Elisabeth Taylorista, koska se ei Lisanbyn mielestä ollut taidetta. Danton mukaan jonkin asian näkeminen taiteena edellyttääkin silmille näkymättömän kvaliteetin oivaltamista – ”hieman historiaa, hieman teoriaa”.

Tarinan varsinainen opetus on kuitenkin se, että maalauksen olisi saattanut ostaa Warholin näyttelystä vuonna 1962 kahdellasadalla dollarilla, ja nyt siitä saisi huutokaupassa kahdesta neljään miljoonaa². On siis kannattavampaa nähdä asiat taiteena kuin olla näkemättä. *Brillo Boxien* tapauksessa silmille näkymättömän kvaliteetin oivaltaminen onkin enemmän talousteoreettinen kuin taideteoreettinen asia. Danto puhuu vuoden 1990 laatikoista kuin väärästä rahasta.

Danton kiinnostus Warholin teosten rahalliseen arvoon tuntuu siis lomittuvan hänen puheeseensa taiteen määritelmästä. Kuitenkaan sen paremmin väärennöksen ongelmaa kuin huutokauppojen hintoja ei voida johtaa hänen antamastaan määritelmästä: ”Teoriani on lyhyesti se, että taideteokset ovat muodon saaneita merkityksiä [*embodied meanings*]³. Vuoden 1964 *Brillo Boxit* on tarkoitettu jäljennöksiksi Brillo-laatikosta, se lienee selvä. Hulténin vuoden 1990 ”ei-autenttiset” laatikot täyttävät kuitenkin saman kriteerin. Niiden olemassaolo koettelee kaupallisen taidemaailman lisäksi myös Danton taide-teoriaa, ja sen hän itsekin tajuaa.

Alkuperäinen kysymys kuului, miksi arkimaailman Brillo-laatikot eivät ole taidetta ja Warholin *Brillo Boxit* ovat, vaikka ne periaatteessa ovat samannäköisiä (en tosin ymmärrä kenen mielestä). Nyt kysymys laajenee: miksi kaikki taidemaailman *Brillo Boxit* eivät olekaan taidetta? Danto ilmoittaa:

”Olen aikoinaan sanonut, että jos samankaltaiset objektit – *Brillo Box* ja Brillo-laatikko – ovat havaittavilta ominaisuuksiltaan yhtäläisiä on niiden oltava myös esteettisesti yhtäläisiä, mutta en enää usko tämän pitävän paikkaansa lähinnä siksi, että olen esittänyt asian tueksi hieman parempaa filosofiaa.”⁴

Mitä se filosofia sitten on? Danto kertoo vielä kerran *Brillo Boxien* historian ja toistaa käsityksensä Hulténin laatikoista väärinä pelimerkkeinä (*tokens*). Lopullisen perustelun Warholin laatikon taidestatukselle hän kuitenkin hakee Hegeliltä ja tämän erottelusta objektiivisen ja absoluuttisen hengen välillä. Arkimaailman Brillo-

laatikko, taiteilija Harveyn suunnittelema pakkaus, jonka aiheena on kotitaloustuote Brillo, kuuluu Danton mukaan 1960-luvun Yhdysvaltojen objektiiviseen henkeen. Warholin *Brillo Box*, jonka aiheena on ihmisten arkielämä eli 1960-luvun Yhdysvaltojen objektiivinen henki, sen sijaan kuuluu absoluuttiseen henkeen. Toisin sanoen Warholin laatikot tuovat objektiivisen hengen tietoiseksi itsestään⁵.

Selitys on mielestäni hyvä, mutta eihän tämä ole mikään yleinen määritelmä taiteesta. Danto saattaa Hegelin avulla sysätä syrjään Hulténin laatikot, koska ne ilmaantuvat maailmaan eri ajassa eivätkä enää saa 1960-luvun objektiivista henkeä tietoiseksi yhtään mistään. Mutta entäpä ne satakunta *Brillo Boxia*, joita Warhol itse teetätti taidemarkkinoille vuonna 1970? Ovatko ne ”muodon saaneita merkityksiä” samalla tavalla kuin vuoden 1964 laatikot? Tekeekö eri vuosikertojen keskinäinen samankaltaisuus niistä esteettisesti yhtäläisiä vai ei? Ketä enää kiinnostaa?

Danton taidefilosofisesta teoriasta ei taida olla klassikoksi. Olen kuitenkin Danton kanssa samoilla linjoilla siinä, että näen taideteoksen materiaalisena objektina. Juuri sellaisen tein viime viikolla ja jaoin muiden kanssa. Koinkin teoksen *What Art Is* parhaana antina pienen teoreettisen lisäyksen. Danto näet puhuu yllättäen rahan sijaan unesta: ”Olen päättänyt rikastaa aiempaa taiteen määritelmäni – muodon saanut merkitys – toisella ehdolla, joka tavoittaa taiteilijan taidon. Kiitos Descartesin ja Platonin, määrittelen taiteen valveunina [*wakeful dreams*].”⁶ Danto siis lopulta löytää vastauksen haluunsa selittää taiteen universaalisuus: ”Uskoakseni jokainen, kaikkialla, uneksii.” Tämäkään lisäys tuskin kohottaa Danton merkitystä taidefilosofina, mutta minun korvaani se kuulostaa hyvältä. Ehkä siksi, että se mahtuu suuhuni myös taiteen tekijänä. Tässähän ei anneta minkäänlaista vastausta siihen mitä taide on, ainoastaan nimetään ongelma toisin, aavistuksen runollisemmin.

Mitä siis merkitsee puhe taiteesta valveunena? Se tarkoittaa näkemistä toiseen mahdollisuuteen, maailman katsomista ohi sen, miten sitä arjen totunnaisuudessa katsomme. Onko se taito ja sellaisena myös harjoiteltavissa, niin kuin Danto antaa ymmärtää? Huomaan, että kesti vuosikymmeniä uneksia itsensä irti taiteen näkemisestä ja nähdä maailmaan. Tässä merkityksessä myös vuonna 1964 kirkkaassa valveunessa nähty *Brillo Box* oli hieno, aiemmin uneksimaton teos. On niitäkin ihmisiä, joiden uniin sellaiset päätyvät ainoastaan hintalapun ansiosta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Arthur C. Danto, *What Art Is*. Yale University Press, London 2013, 50.
- 2 Sama, 133.
- 3 Sama, 149.
- 4 Sama, 146.
- 5 Sama, 148–149.
- 6 Sama, 48.

JAAKKO BELT, PAULA RAUHALA & JARKKO S. TUUSVUORI

Ravintoa kuvittelu- ja toimintakyvylle

Marx-kysymyksiä Tuomas Nevanlinnalle

”Ei hän ollut yhteiskuntafilosofi, mutta häneltä saa johtolankoja yhteiskuntatieteelliseen tieteenteoriaan, joka olisi sekä monialaista että poliittista.” Marxin arvo niin taloustieteen kriitikkona kuin kapitalismin kumoamisen oppaana hahmottuu mietityin vedoin. Filosofin Tuomas Nevanlinna (s. 1960) tiedetäänkin keskipitkän linjan Marx-lukijaksi ja -tulkitsijaksi. Erityisesti niin sanotun pääomaloogisen koulukunnan tutkimukset tulivat tutuiksi jo 80-luvulla¹. Hiljan Nevanlinna taas kutsuttiin laatimaan jälkisanat Terry Eagletonin Marx-kirjan suomennokseen². Nyt on valmistumassa saksalaisklassikkoa sivuvaava opus. On aika kysyä suuria, yleisiä ja periaatteellisia.

Vuosien varrella olet toistuvasti ajautunut Marxin äärelle painetussa sanassa, radioaalloilla ja muissa julkisissa esiintymisissä. Mitkä koet ensisijaisiksi syiksi palata Marxin teksteihin?

Otan lähtöpisteeksi viimeaikaisen esimerkin: Thomas Piketty'n kirjan *Le capital au XXIe siècle* tai etenkin sen englanninnoksen *Capital in the 21st Century* saaman valtavan suosion³. Miksi se on vedonnut niin moniin? Sehän on valtavan tylsä opus – kuin lukisi yhteiskuntatieteellisen monografian tilastoliitettä.

Joku tokaisi minulle, että Piketty on vasemmistolaisille vähän sama kuin oikeistolainen taiteilija kokoomuslaisille: kerrankin joku niistä on meidän puolella... Mutta tämä ei voi olla ainoa syy, onhan Piketty ”vasemmistolaisuuskin” lopulta perin mietoa ja suhteellista.

Nähdäkseni Piketty'n suosion taustalla on valtavirran taloustieteen teoreettinen yksisilmäisyys yhdistyneenä sen pitkäaikaiseen käyttöön vallalla olevan politiikan oikeutusvälineenä. Tämä kulminoitui talouskriisissä, joka tuli taloustieteilijöiden enemmistölle niin sanotusti yllätyksenä ja johti Euroopassa puolentoista vuoden mittaisen shokkikeynesiläisyyden jälkeen julkisen sektorin niin kutsutun kestävyysvajeen kurissapitämispolitiikkaan. Siinä vanhan kunnan *farmakonin* tapaan tarjoillaan lääkkeeksi itse alkuperäistä vaivaa: palveluiden heikkene- misen lääkkeeksi esitetään palveluiden heikentämistä ja työttömyyden vastapainoksi luonnollisen työttömyyden hyväksymistä⁴. Kurjistumisen lääkkeeksi esitetään siis kurjistamista, mitä olisi vaikea takoa ihmisten kalloon ilman taloustieteen uutisissa ja muussa mediassa pönkitettyä legitimaatiovaltaa.

Taloustieteen avulla hallitseminen edellyttää, että sillä on yllään yksiselitteisen tieteen sädekehä. Tässä taloustiede alkaa olla ongelmissa. Sillä ei näet teoreetti-

sesti mene hyvin: sen uusklassista ydintä täydennetään yhä ptolemaiolaisemmin episyklein, uuskeynesiläisyys nousee, miksei uusricardolaisuuskin (Steve Keen), eletään tiettyä Marx-renessanssia, kaikki hajoaa ja kyseenalaistuu⁵. Piketty'n kirja on teoreettisesti vaatimaton, mutta ilmiönä väkevä oire tästä hajoamisesta. Merkillepantavinta on teoksen harvinaisen laaja ulkoakateeminen reseptio.

Jos valtavirtataloustieteen tarjoilemaa *austerity*-politiikkaa on tukenut se arkijärjen ideologia, että valtionvelka noudattaa yksi yhteen samaa logiikkaa kuin kotitalousvelka, Piketty on ottanut asiakseen vahvistaa toisentyypisen arkihavainnon – sen, että tuloerot (epamarxilainen termi) kasvavat ja vanha kunnan luokkakapitalismi tekee paluutaan (vaikka se ei ole koskaan kadonnutkaan).

Capital in the 21st Century siis vahvistaa sen, minkä kaikki tiesivät, mutta tieteellisen vasta-auktoriteetin ja massiivisen tilastollisen aineiston kera. Taloustieteen kriitikkiä on ollut maailman sivu – jokainen akateeminen progressivisti osaa sen pääkohdat ulkoa – mutta Piketty ei ole marxilainen eikä keynesiläinen, vaan puhuu ikään kuin taloustieteen itsensä suulla. Niinpä monet tervehtivät häntä vuoristopurona taloustieteellä oikeutetun politiikan autiomaassa. Tältä kannalta on olennaista, että teos on sellainen käppyrä-appendix-hirviö kuin se on: ei kirjaa ole tarkoitukseen lukea, vaan osoittaa sormella ja sanoa: ”Katsokaa nyt, se on viimein todistettu!”

Mutta... Miten köyhä ja alkeellinen onkaan Piketty'n kirja *Pääomaan* verrattuna! Piketty'n ansiona on pidetty sitä, miten hän tuo historiallisen perspektiivin taloustieteeseen – vaan miten laihaa onkaan hänen historiallisuutensa Marxiin verrattuna!

Väite ei tässä nyt ole se, että Marx olisi ”oikeassa” ja muut talusteooriat ”väärässä”, vaan että riippumatta

”Marx ei ollut taloustieteilijä, vaan taloustieteen kriitikko.”

siitä, mitä *Pääomasta* viime kädessä pitäisi ajatella, se on pelkässä *tieteenteoreettisessa* mielessä aivan toisella tasolla kuin ne lennokinkokoamispiirustukset, joita nykyään esitellään osoituksena siitä, että talousteoria tepastelee tieteen varmallalla polulla.

Kukaan taloustieteilijä ei ole Marxin jälkeen hullunut tai osannut tehdä kokonaisuutena, jossa kapitalismia ei nähdä ihmisluontoon perustuvana teknisenä tuotannon ja vaihdon järjestelmänä, vaan historiallisena muodostumana, joka voi myös aikanaan kumoutua tai tuhoutua; jossa kapitalismia ei nähdä teoriassa tasapainoisena vaan olemuksellisesti ristiriitaisena ja itseään mullistavana systeeminä; jossa kapitalismin erilaiset ja eritasoiset kriisit nähdään sisäsyntyisiksi ja välttämättömiksi; jossa virheelliset tai yksipuoliset taloustieteelliset ja poliittiset ajatukset eivät juonnu tyhmyydestä, vallanhimosta tai väärästä hyväntahtoisuudesta vaan johdetaan materialistisesti systeemistä asemista tuotannossa ja kierrossa; jossa talous ei ole oma, muista alajärjestelmistä eroava steriili alueensa, vaan on politiikan, taistelun ja ideologian läpäisemä ristiriitainen kokonaisuus – eikä juuri näistä syistä enää ”pelkkää taloutta”. Jo nämä seikat nostavat Marxin täysin eri luokkaan taloustieteeseen verrattuna täysin siitä riippumatta, mitä mieltä ollaan hänen teoriansa yksityiskohdista tai edes viimekätisestä pätevyydestä.

Se, ettei Marxin tekoa ole toistettu, ei toki johdu yksinomaan ekonomistien haluttomuudesta tai kyvyttömyydestä. Pääsyy on tietenkin, ettei voi tehdä samoin kuin Marx ja pysyä taloustieteilijänä. Marx ei ollut taloustieteilijä, vaan taloustieteen kriitikko. Siksi ”marxilainen kansantaloustiede” on oksymoroni. Vaikka Marx tulee toki esittäneeksi monia ”positiivisia” talousteoreettisia väitteitä, on koko ajan muistettava, että hän esittää ne aineistonsa, klassisen poliittisen taloustieteen, ideologiakriittisen erittelyn yhteydessä.

Monet vasemmistolaisetkin sanovat nykyään, että ”työnarvoteoria, liioiteltu polarisaatio-oppi porvariston ja proletariaatin välillä, transformaatio-ongelma jne. tekevät *Pääomasta* teoreettisesti käyttökeltottoman”. Tai: ”Marxin ajatuksilla oli rajattu pätevyytensä 1800-luvun

kapitalismissa, mutta nykyään hänestä ei enää ole mi-hinkään.” Mutta vaikka näin olisikin, mikä veruke tämä on taantua takaisin ekonomistisiin lelumalleihin? Eikö sen sijaan pitäisi omaksua kiireelliseksi tavoitteeksi muodostaa sellainen kokonaisvaltainen esitys kapitalismista, jossa se nähdään dynaamisena, ristiriitaisena, historiallisena, mutta jossa samalla vältetään Marxin ongelmallisimmat oletukset (esimerkiksi työarvo-, hinta- ja polarisaatioteoria), ja jossa nuo yksipuolisuudet tai anakronismit johdetaan materialistisesti eikä kuitata subjektiivisina virheinä (joita hän tietysti myös teki)?

Tämä tietysti vaatisi, mikäli Marxin esimerkkiä on uskominen, muutaman vuosikymmenen mittaista kokopäiväistä istumista kirjastossa, mihin tämän päivän tutkijoilla ei yliopistoinstituution katastrofaalisessa nykytilanteessa taida olla mahdollisuuksia...

Pikettystä vielä sen verran, että ne, joiden mielestä tämän melko simpellit viittaukset Balzaciin ja Austeniin ovat sivistyneitä ja virkistäviä, eivät ole koskaan lukeneet *Pääoman* I osaa.

Entä millainen filosofi Marx oli? Minkä lajin filosofisuutta Marx edustaa?

Marx ei ollut yhteiskuntafilosofi. Koko yhteiskuntafilosofian genre on kuollut. Se kuoli jo 1700-luvun poliittisen taloustieteen myötä. Yhteiskuntafilosofia on klassisen ajan lajityyppi, joka saattoi kukoistaa vielä absolutismin aikana, mutta modernin byrokraattisen valtion ja kapitalistisen rahatalouden vaatimassa analyysissa se on *passée*. Jos yhteiskuntafilosofian normatiivista lähestymistapaa yrittää soveltaa modernin yhteiskunnan oloissa, siitä tulee väkisininkin empiirisosiaaliteknologisen yhteiskuntatieteen viheliäinen supplementti.

Marx tekee sekä nuoruuden teksteissään että *Pääomassa* jotain aivan muuta kuin ”yhteiskuntafilosofiaa”. Tämä ei tarkoita, että Marxin teoriat olisivat ei-normatiivisia. Kuitenkin *Pääoman* lähtökohta siitä, että ”kuvaus = kritiikki”, vie sen empiirisen yhteiskuntatieteen ja abstraktin normatiivisen moraalifilosofian välisen dualismin tuolle puolen.

Marx ei silti anna tähänkään asiaan mitään yksinkertaista ratkaisua tai mallia. Paitsi että on paha tehtävä

yrittää ajatella sitä, mitä Marx tieteellisessä yhteiskuntakritiikissään ja poliittisessa tieteenkritiikissään tekee, saattaa myös olla, että hän on monessa suhteessa selityksen velkaa eikä vain valmis, seurattava esikuva. Marx esimerkiksi hylkää todellisuutta vastaan asetettavat abstraktit ideat – hyvä, mutta seuraako tästä, että kapitalismikritiikin normatiivista perustaa ei siis saa tematisoida? Pahinta olisi, jos kaiken takaa löytyisi joku maton alle lakaistu luonnonoikeudellinen periaate. (Sellainen Marxilta toki löytyy, jos *Pääoman* riiston käsite tulkitaan yksiviivaisen moraalisesti varhaisemman sosialismin tapaan.)

Dialektinen ajattelu on tietysti yksi filosofinen asia, jonka Marxiin voisi liittää. *Pääomassa* Marx käyttää dialektista menetelmää – minusta näin voi sanoa. Mutta dialektiikan merkillinen tunnuspiirre on se, että siitä on vaikea sanoa mitään yleistä *in abstracto*.

Kun yrittää ymmärtää, mitä dialektinen ajattelu on, tuntee tarvetta muodostaa jonkinlainen 'dialektiikan yleinen kaava'. Siis "hei, näin se menee – ei toki niin että teesi–antiteesi–synteesi, vaan että – seurataan kohteen omaa ristiriitaisuutta, sitä miten se jo alussa kieltää itse itsensä, ja lopulta, öh, kaikki liittyy kaikkeen..." Ja sitten on heti selvää, että kaikki tällaiset muotoilut ovat kaavamaisuudessaan epädialektisia, abstrakteja ja käyttökelttomia.

Merkillepantavaa on, etteivät Hegel sen enempää kuin Marx kumpainkaan halunneet muotoilla dialektiikasta tällaista nyrkkisääntöä. (Slavoj Žižek itse asiassa yrittää *magnum opuksessaan* jotain sellaista!⁶) Ja vaikka Engelsin *Luonnon dialektiikka* on mielenkiintoisempi työ kuin nykyään annetaan ymmärtää, se tunnetusti vajoaa keskeisin osin juuri siihen positivismiin ja metafysiikkaan, joita se on kritisoinut.⁷

Oli miten oli, on vaikeaa ja hyvinkin tarkoituksen vastaista tehdä yleistä, erityisistä kohteista irrotettua "dialektista filosofiaa". Itse asiassa jo Hegelin logiikasta saattaa lukijalle tulla sellainen sivumaku, että onko tämä nyt jonkinlainen formaali, sisällöstään irrotettu esitys siitä, ettei muotoa ja sisältöä voida erottaa; metateoria metateorian mahdottomuudesta.

Minulla on myös vaikeuksia suhtautua Marxiin jonkinlaisena yleismaterialistisena filosofina. Monet Marx-tutkijat voivat olla tästä eri kannalla, ja ovatkin. Mutta on vaikea hahmottaa, mikä olisi "marxilainen" kanta esimerkiksi Deleuzen transsendentaaliseen empirismiin tai Meillassoux'n kontingenssifilosofiaan⁸. Ovatko ne porvarillisen idealismin uusimmat ja juonikkaimmat valekaavut? Vaiko ajankohtaistettua materialismia, joita Marx Highgaten syvyyksissä paraikaa raivokkaasti puolustaa? Tässä kohtaa en osaa käydä luokkataistelua teorian alueella; en osaa suhteuttaa Marxiin sitä pidättyväistä kiinnostustani, mikä minulla molempia mainittuja herroja kohtaan on.

Sivumennen sanoen olen huomannut, että mikä tahansa epäuskottava idealistinen filosofia on minusta keskimäärin kiinnostavampaa kuin ontologinen materialismi, joka on liki aina pitkästyttävää. Olen siitä

poikkeuksellinen Marx-ihminen, että samalla kun pidän valistuksen ja Marxin esittämää uskontokritiikkiä triviaalisti totena, teologia on minusta kiinnostavaa ja ihanaa. Ylisummaan luen aina mieluummin sanan "Jumala" kuin sanan "voimakenttä", vaikka jälkimmäisiä on olemassa ja edellistä taas ei. Tämä ei tietenkään ole mikään argumentti, mutta olen pitkään tuntenut halua tehdä pientä gallupia filosofien keskuudessa siitä, kuinka moni kokee samoin.

Materialistisen historiankäsitteiden perusjohtolangat – "katso, miten lisätuote syntyy ja miten se jaetaan...", "katso tuotantosuhteita, niin ymmärrät paremmin, miksi laki ja uskonnolliset instituutiot olivat sillä tolalla kuin olivat..." – ovat tällaisessa yleisessä ja hyvällä tavalla epä-määräisessä muodossaan aivan päteviä. Ei kukaan nykyteologikaan väitä, että kapitalismia sen enempää kuin esimodernejakaan yhteisöjä pitäisi tutkia kaitselmuksen työnä. Tai jos väittääkin, hän ei varmasti ole tiedekunnan palkkalistoilla.

Vaikka nykyään on melko yleistä korostaa "arvojen" ja "asenteiden" merkitystä, todeta vaikkapa, että nykytilanteen taustalla vaanivat ahneus tai itsekkyyys (taloustieteilijät ja maallikkosaarnaajat voivat olla tästä yhtä mieltä), niin vakavasti otettava yhteiskuntatutkimus on aina materialistista. Tässähän juuri on ihmistieteiden ja luonnontieteiden ero: jälkimmäiset *eivät* ole materialistisia tieteitä. Luonnontiede pyrkii aina irtautumaan materiaalisesta ja konkreettisesta löytääkseen ideaaliset, eksaktit pätevyudet, joissa ei materiasta ole enää jäljellä rahdun rahtua.

Pääoma on kylläkin omiaan sekoittamaan tämänkin pakan. Ei siksi, että se olisi luonnontiedettä yhteiskunnallisesta kohteesta, niin kuin varhaisessa marxismissa ajateltiin. Mutta materiaallinen ja konkreettinen limityivät siinä loogiseen johtamiseen väkevällä tavalla, jota kuitenkin on vaikea tieteenteoreettisesti rekonstruoida. Mutta ehkä tässä juuri siksi olisi Marxin yksi anti filosofalle: johtolankoja yhteiskuntatieteelliseen tieteenteoriaan, joka olisi sekä interdisiplinääristä että poliittista...

Valmistelet parhaillaan kirjaa, jossa Marxillakin kuuluu olevan sanansa sanottavana. Mihin tarvitset Marxia hankkeessasi?

Kirjan taustalla oleva kysymys kuuluu: onko kapitalismille vaihtoehtoa? Tämä kysymys, tai tarve sen esittämiseen, on suhteellisen uusi. Varhaisessa marxismissa ajateltiin, että historia on meidän puolellamme. Pohdittiin sitä, missä, milloin ja miten vallankumous tehdään, eikä sitä, mitä ongelmia sen jälkeen mahdollisesti tulee esiin. Ajateltiin ehkä niin, että työläisvallan käytännöllinen organisointi ei voi tuottaa ainakaan sen suurempia ongelmia kuin kapitalismi, onhan perusta kunnossa... Taustalla oli valtava, historianfilosofialla pönkitetty optimistinen visio.

Lokakuun vallankumouksen jälkeen ajankohtais-tuneet Neuvostoliiton massiiviset perustamisongelmat saatettiin noin vuosikymmenen ajan sälyttää sodan, vihamielisen ympäristön, kehittymättömyyden ja tuotantovoimien alkeellisuuden piikkiin.

”Sosialismi, hyvinvointivaltio mukaan lukien, ja kommunismi saavat rehkiä pelkkänä imaginäärisenä *ancien régime*na, jota vasten nykyoikeisto voi aina esittäytyä modernina, nuorekkaana, demokraattisena ja aloitteellisena.”

Vähitellen kävi ilmeiseksi, että vaikka marxismissa hellytyn emansipaatiolupauksen roimaa ylimittaa olisi kuinka kalibroitu, Neuvostoliiton todellisuus oli siitä sangen etäällä. *Silti* sen olemassaolo kantoi ja ruokki kapitalismin ylittämisen mahdollisuutta, usein hyvinkin paradoksaalisilla tai kummallisilla tavoilla. Ajatellaan vaikka kuuluisaa kolmatta tietä, ”ihmiskasvoista sosialismia”: reaaliosialistisen pakkojärjestelmän romahtamisen olisi luullut olevan sille historiallinen paraatipaikka. Vaan ei. Reaaliosialismin hajotessa ei poliittiselta kartalta siis kadonnut marxismileninismi – se oli menettänyt uskottavuutensa jo paljon aiemmin sekä kansainvälisesti että sosialististen maiden sisällä – vaan nimenomaan tämä kolmas tie, ”todellinen” sosialismi. Vaikka uskottiin, että reaaliosialismi oli pääeste toisenlaisen sosialismin toteutumisen tiellä, se oli kuin olikin nimenomaan reaaliosialismin kannattelema ilmiö. ”Todellinen” sosialismi oli siis vaihtoehto pikemminkin *sosialismille* kuin kapitalismille ja eli tästä syystä vain niin kauan kuin Neuvostoliitto paikanpitäjänä todisti siitä, että sosialismi on sekä periaatteessa mahdollista että alustavasti olemassa.

Porvareille ja kylmän sodan ideologeille kommunismi oli kaiken poliittisen toiminnan ja ajattelun keskeisin viitepiste ja vastustaja. Puoluekommunisteille Neuvostoliitto oli osoitus siitä, että sosialismi on kasvava osa todellisuutta. Hyvinvointivaltio oli osittain tietoisesti ja osittain funktionaalisesti reaktio Neuvostoliiton ylläpitämään vallankumouksen uhkaan länessä.

Ennen politiikkaa niin oikealla kuin vasemmallakin siis tehtiin suhteessa kapitalismin ylittävään horisonttiin. Tällä oli summaton poliittinen vaikutus, vaikka kapitalismia ei missään ylitettykään – ei edes valtiokapitalistisessa Neuvostoliitossa. Toisin on nyt: sosialismi, hyvinvointivaltio mukaan lukien, ja kommunismi saavat rehkiä pelkkänä imaginäärisenä *ancien régime*na, jota vasten nykyoikeisto voi aina esittäytyä modernina, nuorekkaana, demokraattisena ja aloitteellisena.

Kylmän sodan aikaa ja sitä seurannutta kehitystä vertaillen on vaikea väistää sitä johtopäätöstä, että ilman kapitalismin ylittävää horisonttia ei vasemmistolaisesta reformipolitiikastakaan tule mitään.

Tätä tilannetta yritän ajatuksellisesti Marxin avulla avata. Taloustieteen ideologisen vallan oloissa Marx on esikuvallisena taloustieteen kriitikkona sivuuttamaton. Samalla yritän peilata Marxia ja nykypitalismia toisiaan vasten ja tutkia, mitä teoreettisia ja poliittisia mahdollisuuksia tästä avautuu.

Marx näki itsensä utopiakriitikkona. Toisaalta hän arvosteli vallitsevaa taloustiedettä ja analysoi talouden ”liikelakeja”, toisaalta suomi aikansa utooppisia sosialisteja ja valtiouuskovaisia. Voiko Marxia nykyisin lukea hahmottelematta vaihtoehtoa olemassa olevalle järjestelmälle?

Näin Marxia on itse asiassa suurimmaksi osaksi luettu! 60-luvulla opiskelijaliikkeen tiimellyksessä alkanut ”uusi Marx-luenta” keskittyi Marxin vapauttamiseen kiusallisista painolasteista, ennen kaikkea vallankumousteoreettisesta historiallisesta materialismista⁹. Sitä vastaan painotettiin *Pääomaa* Marxin pääteoksena sekä Marxin teorian kapitalismispesifisyyttä.

Tässä luennassa piilee paljon yhä sivuuttamatonta materiaalia sille, joka haluaa ottaa Marxin teoreetikona vakavasti. Hintana tästä, jos näin voi sanoa, oli tiettyjen teoreettisten yksipuolisuuksien lisäksi, että kapitalismin ylittämistä tai kumoamista koskevat kysymykset loistivat melko lailla poissaolollaan. Pikemminkin osattiin selittää, miksi kapitalismi aina voittaa: kaikki elämänilmiöt nähtiin aina funktionaalisina suhteissaan pääomaan.

Samalla kun tässä niin sanotussa pääomalogiikassa poliittisia kysymyksiä ja luokkataistelua häidin tuskin sivuttiin, sen kääntöpuolelle syntyi anarkismin kanssa flirttailevia luokkataisteluteorioita. Niissäkään ei vaihtoehtoja kapitalismille pohdittu, koska niitä ei tietenkään saa määritellä ylhäältä päin, vaan kaiken on oltava työväen itseorganisoinnin varassa.

Marx ei itsekään koskaan esittänyt sosialismin tai kommunismin ”mallia”, vaikka maallikkoyleisö joskus tuntuu niin luulevan. Marx ja Engels hahmottelivat muutamaan otteeseen, minkälaisiin toimiin proletariaatti voisi ryhtyä valtiovallan kaapattuaan. Myös Pariisin kommuunin yhteydessä Marx analysoi vallankumouksen ensi vaiheen poliittista problematiikkaa. Marx ja Engels tote-

”Marxille teoria ja politiikka edellyttävät toisiaan.”

sivat eksplisiittisesti, että kaikki nämä hahmotelmat ovat täysin konjektuuriin sidottuja eikä niillä ole teoreettista painoarvoa vallankumouksen tai kommunismin rakentamisen ”malleina”.

Vielä voidaan mainita ”Gothan ohjelman kritiikki”, jossa Marx sivuaa kapitalismin jälkeisen yhteiskunnan luonnetta koskevia kysymyksiä sekä Marxin ajoittaiset heitot *Pääomassa* siitä, miten asiat olisivat jossakin suhteessa eri tolalla, jos kapitalismi ei vallitsisi¹⁰. Siinä suurin piirtein kaikki.

Miksi Marx sitten oli kommunismista näin vaitonainen? Keskeinen taustatekijä on se utooppisen sosialismin säälimätön kritiikki, jota Marx harjoitti koko uransa ajan. Jo 1800-luvun alkupuolelta alkaen oli esitetty erilaisia visioita kapitalismin jälkeisistä onneloista. Ne olivat abstrakteja ja epähistoriallisia: moraalinen idea asetettiin kapitalismia vastaan. Kapitalismin ja sen kumoamisen poliittisten ehtojen historiallinen ja tieteellinen tutkiminen laiminlyötiin. Tällaisen sosialistisen ajattelun tuotokset olivat naiiveja, klassisen utooppisen tradition mukaisia ”ehdotuksia lainsäätäjille”.

Utooppinen sosialismi korvaa kapitalismin epämiellyttäviksi tuomitut piirteet haluamallaan. Se ei kuitenkaan tutki kapitalismin kokonaisuutta ja tulee siksi esittäneeksi mahdottomia yhtälöitä. Se ajattelee maailmaa annetuin kategorioin ja pitää näin ollen kapitalismiakin tavallaan ikuisena, mutta haluaa sitten korjata tästä kokonaisuudesta joitakin irrallisia osia.

Esimerkki tällaisesta utooppisesta ehdotuksesta voisi olla: säilytetään palkkatyö, mutta annetaan koko työntulot työläiselle. Tämä ei ole vallankumouksellinen ajatus, vaan mahdoton yritys reformoida kapitalismia. Palkkatyöstä tulee vallitseva työn muoto vasta kapitalismin myötä ja tällaisena pelkästään pääomasuhteen toinen kohtio. On puoliksi-ajateltu ja ristiriitainen hanke yrittää poistaa palkkatyöhön kuuluva rahallinen riisto samalla säilyttäen ne tuotantosuhteet, jotka yksin tekevät palkkatyön mahdolliseksi.

Kapitalismi on ajateltava pohjaan saakka. Vain tämän radikaalin näkökulman avulla voi osua sen hermoon ja saada todellisen poliittisen liikkeen avulla aikaan uusi tuotantomuodostelma ja yhdessä elämisen tapa.

Marxille kommunismi on siis tieteellistä, ei utooppista. Tämä johtuu kapitalismin luonteesta: se ei kokonaisuutena ole toimijoille läpinäkyvä. Tilanne on toinen kuin herruuteen perustuvissa järjestelmissä, joissa sortotai riistomekanismi oli avoimesti näkyvillä, välittömästi poliittinen ja oikeutettavissa vain uskonnon avulla.

Tieteellistä...? Kyllä, niin sanoisin! Mutta ei samassa mielessä kuin Toisen internationaalin marxismissa, jossa tiede ymmärrettiin 1800-luvun standardikäsitteiden mukaisesti. Ajateltiin, että tiede kuvaa yleisesti päteviä lakeja, joiden nojalla voi tehdä myös tulevaisuutta koskevia ennustuksia ja hypoteeseja. Marxin ansiona olisi sitten ollut, että tällainen tiede ulotetaan myös historiaa ja yhteiskuntaa koskevaksi: hän paljasti historian moottorin (tuotantovoimien kehitys), sen dynamiikan (luokkataistelu) ja kaiken huipuksi eritteli kapitalismin liikelaite ja murtumapisteet (kriisit ja kurjistuminen). Näin sukeutuneeseen tieteelliseen sosialismiin vallankumouksellisella työväenliikkeellä oli sitten ilo nojata poliittisen toimintansa mestariohjaajana.

Tällainen käsitys tieteestä oli alun perinkin kapea, nykyisin täysin vanhentunut – ja sosialistisen liikkeen kupeeseen vyötettyä poliittisesti äärimmäisen ongelmallinen. Mutta tämä ei kumoa sitä, että Marxille teoria ja politiikka edellyttävät toisiaan. Tieteellistä kommunismia ei enää onneksi voi käsitteellistää positivismiin kaavussa esitettyksi historianfilosofiaksi eikä teknokraattiseksi sosialistisen hallinnan opiksi. Tällaisten tulkintojen kasvualustana ei enää ole mitään instituutioita eikä intressiryhmiä. Niinpä, ellei termi herättäisi niin paljon epäluuloja, tieteellisestä kommunismista Marxin avaamana teoreettis-poliittisena käytäntönä voisi edelleen aivan hyvin puhua.

Kommunismi on Marxille todellinen poliittinen liike, ei ohjelma, malli tai visio. ”Todellisen liikkeen edistymisen on tärkeämpää kuin tusina ohjelmia”, muotoili Marx 5. toukokuuta 1875 kirjeessään Wilhelm Brackelle¹¹. Kaikki tulevaa yhteiskuntaa koskevat ”mallit” ovat perustavasti teknisiä ja epäpoliittisia. Marx ei tunnetusti halunnut kirjoittaa reseptejä tulevaisuuden kuppilaan. Kapitalismin kehityksen synnyttämät uudet mahdollisuudet ja niiden pohjalta toimiva poliittinen

liike ratkaisevat, minkäläiseksi tulevaisuuden yhteiskunta muotoutuu.

Utooppinen sosialismi ei ole nykyäänkään kuollut. Jos utooppisen sosialismin päämäärä ei pidetä tuotantovälineiden yhteisomistuksen tavoitetta, vaan ajatusta reformista tai mekanismista, jonka toteuttamisen kautta kapitalismi voitaisiin saattaa harmoniaan ja tasapainoon, *kaikki* poliittisen valtavirran ideologiat edustavat sitä. Mikä olisi utooppisempi ajatusrakennelma kuin se, että jos markkinoiden vapaa toiminta vain taataan, tämä ratkaisee kaikki ratkaistavissa olevat yhteiskunnalliset ongelmat? Eikö ”vihreä markkinatalous” ole sula utopia kapitalismin ja ekologisen politiikan yhteensovittavuudesta? Onko maailmansotien mahdollistamaan poikkeus-tilanteeseen perustunut hyvinvointivaltio globalisaation ja kenties kroonistuvan talouskriisin oloissa enää realistinen vaihtoehto? Mitä muuta on populistinen näkymä rehdin tuottavan työn ja rehdin tuotannollisen pääoman liitosta kuin tyyli puhdasta utooppista moralismia?

Jokainen sosialistinen utopia perustuu oikeudenmukaisen vaihdon ideaan, ja on siis markkinavaihdon kannattelema ajatusmuoto. Mutta tämä pätee myös kääntäen: jokainen markkinatalousutopia on sosialistinen utopia. Ajatus markkinavaihdon tuottamasta tasapainosta on ajatus yksityisen ja julkisen välille syntyvästä tasapainosta, joka olisi paitsi kaikkien varallisuutta kasvattava myös oikeudenmukainen. Voisi jopa sanoa, että *sosialismi on kapitalismin immanentti utopia*. Se on kierrossa ja vaihdossa syntyvien ajatusmuotojen poliittista loppuunsaattamista.

Tämä saattoi olla yksi syy sille, miksi Marx nimitti itseään pääsääntöisesti kommunistiksi, ei sosialistiksi.

Hän oli erittäin kriittinen valtiososialismia kohtaan, ja erona anarkisteihin oli lähinnä se, että Marxin mukaan valtiota ei voi kuolettaa heti vallankumouksen koitettua – jo yritys siihen suuntaan olisi vallankumouksen tavoitteiden kannalta illusorinen ja tuhoisa.

Marxin yleisluontoiset huomautukset kommunismin tuntuvaan viittaavaan kahteen erilaiseen suuntaan: yhtäältä juuri eräänlaiseen yhteenliittyneiden tuottajien anarkokommunismiin (näin erityisesti *Gothan ohjelman arvostelussa*) mutta toisaalta myös sosialistiseen suunnitelmalouteen (näin erityisesti *Pääomassa*). Mikä siis oikein on sosialismin ja kommunismin suhde Marxilla? Ja mikä sen pitäisi olla meille? Mikä on ”tietoisin ja rationaalisen hallinnan” ja yhteenliittyneiden tuottajien vapaan itseorganisoitumisen välinen suhde? Voidaanko hallinnollisen ja poliittisen suhde suunnittelussa ratkaista toisin kuin reaaliosialismissa? Tämä problematiikka kiinnostaa minua tällä hetkellä.

Uusmarxilaisuudessa on jonkin aikaa ollut trendinä, että sosialismi hylätään kokonaan ja puhutaan ainoastaan kommunismista. Tämä on eräänlainen *split*, ja nähdäkseni liioiteltu vastareaktio Neuvostoliiton jälkeensä jättämään poliittiseen traumaan. Jos valtio ja muut välittävät mekanismit sivuutetaan liian nopeasti pelkkinä porvariston sommittelemina ideologisina koneistoina, niin ylenkatseen kääntöpuolelle livahtaa helposti erään-

lainen hiljainen luottaminen valtioon: ”No niin, täälähän nämä rautatiet, koulut ja sairaalat jo näyttävät olevan; enää puuttuu vain se, että liitytään yhteen tuotamaan...” Ehkä jopa bolševistien vallankumouksen etatistinen käänne johtui osittain siitä, että he olivat niin valtion vastaisia, etteivät osanneet kuvitella joutuvansa sen kanssa liemeen...

Kun pohditaan vaihtoehtoja kapitalismille, ensimmäinen askel on sisällyttää kapitalismi itse vaihtoehtojen joukkoon. Margaret Thatcherin kuuluisa TINA-huudahdus pitäisi muuttua muotoon: *there is no alternative – and capitalism is not one either*.¹²

Mutta jos teemme näin, poliittinen mielikuvituksemme tyssäytyy saman tien. Kapitalismi on onnistunut kolonisoimaan myös kuvittelukykyämme. Argumentin muotoon puettuna – ja tätä esittävät tilaisuuden tullen kaikki kokkareista vasureihin asti – viimekätinen väite kuuluu: *kaikki, mitä sanot kapitalismista, voi toki olla totta, mutta nyt on muistettava, että vaihtoehtoa on kehitetty, eikä se toiminut*.

Tämän argumentin voimaa ei pidä aliarvioida. Se heijastaa sitä suurta muutosta ja eroa, mikä nykytilanteessa on työväenliikkeen herooisiin vuosiin verrattuna. Niin vallankumouksellista kuin universaalien keskiluokkaistumisen puolesta taistellutta sosiaalidemokraattista työväenliikettä kannatteli mieleton historiallinen optimismi ja lupaus suuresta tulevaisuudesta. Tällaista ei nykyään ole missään. Kapitalismista on tullut sama asia kuin (talouden) järjestys sinänsä ja niinpä sille voidaan kuvitella vaihtoehdoksi enää epäjärjestys tai katastrofi.

Tässä tilanteessa on tilausta sekä uusille elämäntähtäyksille, jotka osoittavat toisenlaisen elämän ja toisenlaisten instituutioiden mahdollisuuden, että teoreettisille ajatusleikeille, joissa niitä yritetään kehittää ja kuvitella. Sangen monet uusmarxilaiset ovat omaksuneet näkemyksen, jonka mukaan kaikkien ”yhteiskuntamallien” kehittyminen on jo sinällään osoitus piilostalinistisesta ja totalitaristisesta tendenssistä. Olen tässä eri kannalla: vaikka Marxin utooppisen sosialismin kritiikki on edelleen pätevää, nykyinen poliittisen mielikuvituksen ja historiallisen tulevaisuususkon rapautuminen tarvitsevat vastaläkkeekseen viileitä kuvauksia siitä, millä konkreettisilla tavoilla asiat voisivat olla toisin. Neuvostoliiton nousun ja tuhon sekä 30 vuoden uusliberalistisen hallinnan jälkeen ei voi enää rauhoitella itseään vallankumouksen itsestäänselvyydellä, ei sen tapahtumisen eikä luonteen selviöllä. Tässä mielessä tilanne on ratkaisevasti toinen kuin Marxin aikana ja suurta osaa 1900-lukua.

Tässä ei saa pelätä liikaa. Ikään kuin joku ”malli” voisi sellaisenaan toteutua! Mallit todella ovat kömpelöitä ja koko ajatus niiden ”toteuttamisesta” tai ”soveltamisesta” todella on epäpoliittinen! Kyse on vain kuvittelusta ja toimintakykyämme ruokkimisesta. Kyse on ajatuksista ja kehitelmistä, jotka kasvavat itsestään selvinä pidettyjen rakenteiden rakosista. Ja mitä läheisimmin yhteistuumiin niitä kehitetään kapitalismin tieteellisen analyysin kera, sitä antoisampia luulisi tulosten olevan.

Toimittajien huomautukset

- 1 Paneutumisen laajuudesta kertoo myös siinä sivussa syntynyt käänös Erik Olin Wrightin (s. 1947) artikkelista Mitä on analyttinen marxismi? (What Is Analytical Marxism?, 1989). *Tiede & edistys* 1/90. Yhdysvaltalainen luokkatutkija Wright toimii Wisconsinin yliopiston sosiologian professorina.
- 2 Ks. *Miksi Marx oli oikeassa?* (Why Marx Was Right?, 2011). Suom. Petri Stenman. Like, Helsinki 2012. Brittiläinen kirjallisuustieteilijä Eagleton (s. 1943) toimii professorina useissa eri yliopistoissa Euroopassa ja USA:ssa.
- 3 2013 ilmestynyttä alkuperäisteosta seurasi 2014 kääntäjähirmu Arthur Goldhammerin laatima ja Harvard UP:n julkaisema jälkiperäisteos; vrt. tämä lehti 17–30. Suomennosta odotetaan.
- 4 Vrt. Jacques Derrida, *Platonin apteekki ja muita kirjoituksia*. Toim. Teemu Ikonen & Janne Porttikivi. Suom. Teemu Ikonen ym. Gaudeamus, Helsinki 2003.
- 5 Vrt. esim. Keen, *Debunking Economics. The Naked Emperor of the Social Sciences* (2001). 3. p. Zed, New York 2004, 287. Australialainen taloustieteilijä Keen (s. 1953) toimii professorina lontoolaisessa Kingstonin yliopistossa.
- 6 Ks. *Less than Nothing. Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. Verso, London 2013, erit. luku 5. Slovenialaisfilosofi Žižek (s. 1949) toimii tutkijana useissa eri maissa.
- 7 *Dialektik der Natur* (1873–1882) jäi Engelsiltä kesken.
- 8 Ks. erit. Gilles Deleuze, *Différence et répétition*. PUF, Paris 1968; Quentin Meillassoux, *Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence*. Seuil, Paris 2006. Kun Université de Paris-VIII:n filosofian professori Deleuze (1925–1995) teki itsemurhan, monografia Marxista jäi kesken. Paris-1 Panthéon-Sorbonnen filosofian professori Meillassoux on syntynyt 1967.
- 9 Uudesta Marx-luennasta (*Neue Marx-Lektüre*) ks. myös Michael Heinrichin haastattelu tässä numerossa.
- 10 *Gothan ohjelman arvostelua. Reunahuomautuksia Saksan työväenpuolueen ohjelmaan* (Kritik des Gothaer Programms, 1875). Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 5. Edistys, Moskva 1978, 525–551.
- 11 Sama, 529. Ala-Saksissa syntynyt Bracke (1842–1880) kuului 1869 muodostetun Saksan sosiaalidemokraattisen työväenpuolueen (SDAP) perustajiin sekä edustajiin 1870-luvulla paikallistasolla kotikaupungissaan Braunschweigissa ja keisarikunnan valtiopäivillä. Hän perusti myös sanomalehden *Braunschweiger Volksfreund* (1871–1937). Bracke tutustui Marxiin 1869 ja piti yhteyttä tähän kuolemaansa saakka.
- 12 ”Ei ole olemassa vaihtoehtoa – eikä kapitalismi ole vaihtoehto sekään.” Ks. sutkauksen vielä täydentämättömästä muodosta esim. historianprofessori Eric J. Evans (s. 1945), *Thatcher and Thatcherism*. Routledge, London 1997, 45. Hänen mukaansa TINA-hokema alkoi Britannian pääministerin Margaret Thatcherin (1925–2013) 80-luvulla antamasta vastauksesta toimittajan esittämään kysymykseen monetaristisesta talousopista, joka pyrki vastustamaan keynesiläistä valtionmenojen käyttöä suhdannevaihtelun vaikutusten tasaamiseen: ”En minä tiedä, toimiiko [monetarismi] vai ei. Miksei sitä arvostella? Koska sille ei ole mitään vaihtoehtoa. Ei voi yrittää mitään muuttakaan.” Evansin sanoin TINA:sta tuli osa ”monetaristisen oikeiston” menestyksestä propagandaa, joka peitti näkyvistä olemassa olevat (talous)poliittiset vaihtoehdot.

#kirjamesstut

KIRJA

HELSINGIN KIRJAMESSTUT

23.–26.10.

Esillä uutuuskirjat ja antikvariaattien aarteet. Ohjelmalavoilla lähes 1000 kirjailijaa, tiedemiestä ja taiteilijaa. Osastoilla haastatteluja ja signeerauksia. Teemamaana Italia. Tule nauttimaan tunnelmasta ja tekemään löytöjä!

Tilaa ilmainen messulehti osoitteessa www.helsinginkirjamesstut.fi

Avoinna: to, la–su klo 10–18, pe klo 10–20.
Liput: Aikuiset 16 €. Lapset (7–15 v.), eläkeläiset, varusmiehet, opiskelijat, ryhmät 10 €/hlö.
Kokoaikalippu (neljä messupäivää) 30/20 €.
Samalla lipulla Helsingin Musiikkimessut ja Viini, ruoka & hyvä elämä.

Huomio! Marx tulee taas

”Marx on kuollut, Jeesus elää!”² Näin huudahti Saksan liittotasavallan kristillisdemokraattinen työministeri Norbert Blüm puhuessaan Danzigin telakkatyöläisille vuonna 1989. Norbert Blümille voitaisiin nyt huudahtaa dadaistirunoilija Ernst Jandlin sanoin: ”mirrainen elehdys”³.

Monet niistä, jotka reaaliosialismin lakattua olemasta juhlivat ”kylmän sodan voittamista”, tervehtivät riemuiten ”historian loppua”, kohtelivat Marxia kuin kuollutta koiraa ja riehaantuivat postmodernismista, ovat sittemmin tulleet katumapäälle tai ainakin harkinneet asiaa uudelleen. Esimerkkinä Klaus Schwab, joka on Davosissa kokoontuvan Maailman talousfoorumien johtaja. Hän kyseenalaistaa koko liiketoimintamallin todetessaan, että ”kapitalistinen järjestelmä ei enää sovellu maailmaan”⁴.

Mihin siis tarvitaan Maailman talousfoorumia, jossa politiikan, talouden ja median vallanpitäjät voivat keskinäisin vaihtokaupoin edistää kukin omia liiketoimiaan epämuodollisilla *small-* ja *big talk*illa ”parhaasta mahdollisesta maailmasta”, jos kapitalistinen toiminta ei enää sovi maailmaan? Kapitalistisen järjestelmän edustajat ovat nyt menettäneet optimismin, joka innoitti heitä järjestelmän alkuvaiheessa. Jopa Alan Greenspan puhuu niin sanotusta ”järjettömästä innostuneisuudesta”⁵. Kuitenkin jo 300 vuotta aiemmin Bernard Mandeville kirjoitti tästä naiivista joskin historiallisesti vaikutusvaltaisesta optimismista teoksessaan *The Fable of Bees* (1714) ironisesti, että yksityiset paheet muuttuvat jossain näkymättömissä yleiseksi hyväksi. Siis jo aikanaan tuolle ajatukselle naurettiin, eikä siihen tänä päivänä usko kukaan. Enää ei olla tietävinäänkään ”tehokkaiden markkinoiden hypoteesista”, jonka mukaan finanssimarkkinoiden vapauttaminen lisäisi taloudellista tehokkuutta ja hyvinvointia, koska silloin olisi kyettävä selittämään markkinatehokkuuden näkökulmasta myös finanssikriisin aiheuttama kurjuus Kreikassa, Islannissa ja Espanjassa⁶. Ei siis ole ihme, että Marx on alkanut kiinnostaa jopa sitä yhtä väestöprosenttia, joka kriisistä hyötyy – tosin tuo prosenttiluku on peräisin *Occupy*-liikkeeltä, eikä sen tarkkuudesta voida olla varmoja. Kiinnostus on joka tapauksessa helposti tyydytettävissä, vaikkakaan ei pidä lakata vaatimasta itse kutakin ponnistelemaan ymmärtäkseen lukemansa.

*Financial Times*in ulkopoliittinen kommentaattori Gideon Rachman on sen sijaan kirjannut ylös, kuinka olla omaksumatta Marxia; kirjalla on paljonpuhuva nimi *Nollasummamaailma*⁷. Rachman kertoo, että syyskuussa 2008 Lehman-konkurssin jälkeen Ranskan konservatiivipresidentti Sarkozy kuvautti itsensä suurieleisesti lu-

kemassa Marxin *Pääomaa*. Vallanpitäjät keikailevat jatkuvasti Marxilla, mutta kukaan ei kerro, onko kuvattu kohde oppinut lukemastaan mitään. Saksan koalitiohallituksen talousministeri Peer Steinbrück ei myöskään vuoden 2008 finanssikatastrofin ”syöverissä” pitänyt ”tiettyjä osia Marxin ajattelusta lainkaan huonoina”⁸. Marxista luovuttiin siis vuonna 1989, mutta kahden vuosikymmenen jälkeen Marx tulee taas ja alkaa kiinnostaa vallanpitäjiä, joita hän aikoinaan kritisoi niin voimallisesti. Lainsuojattomaksi julistetun kirjoittajan teksteille on siis uusiokäyttöä!

Mahdollisuudentaju

Talvella 1992–1993 Berliinin muurin murtumisen, Neuvostoliiton katoamisen ja Norbert Blümin todistaman Jeesuksen toisen tulemisen jälkeen konservatiivinen *Frankfurter Allgemeine Zeitung* julkaisi artikkelisarjan otsikolla ”What’s Left?”. Vasemmistosta ei näyttänyt jääneen jäljelle mitään ja katsaus sen jäämistöön näytti olevan paikallaan. Kuitenkin 20 vuotta myöhemmin kapitalismin vakavan kriisin vuoksi yksi *Frankfurter Allgemeine Zeitungin* päätoimittajista, Frank Schirrmacher, nosti esille saman kysymyksen kuin Margaret Thatcherin elämäkerran kirjoittaja Charles Moore, johon Schirrmacher jatkuvasti viittaa. Eikö vasemmisto ehkä sittenkin ollut oikeassa kapitalistisen yhteiskunnan kriitikissään?⁹ Vuonna 1989 reaaliosialistisen yhteiskuntamallin romahdettua Francis Fukuyama oli julistanut voitonriemuisesti ”historian loppua”. Kapitalismin kriisin puhjettua hän kuitenkin siteerasi hyväksyvästi otsikkoa, joka ilmestyi *Newsweek*-lehdessä 6. helmikuuta 2009: ”We Are All Socialists Now”.

Biljoonilla peliin puuttuvat valtiot kaivelevat taskujaan pelastaakseen pankit ja muut keinottelijat konkurssilta. Valtio otetaan taas kuvioihin, koska se hallinnoi omaisuutta, jota ei vielä ole sidottu keinotteluun. Miljoonien ihmisten verorahat käytetään, jotta miljonäärien prosentti ja heidän myötään kapitalistinen järjestelmä saataisiin pelastettua itseltään ja ehkäistyä 99 prosentin, niin sanotun yhteiskunnan enemmistön, mahdolliset sosialistiset taipumukset. Julistuksena sosiaalivaltioon tähtäävästä toiminnasta tai jopa sosialismista iskulause *we are all socialists now* on suuren luokan väärinkäsitys. CSU-mies, julkisten töiden ministeri Ramsauer¹⁰ oikai-

”Kuten Bertolt Brecht esittää, se joka ennakoii tai suunnittelee, on myös vastuussa tulevasta ja mahdollisen toteutumisesta.”

sikin sen tyyliä esittäessään, että Marx–Engels-muistomerkki Berliinin keskustassa olisi toimitettava ”jonkinlaiselle sosialismin kaatopaikalle”.

Fukuyaman huomautus merkitsee joka tapauksessa, ettei historian loppu ollutkaan kaiken loppu. Nykyisessä yhteiskunnassa on paljon vielä ehtymättömiä voimavaroja, joihin törmätään, jos annetaan tilaa ”mahdollisuudentajun” kehittämiselle ja säilytetään uteliaisuus.¹¹ Mahdollisuuksien toteuttaminen on poliittisen käytännön tehtävä. Se pohjautuu teoreettiseen analyysiin, jonka avulla tunnistetaan ”modernin yhteiskunnan taloudelliset liikelait”, kuten Karl Marx kirjoittaa *Pääoman* ensimmäisen osan esipuheessa¹². Maailma kuitenkin muuttuu, usein varsin nopeastikin, joten teoreettisen analyysin on pysyteltävä vauhdissa mukana. Jos se ei onnistu, se vanhenee, ja jos se ei pysy enää ajan hermolla, siitä tulee merkityksettömydessään pitkästyttävää.

Tästä voidaan vetää kaksi johtopäätöstä. Ensinnäkään teoria ei ole valmis, vaan sitä on työstettävä jatkuvasti. Teoriat ovat kuin goottilaisia katedraaleja rakennustyömaiseen, joissa työ saattoi kestää vuosisatoja. Myös Marxin teoria on eräänlainen rakennustyömaa. Jollei työtä jatketa, sen kohde ränsistyy. Marxin teoria on elossa, kun sitä työstetään. Toisekseen Marxin ajattelun kaltaisia suuria teorioita ei kannata nakata ”1800-luvun romukoppaan”. Ernst-Wolfgang Böckenförde, valtiosääntöoikeuden asiantuntija ja Saksan perustuslakituomioistuimen tuomari (vuodesta 1983 vuoteen 1996), puhui modernin kapitalismin ”epäinhimillisestä luonteesta”. Jo museotavaraksi julistetun ”tieteellisen sosialismin” teorettikon maine oli hänen mukaansa palautettava myös siksi, että syyskuussa 2008 Lehman Brothersin romahduksen jälkeen finanssimaailma onnistui nousemaan raunioista vain siksi, että valtiot vedettiin mukaan vastuunkantajiksi. Niinpä Böckenförde katsoo, ettei ”Marxin ennustuksen ajankohtaisuutta voida sivuuttaa”.¹³

Ennakoimisen ajatus saatetaan ymmärtää väärin tulkitsemalla se jonkinlaiseksi tulevaisuuden johtamiseksi

menneisyydestä. Silloin unohdetaan nykyisyys, jossa ihmiset toimivat ja että vasta toimintansa kautta he louhivat mahdollisuudet esiin vallitseviksi kivettyneistä olosuhteista. Kuten Bertolt Brecht esittää, se joka ennakoii tai suunnittelee, on myös vastuussa tulevasta ja mahdollisen toteutumisesta.

Konkreettiset utopiat, ekspleksi ja serendipiteetti

Loput 99 prosenttia väestöstä voivat siis ottaa valtaapitävän prosentin uuden kiinnostuksen Marxia ja hänen teoriaansa (eli poliittista taloustiedettä) kohtaan haasteena lähteä tutkimusmatkalle. Kyse ei kuitenkaan ole vain Marxin poliittisen taloustieteen kritiikin ”löytämisestä uudelleen”. Marxille *Pääoma* oli myös poliittisessa kamppailussa ”lingottu ammus”, ”pelottavin ase, joka porvareita (maanomistajat mukaan lukien) kohti on koskaan singottu”. Näin Marx kirjoittaa kirjeessään 17. huhtikuuta 1867 Johann Philipp Beckerille Geneveen.¹⁴ Michael Heinrich alleviivaa, että tämä käytännöllispoliittinen pyrkimys, joka kertoo Marxin itseymmärryksestä ja samalla sisältää uhkauksen kartutettujen tietojen poliittisesta käytöstä, ei muuttanut millään tavalla Marxin tieteellistä eetosta¹⁵. Marx argumentoi tavallaan samoin kuin Niklas Luhmann myöhemmin: tieteen järjestelmässä pätevät säännöt ja sen viestintäkanavat eivät ole samoja kuin taloudessa ja politiikassa. Tieteellistä menetelmää käyttävien on pidettävä niistä kiinni. Siksi häneltä herui sellaisille, kuten ”pappi” ja plagiaattori Robert Malthusille¹⁶, *ce misérable*, vain halveksuntaa: ”ihmisiä [...] jotka pyrkivät sopeuttamaan tieteen sen omien lähtökohtien (kuinka virheellisiä ne sitten ovatkaan) sijasta tieteelle vieraisiin, ulkoisiin intresseihin perustuvaan näkökulmaan, minä kutsun ’huoriksi’ [*gemein*]”¹⁷.

Poliittisen taloustieteen kritiikki on ymmärrettävä kahdessa merkityksessä: talouden, yhteiskunnan ja politiikan yhteen kietoutumista kapitalistisessa yhteiskun-

”Marxin käsitteistön tuntemisesta on valtava apu ’konkreettisten olosuhteiden konkreettisisä analyysissä.’”

tamuodostumassa koskevana tieteellisenä järjestelmänä ja samalla yhteiskuntaa muuttavan käytännöllisen toiminnan tukijana. Yhteiskuntaa muuttava toiminta tarvitsee kuitenkin aina myös sellaisia päämääriä, jotka eivät nouse yksin analysoidusta kohteesta, joka on aina syntynyt menneisyyden ja nykyisyyden välisenä aikana. Tarvitaan konkreettisia utopioita. Utopia on konkreettinen, jos tuleva on mahdollinen ja toteutettavissa nykyisyyden ja läheisten tai kaukaisten *tulevaisuuksien* (monikossa) aikajänteellä, koska se sisältyy yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Implisiittisestä tulee eksplisiittistä — tai Dathin ja Kirchnerin sanoin ”impleksistä” tulee ”ekspleksi”.

Ei pidä ajatella, että käsillä on ennalta laadittu suunnitelma, ikään kuin jokin salajuoni. Robert King Merton, eräs yhdysvaltalaisen funktionalistisen sosiologian perustajista, on nimittänyt ”serendipiteetiksi” sitä, että jotain tunnettua etsittäessä löydetäänkin sen sijaan jotain, minkä olemassaolosta ei tiedetty, mutta minkä löytäminen on joka tapauksessa iloinen yllätys. Merton nojaa persialaisiin taruihin, jotka kertovat tämän päivän Sri Lankan, silloisen Serendipin, kolmen prinssin ihmeellisistä löydöistä. Kokemus on jokapäiväinen: etsitään pääsiäismunia puutarhasta, muttei löydetä, koska ne on piilotettu hyvin, mutta sen sijaan eteen sattuu odottamatta hukattu rannekello. Tai etsitään tietoa internetistä, mutta joudutaan haetun tiedon kannalta merkityksettömille sivuille, jotka kertovat jotakin uutta ja yllättävää tietoa, jota ei alun perin etsitty. Serendipiteetti on siis ”onnekas löytö”, josta regulaatiokoulukunta¹⁸ on puhunut. Monimutkaisen yhteiskunnan osien yhteensovitus ja keskinäinen täydentävyys on mahdollista vain onnekkaiden sattumien yhdistelmässä.¹⁹ Konkreettista utopiaa ei siis voi johtaa suoraviivaisesti nykyisistä olosuhteista. Siihen kätkeytyy yllätyksiä, jotka voivat tulla esille ”onnekkaina löytöinä”.

Marxin uudesta arvonnoususta on kiittäminen talouskriisiä ja sen yhdelle prosentille aiheuttamia ikäviä kokemuksia. Sen sijaan 99 prosentin elpynyt kiin-

nostus Marxia kohtaan ja Marxin pääteosta opiskelevien ja siitä keskustelevien *Pääoma*-lukupiirien perustaminen johtuu poliittisista intresseistä. Opiskelijat eivät halua ahtaa itseensä ainoastaan vallitsevaa uusliberaalia teoriaa, vaan haluavat tutustua poliittisen taloustieteen koko kirjoon ja ponnistaa aina poliittisen taloustieteen kritiikkiin saakka. Tästä syystä järjestetään välillä opinto-ohjelmaan kuuluvia, joskus taas opiskelijoiden itse organisoimia seminaareja, joissa luetaan *Pääomaa*. Sen lukemisen ei tulisi olla vain tekstikriittinen projekti, vaan sen tulisi auttaa käsittämään teoreettisesti nykyistä kriisialttiutta ja yhteiskunnalliseen todellisuuteen sisältyviä käytännöllisiä mahdollisuuksia. Selittämisellä on siis kaksi puolta: ensinnäkin käsitteellinen kehittäminen ja toisinaan myös yhteiskunnallisessa dynamiikassa meitä ”paikantumaan” auttavien kategorioiden johtaminen. Toisaalta sen tehtävänä on käytännössä eksplikoida ne ”vielä” utooppiset mahdollisuudet, jotka ”jo” sisältyvät kapitalistisen todellisuuden monimutkaiseen yhteiskuntamuodostumaan.

Yhteiskunnallisten, taloudellisten ja poliittisten kehityssuuntien, niiden ristiriitojen, kriisien ja konfliktien analyysi on siis välttämätöntä, ja siihen tarvitaan myös poliittiseen käytäntöön kelpaavia käsitteitä. Kun Marxin käsitteitä suhteutetaan kriittisesti nykyajatteluun, niiden avulla voidaan tehdä ajantasaista analyysia finanssi- ja talouskriisistä, pääoman reaalisen kasautumisen ja näennäisen itsenäisten finanssimarkkinoiden yhteydestä, nykyisistä työn ja sukupuolten välisten suhteiden muutoksista, sivistys- ja koulutussektorin roolista moderneissa yhteiskunnissa, yhteiskunnallisen luontosuhteen kriisistä, maailmanmarkkinoiden toimintatavoista, valtion roolista kapitalistisessa uusintamisessa ja yhteiskunnallisen heruuden prosesseissa tai ”vihreän sosialismin” perspektiiveistä. Marxin käsitteistön tuntemisesta on valtava apu ”konkreettisten olosuhteiden konkreettisisä analyysissä”²⁰ kuten myös poliittisten toimintamallien ja käytäntöjen kehittämisessä.

”Mikään ei ole käytännöllisempää kuin hyvä teoria”

Nämä sanat luetaan Immanuel Kantin nimiin. Kantilaisittain Marxin teoria on hyvä teoria. Se auttaa ymmärtämään kapitalistista tuotantotapaa, valistaa toimimalla ”itse aiheutettua alaikäisyyden tilaa” vastaan sekä innoittaa poliittiseen toimintaan. *Pääoman* luenta voi kuitenkin olla menestysekäs ja eteenpäin vievä vain silloin, kun se saa pontimensa käytännön politiikasta. Kääntäen: käytännön poliittisia kokemuksia voidaan tulkita ja arvottaa vain teorian valossa. Tässä Marxin teoria on erityisen merkittävä, muttei ainoa viittauspiste.

Pääoman esipuheessa Marx kirjoittaa pyrkineensä syväluotaamaan ”modernin yhteiskunnan liikelait”²¹. Sen vuoksi hän tutki valtavat määrät kirjallisuutta ja opiskeli vieraita kieliä (englannin lisäksi ranskaa, italiaa ja venäjää) kyetäkseen lukemaan tekstejä alkukielillä. Empiirinen tutkimuskaan ei ollut hänelle vierasta. Hän

ei kuitenkaan suorittanut mitään omakohtaista ”kentangitkimusta”, johon olisi itse kerännyt ja työstänyt aineistoa. Hän perusti tutkimuksensa British Museumissa oleviin parlamentin pöytäkirjoihin, perusteellisiin tutkimuksiin nojaavien artikkeleiden sekundäärianalyysiin ja osin ”vielä toistaiseksi hyödyntämättömiin virallisiin lähteisiin”²². British Museumissa hän tutki oman aikansa ajattelua. Hän vastasi poleemisesti monille aikalaisilleen ja suhtautui joihinkin jopa halveksuen. Myös poleemisen ja sarkastisen kritiikin on kuitenkin osuttava maaliinsa. Sen on pidettävä paikkansa, sillä muuten sillä ei ole merkitystä.

Suomentanut (lyhentäen) Paula Rauhala

(alun perin: **Achtung! Marx kommt wieder. Teoksessa *Marx neu entdecken. Das hellblaue Bändchen zur Einführung in die Kritik der Politischen Ökonomie*. VSA, Hamburg 2012, 9–19.)**

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Politiikan tutkimuksen emeritusprofessorina Berliinin Freie Universitätissa toimiva Elmar Altvater (s. 1938) tunnetaan erityisesti ympäristöajattelustaan. Altvater on myös Attacin tieteellisen neuvoston (*wissenschaftliche Beirat*) jäsen ja yksi *PROKLA*-aikakauslehden perustajista. Altvaterin viimeaikaisiin julkaisuihin kuuluu esimerkiksi *Der große Krach oder die Jahrhundertkrise von Wirtschaft und Finanzen, von Politik und Natur*. Westfälisches Dampfboot, Münster 2010. – Suom. huom.
- 2 Fritz Reheis, *Wo Marx Recht hat*. Primus, Darmstadt 2012, 9.
- 3 ”Mirrainen elehdys” (*werch ein Illtum*) on peräisin dadaisti Ernst Jandlin (1925–2000) runosta ”Lichtung”. Runo kuuluu: *manche meinen / lechts und rinks / kann man nicht / velwechern / werch ein illtum!* Ernst Jandl, *Gesammelte Werke I*. Luchterhand, Darmstadt 1985, 249. – Suom. huom.
- 4 *Financial Times Deutschland*, 26.1.2012.
- 5 Spekulaatiivisen kuplan syntyyn viittaava termi ”järjetön innostuneisuus” (*irrational exuberance*) tunnetaan Yhdysvaltojen keskuspankin entisen puheenjohtajan (1987–2006) Alan Greenspanin (s. 1926) päivälliskutsuilla joulukuussa 1996 pitämästä puheesta, joka esitettiin suorana tv-lähetyksenä ympäri maailman. Greenspan kysyi, olisiko sijoittajien järjetön innostuneisuus saatanut puhalttaa ilmaa omaisuusarvoihin. Puheen jälkeen maailman eri pörssein osakekurssit syöksyivät alamäkeen. – Suom. huom.
- 6 John Quigginin mukaan tosin tällaiset tieteellisesti kestävämmiksi osoitetut taloustieteen teesit kummittelevat yhä

- keskuudessamme. Ks. John Quiggin, *Zombitalous* (Zombie Economics. How Dead Ideas Still Walk Among Us, 2010). Suom. Hannu Laurila, Olli Herranen & työryhmä. Vastapaino, Tampere 2014. – Suom. huom.
- 7 Gideon Rachman, *Nullsummenwelt. Das Ende des Optimismus und die neue globale Ordnung*. Leske, Berlin 2012.
- 8 Rachman 2012, 14.
- 9 Frank Schirmacher, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15.8.2011 & 1.11.2011.
- 10 Baijerilaisen kristillisen konservatiivipuolueen CSU:n Peter Ramsauer (s. 1953) toimi Saksan liittotasavallan liikenne-, rakennus- ja kaupunkisuunnitteluministerinä sisarpuolue CDU:n Angela Merkelin johtamassa hallituksessa 2009–2013. – Suom. huom.
- 11 Käsite *Möglichkeitssinn* on peräisin itävaltalaiselta kirjailijalta Robert Musililta (1880–1942): ”Mutta jos on olemassa todellisuudentajua – eikä sen olemisen oikeutta kukaan taida kiistää – täytyy olla olemassa sellaistaakin, mitä voisi nimittää mahdollisuudentajuksi. Ihminen, jolla sitä on, ei esimerkiksi sano: Tässä on tapahtunut, on tapahtuva, on tapahtuttava sitä tahi tätä. Hän keksii: Tässä voisi, pitäisi tai täytyisi tapahtua.” Robert Musil, *Mies vailla ominaisuuksia I* (Der Mann ohne Eigenschaften, 1930–43). Suom. Kristiina Kivivuori. WSOY, Helsinki 1980, 14. – Suom. huom.
- 12 Karl Marx, *Pääoma. Osa I* (Das Kapital, 1867). Suom. O. V. Louhivuori. Edistys, Moskva 1974, 17. Suomennosta muutettu. – Suom. huom.
- 13 *Süddeutsche Zeitung*, 14.4.2009.
- 14 Marx Johann Philipp Beckerille 17.4.1867. Teoksessa *Marx-Engels-Werke* (MEW). Bd. 31. Dietz, Berlin 1973, 541.

- 15 Michael Heinrich, *Weltanschauung oder Strategie? Über Dialektik, Materialismus und Kritik in der Kritik der politischen Ökonomie*. Teoksessa *Kritik und Materialität*. Westfälisches Dampfboot, Münster 2008, 60–72.
- 16 Thomas Robert Malthus (1766–1834) tunnetaan väestöteoriastaan, jonka mukaan väestö kasvaa välttämättä ruuantuotantoa nopeammin. – Suom. huom.
- 17 Karl Marx, *Theorien über den Mehrwert*. Teoksessa *Marx-Engels-Werke* (MEW). Bd. 26.2. Dietz, Berlin 1974, 112.
- 18 Ranskalainen, ”kasautumisregiimin” ja ”säätelymuodon” käsitteistään tunnettu uusmarxilainen taloustieteen koulukunta, jonka edustajiin luetaan mm. Michel Aglietta (s.1938), Alain Lipietz (s.1947) ja Robert Boyer (s. 1943). – Suom. huom.
- 19 Vrt. Alain Lipietz, *Akkumulation. Krisen und Auswege aus der Krise. Einige methodische Überlegungen zum Begriff der ”Regulation”*. *PROKLA* 58, 1985, 109–137, 115.
- 20 Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Dietz, Berlin 1857/1953, 21–29. *Grundrissen* johdanto teoksessa *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset (”Grundrisse”)*. Suom. Antero Tiusanen. Edistys, Moskva, 1986, 34–60. – Suom. huom.
- 21 Ks. Marx 1974, 17. Suomennosta muutettu. – Suom. huom.
- 22 Marxin kirje Sigfrid Meyerille New Yorkiin 30.4.1867. Teoksessa *Marx-Engels-Werke* (MEW). Bd. 31. Dietz, Berlin 1973, 542.

PAULA RAUHALA

Työn työläs käsite

Michael Heinrichin haastattelu

Vuonna 2008 alkanut globaali talouskriisi johti *Pääoman* kysynnän hurjaan kasvuun. Marxin suurteosta on ryhdytty jälleen opiskelemaan lukupiireissä ympäri Euroopan. Siinä missä lukijan kumppanina on Suomessa kulkenut tavallisimmin ehkä David Harveyn *A Companion to Marx's Capital* (2010), Saksassa lukupiirien ja yliopisto-opettajien yleisesti käyttämäksi kommentaariksi on vakiintunut Michael Heinrichin (s. 1957) *Kritik der politischen Ökonomie. Eine Einführung* (2004). Kirjasta on tähän mennessä otettu Saksassa jo yksitoista painosta. Suosiosta huolimatta Heinrich ei ole hellittänyt tutkimuksellisesta otteestaan. Berliinin Hochschule für Technik und Wirtschaftin taloustieteen professori johtaa kriittisen sosiaalitieteen aikakauslehti *PROKLA:n*¹ toimituskuntaa. Haastattelussa Heinrich vaatii, että myös ”Marxia on kritisoidava Marxin avulla”.

Heinrich on niin sanotun uuden Marx-luennan (*Neue Marx-Lektüre*) kenties tunnetuin edustaja tänä päivänä. Suuntaus jatkaa Frankfurtin koulukunnan ja Suomessakin 1970–1980-luvuilla suositun pääomaloogisen koulukunnan perinteitä. Sen juuret ovat 1960-luvun länsisaksalaisessa opiskelijaliikkeessä, erityisesti Hans-Georg Backhausin (s. 1929) ja Helmut Reicheltin (s. 1939) tutkimuksissa.

Frankfurtin koulukunta oli muiden länsimarxistien tapaan pitänyt filosofisesti kiinnostavina lähinnä nuoren Marxin ihmisolemista ja vieraantumista käsitteleviä kirjoituksia. Backhausin ja Reicheltin luenta keskittyi sen sijaan erityisesti Marxin tuotannon ”kypsään” vaiheeseen, poliittisen taloustieteen kritiikkiin. He painottavat etenkin Marxin myöhäistuotannon filosofista ja metodologista puolta, siinä missä esimerkiksi Toisen internationaalinen keulahahmon Karl Kautskyn (1854–1938) voidaan väittää tulkinneen *Pääomaa* lähinnä taloustieteellisenä teoksena. Uusi Marx-luenta polemisoi aikaisempia, perinteisiksi kutsumiaan tulkintoja vastaan ja korostaa omassa tulkinnassaan arvon erityistä yhteiskunnallista muotoa, rahamuotoa, ja siihen liittyvää fetisismia, jonka katsotaan läpäisevän *Pääoman* kaikki kolme osaa.

Näiden *Pääoman* tulkintojen ero selittyy osittain sillä, että 1900-luvun alun marxisteilla oli käytössään paljon nykyistä suppeampi lähdemateriaali. Marxin nuoruudessaan kirjoittamat *Taloudelliset filosofiset käsikirjoitukset* vuodelta 1844 tulivat julki vasta 1932 ja *Pääoman* ensiluonnokseksi nimetty *Grundrisse* ilmestyi Neuvostoliitossa vuosina 1939–1941, joskin teos tuli lännessä yleisesti tunnetuksi vasta 1953, kun se julkaistiin Itä-Saksassa.

Haastattelin Heinrichia Tukholmassa 6. maaliskuuta 2013.

Väitöskirjasi *Die Wissenschaft vom Wert* julkaistiin vuonna 1991². Johdatuksesi *Pääomaan* il-

mestyi vuonna 2004. Olet siis työskennellyt Marxin parissa aikana, jolloin marxilainen lähestymistapa ei ole ollut erityisen suosittu edes akateemisissa keskusteluissa. Miltä tuntui työskennellä näiden aiheiden parissa?

Kiinnostuin Marxista jo 14-vuotiaana koulupoikana 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa. Opiskelijaliike oli voimissaan tuohon aikaan ja poliittiset keskustelut olivat arkipäivää myös kouluissa. Marx oli läsnä kaiken aikaa. Ryhdyin lukemaan *Pääomaa* ensimmäistä kertaa jo 16 tai 17 vuoden iässä.

Mihin paikantaisit itsesi marxilaisessa traditiossa?

En ole koskaan kannattanut minkäänlaista puolue-marxismia. Sain poliittisen kasvatukseni pienissä, itsenäisissä vasemmistolaisissa toimintaryhmissä, jotka suhtautuivat kriittisesti autoritäärisiin vasemmistopuolueisiin. Kapitalismikritiikin lisäksi olen aina pitänyt tärkeänä niin sanotun reaaliosialismin kyseenalaistamista. Jos Marxin kategoriat otetaan lähtökohdaksi, on yksinkertaisesti kyseenalaistettava molemmat.

Ryhdyin lukemaan Marxia vahvan hegeliläisen tulkinnan kautta. Tuohon aikaan se oli näiden itsenäisten lukupiirien suosiossa. Kun työstin graduani [*Diplomarbeit*], huomasin, että hegeliläiseen tulkintaan sisältyy lukuisia ongelmia. Sain vaikutteita Marx-luentaani myös Louis Althusserin (1918–1990) antihegeliläisistä periaatteista, mutta hänen arvoteorian tulkinnastaan en ollut lainkaan vakuuttunut. Hän nimittäin näkee tavarafetismin Hegelin teorian jäänteenä, ja tämä on nähdäkseni täyttä hölynpölyä.

Samaan aikaan ryhdyin lukemaan intensiivisemmin Hans-Georg Backhausin ja Helmut Reicheltin töitä sekä *Sozialismus*-lehden ympärille kerääntyneen opintopiirin kirjoituksia. He kommentoivat *Grundrisseä* ja *Lisäarvorteorioita*³ hyvin laajasti ja yksityiskohtaisesti. Vasta vuosia myöhemmin tällaisia lähestymistapoja on

kutsuttu ”saksalaiseksi uudeksi Marx-luennaksi”. Lisäksi minuun on vaikuttanut tapa, jolla uuden MEGA²:n eli Marxin ja Engelsin koottujen teosten uuden kriittisen ja tieteellisen edition toimituskollektiivi lähestyy Marxin tekstejä (MEGA²:n ensimmäinen nide ilmestyi vuonna 1975). He selittävät esimerkiksi tekstien syntyhistoriaa ja tekstien eri versioiden eroja. Olen käyttänyt MEGA²:a laajasti jo 1980-luvun alusta saakka.

Marxin metodi – historiallinen vai looginen?

Sinut mainitaan yleensä uuden Marx-luennan edustajana. Suomessa uudesta Marx-luennasta ei ole juuri puhuttu, mutta sen edustajia on kutsuttu ”pääomalogikoiksi”. Voitko määrittellä uuden Marx-luennan ja pääomalogiikan suhteen?

”Pääomalogiikasta” puhuvat pääasiassa sen kriitikot, kuten esimerkiksi Wolfgang Fritz Haug marxismin historiallis-kriittiseen suursanakirjaan⁴ kirjoittamassaan artikkelissa⁵. Kriitikot eivät kuitenkaan esitä pääomalogiikkaa mielestäni oikein. He väittävät, että se hylkää empiirisen analyysin ja keskittyy pelkästään loogisiin kategorioihin. Tämä ei pidä paikkaansa. Tosiasiassa ”uuden Marx-luennan” edustajiin ovat vaikuttaneet esimerkiksi Elmar Altvaterin (s. 1938)⁶ ja *PROKLA*-lehden varhaisvaiheiden empiiriset analyysit, jotka suuntautuivat vahvasti Marxin *Pääoman* kategorioiden kriittiseen luentaan.

Pääomalogiikan tai uuden Marx-luennan kriitikot kannattavat enimmäkseen *Pääoman* historiallista lukutapaa, jonka Engels esitti arvioidessaan Marxin teosta *Poliittisen taloustieteen arvostelua* vuodelta 1859⁷. Uusi Marx-luento puolestaan kritisoi tätä Engelsin historiallista tulkintaa⁸.

Joten määrittelette empirian ja teorian suhteen eri tavoin?

Suurin ero on siinä, kuinka käsitämme teorian ja historian suhteen. Mielestäni kapitalismin historiallinen kehitys ei tuota kategorioita, joilla kehittyneitä kapitalismia voidaan analysoida, vaan päinvastoin. Ensin tarvitaan kehittyneen kapitalismin analyysi, joka tuottaa tarvittavat teoreettiset käsitteet, ja vasta sitten voidaan analysoida kapitalismin historiallista syntyä.

Pääoman historiallisen luennan mukaan meidän tulisi poimia teoreettiset kategoriat historiallisesta kehityksestä. Mielestäni tämä on mahdotonta. Marx esittää *Grundrisen* johdannossa hyvin selkeän argumentin historiallista luenta vastaan. Siinä hän kuvaa valmiin järjestelmän, jossa käsitteet edellyttävät toisiaan. Esimerkiksi kapitalismissa pääoma edellyttää tavarahan ja rahan olemassaoloa, mutta toisaalta tavara on tuotettu kapitalistisesti. Kapitalistinen raha on tietynlaisen pankkeihin ja luottoon perustuvan rahajärjestelmän tuotetta. Tässä järjestelmässä kaikki osat edellyttävät toisiaan.

Mutta miksi Marx kuitenkin päätti aloittaa analyysinsä tavarasta? Tavarahan käsite on abstraktio, josta hän pääsee siirtymään sitä seuraaviin kategorioihin. Niinpä *Pääoman* alun tavara ei ole esikapitalistinen tavara, eikä

niin muodoin se tavara, jonka näemme kaupan näyteikkunassa, kuten Wolfgang Fritz Haug esittää⁹, vaan kyseessä on tietynlainen abstraktio. Vasta *Pääoman* kolmannessa luvussa, jossa käsittelyyn tulee raha ja hinta, kyseessä on kapitalistinen tavara, jollaisia voi kaupungilla kävellessään katsella näyteikkunoista.

Marx tuo tämän historiallisen kehityksen ja teoreettisen analyysin suhteen vakuuttavasti esille *Grundrisessä*. Historia on ymmärrettävissä vasta sitten, kun kategorioiden valmis järjestelmä tunnetaan. Muuten historia näyttyy vain tosiasioiden kokoelmana vailla viitettä siihen, kuinka nuo tosiseikat liittyvät toisiinsa. Marx ilmaisee ajatuksen vuonna 1857 kirjoittamassaan ”johdannossa” tunnetusti seuraavasti: ”ihmisen anatomia on avain apinan anatomiaan”.¹⁰ *Pääomassa* Marx jatkaa tätä linjaa: alkuperäistä kasaantumista käsittelevä luku ei ole pääoman analyysin lähtökohta, vaan tämä luku sijoittuu *Pääoman* ensimmäisen osan loppuun. Alkuperäinen kasaantumisen esitetään siis vasta sen jälkeen, kun kapitalistisen tuotantotavan analysoimiseksi tarvittavat käsitteet on esitetty.

Eivätkö myös kategoriat kehity historiallisesti taloustieteen myötä?

Yhteiskunnalliset suhteet kehittyvät historiassa, mutta me muokkaamme kategoriat, joilla niitä voidaan analysoida. Ne ovat teoreettisia välineitä, eivätkä ne kehity luonnollisesti. Tämä on tärkeää. Kapitalismi on nyt kehittyneen täyteen mittaansa. Tällaisen täysin kehittyneen kapitalismin erittelyyn tarvittavat tavarahan ja rahan kategoriat ovat varsin erilaisia kuin ne, millä esikapitalistisia tavaroita ja rahaa voitiin analysoida.

Esimerkiksi antiikin Kreikassa hallitsevat tuotantosuhteet liittyivät orjatalouteen, jossa koko tuotannon päämääränä oli pääomien kasaamisen sijaan kulutus, sota tai suurten teatteritapahtumien järjestäminen. Myös antiikissa rahalla ja tavaralla oli yhteys, mutta toisin kuin kapitalismissa, nämä suhteet eivät hallinneet koko yhteiskuntaa. Niinpä kategoriat, joilla kuvaamme tämän kaltaisia tavarahan ja rahan suhteita, eroavat kapitalistista tavaraa ja rahaa kuvaavista kategorioista.

Abstrakti ja konkreettinen työ

Heinrichin suosittu *Pääoma*-tulkinta perustuu ajatukselle, jonka mukaan Marx suoritti poliittisen taloustieteen alueella tieteellisen vallankumouksen¹¹. Heinrich katsoo Marxin luopuneen poliittisen taloustieteen klassisten edustajien, Adam Smithin ja David Ricardon, essentialistisesta lähestymistavasta, joka esimerkiksi palauttaa tavarahan arvon yksinkertaisesti sen valmistamisen edellyttämään työaikaan. Heinrichin mukaan Marx luopuu tästä ’esineellistyneen työn’ paradigmasta käännteentekevissä oivalluksessaan, että arvo muodostuu ihmisten yhteiskunnallisessa toiminnassa, mutta vain sellaisissa yhteiskunnissa, joissa yhteiskunnallinen tuotanto jäsentyy markkinavälitteisesti.

Heinrichin mukaan sekä klassinen että uusklassinen taloustiede perustaa arveteoriansa toisistaan lähtökoh-

”Marx esittää, että vasta moderni maailma on tuottanut ’työn’ abstraktin käsitteen, jolla voimme kuvata täysin erilaisia puuhia.”

taisesti riippumattomien yksilöiden rationaaliseen harkintaan. Adam Smith lähti aikaansa ja vaivaansa tietyllä tavalla arvottavista yksilöistä ja näiden luontaisesta taipumuksesta tehdä vaihtokauppoja. Uusklassinen taloustiede puolestaan ajattelee tavaroiden vaihtosuhteiden perustuvan omaa hyötyään markkinoilla maksimoivien yksilöiden toimintaan.¹² Molemmissa tapauksissa arvo on Heinrichin mukaan jotakin luonnollista ja kaikkiin yhteiskuntiin kuuluvaa.

Edellisistä poiketen Marx käsittää Heinrichin tulkinnan mukaan arvon muodostumisen yhteiskunnalliseksi prosessiksi, joka liittyy vain sellaiseen tuotantotapaan, jossa markkinat määrittävät keskeisesti taloudellisia suhteita. Niinpä Marxin teoriassa arvo perustuu ihmislunnon sijaan kilpailun synnyttämiin rakenteellisiin pakkoihin, jotka ovat yksilöiden tietoisuudesta ja tahdosta riippumattomia.¹³

Heinrich kutsuu tulkintaansa Marxin arvoteoriasta Hans-Georg Backhausia seuraten ”monetaariseksi”¹⁴. Sen mukaan Marxin arvoteoriassa – toisin kuin klassisessa työarvoteoriassa – arvo ei merkitse yksinkertaisesti tavaran työsäilytystä, sillä arvoa ei voida käsittää irrallaan sen rahamuodosta. Uuden käsityksen muodostumisessa kenties ratkaisevinta oli Heinrichin mukaan Marxin tekemä käsitteellinen erottelu konkreettisen ja abstraktin työn välillä.

Olen tulkinnut, että katsot Marxin aluksi hyväksyneen ricardolaisen työarveteorian, jossa arvo muodostuu tavaraan esineellistyneestä työajasta. Marxin myöhäisemmässä, monetaariseksi kutsumassasi arvoteoriassa arvon olemuksen muodostava abstrakti työ on sen sijaan markkinoilla tapahtuvan reduktion tulosta.

Kyllä, 1840-luvun loppupuolella Marx hyväksyi Ricardon teorian lähes täydellisesti ja käytti sitä Proudhon-kritiikissään *Filosofian kurjuudessa* (1847)¹⁵. Mutta 1850-luvun kuluessa Marx otti kriittisen asenteen Ricardon teoriaan. Ricardolainen työarveteoria pitää arvoa ikään kuin yksittäiseen tavaraan jäähmettyneenä ominaisuutena, joka voidaan määrittää työvoiman kulutuksena. Jos käytät viisi tuntia tavaran valmistamiseen, luot tietyn suuruisen arvon. Tällaisessa ajattelutavassa ei voida käsittää rahan toimintaa. Tämä on yksi Marxin keskeisimpiä kritiikkejä Ricardon arvoteoriaa kohtaan. *Lisä-*

arveteorioissa Marx esittää, että Ricardo näkee työn ja arvon välisen suhteen, mutta ei ole koskaan käsittänyt, mitä raha on. Raha on käsitettävissä vain, jos arvoa tuottava työ ymmärretään konkreettisen työn sijaan abstraktina työnä.

Abstraktia työtä ei voi mitata kellolla. Viisi tuntia konkreettista työtä käy määrätystä määrästä abstraktia työtä vain sen vuoksi, että abstrakti työ on tietty osa yhteiskunnallisesta kokonaistyöstä. Vasta kun yrität vaihtaa tavarasi, näet minkä suuruinen tuo osuus on, eli minkä arvoista työsi tosiasiaassa yhteiskunnallisesti on. Niinpä abstrakti työ ja arvo on ennen kaikkea yhteiskunnallisten suhteiden tuote, eikä sitä voi jähmettää yksittäiseen tavaraan. Juuri tämän Marx esittää kaikkein selvimmin käsikirjoituksessaan ”Ergänzungen und Veränderungen zum Ersten Band des Kapitals” (1871–1872). Tässä kirjoituksessa hän muotoilee sen, mitä minä kutsun monetaariseksi arvoteoriaksi.¹⁶

Mitä on konkreettinen työ?

Se on kaikkein helpoin juttu. Konkreettinen työ on sitä, mitä ihminen työskennellessään tekee. Ihmisten on aina tehtävä konkreettista työtä selvittääkseen. Niinpä Marx kutsuu sitä *Pääoman* ensimmäisessä osassa ihmisen olemassaolon ikuisiksi ehdoksi. Abstrakti työ on puolestaan se erityinen yhteiskunnallinen muoto, jonka konkreettinen työ saa tietyissä historiallisissa olosuhteissa. Vain vaihtoon perustuvissa yhteiskunnissa työ ottaa erityisen yhteiskunnallisen muodon, abstraktin työn muodon.

Mitä työ sitten on?

Esimerkiksi antiikin Kreikassa ei tietääkseni ollut ’työtä’ merkitsevää sanaa, vaan erilaisia tuottavia toimia kuvattiin eri sanoilla. Marx esittää *Grundrissen* ”johdannossa”, että vasta moderni maailma on tuottanut ’työn’ abstraktin käsitteen, jolla voimme kuvata täysin erilaisia puuhia. Modernin työnjaon ansiosta ihmisiä ei enää kahlita tietynlaiseen toimintaan eikä työ toimintana ole kytköksissä henkilöön ja hänen yhteiskunnalliseen asemaansa. Modernissa maailmassa vallitsee monimutkainen yhteiskunnallinen työnjako, ja yksittäinen henkilö voi helposti siirtyä yhdestä toimesta toiseen. Sen vuoksi kaikenlaisista ihmisen erilaisista toiminnoista voidaan käyttää niin abstraktia käsitettä kuin ’työ’. Työtä modernilla aikakaudella ei voi analysoida ilman abstraktin ja konkreettisen työn erittelyä.

Mitä on yksityinen ja yhteiskunnallinen työ, ja mikä on niiden suhde konkreettiseen ja abstraktiin työhön?

Konkreettinen ei tosiaan ole sama kuin yksityinen työ, eikä abstrakti työ ole yhtäläistä yhteiskunnallisen työn kanssa. Yksityistyön edellytyksenä ovat atomistiset yksilöt (tai täsmällisemmin atomisoituneet tuotantoyksiköt). Tällaista yksityistyötä voidaan tehdä esimerkiksi kodeissa. Kun kulutan tuotteeni itse, mennyt työni on vain yksityistyötä. Mutta kun yksityisesti suoritettua konkreettisen työn tuote laitetaan myyntiin, pyritään tuolle työlle saamaan tunnustus yhteiskunnalta. Jos tuotteelle löytyy ostaja, yksityisesti kulutettu työ hyväksytään osaksi yhteiskunnallista kokonaistyötä. No millä tavalla se sitten hyväksytään? Siten, että tuote käy abstraktista taloudellisesta arvosta ja yksityisesti kulutettu konkreettinen työ käy abstraktista työstä.

Kun työskennellään yhteisön hyväksi eikä atomistisina yksilöinä, kulutetaan yhä edelleen yksilöllistä konkreettista työtä, mutta kyse ei ole yksityistyöstä. Tämä työ on yhteiskunnallista, koska se on alusta saakka yhteisöllisen työnjaon osa. Jos vaihto ei kuulu kuvaan, yksityistyö ei muutu yhteiskunnalliseksi työksi eikä ole myöskään abstraktia työtä.

Yhteiskunnallisesta työstä voidaan puhua myös esikapitalististen yhteiskuntien tapauksessa. Marx käyttäi esimerkkinä keskiaikaista yhteisöä, jossa on työnjako mutta työn tuotteita ei vaihdeta. Tässä tapauksessa työ konkreettisesti hahmossaan käy alun alkaenkin yhteiskunnallisesta työstä. Markkinoihin perustuvissa yhteiskunnissa konkreettinen työ sen sijaan on osa yhteiskunnallista työtä vain, jos se muutetaan abstraktiksi työksi.

Miten työn merkitys muuttuu Marxin ajattelussa?

1844 käsikirjoituksissa Marx puhuu työstä vieraantumisen yhteydessä. Siinä Marxilla on tietynlainen käsitys ihmisolemuksesta, ja työ määrittää sitä oleellisesti. Työ erottaa ihmisen eläimestä. Tärkein erottelu tässä on vieraantuneen ja vieraantumattoman työn välillä.

Saksalaisessa ideologiassa (1845–1846) Marxin käsitys työstä muuttuu. Työ samastuu pääasiassa palkkatyöhön, ja Marx puhuu siinä näin ollen jopa työn lakkauttamisesta kommunistisessa yhteiskunnassa.

Kuten sanoin aiemmin, vasta 1850-luvun kuluessa Marx luopuu ricardolaisesta arvon käsitteestä ja erottaa lopulta abstraktin ja konkreettisen työn toisistaan. Vuosina 1864–65 *Pääoman* kolmannen osan käsikirjoitusta laatiessaan Marx puhuu tunnetusti työn yhteydessä vapauden ja välttämättömyyden valtakunnasta. Voimme vähentää välttämättömään työhön käytettyä aikaa, ja kun välttämätön työ on tehty, voimme työskennellä omien päämääriemme toteuttamiseksi vapauden valtakunnassa. Emme pääse (välttämättömästä) työstä kuitenkaan eroon.

Lopulta *Pääoman* ensimmäisestä osasta¹⁷ löydetään erottelut konkreettisen ja abstraktin, yksityisen ja yhteiskunnallisen välillä, ja edelleen, työ välittömästi yhteiskunnallisessa muodossa (työ, joka tuottaa yleisen vastikkeen). Nämä erottelut tulivat kaikkein selvimmin esiin *Pääoman* ensimmäisen saksankielisen painoksen

MEGA potenssiin kaksi

MEGA² on Marxin ja Engelsin teosten historiallis-kriittinen, täydellinen editio. Sitä edelsi Neuvostoliitossa ja Saksassa 1930-luvulla keskeytynyt, David Rjazanovin (1870–1938) johtama MEGA¹-projekti, jonka saavutuksiin kuuluu esimerkiksi *Vuoden 1844 Taloudellis-filosofisten käsikirjoitusten* julkaiseminen. Moskovassa ja Itä-Berliinissä käynnistetyn MEGA²:n ensimmäinen nide ilmestyi vuonna 1975, mutta muurin murtuminen keskeytti työn jälleen. Kansainvälinen Marx–Engels-säätiö (die Internationale Marx-Engels-Stiftung, IMES) aloitti toimitustyön 1990-luvulla, ja suunnitelluista 114 osasta on tähän mennessä ilmestynyt 60. Muutamia MEGA²:n osia on luettavissa myös osoitteessa <http://mega.bbaw.de/megadigital>. MEGA-hankkeista, ks. myös Marcello Musto, Marxin MEGA-paluu (Marx Is Back. The Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA) Project, 2010). Suom. Jarkko S. Tuusvuori. *niin & näin* 3/11, 116.

Opastusta Pääomaan monella kielellä

Nyt myös saksaa taitamattomalla Marxin poliittisen taloustieteen kriittistä kiinnostuneella on mahdollisuus tutustua Heinrichin populaariteokseen. Johdatus *Pääomaan* on aiemmin käännetty englanniksi ja espanjaksi, ja se ilmestyi toisella kotimaisella maaliskuussa 2013 otsikolla *En introduktion till de tre volymerna av Marx Kapitalet*. Mitkä ovat seuraavat kielet?

”Alkuvuonna 2014 ilmestyivät sloveenin- ja japaninkieliset painokset ja kroaatin- ja kreikankieliset painokset tulevat loppuvuodesta. Tekeillä on italian- ja koreankielisten lisäksi farsinkielinen käännös. Farsin kielellä on nimittäin ilmestynyt uusi painos *Pääomasta*, joka on toimitettu MEGA²:ssa ilmestyneen *Pääoman* laitoksen pohjalta. Teokseni kääntämistä on suunniteltu myös Brasilian portugaliksi. Ranskassa käännetään parhaillaan toista, *Pääoman* alkua yksityiskohtaisesti käsittelevää kommentaariani vuodelta 2008”, Heinrich luettelee.

liitteessä.¹⁸ Kun liite jäi pois kirjan toisesta painoksesta, sen mukana katosi useita hyviä selityksiä. Sen vuoksi Marxin arvoa ja työtä käsittelevän teorian perusteellisen tutkimuksen pitäisi ottaa huomioon molemmat *Pääoman* ensimmäisen osan painokset ja lisäksi yllä mainittu käsikirjoitus, jossa Marx muokkaa tekstiään. (Yritin tätä *Pääoman* ensimmäisen osan alkua käsittelevässä kaksiosaisessa kommentaarissani.)¹⁹

Väitöskirjassani *Die Wissenschaft vom Wert* esitin, ettei Marxilla ole enää *Pääoman* ensimmäisessä osassa min-käänlaista työn antropologiaa. Kun sitten työstin edellä mainittua kommentaariani minun oli kuitenkin huo-

mattava, että *Pääoman* viidennessä luvussa, kun Marx käsittelee työprosessia ja arvonlisäysprosessia, hän luonnostelee lyhyesti työtä jotakuinkin samaan tapaan kuin 1844 käsikirjoituksissa. Tämä voidaan lukea heikkona antropologiana. Marx kirjoittaa, että mehiläinen saattaa olla parempi rakentaja kuin taitavinkaan rakennusmestari²⁰, mutta ihmistyön erityisyys on siinä, että ihminen suunnittelee työnsä etukäteen tietoisesti. Näin vaistonvaraisesti toimiva eläin ei tee. Edelleen, ihmistyö on reflektiivistä. Ihminen vertaa suunnitelmaansa työn tulokseen. Reflektiivisyys mahdollistaa inhimillisen oppimisen ja muutoksen.

Viitteet

- 1 Lehden ensimmäinen numero ilmestyi Länsi-Saksassa vuonna 1971. Kuten nykyäänkin, sen julkilauseutuna periaatteena oli tuolloin pyrkimys kriittiseen ajatteluun ja myös poliittisesti kiistanalaisten puheenvuorojen julkaiseminen. Ks. <http://www.prokla.de>.
- 2 Toinen, laajennettu painos on vuodelta 1999. Englanninkielinen käännös ilmestyy loppuvuonna 2014.
- 3 Karl Kautsky (1854–1938) toimitti *Lisä-arvoteroioita* Marxin vuosien 1861–63 käsikirjoitusten pohjalta. Tekstistä on suomennotettu vain pieni osa, ks. Marx 1979.
- 4 Mittavasta *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus* -projektista kertoo Wolfgang Fritz Haug artikkelissaan tämän numeron sivuilla 57–60.
- 5 Haug 2008. Ks. myös Oittinen 2008.
- 6 Ympäristöajattelustaan tunnettu marxilainen sosiologi ja yksi *PROKLA*-lehden perustajista. Ks. artikkelinsa ”Huomio! Marx tulee taas” tämän lehden sivuilla 43–46.
- 7 Engels 1979.
- 8 Engels esittää kirja-arviossaan, että taloustieteen arvostelu voitiin suorittaa ”kahdella eri tavalla, historiallisesti tai loogisesti. Koska historiassa samoin kuin sen kirjallisessa heijastuksessa kehitys käy suurin piirtein yksinkertaisimmista suhteista monimutkaisempia suhteita kohti, niin kansantaloustieteen kirjallisuushistoriallinen kehitys antoi luonnollisen johtolangan, jota arvostelu saattoi seurata, ja talousopilliset kategoriat olisivat tällöin suurin piirtein astuneet esiin samassa järjestyksessä kuin niitä loogisestikin kehiteltäessä. [...] Vain looginen käsittelytapa oli [...] paikallaan. Mutta se ei itse asiassa ole mitään muuta kuin historiallisesta muodosta ja häiritsevistä satunnaisuuksista vapautettu historiallinen menetelmä.” Engels 1979, 194. Suomennosta muutettu.
- 9 Ks. Haug 1982, 68.
- 10 Ks. Marx 1986, 54.
- 11 Heinrich 1999, 17.
- 12 Heinrich 2005, 31.
- 13 Sama, 32.

- 14 Heinrich 1999, 196.
- 15 Marx 1978.
- 16 Heinrich viittaa erityisesti kohtaan Marx 1987, 29–32. Mainitussa käsikirjoituksessa Marx muokkasi *Pääoman* ensipainoksen tekstiä toista painosta varten.
- 17 Marx laati *Pääoman* eri osien käsikirjoituksia ajallisesti lomittain.
- 18 Marx lisäsi *Pääoman* ensimmäiseen saksankieliseen painokseen (1867) tiivistelmän kirjan ensimmäisen luvun arvomoodon kehittelystä. Tässä hän esittää ”ei-dialektiselle lukijalle” asian ”niin yksinkertaisesti ja niin koulumaisesti kuin suinkin mahdollista” (Marx 1976, 187). Vuosina 1871–1872 Marx muokkasi arvomootoa käsittelevää jaksoa, ja jätti liitteen pois *Pääoman* toisesta saksankielisestä painoksesta, joka ilmestyi vuonna 1873.
- 19 Heinrich 2008; 2013.
- 20 Ks. Marx 1974, 168–169.

Kirjallisuus

- Engels, Friedrich, Karl Marxin ”Poliittisen taloustieteen arvostelua” (Karl Marx, ”Zur Kritik der politischen Ökonomie”, 1859). *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 4. Edistys, Moskva 1979, 186–197.
- Harvey, David, *A Companion to Marx's Capital*. Verso, London 2010.
- Haug, Wolfgang Fritz, *Kapitallogik*. Teoksessa *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus 7/1. Kaderpartei bis Klönen*. Argument, Hamburg 2008, 348–357.
- Haug, Wolfgang Fritz, *Luentoja Marxin Pääomasta* (Vorlesungen zur Einführung ins Kapital, 1974). Suom. Antero Tiusanen. Kansankulttuuri, Helsinki 1982.
- Heinrich, Michael, *Wie das Marxsche Kapital lesen? Bd. 2. Leseanleitung und Kommentar zum Anfang des ‚Kapital‘*. Schmetterling, Stuttgart 2013.
- Heinrich, Michael, *Wie das Marxsche Kapital lesen? Hinweise zur Lektüre und Kommentar zum Anfang von ‚Das Kapital‘*. Bd. 1. Schmetterling, Stuttgart 2008.
- Heinrich, Michael, *Kritik der politischen Ökonomie. Eine Einführung* (2004). Schmetterling, Stuttgart 2005.

- Heinrich, Michael, *Die Wissenschaft vom Wert. Die Marxsche Kritik der Politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition* (1991). Westfälisches Dampfboot, Münster 1999.
- Marx, Karl, *Ergänzungen und Veränderungen zum ersten Band des ‚Kapitals‘* (1871–1872). Teoksessa *Gesamtausgabe* (MEGA²). II/6. Dietz, Berlin 1987, 1–54.
- Marx, Karl, *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset (”Grundrisse”)* (Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, 1939–1941). Suom. Antero Tiusanen. Progress, Moskva 1986.
- Marx, Karl, *Filosofian kurjuus. Vastaus herran Proudhonin Kurjuuden filosofiaan* (Das Elend der Philosophie, 1847). Suom. Matti Viikari, Reijo Käkälä, Anssi Sinnemäki, Kerttu Juntunen & Antero Tiusanen. Teoksessa *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 2. Edistys, Moskva, 1978, 149–279.
- Marx, Karl, *Lisäarvoteroioita. Liitteitä (Pääoman 4. osa)*. Suom. Olli Perheentupa. Teoksessa *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 4. Edistys, Moskva 1979, 439–563.
- Marx, Karl, & Engels, Friedrich, *Kirjeitä*. Suom. Timo Koste & Vesa Oittinen. Edistys, Moskva 1976.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Gesamtausgabe* (MEGA²). Dietz, Berlin 1975–.
- Marx, Karl, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1. Pääoman tuotantoprosessi*. (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Der Produktionsprozeß des Kapitals, 1867). Suom. O. V. Louhivuori, T. Lehén & M. Ryömä. Edistys, Moskva 1974.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Werke* (MEW). Dietz, Berlin 1956–1968.
- Oittinen, Vesa, *Kapitallogik*. Teoksessa *Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus 7/1. Kaderpartei bis Klönen*. Argument, Hamburg 2008, 358–359.

Laura Vanikka, *Foli* (2012), vedosmallasto, Galleria FAFA, Helsinki, monotypiatulaukset paperille, yksittäisen vedoksen koko: 17 x 23 cm

WOLFGANG FRITZ HAUG

30-vuotias *HKWM*¹

Vuonna 2013 tuli kuluneeksi 30 vuotta siitä, kun Berliinin Freie Universitätissa aloitettiin sanakirjaprojekti. Sata vuotta Karl Marxin kuoleman jälkeen käynnistetyssä hankkeessa ryhdyttiin aluksi julkaisemaan Georges Labican toimittamaa *Dictionnaire critique du marxisme* -sanakirjaa laajennettuna kahdella täydennysosalla, joiden tarkoituksena oli vähentää ranskankielisen alkuteoksen galliakeskisyyttä². Saksassa tutkimuskenttää vallitsi DDR:n *Philosophisches Wörterbuch*, ja projektin haasteena oli tämän, kriittisen ajattelun kannalta sietämättömän tilanteen korjaaminen.

”Kehnot jäävät seinävieruun,/ Kelvot toimest’ iloitsee.”³ Tätä Max Horkheimerin mielellään lainaamaa Goethen säettä mukaillen *Dictionnaire*’n esipuheessa vuodelta 1983 muotoiltiin tehtävän ensimmäinen osa seuraavasti (ja tämä ennakoii jotain uutta ja tarpeellista marxismin historiassa): ”Että historiallinen suhtautuminen omiin käsitteisiin ja kriittinen suhde omaan historiaan tulisi itsestäänselvydeksi.” Käänteentekevää merkitystä korostaakseni lainasin Klaus Holzkampia, joka samaisena vuonna totesi rohkeasti: ”Marxismin esihistoria ei ole vielä lopussa.”⁴ Hän viittasi Marxin teesiin, jonka mukaan kapitalistisen yhteiskuntamuodostuman mukana päättyy ”ihmisyhteiskunnan esihistoria”⁵. Ja ikään kuin tässä ei olisi tarpeeksi, rinnastin 1983 esipuheessa tilanteen toiseen ajanjaksoon, jolloin siirryttiin esihistoriasta historiaan, mutta jolloin ei ollut kyse *inhimillisen eli luokattoman* vaan *porvarillisen* yhteiskunnan historiasta; Pierre Bayle edisti *Historiallis-kriittisellä sanakirjallaan* sen tuloa valmistellen ratkaisevalla tavalla valistuksen aikaa ja Diderot tasoitti sille tietä *Ensyklopediallaan*.

Dictionnaire’n kahdeksas ja viimeinen osa ilmestyi kohtalonvuonna 1989, kutakuinkin muurin murtumisen aikoihin. Tällä välin olimme kehitelleet suunnitelman laajemmasta ”Uuden marxismin sanakirjan” projektista. Paneuduin myös Gorbatšovin *perestroikaan*, projektiin, jossa puhuttiin Neuvostoliiton uudistamisesta demokraattiseksi sosialismiksi. En ollut osannut kuvitellaakaan, kuinka laho tuo perusta oli. Kuten tunnettua, *perestroika* päättyi muutaman vuoden kuluttua eurooppalaisen valtiotalouden romahdukseen. Se oli yksi historian totuudenhetkistä, jolloin pettymys oli samalla vieläkin enemmän petetyksi tulemistä. ”Voittajat kuuroja ja voitettut mykkiä”, kirjoitti runoilija Heiner Müller. Kukaan ei vaatinut omistusoikeutta marxismiin. Maailma näki marxismin esihistorian lopun historian loppuna. Heiner Müller, jonka mielestä marxismin perinnöstä oli tullut ”munkkien askare”, totesi: ”Tämä on aikaa, jolloin opit on haudattava niin syväälle, etteivät koiratkaan niitä löydä.”

Sonnustauduimme kuitenkin Don Quijoten tamineisiin: tartuimme toiveisiin ja haasteisiin, jotka näytivät

kuuluvan jo menneeseen aikaan ja ristimme suunnitellun teoksen ”Marxismin historiallis-kriittiseksi sanakirjaksi” (*Historisch-kritisches Wörterbuch des Marxismus; HKWM*), ja tällä nimellä sarjan ensimmäinen osa, hakusanasta *Abbau des Staates* sanaan *Avantgarde*, ilmestyi kaksikymmentä vuotta sitten, 1994. Jo vuoden päästä seurasi toinen osa, *Bank bis Dummheit in der Musik*. Tämä oli perin epäajanmukaista, mutta siinä ajanhengestä piittaamattomassa merkityksessä, jonka Nietzsche oli antanut teokselleen *Unzeitgemäße Betrachtungen*. Kaikki suuret saksankieliset sanomalehdet antoivat arvioissaan tunnustusta uudelle teokselle. Ja vaikka kysymyksessä oli saksankielinen teos, se sai vastakaikua laajalti eri puolilla maailmaa. Frank Cunningham, Kanadan politologien liiton puheenjohtaja, luonnehti teoksen ilmestymistä Amherstissä Yhdysvalloissa pidetyssä konferenssissa ”maailmanhistorialliseksi”. Étienne Balibarin mielestä *HKWM*:n tehtävä ”ulottuu huomattavasti sen kielipohjaa laajemmalle”. Niin ikään Asociación Mexicana de Filosofian puheenjohtaja Gabriel Vargas Lozano piti sanakirjaa ”tavattoman merkittävänä”. Tämä ulkopuolinen, kansainvälisen kriittisen tiedeväen tunnustuksen muodossa tullut haaste sai meidät hämmennyksiin. Sen myötä hanke sai omalaatuisen luonteensa.

HKWM:n tehtävä

Tehtävä on monitasoinen, ja sen joka tasolla on omat sudenkuoppansa ja karikkonsa. Ryhdyimme toimeen ennen kuin olimme pohtineet asiaa syvällisemmin. Työn ongelmat kävivät ensiksi ilmi ajankäytön kannalta. Sanakirjan ensimmäisessä esitteessä puhuttiin kuudesta osasta, joista viimeinen ilmestyi vuonna 2000. Kun ensimmäiset esteet oli ylitetty, alkoivat näkyä ”tasankojen vaivat” (kuten Bertolt Brecht asian ilmaisee). Kuudesta vuodesta tuli kolmekymmentäkuusi, ensimmäisen osan ilmestymisestä laskettuna.

”Historiallis-kriittinen” tarkoittaa ensinnäkin filologista tarkkuutta ja historiallista kontekstointia aineiston esittämisessä. Mittapuun tarjosi Joachim Ritterin doksografisesti loistava *Historisches Wörterbuch der Philosophie (HWPb)*. *HKWM*:n ensimmäisen osan esipuhe antaa

sille kadehtimattoman kunnioittavan tunnustuksen, mutta liittää sen kokemukseen, jota Rosa Luxemburg 1900-luvun alussa kuvasi ”näköalana aivan uuteen maailmaan”⁶:

”Oppineisuudessaan *Historisches Wörterbuch der Philosophie* on liki saavuttamaton esikuva, mutta yhtä lailla ajattelemisen arvoista on tietämys, joka saavutetaan vertailemalla molempien teosten sisältöä. Päällekkäisyyttä ei juurikaan ole, ja on kuin *HKWM* tähtäisi sanoillaan siihen uneliaiseen vaihtoloon, joka tekee Ritterin sanakirjasta porvarillisen. Porvarillisen vaikenemisen murtaminen tekee marxilaisen sanakirjan välttämättömäksi.”

Alkaen siitä, mitä Luxemburg samassa tekstissä nimitti Marxin ”tutkimusmetodiksi” ja ”muutamiksi johtajatuksiksi”, *HKWM*:n kysymyskompleksi on tyystin toisenlainen kuin Ritterin *HWPb*:n historiallis-immanentti lähestymistapa. Kaikkien kysymysten takana oleva ongelma ei ole ensisijaisesti teoreettinen vaan vielä ratkaisematon kysymys ihmisen yhteiskunnallistumisesta. Se vaatii kaiken aiemmin ajatellun pohtimista uudelleen inhimillisen maailman ongelmien selättämiseksi. Siten se tuo ilmi toisenlaisen intellektuaalisen universumin ja antaa mahdollisuuden löytää perinteisestäkin ajattelun aineistosta jotain, mikä tähän asti on jäänyt lukematta. Niinpä marxilainen kysymyksenasettelu vastustaa esimerkiksi Hesiodokselta löytyvää, ”dorofageiksi” eli ylijäämien hotkijoiksi, tai teoreettisesti ilmaistuna lisätuotteen kuluttajiksi kutsuttavaa joukkoa, jota itsenäisesti työskentelevä maanviljelijä halveksii.

Kuten odottaa saattaa, kysymys Marxista ja hänen vaikutushistoriastaan on *HKWM*:ssa mitä merkityksellisin. Marxin *asettama* kysymys ulottuu kuitenkin paljon laajemmalle. Se koskee historian ja nykyajan valta- ja riistosuhteita, joista Marx teki yhteenvetoja, kiteytyksiä ja tieteellisiä pohjatöitä historian ja oman aikansa virtausten perusteella valtaisassa tutkimustyössään. *HKWM* tutkii tätä luotaamalla menneisyyttä sekä nykyajan kriisejä ja kamppailuja sekä tieteellisteknisiä ja kulttuurisia kehityskulkuja. Jos Marxin teoreettinen päätyö on kapitalismiteoria, on hänen käytännöllinen pääsaavutuksensa moderni työväenliike, jonka hyväksi hän työskenteli Kansainvälisen työväenliiton jäsenenä ja johtavana ohjelmallisena kehittäjänä. Kuitenkin jos suuntaviitaksi otetaan ”kategorinen imperatiivi”, joka vaatii alistamaan yhteiskunnan muutokseen tähtäävälle kritiikille kaikki olosuhteet, ”joissa ihminen on alennettu, alistettu, hyljätty ja halveksittava olento”⁷, ulottuu Marxin kysymyksenasettelu koskemaan kaikkia emansipatorisia liikkeitä. Kuten *HKWM*:n ensimmäisen osan esipuheessa sanotaan ja kuten *HKWM* asian tunnusomaisesti käsittää:

”Marxilainen kritiikki ei ole mikään eristäytynyt, lahkolainen tai specialistien sisäpiirin ilmiö. Se syntyi ja syntyy alati uudelleen käytännöllis-teoreettisesta suuntautumisesta kysymyksiin, jotka koskevat ihmisen yhteiskunnallistu-

mista ja sen luontosuhteita, antagonismeja ja kriisejä. Nämä kysymykset koskevat kaikkia. Ne ovat ratkaisemattomia ja niiden ratkaisemattomuus koetaan yhä selvemmin kysymyksenä ’Maa-avaruusalluksella’ matkaavan ihmiskunnan eloonjäämisestä.”

Nyt kaksikymmentä vuotta myöhemmin ilmestyneet 10 osaa (jos puoliniteet lasketaan mukaan) todistavat, että tämä mittava haaste on ratkaistavissa, ja myös sen ratkaisemisen tavan⁸. Työväenliikkeen ja sosialististen ja kommunististen kokemusten ohella ovat sijansa saaneet muun muassa ympäristöliikkeen sekä etenkin feminismin kysymykset⁹. Myös vapautuksen teologia sekä kolonialismin jälkeisen ”kolmannen maailman” ongelmien konkreettinen tarkastelu saavat huomattavasti tilaa¹⁰.

Teoksen määre ”historiallis-kriittinen” saa siten kahdessa mielessä uuden merkityksen, joka ulottaa sen paljon toimitus- ja arkistointityötä pidemmälle, muttei ylenkatso niiden sääntöjä. Ensinnäkin ”Marx-luotain”, samoin kuin Peter Weussin *Vastarinnan estetiikka*, herättää herruuden historian uhrin jälleen eloon. Se vaatii samalla perinnön (”historioiden”) huolellista kritiikkiä sanan vanhassa merkityksessä, mitä ensimmäisen historiallis-kriittisen sanakirjan julkaisija Pierre Bayle piti tehtävänä.

Marxin kysymyksenasettelu kohdistuu yhtä lailla kuitenkin Marxiin itseensä ja toimijoihin ja teoreetikoihin, jotka ovat häneen vedonneet. Sikäli kuin heistä on tullut *historiaa muovaavia* toimijoita, kyse on ”yhtäältä historiallisten kokemusten kriittisestä (ja itsekkäisestä) arvioinnista, toisaalta valtaisan ajatusaineiston tieteellisestä paikantamisesta, läpikäymisestä ja kriittisestä työstämisestä”, kuten ensimmäisen osan esipuheessa todetaan. Näin marxismi voi alkaa reflektoida itseään. Koska marxismi ei ole subjekti, kyse on konkreettisista itsereflektioivista subjekteista, mikä merkitsee aina samalla itsekritiikkiä. Ja tämä koskee etenkin *HKWM*:n tekijöitä. Nytemmin Hans Heinz Holz on väittänyt, että *HKWM*-projekti muodostaa ”revisionismin keskuksen Saksassa”. Hänen mukaansa siinä ”siivotaan maton alle olennaisia osia marxisminkin historiasta”¹¹. Projektissa ei tarjota mitään puhdistettua kuvaa, vaan marxisminkin likainen reaalihistoria pidetään näköpiirissä ja toteutetaan niin marxisminkin itseymmärryksen *katharsista*. Projektin edettyä on jo edellytyksiä arvioida, miten on onnistuttu tehtävässä, joka asetettiin *HKWM*:n ensimmäisen osan esipuheessa:

”Marxismi-leninisminkin romahdus on jättänyt kansojen muistiin lähinnä ajatuksen kasautuneesta historiallisesta syyllisyydestä. Se näyttäytyy valtaisana jätevuorena, joka uhkaa haudata alleen irrationaalisten ja elämänvastaisten elementtien mukana myös menneeseen sisältyvät rationaaliset elementit ja tulevaisuuden versot. Niinpä kivuliaasta ja mitään kavahtamattomasta itsekritiikistä muodostuu marxilaisen ajattelun eloonjäämisen edellytys. Vain näin on mahdollista pelastaa ihmiskunnan valistushenkisen tietämyksen ja sosiaalisen mielikuvituksen aarteet tuholta. Vain

pelastava kritiikki, mistä Walter Benjamin puhui, kykenee Nooan arkin tavoin siirtämään ne toiseen aikaan.”

Se koira älähtää, johon kalikka kalahtaa. Tällainen marxismen itsekritiikki oli valtiotalismissa tabu. Vieläkään kaikki eivät ole käsittäneet, että kriittisen keskustelun kieltäminen lamaannuttaa väistämättä oppimiskyvyn. Niinpä hiljattain sanakirjaprojektia syytettiin Holziin vedoten ikioman historiallis-kriittiseksi marxismiksi nimitetyn ideologian levittämistä. Mitä olisikaan epähistoriallinen ja epäkriittinen marxismi? Paheksuntaa herätti sitoutuminen marxismiin, joka työstää omaa historiaansa historiallis-kriittisesti. Paheksuttu on myös sitä, että projektissa varataan erityinen sija vaihtoehdoille ”tulevaisuudelle menneisytydessä” (Ernst Blochia lainaten), mitä edustaa esimerkiksi Rosa Luxemburgin tai Antonio Gramscin ajattelu¹². Voimme myös sanoa: marxismia, joka soveltaa historiallis-materialistista ja dialektista lähestymistapaa myös itseensä. Koomisen redundantissa nimityksessä ”historiallis-kriittinen marxismi” on siten totuuden siemen, sillä 1900-luvun kommunistisesta kokemuksesta juontuvan itsereflektion torjuvat asenteet ovat nyt oikeutettuja vain, jos niitä käsitellään ennemminkin historiallis-kriittisesti.

Historiallisuudesta

Mainitun kaltaiset hyökkäykset osoittavat, että historiallis-kriittinen ei ole historiallinen merkityksessä *historisch*. Se on *geschichtlich*, mikäli tämä käsite otetaan sanataarkasti ja tarkoitetaan sillä sekä mennyttä historiaa että vielä päättymätöntä tapahtumien kulkua. Näin on *HKWM*:n tapauksessa. Kuten 1994 esipuheessa todetaan, ”keskeneräinen projekti ei voi kuolla niin kauan kuin eksistentiaaliset kysymykset, joihin vastaamiseksi projekti käynnistettiin, ovat ratkaisematta, tai eivät ole muuttuneet merkityksettömiksi”. Toinen peruste on, että työskentelyyn *Marxismen historiallis-kriittisen sanakirjan* parissa sisältyy valtava ulottuvuus: ollaan kohteen sisässä eikä sen yläpuolella. Tällöin ei pelkästään kuvata, mitä on sen ulkopuolella ja ilman sitä, vaan suhtaudutaan kohteeseen nykyajassa tai tavallaan vasta herätetään se eloon tai vaikutetaan sen muodostumiseen. Tämän kokemuksen on Walter Benjamin ensimmäisenä pukenut sanoiksi: lähtökohtanaan historiallinen vaaratekijä, joka uhkaa meitä ja meidän perintömme säilymistä, historiallis-materialistinen kritiikki johtaa todellisuuden ”lisääntyvään tihentymiseen (integraatioon) [...], missä kaikki mennyt voi tulla ajankohtaisemmaksi kuin olemassaolonsa aikana”.

Jotta hukkaan joutuneeseen asiaan – joka sitä paitsi hukkasi itse itsensä – tartuttaisiin uudestaan, eikä arkistoimalla vaan *aggiornamento*, pyrkimällä tuomaan se tähän päivään, on vanha kunnianarvoisa historiallis-kriittisyyden konsepti noudettava ikuisessa rauhassa lepävien kirjastontuoksuisten niteiden keskeltä takaisin tapahtumien pyörteisiin, missä se kerran Pierre Baylen aikana oli: uuden valistuksen aluksi.

Rahoitus ja tukijakunta

Sanakirjaprojekti vaatii filosofiaa palaamaan antiikinai-kaiseen rooliinsa tieteiden *alma materina*. Vain filosofia kykenee tarjoamaan kysymyshorisontin, joka on sekä läpikotainen että kokonaisvaltainen. Ei siis ole sattumaa, että aloite tuli filosofilta. Sitä vastoin sattumaa oli, että projektin työssijaksi tuli sama paikka kuin Joachim Ritterin ja sittemmin Karlfried Gründerin toimittaman sanakirjan, eli Berliinin Freie Universitätin filosofian laitos.

Historisches Wörterbuch der Philosophien julkaisutyötä rahoitti Deutsche Forschungsgemeinschaft ja kirjahankeksen suojelija, Mainzin Akademie der Wissenschaften und Literatur (nide 5), mutta ennen muuta kuitenkin Liittotasavallan opetusministeriö sekä Berliinin osavaltion senaatti (niteet 6–13). Hankkeen puitteet olivat akateemisen filosofian piirissä poikkeuksellisen vankat. Toimitukseen ja toimitusneuvostoon kuului parituzinaa virassa olevaa filosofian professoria ja lisäksi tieteellisiä toimittajia avustajineen. Lopuksi sanakirja sai filosofisista standarditeoksistaan tunnetun, perinteikkään kustantajan kustannustoimittajineen. Wissenschaftliche Buchgesellschaft julkaisi rinnakkain ilmestyvää laitosta. Lyhyesti sanoen *Historisches Wörterbuch* oli henkinen, poliittinen ja taloudellinen suurvalta.

HKWM-projekti oli sitä vastoin tuskin edes kääpiö. Kirvelevin mielin vertasin joskus kollegaani Gründeriä Andersenin sadun isoon Klausiin, itseäni pikku Klausiin. Mutta tällöin unohdin, miten kalpaten siinä voimainmittelössä kävi, ja lisäksi arvioin suuruussuhteen aivan pieleen. Hevosissa laskettuna Andersenilla suhde oli neljä yhtä kohti, meillä taas neljäkymmentä yhtä vastaan. Peter Glotz oli hankkinut *HKWM*:n toimitustyöhön yhden (pienen eli assistenttittoman) professuurin, siinä kaikki. Professorilla ei ollut mitään institutionaalista koneistoa käytettävissään. CDU:n hallituskautena saatiin kahdesti tukityöllistämisaikaa vuodeksi. SPD:n noustessa jälleen valtaan hallituksessa sekin loppui. Rahoitushakemukset hylättiin. Toki meillä oli yhteisissä filosofian historian alan tutkimusprojekteissa sekä *Pääoman* lukupiireissä motivoituneita opiskelijoita. Myös kollegat avustivat tarmokkaasti.

Projektin ensimmäisiä tuotoksia alkoi ilmestyä vähitellen perustamisvuodesta 1983 lähtien. Oikeastaan vasta kaksi ensimmäistä *HKWM*:n nidettä saivat vasta-kaikua, joka antoi projektille lisäpuhtia. Toisin kuin Andersenin sadussa, alkoi kahden projektin välillä esiintyä eräänlaista ”osmoosia”. Saimme Gründerin sanakirjan toimitus- ja avustajakunnalta tuntuvaa tukea. Se tuli ”alatasolta”. Mutta myös ”ylätasolla” viimeisten *Historisches Wörterbuchin* osien kohdalla oli vuorovaikutusta, mikä näkyi hakusanaluettelossa ja hivenen kirjoittajakunnassakin. Thomas Weber, *HKWM*:n koordinaattori, kirjoitti hakusana-artikkelin ’*Verfremdung*’ (vieraannuttaminen); *HKWM*:n toimittaja Peter Jehle artikkelin ’*Zivilgesellschaft*’ (kansalaisyhteiskunta) ja näiden rivien kirjoittajan oli tarkoitus laatia artikkeli ’*Vergesellschaftung*’ (yhteiskunnallistuminen), mikä ei ajanpuutteen takia kuitenkaan toteutunut.

Julkisen tuen puuttuessa *HKWM*-projekti ryhtyi amerikkalaisen mallin mukaisesti keräämään lahjoitusvaroja. Vuonna 1996 sanakirjan päätoimittajan 60-vuotispäivä antoi aiheen järjestää kansainvälinen symposium teemalla ”Brecht, Eisler, Marcuse 100 vuotta – kriittisen teorian kysymykset tänään”, joka oli alkuna yleishyödyllisenä säätiönä rekisteröidyn Berliinin kriittisen teorian instituutin perustamiselle (Berliner Instituts für kritische Theorie, Inkrit). Vähän myöhemmin perustettiin säätiö Stiftung für kritische Theorie. Inkritiin kuuluu nyttemmin yli 250 jäsentä eri maista. Instituutin neuvottelukuntaan on kuulunut monia aikamme merkittävimpiä kriittisiä ajattelijoita, muun muassa Perry Anderson, Étienne Balibar, Zygmunt Bauman, Pierre Bourdieu, Volker Braun, Jacques Derrida, Ernst Engelberg, Iring Fetscher, Dario Fo, Heiner Goebbels, Donna Haraway, Klaus Heinrich, Hans G. Helms, Hans Werner Henze, Eric Hobsbawm, Nahariko Ito, Fredric Jameson, Walter Jens, Georg Knepler, Jürgen Kuczynski, Hans Mayer, Claude Meillassoux, Oskar Negt, Peter von Oertzen, Adolfo Sánchez Vásquez, Adam Schaff, Wolfdieterich Schmied-Kowarzik, Helmut Seidel, Lucien Sève, Dorothee Sölle, Ferenc Tőkei, Christoph Türcke ja Immanuel Wallerstein.

Tekijänoikeuskorvaukset, jäsenmaksut, yksittäisten sponsorien avustukset sekä rahoitus, jota olemme saaneet tieteellis-poliittisilta säätiöiltä Saksasta¹³, Englannista, Espanjasta, Italiasta, Itävallasta, Kreikasta, Ranskasta, Ruotsista ja Suomesta, on mahdollistanut Berliinin Freie Universitätissa sijaitsevan vaatimattoman tieteellisen ap-

paraatin ylläpidon. Näin puutteesta on syntynyt jotakin uutta: pienoiskoon kansainvälinen kansalaisyhteiskunnallinen akatemia, joka tuo mieleen porvarillisen valistuksen aikakauden.

Nykyiset ja tulevat yritykset edetä kohti luontosuh-teissaan kestävämpää ja ihmistenvälisissä suhteissa solidaarisempaa yhteiskunnallistumisen muotoa löytänevät tämän verkoston työstä moniäänisen henkisen, uusia näkymiä avaavan universumin. ”Moniääninen” tarkoittaa tässä myös zapatistien sanoin ilmaistuna maailmaa, jossa on paikka monille maailmoille. Sen sijaan kaikki vastaukset tarjoavalle taholle on paikkansa vain historiallisen kriitiikin kohteena.

Projekti joutuu sietämään monia ristiriitoja kes-tääkseen ajan, jonka sen eteenpäin vieminen vaatii. Vuosia sitten hahmottelin niitä eräässä haastattelussa seuraavasti:

”Kansainvälinen teos kansallisella kielellä [...], liki tuhatpäi-nen globaali tekijäjoukko, mutta pieni paikallinen ylläpitä-jätaho [...], jättimäinen työ, mutta olemattomat aineelliset puitteet [...], pluralistinen yhtenäisin kriteerein [...], demo-kraattinen elitistisin tasovaatimuksin.”

Olisin voinut jatkaa: *HKWM* on poliittinen teos, jota on tehtävä tieteellisen tai teoreettisen teoksen ”epäpo-liittisen” logiikan mukaan; se on mahdoton ilman aka-teemista seminaarimuotoista kurinalaista keskustelua ja siihen liittyvää jatkuvaa tutkimustyötä.

Suomentanut Asko Helminen

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Teksti on muokattu versio Haugin esitelmästä Berliinin Freie Universitätissa 2013 maaliskuussa. – Suom. huom.
- 2 Käännöstyöhön sekä konseptin kehitykseen osallistuivat monien muiden muassa Detlev Albers, Margherita von Brentano, Wieland Elfferding, Helmut Fleischer, Heiner Ganssmann, Karl-Heinz Götze, Ruedi Graf, Frigga Haug, Peter Jehle, Michael Krätke, Karl Kühne, Thomas Laugstien, Karin Priester, Brita Rang, Jan Rehmann, Traugott Schöf-thaler, Hella Tiedemann-Bartels, Klaus-Dieter Thieme, Ilse Utz, Eckart Volker, Harold Woetzel ja Frieder Otto Wolf.
- 3 *Nur die Lumpe sind bescheiden./ Brave freuen sich der Tat.* Säkeet on poimittu Johann Wolfgang von Goethen (1749–1832) runosta ”Rechenschaft”. – Suom. huom.
- 4 Klaus Holzkamp, ’Aktualisierung’ oder Aktualität des Marxismus? Oder, Die Vorgeschichte des Marxismus ist noch

- 5 nicht zuende. Teoksessa *Aktualisierung Marx*. Argument Sonderabend (AS) 100. Argument, Berlin 1983.
- 6 Karl Marx & Friedrich Engels, Poliittisen taloustieteen arvostelua (Zur Kritik der politischen Ökonomie, 1859). Teoksessa *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 4. Edistys, Moskva 1978–1979, 5–185 (10).
- 7 Rosa Luxemburg, Stillstand und Fortschritt im Marxismus (1903). Teoksessa *Gesammelte Werke*, Bd. 1. Dietz, Berlin 1970, 363–368 (364).
- 8 Vrt. Karl Marx, Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä. Johdanto (Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung, 1843–1844). Suom. Vesa Oittinen. Teoksessa *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 1. Edistys, Moskva 1978, 101–117 (110).
- 9 Brockhausin tietosanakirja 2013 kaatui kilpailussa Wikipedian kanssa, mutta lyön vetoa, että niin karaistunut aikaansaannos kuin *HKWM* kykenee säilymään painettuna sarjana, koska

- 9 se on Brechtin ”kestoharmaahanhen” lailla sulamaton. *HKWM* on kuitenkin vuodesta 2010 alkaen ollut olemassa myös *online*-versiona ja vuodesta 2012 Inkritpediana (http://www.inkrit.de/e_inkritpedia/e_maincode/doku.php).
- 10 Vrt. Frigga Haug, *Historisch-kritisches Wörterbuch des Feminismus*. Argument, Hamburg 2011.
- 11 Olisi kiehtovaa laatia pieni historiallis-kriittinen sanakirja niistä *HKWM*-artikkeleista, joiden kirjoittamiseen on osallistunut merkittäviä teologeja alkaen Helmut Gollwitzerista ja Dorothee Söllestä.
- 12 *Junge Welt*, 27.6.2009.
- 13 Ei siis ollut sattumaa, että *Junge Welt* äityi ryöpyttämään *HKWM*:ssa ilmes-tynyttä artikkelia ”Linie Luxemburg-Gramsci” (jossa lähtökohtana on eräs Peter Weissin *Vastarinnan estetiikassa* esittämä muotoilu).
- 14 Tässä olemme kiitoksen velkaa ennen muuta Rosa-Luxemburg-Stiftungille.

JUKKA GRONOW

Onko kapitalismi tullut tiensä päähän?

Talouden kriisit ja tulevaisuuden vaihtoehdot

Klassinen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun marxismi oli vakuuttunut, että kapitalismin loppu oli lähellä ja sosialismiin siirtyminen odotti jo ovella. Kapitalismin liikkeellepaneva voima, pääomien kasautuminen, törmää ennemmin tai myöhemmin omiin sisäisiin rajoihinsa, mistä seuraa vääjämättä kapitalismin luhistuminen ja sosialistinen vallankumous. Yhtä yksimielisiä marxistit olivat myös siitä, että sosialistinen vallankumous ei suinkaan seuraisi automaattisesti kapitalismin kriiseistä vaan edellyttäisi poliittisesti organisoituneen työväenluokan aktiivisuutta. Ennen reformistisen sosiaalidemokraattisen liikkeen syntyä vallankumouksellinen toiminta ajateltiin ainoaksi kuviteltavissa olevaksi vaihtoehdoksi kapitalismin yhä paheneville kriiseille ja työväenluokan kurjistumiselle. Siten oli vain ajan kysymys, milloin ”kapitalismin kuolinkellot alkaisivat soida”, niin kuin Marx profetoi *Pääoman ensimmäisessä osassa*¹.

Rosa Luxemburgin *Die Akkumulation des Kapitals* (1913) ja Henryk Grossmannin *Das Akkumulations – und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems* (1929) ovat teoreettisesti johdonmukaisia ja tunnettuja esimerkkejä näistä marxistien kapitalismin sisäisten kriisien analyyseistä². He johtivat kumpikin omalla tavallaan teesinsä vallankumouksen välttämättömyydestä pääoman kasautumisen kasvavista vaikeuksista ja voiton tuotannon umpikujasta. Luxemburgin mukaan pääoman kasautumisen edellytyksenä on kapitalististen markkinoiden jatkuva laajentuminen alueille, mihin pääomasuhde ei ole vielä tunkeutunut. Tästä seuraa kapitalististen valtioiden kiihtyvä keskinäinen kilpailu ja imperialistinen valloituspolitiikka. Tämä tie on kuljettu väistämättä loppuun niin pian kuin kapitalismi on levittänyt kaikkialle maapallolle. Kapitalismi tarvitsee siis jatkuvasti ei-kapitalistisia tuotantosuhteita tuekseen. Kun maapallo on kokonaan ”kapitalisoitu”, se on tuhoon – tai sosialismiin – tuomittu.

Grossmann nojasi vuorostaan Marxin *Pääomassa* esittämiin tarkasteluihin pääoman kierrosta ja kasautumisesta³. Marxin muotoileman voiton suhdeluvun laskutendenssin lain mukaan kapitalismin kehittyessä pääoman tuottama lisäarvo pienenee suhteessa tuotantoon sijoitettuun pääomaan. Siten voiton suhdeluku vääjämättä alenee. Tuotannon tehostaminen ja tekninen kehitys, jotka toisaalta ovat kapitalismin ehdoton edellytys, johtavat siihen, että pääoma vapautuu jatkuvasti omasta arvoa luovasta perustastaan, elävästä työstä, ja korvaa sitä tuotantovälineisiin esineellistyneellä työllä.

Pääoman kasautuminen hidastuu ja kapitalismin voiton tuotanto vaikeutuu lähes paradoksaalisesti samalla kun pääoma mullistaa tuotanto-ohjeitaan, ja sen maailmanvalloitus etenee koneiden korvattessa yhä enenevässä määrin elävää työtä. Kuten Marx ennakoivat: pääoman kasautuessa työttömien vara-armeija ja sen myötä työväenluokan kurjuus kasvavat.

Marx ja hänen seuraajansa eivät tyytyneet vain toteamaan, miten nousu- ja laskusuhdanteiden ikuinen ja ”luonnollinen” vaihtelu kuuluvat kapitalismiin. He pyrkivät myös osoittamaan, että kapitalismin kriisikehitys on yleisempää ja alati syvenevää johtaen lopulta pääoman kasautumisen umpikujaan ja ”viimeiseen kriisiin”. Näistä kannoista ja ennusteista on käyty kriittistä keskustelua sadan vuoden ajan. Monet marxistitkin kyseenalaistivat jo pian teosten ilmestyttyä niiden teoreettiset lähtökohdat ja päättelyn johdonmukaisuuden. Vastaväitteet voi lyhyesti tiivistää seuraavasti: Luxemburg on väärässä, sillä kapitalismi ei tarvitse kehittyäkseen vielä neitseellisiä, ei-kapitalistisia alueita. Riittää kunhan eri alueiden ja alojen välillä on eroja tuottavuudessa ja taloudellisessa kehityksessä – kapitalismi itse pitää huolen kehityksen jatkuvasta epätasaisuudesta. Grossmannin skenaario – ja koko Marxin voiton suhdeluvun laskutendenssin laki – on yksinkertaisesti väärä, sillä se ei ota huomioon, että työn tuottavuuden nousu alentaa työn tuotteiden, niin tuotantovälineiden ja raaka-aineiden kuin työvoimankin arvoa. Muiden tekijöiden pysyessä muuttumattomina tästä puolestaan seuraa sekä lisäarvon suhdeluvun kasvu että pysyvän pääoman arvon aleneminen. Niin Marx itse kuin Luxemburg ja Grossmannin seuraajineen olivat

”Mannin mielestä kysymystä kapitalismin lopusta on mahdotonta asettaa.”

yksinkertaisesti vielä kiinni Marxia edeltävän poliittisen taloustieteen, kuten David Ricardon ja Thomas Malthusin, kysymyksenasetteluissa. He kaikki pyrkivät omalla tavallaan osoittamaan, miten pääoman kasautumisella ja kapitalistisella taloudellisella kehityksellä on ehdottomat rajansa.

Nämä klassisten marxistien tarkastelut ovat kiinnostavia vielä – tai taas – nykyään. Monet merkittävät nyky-yhteiskunnan kriitikot ovat nimittäin herättäneet ne henkiin analysoidessaan Euroopan ja Pohjois-Amerikan uusinta taloudellista kriisiä ja sen seurauksia. Hyvä ajan-kohtainen esimerkki on viime vuonna ilmestynyt teos *Does Capitalism Have a Future*, jossa joukko tunnettuja amerikkalais sosiologeja pohtii kapitalismin tulevaisuutta⁴. Kirjoittajista ehkä nimekkäintä, Immanuel Wallersteinia, voidaan pitää jonkinlaisena marxistina. Samaa ei voi sanoa neljästä muusta puheenvuoron käyttäjästä, vaikka he kaikki ovat ainakin pohjoisamerikkalaisessa katsannossa jonkinlaisia vasemmistoliberaaleja intellektuelleja ja avoimia erilaisille yhteiskunnallisille vaihtoehdolle, sosialismillekin. Wallersteinin lisäksi Randall Collins, Michael Mann ja Craig Calhoun tunnetaan historiallisen sosiologian edustajina. Kirjan viides kirjoittaja, Wallersteinin oppilas Georgi Derluguian on julkaissut hienon tutkimuksen Pohjois-Kaukasian 1990-luvun alun radikaaleista itsenäisyysliikkeistä⁵. Kokoelmassa hänen tehtävänä on kirjoittaa kommunismin – tai paremmin Neuvostoliiton – luhistumisesta vertailuna kirjan pääteemaan eli kapitalismin loppuun. Keskityn seuraavassa Wallersteinin, Collinsin ja Mannin esittämiin kan-toihin ja argumentteihin.

Wallerstein analysoi kapitalismin nykytilannetta ja mahdollisia tulevaisuuden näkymiä sekä osoittaa kapitalismin ongelmien johtuvan sen omista sisäisistä rajoista. Collins on kirjoittajajoukosta teoreettisesti kenties johdonmukaisin: kapitalistisella palkkatyöllä ei ole oikeastaan tulevaisuutta, vaikka kapitalismi voikin jossakin muodossa jatkaa olemassaoloaan. Mann on näiden kahden vastakohta, sillä hänestä Wallerstein ja Collins edustavat kumpikin käsitystä, jonka mukaan kapitalismin kehityksellä on ehdottomat, äärelliset rajansa, joihin voittojen ja työllisyyden ylläpitäminen lopulta välttämättä törmää. Mannin mielestä kysymystä kapitalismin lopusta on mahdotonta asettaa. Hänen edustamansa teoreettis-metodisen kannan mukaan yhteiskuntien historiassa on kyse aina monien erilaisten tekijöiden vaikutuksesta, joita on paitsi vaikea ennustaa – tämän toki muutkin ovat valmiita myöntämään – myös asettaa yleisesti tärkeysjärjestykseen ja painottaa. Moderni talous ei yksinkertaisesti ole suljettu ja omalakinen systeeminsä, niin kuin Wallerstein ja Collins Marxia ja monia muita poliittisia taloustieteilijöitä seuraten tuntuvat ajattelevan. Sen kehitys on usean toisistaan riippumattoman ja hyvin erilaisen tekijän tulos. Mann ei kuitenkaan ole mikään perinteinen historisisti, joka kieltäisi teoreettisten yleistysten mahdollisuuden ja yleiskäsitteiden käytön (maailman)historiallisessa tutkimuksessa. Päinvastoin hän operoi systemaattisesti viidellä keskeisellä vallan ulottuvuudella: taloudellisella, poliittisella, ideologisella, sotilaallisella ja geopoliittisella. Hän torjuu kuitenkin ajatuksen, että nämä muodostaisivat jonkinlaisen toisistaan riippuvaisen kokonai-

”Ilman valtion takaamaa yksinoikeutta, eräänlaista kvasi-monopolia, kapitalismi ei siis lainkaan toimisi pääomalle voittoa tuottavana ja pääomaa kasaavana instituutiona.”

suuden tai systeemin, jonka kehitystä voitaisiin selittää joidenkin yleisten periaatteiden mukaan.

Kapitalismin pitkät syklit ja pääoman luova tuho

Sekä Wallerstein että Collins nojaavat selvästi Marxilta ja marxismista löytyvään ylikasautumis- ja alikulutusteoriaan, jonka tunnettuja edustajia Luxemburg ja Grossmann olivat. Näiden ohella Wallersteinin peruslähtökohtana on Nikolai Kondratieffin (1892–1938) teoria kapitalismin noin 50 vuoden välein toistuvista pitkistä sykleistä. Hän liittää Kondratieffin teorian Schumpeterin ajatukseen luovasta tuhosta sekä innovaatioiden ja keksintöjen keskeisyydestä pääoman voitontuotannossa. Talouden pitkiin sykleihin Wallerstein lisää vielä oman teesinsä pitempikestoista, hegemonisista sykleistä sekä kansallisvaltioiden ja valtiollisten rajojen tärkeydestä kapitalismille. Hänen ideansa hegemonisista sykleistä perustuu käsitykseen kapitalismin painopisteen siirtymisestä vuosisatojen kuluessa Hollannista ja Englannista Yhdysvaltoihin ja sieltä mahdollisesti tulevaisuudessa Aasiaan ja Kiinaan.⁶ Collinsin mukaan tämä ajatus on historiallisesti vaikeasti perusteltavissa. Se sopii oikeastaan vasta sodan jälkeiseen kehitykseen, jossa Yhdysvalloista tulee teolliselta ja taloudelliselta voimaltaan ylivoimainen kapitalismin keskus ja dollarista maailmantalouden yleinen maksuväline. Silloinkin on kuitenkin muistettava, että tämä oli mahdollista hyvin erikoisten historiallisten olosuhteiden ansiosta Euroopan toipuessa sodan tuhoista. Lisäksi Neuvostoliitto ja sosialistinen maailmanjärjestelmä muodostivat vakavan haastajan taistelussa hegemonisesta maailmanherruudesta.

Wallersteinin keskeisin oletus – ja tässä hän lähenee Leninin imperialismiteoriaa – on kuitenkin, että pääoman voitto edellyttää pääomalta monopolistista asemaa. Tästä seuraa luonnollisena johtopäätöksenä, että vapaan kilpailun kapitalismi on itse asiassa mahdoton. Kapitalisti saa pääomalleen voittoa vain silloin, kun se jonkin teknisen keksinnön turvin kasvattaa työn tuottavuutta ja alentaa tuotteen yksikkökustannuksia kilpailijoitaan alemmas ja samalla estää niitä tuottamasta yhtä

halvalla tai halvemmalla. Tämä edellyttää jatkuvia uusiin innovaatioihin pohjautuvia teknisiä mullistuksia tai suorastaan uusia tuotannonaloja ja vanhan tuotantoteknologian joutumista romukoppaan. Jos kilpailijat voivat omaksua samat tuottavuutta parantavat menetelmät, etu jää äärimmäisen lyhytaikaiseksi, ellei valtio turvaa sitä esimerkiksi lainsäädännöllä patenttioikeuden avulla, tulisuojalla tai jotenkin muutoin rajoittamalla pääoman ja tavaroiden vapaata liikkuvuutta. Ilman valtion takaamaa yksinoikeutta, eräänlaista kvasi-monopolia, kapitalismi ei siis lainkaan toimisi pääomalle voittoa tuottavana ja pääomaa kasaavana instituutiona.

Wallerstein liittää toisen tukipylväänsä, Kondratieffin pitkät syklit, Schumpeterin teoriaan innovaatioiden välttämättömyydestä. Pitkät syklit perustuvat isoihin tuotantoa tehostaviin teknisiin keksintöihin ja mullistuksiin, jotka sekä tuhoavat aikaisempaa tuotantokapasiteettia että luovat uutta. Ensi vaiheessa innovaatiot voimistavat talouskasvua ja lisäävät tehokkuutta. Arkipäiväistyessään ja yleistyessään ne kuitenkin menettävät tehonsa kilpailun vähitellen lisääntyessä. Pääomalle jää voittojen takaamiseksi mahdollisuudeksi joko hakeutuminen sellaisiin maihin, joissa tuotantokustannukset ovat alhaisempia tai turvautuminen pienempiin, erityisen tuotantoviini erikoismarkkinoihin. Nykyisen finanssikriisin syyt voidaan myös ymmärtää pitkien syklien teorian avulla: tilanteessa, jossa pääoman voitot uhkaavat pienentyä, finanssisektorin rooli korostuu voittojen tuotannossa. Tämä on Wallersteinin mukaan yleinen säännönmukaisuus eikä tyypillistä vain nykyiselle kriisille.

Mikään näistä keinoista ei kuitenkaan ole riittävän tehokas kompensoimaan voiton suhdeluvun alenemista. Alueellisen laajenemisen tiellä on luonnollisia rajoja – tässä Wallerstein on Luxemburgin oppilas – eikä se voi jatkua loputtomiin. Tästä kaikesta voisi tehdä – Luxemburgin tavoin – johtopäätöksen, että kapitalismi on tuhoon tuomittu, kun viimeinen maapallon kolkka on ”kapitalisoitu” eli alistettu pääoma–palkkatyö-suhteelle. Wallerstein ei kuitenkaan tee tällaista johtopäätöstä, vaikka ajatteleekin maantieteellisten rajojen tulevan vastaan joskus tämän vuosituhannen puolivälissä, vaan jättää historian auki. Kapitalismi voi ilmeisesti jatkaa

”Koulutuspaikkojen jatkuva lisääminen ja koulutustason nostaminen on itse asiassa ainoa keynesiläisen talouspolitiikan muoto, joka on ainakin tähän saakka nauttinut suurta poliittista legitimiyyttä lähes kaikkialla kehittyneessä maailmassa.”

olemassaoloaan senkin jälkeen. Tämä näyttäisi kuitenkin edellyttävän, että uusi pitkä sykli alkaisi teknisistä innovaatioista, jotka mullistaisivat tuotantoa yhtä rajusti kuin tietojenkäsittely ja tuotannon automatisointi jokin aika sitten. Vaihtoehtoisena lähtökohtana olisi uuden hegeemonisen maailmanjärjestelmän syntyminen kapitalismin painopisteen siirtyessä vaikkapa Aasiaan.

Pääoman kasautumisehtojen heikentymiseen ja siitä seuraavaan rakenteelliseen kriisiin voidaan Wallersteinin mukaan reagoida poliittisesti kahdella tavalla. Periaatteellisina vaihtoehtoina on joko vallan vertikaalinen keskittäminen tai sen horisontaalinen hajauttaminen. Ensimmäinen merkitsee repression ja kurin koventamista. Toinen on edellistä pehmeämpi: vihreä ekologinen kapitalismi sekä tasa-arvon ja yhteiskunnallisen monimuotoisuuden lisääminen. Wallerstein kieltäytyy ennustamasta näiden vaihtoehtojen todennäköisyyttä. Hän toteaa lakonisesti, että voidaan olla varmoja vain siitä, että jompikumpi vaihtoehto tulee voittamaan tulevina vuosikymmeninä ja jokin uusi, kohtuullisen vakaa maailmanjärjestelmä (tai joukko maailmanjärjestelmiä) vakiinnuttaa taas asemansa.

Palkkatyön loppu

Moni lukija ehkä odottaisi Wallersteinilta aikaisemman maineen perusteella kaikkein tiukimpia madonlukuja kapitalismille. Randall Collins kuitenkin edustaa kokoomassa kaikkein puhtaimmin romahdusteesiä, jonka mukaan kapitalismi kaatuu omiin taloudellisiin ristiriitoihinsa. Collinsin perusteeksi voidaan esittää Marxia mukaillen seuraavasti: pääoman jatkuva kasautuminen irtaantuu yhä enemmän omasta arvoaluovasta perustastaan eli elävästä työstä. Työn tuottavuuden kasvu teknisillä parannuksilla, joista viimeisin ja ehkä vaikuttavin esimerkki on tuotannon automatisointi, tekee monilla aloilla ihmistyöstä enenevässä määrin tarpeetonta. Tuotanto työllistää yhä pienenevän osan väestöstä. Loput ihmiset käyvät joko täysin tarpeettomiksi muodostaen työttömien vara-armeijan (tai eivät edes vara-armeijaa, koska suurta osaa heistä ei tarvita edes noususuhdanteen aikana), tai he työllistyvät palvelualoille, jotka ovat ole-

massa voittojen ja tulojen valtiollisen uudelleenjaon ansiosta. Tällainen kehitys on ollut tyypillistä kapitalismille aina, mutta ilmeisesti se on Collinsin mielestä kiihtynyt viime vuosikymmeninä. Mitkään alat eivät ole siltä enää turvassa, vaan automatisointi vähentää monien palvelualojenkin työpaikkoja radikaalisti sairaanhoidosta opetustoimeen. Eikä esimerkiksi ohjelmoitsijoiden tarve voi mitenkään korvata kaikkia niitä, joiden työn heidän kehittämänsä ohjelmat tekevät tarpeettomiksi, eikä koulutettu työvoimakaan tarvitse aina vain enemmän kouluttajia.

Hieman yllättäen Collins ei sinänsä johdonmukaisessa analyysissään päädy kapitalismin täydelliseen itsetuhoon. Päinvastoin hänen mukaansa tulevaisuuden vaihtoehtojen toteutuminen – tai mahdollinen vuorottelu – riippuu lopulta poliittisista tekijöistä ja suhdanteista. Ensimmäisessä skenaariossa yhteiskunta jakautuu selvästi kahteen ryhmään: pieneen rikkaaseen ja etuoikeutettuun kerrostumaan, joka osallistuu (todelliseen) palkkatyöntekoon tai omistaa pääomia, ja suureen työttömien tai puolityöttömien joukkoon, joka elää avustuksilla, satunnaisilla työsuhteilla tai osa-aikatyöllä. Toisessa vaihtoehdossa kansantulo jaetaan erilaisin valtion tulonsiirroin tasapuolisemmin väestön kesken muutoin kuin palkkatyösuhteen perusteella. Vaikka valtion taloudellista roolia rajoitetaan monissa maissa nykyisin innokkaasti, se voi tulevaisuudessa jälleen kasvaa, jos ja kun yhteiskunnan kahtiajakautumisen seuraukset käyvät liian kalliiksi tai aiheuttavat niin suuria sosiaalisia ongelmia, että niihin on puututtava. Näihin ongelmiin voidaan periaatteessa kuitenkin reagoida myös kovin ottein kuria ja valvontaa lisäämällä.

Collins tukee visiotaan palkkatyöpaikkojen ehtymisestä monilla viimeaikaisesta kehityksestä poimimillaan esimerkeillä, mutta hän viittaa myös 1970-luvulla tekemiinsä tutkimuksiin koulutettujen ja ammattitaitoisten työntekijöiden korvautumisesta koneilla. Collinsin oivallinen havainto on, että koulutusinflaatioksi monesti kutsuttu ilmiö eli koulutuspaikkojen jatkuva lisääminen ja koulutustason kasvu on itse asiassa ainoa keynesiläisen talouspolitiikan muoto, joka on ainakin tähän saakka nauttinut suurta poliittista legitimiyyttä lähes kaikkialla kehittyneessä maailmassa. Koulutusta lisäämällä on pi-

detty yhä suurempi osa ikäluokasta poissa työmarkkinoilta suhteellisen halvoilla valtiollisilla tukitoimilla: opintotuilla ja -lainoilla. Sen yleinen ja lähes itsestään selvänä pidetty hyväksyttävyyden on perustunut siihen, että sijoitukset koulutukseen on katsottu taloudellisesti hyödyllisiksi. Lisäksi ne henkilökohtaiset uhraukset, joita se usein vaatii opiskelijoilta ja heidän vanhemmiltaan, palkitaan normaalitapauksissa hyvillä työpaikoilla ja palkoilla tulevaisuudessa. Nyt tämäkin tie on kuljettu tai ollaan kulkemassa loppuun, sillä jatkuva tutkintoinflaatio vie takeet hyvästä paikasta ja palkasta. Samalla tekninen kehitys tekee enenevässä määrin tarpeettomiksi monet sellaisienkin alojen työpaikat, jotka edellyttävät korkeaa tai erikoistunutta koulutusta, kuten vaikkapa insinöörit ja arkkitehdit. Monissa Euroopan maissa tähän jo reagoidaan ja yleistä (korkea)koulutustasoa aiotaan pikemminkin alentaa kuin kasvattaa (esimerkiksi Suomessa siirtymällä maisterien sijaan kandidaattien koulutukseen). Collins ei siis Wallersteinin tavoin pidä meritokratiaa ja koulutuksen kasvua pitkäikäisenä ratkaisuna kapitalismin ongelmiin.

Lopulta Collins ennustaa Wallersteinin tapaan 2000-luvun kapitalismin kriisin kärjistyvän tämän vuosisadan puoliväliin mennessä, jolloin työttömyys voi kasvaa jopa puoleen väestöstä. Näin suuri yhteiskunnallinen eriarvoisuus tuottaisi kuitenkin muodossa tai toisessa välttämättä vastareaktion. Ennen pitkää jokin hallitseva puolue tai koalitio korvaisi kapitalistista tuotantoa, jakoa ja rahoitusta järjestelmällä, joka jakaa uudelleen yhteiskunnallisia rikkauksia palkkatyön, markkinoiden ja voittojen järjestelmästä riippumatta. Collins uskoo, että kun kapitalismin kriisi kehittyy riittävän pahaksi, käänne sosialismiin tai ainakin jonkinlaiseen valtion ohjaamaan talousjärjestelmään tulee jälleen ajankohtaiseksi. Vastavasti kun valtiotalous on selvittänyt kapitalististen markkinoiden aiheuttamat pahimmat yhteiskunnalliset ongelmat, sen omat ongelmalliset piirteet aiheuttavat vastareaktion. Sen takia voimme odottaa jatkuvaa vaihtelua tai heilahtelua näiden kahden järjestelmän välillä.

Luonnon rajat

Michael Mannin ote teoksen pääkysymykseen poikkeaa Wallersteinista ja Collinsista, joille kapitalismi on omien lakiansa mukaan toimiva systeemi, jolla on omat sisäiset ristiriitansa. Mannin kontribuutio koostuu aika tavalla muiden edustamien kantojen ja väitteiden kyseenalaistamisesta. Hän esimerkiksi kysyy aiheellisesti, miksei nykyisen kapitalismin vaihtoehtona voisi olla supervoittojen sijaan vaikkapa hitaastikin kasvava tuottavuuden nousu ja kuluttajakysyntä. Japanin talouden kehitys viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajalta tarjoaa tästä esimerkin. Wallerstein ja Collins eivät pidä realistisena vaihtoehtona, että kapitalismissa voisi kysynnän vuoksi syntyä edelleen uusia markkinoita, jotka teknisten innovaatioiden turvin johtaisivat tuottavuuden ja voittojen kasvuun. Mannin mukaan ei ole sen sijaan mitään periaatteellista syytä olettaa, että pääoman aiheuttama ”luova

tuho”, tuotannon mullistukset ja tekniset innovaatiot, olisivat vain menneisyyteen kuuluva ilmiö. Mann huomauttaa myös, että nykyinen massatyöttömyys ja tuotannon automatisaatio ovat etupäässä läntisiä ilmiöitä. Maailman mittakaavassa palkkatyöpaikkojen ja -työläisten osuus väestöstä kasvaa yleisestä väestönkasvusta huolimatta.

Mannin omat tulevaisuuden skenaariot muistuttavat Wallersteinin ja Collinsin esittämiä. Ensimmäisessä vaihtoehdossa kaksi kolmasosaa väestöstä on tulevaisuudessa työllistetty ja voi melko hyvin, kun taas yksi kolmasosa on lopullisesti syrjäytynyt palkkatyöstä ja kurjistunut. Yhteiskunnan luokkarakenne on lisäksi hyvin asymmetrinen sikäli, että kapitalistiluokka on organisoitunut, työläiset taas keskenään jakautuneet ja huonosti järjestäytyneitä. Toisen optimistisemmän skenaarion mukaan sekä voittojen että talouden kasvu hidastuu, mutta järjestelmä on tasa-arvoisempi ja demokraattisempi kuin edellisessä vaihtoehdossa. Collinsin tavoin Mann kysyy, miksei kapitalismi voisi siirtyä pysyvään hitaan mutta melko tasaisen kasvun kauteen, jossa tuotannon tulokset jakautuisivat suhteellisen tasaisesti eri väestöryhmien välillä.

Aiheellisista kysymyksistään huolimatta Mann päätyy oikeastaan vielä pessimistisempään kapitalismin tuomiopäivän skenaarioon. Mannin kapitalismi törmää nimittäin lopulta vääjäämättä luontoon. Hänen mukaansa modernin aikakauden kolme voittajaa – kapitalismi, kansallisvaltio ja kansalaisten oikeudet – ovat synnyttäneet ympäristökriisin. Kapitalismi perustuu pääoman itsetarkeituuteen kasautumiseen, kansainvälinen sääntely on vaikeaa tai jopa mahdotonta, ja kansalaisten oikeuksiin kuuluu oppi kuluttajan suvereniteetista. Näistä luopuminen ei näytä kovin todennäköiseltä ainakaan lähivuosikymmeninä. Ympäristökriisin ratkaisuna voisi olla vain maailmanlaajuinen keskitetty talouden sääntely, siis eräänlainen keskitetty sosialistinen maailmanjärjestelmä. Eikä sellaista ole todellakaan näköpiirissä.⁷

Tulevaisuuden vaihtoehdot ja muutovoimat

Kapitalismin kärjistyvistä ongelmista huolimatta kaikki kolme kuuluu sosiologiprofettaamme jättävät kapitalismin tulevaisuuden avoimeksi. Kaikkien mielestä todennäköisin skenaario – tai se vaihtoehto, joka luultavimmin toteutuu, jos politiikka ei radikaalisti muutu – on kuitenkin varsin synkkä. Vaikka yksikään kirjoittajista ei vannon suoraa Marxin *Pääoman* kolmannessa osassa esittämään pääoman voiton suhdeluvun laskutendenssin lain nimeen, he omaksuvat sen eräät peruslähtökohdat pohtiessaan kapitalismin yleisen kriisin todennäköisyyttä. Päinvastoin kuin klassisille marxisteille, sosialismi kapitalismin todellisena vaihtoehtona on kuitenkin heidän mielestään poissuljettu vaihtoehto sosialistisen maailmanjärjestelmän luhistumisen jälkeen. Kapitalismi ei liioin voi jatkaa olemassaoloaan ikuisesti ainakaan nyky-muodossaan.

Kirjoittajien mukaan tulevaisuuden vaihtoehdot – enemmän tai vähemmän huonot – riippuvat viime kä-

dessä poliittisista ratkaisuksista. Siksi onkin arveluttavaa, ettei yksikään heistä esitä minkäänlaista analyysiä aikamme poliittisista liikkeistä ja sellaisten yhteiskunnallisten muutosvoimien kehityksestä, jotka voisivat joko vakavasti haastaa kapitalismin tai vaihtoehtoisesti turvata pääoman jatkuvan kasautumisen tulevaisuudessa. Tämä on hieman yllättävää etenkin, koska he ovat tulleet tunnetuiksi esimerkiksi historiallisista sosiaalisia liikkeistä koskevista tutkimuksistaan. Onko siis mitään syytä odottaa sen enempää yhtä kuin toistakaan vaihtoehtoa toteutuvaksi? Mitkä tekijät tekisivät jommastakummasta vaihtoehdosta todennäköisemmän?

Sama ongelma on oireellisesti monissa kriittisissä aikalaisanalyysissä ja -historioissa. Esimerkiksi Eric Hobsbawm ja Thomas Piketty ovat kumpikin selvittäneet historiallisesti kapitalismin voitontuotannon ehtoja ja talouspolitiikan kehitystä viime vuosisadalla⁸. He paikantavat selvän murroksen 1970-luvulle, jolloin pääoman kasautumisen ehdot muuttuivat pääomalle edullisemmiksi, kun palkkatulojen osuus kansantulosta pieneni ja verotus kehittyi pääomatuloja suosivaan suuntaan. He eivät kuitenkaan juurikaan selitä, miksi näin pääsi käymään. Timothy Mitchell tarjoaa sen sijaan kiinnostavan, vaikkakin hieman yksioikoisen historiallisen selityksen työväenluokan poliittisen vastarinnan hiipumiselle. Hänen mukaansa ammattiyhdistysliikkeet

heikentyivät, kun kapitalismin energiantuotannon painopiste siirtyi juuri 1970-luvulla työvoimavaltaisesta ja teollisuusmaissa tuotetusta hiilestä kaukana keskuksista tuotettuun, vain vähän työvoimaa vaativaan öljyyn.⁹

Vallanpitäjiä haastavien vaihtoehtoisten sosiaalisten liikkeiden sijaan kriittisten intellektuellien ainoa keino näyttäisi olevan vakuuttaa yhteiskunnan hallitsevat ryhmät muutoksen välttämättömyydestä. Yhteiskunnallinen muutos riippuu siten hallitsevien luokkien ”hyväntahtoisuudesta” tai siitä että ne tajuavat, ettei meno voi jatkua entisen kaltaisena. Collins toteaa suoraan, että onnistunut vallankumous riippuu siitä, mitä tapahtuu huipulla, eikä sorretusta ja köyhtyneestä massasta yhteiskunnan pohjalla. Göran Therbornin kieltämättä varsin hapuilevat ja alustavat pohdinnat niin kolmannen maailman uudesta keskiluokasta kuin ensimmäisen maailman köyhtyvistä keskiluokastakin potentiaalisina muutosvoimina ovat tässä suhteessa poikkeus tunnettujen vasemmistoradikaalien sosiologien parissa¹⁰. Ollaanko nyt 70-luvun talouspolitiikan uusliberaalin käänteen ja 80-luvun sosialismin romahtamisen jälkimainingeissa itse asiassa samanlaisessa tilanteessa kuin utooppinen sosialismi ja porvarillinen filantropia olivat Marxin aloittaessa kapitalismikriittisen tutkimustyönsä parisataa vuotta sitten? Sillä erotuksella, ettei sen enempää vanhoja sosialistisia kuin uusia utopioitakaan juuri ole tarjolla.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Tunnettu lainaus on *Pääoman* ensimmäisen osan pääoman alkuperäistä kasautumista koskevan luvun lopussa. Ks. Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 1. Pääoman tuotantoprosessi* (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Der Produktionsprozeß des Kapitals, 1867). Suom. O. V. Louhivuori, T. Lehén, M. Ryömä. Edistys, Moskva 1974, 686.
- 2 Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*. Paul Singer, Berlin 1913; Henryk Grossmann, *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*. C. L. Hirschfeld, Leipzig 1929.
- 3 Karl Marx, *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Osa 2. Pääoman kierto-kulkuprosessi* (Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Zweiter Band. Der Zirkulationsprozeß des Kapitals, 1885). Suom. Mauri Ryömä. Edistys,

- Moskva 1979; *Osa 3. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. (Dritter Band. Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion, 1894). Suom. Antero Tiusanen. Edistys, Moskva 1976.
- 4 Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derlugian & Craig Calhoun, *Does Capitalism Have a Future?* Oxford University Press, Oxford 2013. Teos ilmestyy lokakuussa myös suomeksi otsikolla *Onko kapitalismilla tulevaisuutta?* Suom. Kaisa Sivenius. Vastapaino & Gaudeamus, Tampere & Helsinki 2014.
- 5 Ks. Georgi Derlugian, *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus*. University of Chicago Press, Chicago 2005. Teoksen nimi viittaa Pohjois-Kaukasuksella sijaitsevan Naltsikin pikkukaupungin korkeakoulun yhteiskuntatieteen lehtoriin, josta tuli liikkeen lyhytaikainen poliittinen johtaja.
- 6 Ks. myös Emmanuel Arrighi, *Adam Smith in Beijing. Lineages of the 21st Century*. Verso, London 2007.

- 7 Mann muistuttaa myös kirjoittajista ainoana toisesta vakavasta vaarasta, joka lopettaisi kapitalismin lisäksi kaiken muunkin maapallolla, nimittäin ydinsoadasta. Sen uhka on kasvanut maailman kaksinapaisen valtajärjestelmän korvauttua moninaisilla, keskenään kilpailevilla valtakeskuksilla.
- 8 Hobsbawm, Eric, *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)* (The Age of Extremes. The Short Twentieth Century, 1914–1991, 1994). Suom. Pasi Junila. Vastapaino, Tampere 1999; Thomas Piketty, *Capital in the Twenty First Century* (Le Capital au XXIe siècle, 2013). Käänt. Arthur Goldhammer. The Belknap Press, Cambridge, Mass. 2014.
- 9 Timothy Mitchell, *Carbon Democracy. Political Power in the Age of Oil*. Verso, London 2011.
- 10 Göran Therborn, *New Masses? Social Bases of Resistance*. *New Left Review*. No. 85, 2014, 6–16.

KESKEISIMMÄT YKSISSÄ KANSISSA.

”

AJATTELEMINEN EI
LOHDUTA EIKÄ TEE
ONNELLISEKSI.”

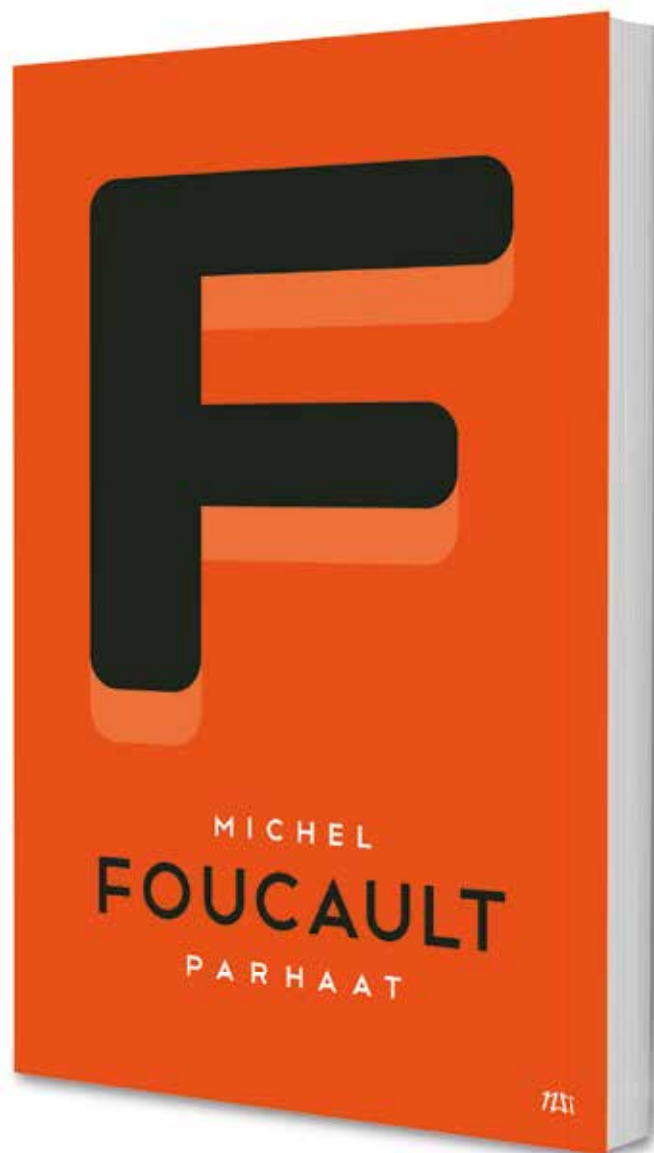
MICHEL FOUCAULT PARHAAT

SUOMENTANEET TAPANI KILPELÄINEN,
SIMO MÄÄTTÄ & JOHAN L. PII

NIIN & NÄIN -KIRJAT 2014
342 SIVUA
ISBN 978-952-5503-78-4

HINTA 39 €
(KESTOTILAAJALLE 34 €)

Parhaat on valikoima Michel Foucault'n etevimpiä esseitä ja havainnollisimpia haastatteluja. Kirjan teksteissä Foucault po-rautuu oman ajattelunsa taustoihin, erittelee vaikutteitaan ja selventää pyrkimyksiään. Samalla teos antaa valaisevan kuvan Foucault'n poikkeuksellisen vaikutusvaltaisesta intellektuaali-sesta urasta ja harvinaisen monipuolisesta oppineisuudesta.

Ajallisesti *Parhaat* kattaa Foucault'n uran 1960-luvun puolivä-listä aina hänen kuolemaansa saakka. Temaattisesti kokoelma ulottuu historiankäsitteistä Deleuzeen ja tiedon arkeologiasta itsetekniikoihin. Kotimaiselle lukijakunnalle räätälöitynä *Parhaat* sopii mainiosti myös johdatusteokseksi Foucault'n ajatteluun. Vältä halpoja kopioita – nyt puhuu Michel Foucault.

”Ja anna meille velkamme anteeksi”¹

I

Kristinuskon ja *Uuden testamentin* lisä juutalaisuuteen oli anteeksianto. Jeesus Nasaretilainen kuoli, jottei yksikään, joka häneen uskoo, joutuisi kadotukseen vaan saisi iankaikkisen elämän. Vaikka kristinuskon vapautusta ajatellaan yleensä tuonpuoleisena, Jeesus voidaan nähdä radikaalina, vahvasti tämänpuoleisena yhteiskunnallisena toimijana.

Kolmas Mooseksen kirja opettaa velka-armahduksista riemuvuosina, jotka toistuvat joka viideskymmenes vuosi. Riemuvuosien väliin jää seitsemän seitsenvuotisen sapattijakson kierto. Kirja ohjeistaa riemuvuosista seuraavasti:

”Pyhittääkää viideskymmenes vuosi ja julistakaa maanne kaikille asukkaille yleinen omistusoikeuksien palautus. Se vuosi on riemuvuosi. Silloin jokainen maansa menettänyt saa sen jälleen haltuunsa ja jokainen orjaksi myyty saa palata sukunsa luo.”²

Aloittaessaan kutsumustyönsä profeettana – antiikin aikojen *freelancerina* – Jeesus kiinnittyi riemuvuosiperinteeseen. Hän luki ensimmäisessä julkisessa esiintymisessään Nasaretin synagogassa profeetta Jesajaa ja ilmoitti tullessaan täyttämään nämä sanat:

”Herran henki on minun ylläni, sillä hän on voidellut minut. Hän on lähettänyt minut ilmoittamaan köyhille hyvän sanoman, julistamaan vangituille vapautusta ja sokeille näkönsä saamista, päästämään sorretut vapauteen ja julistamaan Herran riemuvuotta.”³

Opettaessaan Isä meidän -rukouksen Jeesus jatkaa velkojen anteeksiannolla:

”Ja anna meille velkamme anteeksi, niin kuin mekin annamme anteeksi niille, jotka ovat meille velassa.”⁴

Jeesuksen tämänpuolinen aktivismi käy vieläkin selvemmin ilmi hänen kertomuksessaan armottomasta palvelijasta. Palvelija sai kuninkaalta anteeksi 10 000 talentin velan, mutta sulki sen jälkeen oman palvelijansa vankilaan 100 talentin velan vuoksi. Kuultuaan tästä kuningas torui palvelijaansa ja pani tämän ankaraan vankeuteen, kunnes hän maksaisi koko velan. Jeesuksen mukaan ”[n]äin tekee minun taivaallinen Isänikin

teille, jos te ette kaikesta sydäimestä anna kukin veljellenne anteeksi”.⁵

II

Entinen Wall Streetin meklari ja taloustieteilijä Michael Hudson on tuonut teoksessaan *The Lost Tradition of Biblical Debt Cancellations* esiin riemuvuoden yhteiskunnallisen merkityksen⁶. Hudsonin mukaan velka-armahdus oli pohjimmiltaan käytännöllinen ja maallinen toimintatapa, joka pyrki yhteiskunnan oikeudenmukaiseen hallitsemiseen.

Ensinnäkin velkojen armahdus 50 vuoden välein auttoi sekä velallisia että velkojia suunnittelemaan taloudenpitoa. Toisekseen velkojen armahtaminen esti velallisten ajautumisen velkavankeuteen ja yhteiskunnan hautautumisen velkataakan alle. Kolmanneksi velka-armahdukset ehkäisivät vallan ylenmääräistä kasaantumista harvojen käsiin. Riemuvuoden tarkoituksena oli väestön omavaraisuuden ja yhteiskunnallisen koheesion vahvistamisen ohella myös yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden vaaliminen.

Roman imperiumissa luovuttiin velka-armahdusten perinteestä. Tämä merkitsi Hudsonin mukaan alkusoittoa kehitykskululle, jonka myötä aristokraattien valta yhteiskunnissa on kasvanut. Luopuminen velka-armahduksista on muuttanut omistussuhteiden dynamiikkaa eliittien hyväksi, ja velkojen yhteiskunnallinen valta on kasvanut. Nykyajan aristokraatit ovat konsultteja, taloustieteilijöitä, byrokraatteja, poliitikkoja, lobbareita ja pankkiireita, joiden edessä kansalaiset ja valtiot ovat voimattomia.

Vaikka Nikean kirkolliskokouksessa 325 jKr. kiellettiin koronkiskonta, valitettavasti myös kristinuskon on unohtanut Lähi-idän velka-armahdusten perinteet. Henkilökohtainen käsitys hyvästä elämästä on korostunut samalla kun kristinuskon omat perinteiset tulkinnat oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Kristinuskon tuomitsee ahneuden yksilön ominaisuutena, mutta velan ja koronkiskonnan aiheuttamat rakenteelliset ongelmat jäävät Herran haltuun. Kuten valtavirtaisen taloustieteen, myös kristinuskon yhteiskunnalliseksi tehtäväksi on jäänyt vallitsevan järjestyksen oikeuttaminen.

III

Finanssimarkkinoiden sääntelyn purku viimeisten vuosikymmenten aikana on johtanut yksityisen velan mer-

kittävään lisääntymiseen. Yksityinen velka on hallinnut useimpien OECD-maiden ja erityisesti anglosaksisten maiden taloudellista kehitystä 1970-luvulta lähtien.

Ennen 1930-luvun suurta lamaa Yhdysvalloissa yritysten velka oli kolminkertainen suhteessa kotitalouksien velkaan ja nelinkertainen finanssisektorin velkaan nähden. Finanssikriisin alkaessa tilanne oli kääntynyt pääläelleen: vuonna 2008 finanssisektorin velka oli noin 120 %, kotitalouksien velka 100 % ja yritysten velka 80 % suhteessa BKT:hen. Vaikka vastuulliset poliitikot ovat huolissaan euroalueen ja Yhdysvaltojen noin 100 % julkisesta velasta, harva kuitenkaan tietää, että molemmilla talousalueilla yksityistä velkaa on yli 300 % suhteessa BKT:hen.

Lukujen suuruusluokat kertovat merkittävästä yhteiskunnallisesta muutoksesta. Sen sijaan, että valtiot ja yritykset velkaantuivat työllistääkseen ja investoidakseen, tällä hetkellä velkaantuvat ennen kaikkea kotitaloudet ja pankit.

Vielä fordismissa työläinen saattoi kovalla työllä säästää itselleen rahat autoon. Nykyisin työläinen saattaa ostaa itselleen asunnon velaksi, ja hänellä on muutakin menetettävää kuin kahleensa. Velkaannuttaminen on myös uudenlaista yhteiskunnallista hallintaa: työläinen ei halua työttömäksi, sillä velanmaksun katketessa hän saattaa menettää myös kotinsa ja perheensä. Työläisten elintason kasvu on perustunut palkkojen nousu sijaan velkaantumiseen ja mahdollistanut samalla uuden finanssiräällsin valtaannousun. Nykyisin 40 prosenttia kaikesta maailman varallisuudesta on 147 firman hallinnassa.

IV

Mitä riemuvuosi tarkoittaisi finanssikriisin jälkeisessä maailmassa?

Pankkisektori tukee taloutta tehokkaimmin tarjoamalla yrityksille rahoitusta investointeihin ja ihmisille lainaa asuntoihin ja muihin suuriin menoihin, kuten remontteihin. Taloustieteilijä Steve Keen väittää, ettei suurinta osaa maailman nykyisestä velasta olisi koskaan pitänyt luoda, koska se on käytetty taloutta tukevan tuottavan toiminnan sijaan keinotteluun ja Ponzi-huijauksiin. Keen on kirjoittanut *Debtwatch Manifeston*, jossa hän hahmottelee yksinkertaisia malleja yksityisen velka- taakan vähentämiseksi ja velkavetoisen keinottelun estämiseksi kotitalouksien ja yritysten kustannuksella.⁷

Velkojen vähentämiseksi Keen on muotoillut idean modernista riemuvuodesta (en. *jubilee*). Sen sijaan, että keskuspankki painaa rahaa ja ostaa arvopapereita pankeilta⁸, rahaa painetaan suoraan kotitalouksien ja yritysten tileille. Ehtona on, että painettu raha käytetään ensin velkojen takaisinmaksuun. Operaation seurauksena velallisten velat vähenevät ja velattomat saavat käteisruiskeen. Pankit eivät ajaudu konkurssiin, mutta niiden tulot vähenevät, koska velat ovat pankkien keskeinen tulonlähde. Ratkaisu vapauttaa rahaa talouden kannalta tuottavaan toimintaan.

Toisekseen yritysrahoituksen luonnetta on muutettava radikaalisti. Keen ehdottaa ratkaisuksi ” *jubilee*- osakkeita”. Yhtiön listautumisen yhteydessä ostetut osakkeet samoin kuin jälkimarkkinoille myydyt osakkeet

toimivat kuten osakkeet nykyisin. Sen sijaan, kun osake myydään jälkimarkkinoilla toisen kerran, osake lakkaa olemasta 50 vuoden kuluttua myyntihetkestä. Tarkoituksena on mahdollistaa nuorten ja innovatiivisten yritysten rahoittaminen, mutta estää velkavetoinen keinottelu yritysten osakkeilla. Ideana on tehdä velan ottaminen osakkeiden hinnannousun toivossa mahdollisimman vastenmieliseksi.

Kolmanneksi on muutettava asuntolainauksen luonnetta. Nykyisin asunnon saa henkilö, jonka kyky ottaa lainaa on suurin. Näin asuntojen hinnat nousevat yhä suurempien velkojen mukana. Keen ehdottaa asuntolainojen yhteyteen maksimivelkaa, joka ei riipu lainottajan tuloista vaan ostettavan asunnon arvosta. Jos esimerkiksi asunto tuottaa vuodessa 18 000 euron vuokratulot, asunnon ostamista varten ei saa myöntää yli 180 000 euron suuruista lainaa. Maksimivelan määräävä kerroin – tässä tapauksessa 10 – rajoittaa otettavan velan määrää ja hillitsee siten asuntojen jatkuvaa hinnannousua.

Keenin ratkaisut ovat reformistisia, eivät lopullisia. Niiden tarkoituksena on vähentää finanssisektorin ylivaltaa suhteessa muuhun talouteen. Keenin manifesti on osoitus, että lähtökohtia oikeudenmukaisempaan yhteiskunnalliseen hallintaan voidaan ammentaa *Raamatun* ja Lähi-idän kulttuurien riemuvuosiperinteen taloudellismoraalisista ihanteista. Vaikka velkaa on tietävästi ollut olemassa ainakin 5 000 vuotta, *Vanhan testamentin* maailmassa ei tunnettu käsitteellistä erottelua velan ja koronkiskonnan välillä. Esimerkiksi hepreassa, kreikassa tai latinassa ei ole erillisiä sanoja korolle ja koronkiskonnalle.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Kolumni perustuu osin Joel Kaitilan kanssa kirjoitettuun pitempään artikkeliin, ks. Velka-armahdusten unohdettu perinne. *Revalvaatio*, 12.4.2014. <http://www.revalvaatio.org/wp/velka-armahdusten-unohdettu-perinne/>
- 2 3. Moos. 25:10, vuoden 1992 *Raamatun* suomennos. Vuoden 1933 suomennos väittelee mahdollisesti kiusallisia omistussuh- teita ja orjien vapauttamista koskevia suorita mainintoja keskeisessä riemuvuosia käsittelevässä jakeessa: ”Ja pyhittäkää viideskym- menes vuosi ja julistakaa vapautus maassa kaikille sen asukkailla. Se olkoon teille riemuvuosi; jokainen teistä saa silloin palata perintömaallensa ja sukunsa luo.”
- 3 Jes. 61:1–2; Luuk. 4:17–19.
- 4 Matt. 6:12.
- 5 Matt. 18:21–35.
- 6 Teoksen voi ladata Michael Hudsonin kotisivuilta ([http:// michael-hudson.com/wp-content/uploads/2010/03/HudsonLost-Tradition.pdf](http://michael-hudson.com/wp-content/uploads/2010/03/HudsonLost-Tradition.pdf)).
- 7 Mallit keskittyvät ainoastaan yksityisen velan hallintaan ja vähen- tämiseen. Keenin muotoileman modernin *jubileen* voi lukea kokonaisuudessaan osoitteesta [http://keenomics.s3.amazonaws. com/debtdeflation_media/2012/01/TheDebtwatchManifesto.pdf](http://keenomics.s3.amazonaws.com/debtdeflation_media/2012/01/TheDebtwatchManifesto.pdf).
- 8 Vuoden 2008 jälkeen Yhdysvaltain, Englannin ja Japanin keskus- pankit ovat aloittaneet määrälliseksi keventämiseksi (*Quantitative Easing*) kutsutut elvytysohjelmat. Yhdysvaltain keskuspankki on ostanut arvopapereita ja velkakirjoja yli 3 000 miljardilla dollarilla, Iso-Britannian keskuspankki 375 miljardilla punnalla ja Japanin keskuspankki on ilmoittanut 2 000 miljardin dollarin ohjelmasta. Lisäksi Euroopan keskuspankki on varovaisesti ilmoit- tanut oman QE-ohjelman aloittamisesta.

TERE VADÉN

”Oleminen on tuotantoprosessi” – Heidegger lukee Marxia

Televisiohaastattelussa 1969 Heidegger nappaa hyllystä Marxin teoksen¹. Hän siteeraa kuuluisaa yhdettätoista Feuerbach-teesiä, jonka mukaan filosofian tehtävä ei ole maailman tulkitseminen vaan sen muuttaminen. Heidegger tyrmää teesin kuvaavasti mutta pikkunäppärästi toteamalla, että maailman muuttaminen edellyttää jonkinlaista käsitystä siitä, miten maailma makaa ennen ja jälkeen, ja siksi filosofian välttämättömyys sisältyy muuttamisen intoon. Myöhemminkään Heidegger ei esitä Marxista kattavaa tulkintaa, mutta hän palaa maanmieheensä useasti niin yksittäisenä filosofina kuin marxismin ja bolševismin alkuunpanijana.²

Sääli, että Heidegger ohittaa Marxin tarkoituksen liian nopeasti, yrittämättäkään omape-
räistä kohtaamista. Ehkä televisiohaastattelun
ohuus on ymmärrettävissä, samoin kuin Hei-
deggerin halu puolustaa ajattelun tärkeyttä
pelkän ”toiminnan” sijaan³. Heideggerin tokaisusta on
tunnistettavissa hänen Marx-tulkintansa yleisluonne.
Marx ja Heidegger ovat monista tärkeistä lähtökohdista
samaa mieltä: ajattelun historiallisuus, filosofian poliiti-
tisuus, tarve muuttaa porvarillista ja liberalistista yhteis-
kuntaa, muutoksen juurtuminen arkeen ja käytäntöihin.
Heidegger kuitenkin näkee Marxin (kuten kaikkien mui-
denkin itseään edeltävien filosofien) jumittuvan metafysiikkaan ja tulkitsee Marxia tästä näkökulmasta – oli se
sitten oikein tai väärin.

Heideggerin käsitykset Marxista voidaan tiivistää kolmeen kohtaan. Ensinnäkin Heidegger lukee Marxia aikansa marxilaisuuden ja bolševismin taustahahmona. Tällöin hän keskittyy lähinnä päivänpolitiikan ja maailmanhistorian kentällä esiintyvän ”marxilaisuuden” kommentointiin ja tiivistämiseen vertailukohteeksi ilmiöille kuten ”amerikanismi”, ”juutalaisuus” tai ”kansallissosialismi”. Toiseksi Heidegger liikkuu sekä Marxia lainaamatta että nimeltä mainiten samoissa maastoissa hänen kanssaan analysoidessaan nykyihmisen ja -kulttuurin tilaa historiallisesti esimerkiksi vieraantumisen ja esineellistymisen teemojen avulla. Kolmantena on Heideggerin ja Marxin erimielisyys historiallisen tapahtumisen luonteesta ja siihen liittyen ajattelun ja toiminnan tehtävästä tapahtumisen muovaamisessa. Lyhyesti sanottuna Heidegger näkee Marxin kysyvän oikeaa kysymystä – esikielellisen työn ja olemisen merkitystä ihmiselle – mutta vastaavan siihen väärällä tavalla, subjekti–objekti-jaon ja ihmistietoisuuden etusijan säilyttäen.

...vulgäärimarxistina

On luontevaa olettaa, että politiikasta, maailmanhistoriasta, työstä ja työläisyydestä sekä kansallissosialismista

innostuva nuori Heidegger tutustuu Marxiin, jolla on aiheista paljon sanottavaa. Vieläpä niin, että Marxin sanoma on monin kohdin ensimmäinen vastaantuleva, yleensä Euroopassa ja erityisesti viime vuosisadan alun Saksassa. Aihetodisteet ennen 30-luvun loppua ovat kuitenkin niukat. Heidegger ei juurikaan mainitse Marxia, marxilaisuuden tai bolševisminkin vain sivumennen. Hän ymmärtää marxismin ”vulgäärimuodossaan”, sellaisena kuin se karkeissa populaariesityksissä kuvataan. Heideggerin ”vulgääritulkinta” kuuluu, että ”amerikanismi” ja ”bolševismi” ovat ytimeltään samaa – yksi yltyöyksilöllinen toinen yltyökollektivistinen yritys järjestää elämä teknologisesti niin, että päällimmäisenä on ihmisen hallinnoiva asenne maailmaan.

Kuvaava on esimerkiksi rehtorikauden 1933–34 pohdintoihin sisältyvä heitto, jonka mukaan ”vulgäärikansallissosialismi” on ”eettistä materialismia”, siinä missä marxilaisuus on ”taloudellista materialismia”⁴. Nämä kaksi materialismia Heidegger näkee kilpailijoina ihmisten sielusta. Marxismi asettaa talouden etusijalle kulttuurisen ylärakenteen määrittäjänä, ja vastaavasti vulgäärikansallissosialismi näkee luonteen (*Charakter*) kasvattamisen kulttuurin perustekijänä. Viimeksi mainittu vieläpä vajoaa usein ajattelemaan biologiaa luonteen pohjana.

Samaan hengenvetoon Heidegger moittii sosialismia – niin marxilaista kuin kansallissosialististakin – pyrkimyksestä tasapäistämiseen ja näennäiseen luokkaerojen häivyttämiseen. Hän sätii opiskelijoita pintakiiltävästä veljeilystä työläisten kanssa sosialismin nimissä ilman aitoa sitoutumista yhteisiin tehtäviin ja yhteiseen hätään. Opiskelijat kutsuvat itsensä työläisten rientoihin ja maanviljelijät vierailevat yliopistoissa – ja työt jäävät tekemättä, ”pellot ja sato menevät pirulle”⁵. Kaiken aikaa 30-luvun poliittisissa kirjoituksissa Heidegger korostaa kriisin merkitystä tiedon ja toiminnan yhdistäjänä sekä vihollisen merkitystä suuressa hädässä käytävälle kamppailulle. Kovin kauan ei olisi tarvinnut jatkaa näissä mietteissä Marx kädessä, jotta olisi huomannut samanmielisyyden: myös Marxin mukaan ihminen löytää oman

”Marxille vieraantuminen tarkoittaa, että työn tulos näyttää työlle ja työntekijälle vieraalta, työntekijästä erilliseltä.”

olemuksensa ja aikansa luonteen nimenomaan taistelevasta näkökulmasta olemassaolon kamppailussa, jonka hän on perinyt.⁶

Tämän läheisyyden Heidegger jossain mielessä tunnistaakin. Romania-lais-ranskalainen filosofi Lucien Goldmann (1913–1970) väittää suorastaan, että *Oleminen ja aika* (Sein und Zeit, 1927) on vastaus Georg Lukácsin (1885–1971) teokseen *Geschichte und Klassenbewußtsein* (”Historia ja luokkatietoisuus”; 1923)⁷. *Olemisella ja ajalla* on varmasti muita tavoitteita ja lähteitä, mutta on totta, että Heidegger asettaa keskeisiä kysymyksiä Lukácsin ja marxilaisen näkemyksen vierellä puhuen esimerkiksi ”tietoisuuden esineellistymisestä” (*Verdinglichung*)⁸. Niinpä Heideggerin oppilaista monet, kuuluisimpana Herbert Marcuse (1898–1979), näkivät Heideggerin olevan samalla asialla Marxin kanssa. Tavoitteena oli Marcusen sanoin ”eksistentiaalismin ja marxilaisuuden yhdistelmä, nimenomaan koska molemmat korostavat todellisen ihmisolemisen ja ihmisten maailman konkreettista analyysia”⁹.

Olemisessa ja ajassa väikkyy Marxin ja Heideggerin yhteinen kysymys: vieraantumisen ja kodittomuuden ymmärtäminen kysymyksenä inhimillisen todellisuuden muodostumisesta. Heidegger esittää kysymyksen parhaiten itse, ja paria sanaa muuttamalla teksti voisi olla Marxin kynästä:

”On jo pitkään tiedetty, että antiikin ontologia työskenteli ’oliokäsitteiden’ kanssa, ja että tässä on vaarana ’esineellistää tietoisuus’. Mutta mitä esineellistäminen tarkoittaa? Mistä se syntyy? Miksi oleminen ’käsitetään’ ’ensi sijassa’ juuri esilläolevasta *eikä* käsilläolevasta, joka *kuitenkin* on *lähempänä*? [...] Miten ’tietoisuuden’ oleminen olisi *positiivisesti* rakennettavissa, niin että esineellistäminen olisi sille riittävä mätöntä?”¹⁰

Marxille vieraantuminen tarkoittaa, että työn tulos näyttää työlle ja työntekijälle vieraalta, työntekijästä erilliseltä. Koska myös henki – siis subjektiviteetti – on työn tulosta, vieraantuneen työn olosuhteissa siitä tulee erilliseltä vaikuttava esine, ja vastaavasti vieraantuneisuuden purkaantuessa tietoisuuden esineellistymisen pitäisi hävitä.

...puna-armeijan valossa ja varjossa

Kenties Heideggerille olisi 30-luvulla pitänyt huomauttaa, että samaan tapaan kuin on olemassa vulgäärintatsismi, on olemassa vulgäärimarxilaisuus tai -marxilaisuuksia. Kukaties joku huomauttikin tai ehkä historiallinen tilanne, puna-armeijan marssi Berliiniin, saa Heideggerin lukemaan Marxia tarkemmin. *Humanismikirjettä* (Brief über den ”Humanismus”, 1947) on luettu opportunistisena, ellei suorastaan ”painostuksen alaisena” kirjoitettuna tekstinä, jossa Heidegger etsii tietä oman filosofiansa pelastamiseksi sodan jälkeisen yleisön saataville¹¹. Heidegger vihjaa, että hän tuntee reitin kohtaukseen marxismien kanssa:

”Koska sen paremmin Husserl kuin [...] Sartrekaan ei tunnista olemisen historiallisuuden olemusta, ei fenomenologia eikä eksistentiaalismin pääse ulottuvuuteen, jossa vasta hedelmällinen vuoropuhelu marxismien kanssa käy mahdolliseksi.”¹²

Tässä Heidegger on sanonut vasta, että marxismi pitää kohdata hänen omasta olemishistoriallisesta näkökulmastaan, mikä ei ole yllättävää. Mutta hän antaa Marxille vielä suuremmat keuhut: ”Koska Marx, kohdatessaan vieraantumisen, saavuttaa historian olemuksellisen ulottuvuuden, on marxilainen käsitys historiasta muuta historiankirjoitusta parempaa.”¹³ Voisi suorastaan väittää, että

”Marxille perusristiriita on tuotantosuhteissa, Heideggerille olemisenymmärryksissä.”

Heideggerin olemishistoriallisesta näkökulmasta Marx on filosofi, joka on lähimpänä Heideggerin omia lähtökohtia, samassa ”ulottuvuudessa”: Marx ja Heidegger näkevät todellisuuden muuttuvana ja myös ihmisen toiminnassa muokkaantuvana. Kuten Žižek huomaa, tämä tarkoittaa että Heideggerille ja Marxille ”totuus on puolueellista”. Totuus ei ole perspektiivistä vain siinä mielessä, että se näkyy jostakin näkökulmasta ja intresseistä käsin, vaan niin, että se on olemassa vain puolueellisuuden ja kamppailun vuoksi – ei ”puolueellisuuden” merkityksessä ”minä vastaan sinä”, vaan merkityksessä ”teko luo todellisuuden”.¹⁴

Kamppailullisuudesta seuraa myös Heideggerin ja Marxin jakama vallankumouksellisuus. Ajattelu ei edes periaatteessa voi olla neutraalia, ja siksi tie oikeaan filosofiaan kulkee puolueellisuuden ja filosofian vaikka kuinkaakin epäsuoran vaikutuksen tunnustamisen kautta. Filosofia ei voi olla neutraalia ”asioiden kuvaamista sellaisina kuin ne ovat”, koska ”neutraalien asioiden” olemassaolon ehtona on ristiriita, kamppailu, ”dialektiikka”.

Mutta samassa ”olemisenhistoriallisessa” paketissa on myös Marxin ja Heideggerin ratkaiseva ero.

Usein esitetään, että siinä missä marxilaisuus näkee yhteiskunnan väistämättömän luokkaristiriidan kenttänä, natsismi tavoittelee yhtenäistä kansanruumista, harmonista kokonaisuutta, ja pyrkii lakaisemaan luokkaristiriidan maton alle. Samaa linjaa seuraten Heidegger nähdään unelmoimassa rikkeettömästä ei-teknologisesta maailmassaolemuksesta, jossa niin luokkaristiriita kuin ihmisen ja luonnon välinen juopa olisi sovitettu. Esimerkiksi Derrida uumoilee Heideggerin putoavan tällaiseen unelmointiin natsiaikanaan ja jopa Žižek syyttää sodanjälkeistä Heideggeria harmonisista *Gelassenheit*-haaveista.¹⁵

On totta, että Heidegger pitää antikommunismia yhtenä oman natsisminsa perusteena ja toivoo kansallissosialismista ratkaisua aitona ongelmana pitämäänsä ”työväenkysymykseen”¹⁶. Žižek ylistääkin Heideggerin pyrkimystä työnjaon purkamiseen, hiukan kiinalaisen kulttuurivallankumouksen tyyliin¹⁷. Tästä jo havaitaan, että Heidegger ei yksipuolisesti pyrkinyt luokkaristiriidan ratkaisemiseen ”vulgäärinatsistisesti” siten, että kaikki jatkavat omissa tehtävissään ja ristiriidan silottaa yhteinen kansallinen tehtävä. Pikemminkin Heidegger sijoitti perustavan ristiriidan eri kohtaan kuin Marx: yhteiskunnan luova ristiriita ei määrity tuotantovälineiden omistussuhteiden perusteella vaan jo olemisessa ja totuudessa (paljastumisen ja kätkeytymisen vastavetona) asuvan kamppailun kautta. Heidegger korostaa, että jos ristiriita ja kamppailu poistuu, poistuu koko maailma.

Marxille perusristiriita on tuotantosuhteissa, Heideggerille olemisenymmärryksissä. Heideggerin näkökulmasta hänen käsityksensä on alkuperäisempi, koska tuotantosuhteet ja niiden tiedostaminen vaativat jo ihmisen itseymmärrystä subjektina – kuten Marx usein korostaa puhuen tietoisuuden merkityksestä ihmisen olemisessa, *Gattungswesen*¹⁸. Karkeistaen: Marxille työläinen on myönteinen historian muutostekijä tiedostettuaan työläisyytensä ja historiallisen roolinsa eli saatettuaan subjektiviteettinsa ja objektiivisen asemansa yhteen, kun taas Heideggerille vaikkapa saksalainen maanviljelijä voi olla eurooppalaisen olemuksen kantaja nimenomaan silloin, kun työskentelee itse-vieraasti ja oman subjektiviteettinsa ohittaen, vaikkapa kokonaan vailla tieteellistä maailmankuvaa. Tästä muodostuu Heideggerin historiäkäsitys, jossa antiikin alussa vastakkain ovat ”kreikkalaisuus” ja ”aasialaisuus”, sittemmin esimerkiksi ”saksalaisuus/eurooppalaisuus” ja ”amerikanismi”/”bolševismi”. On vielä

syytä korostaa, että tämä ei tarkoita, että Heidegger si-joittaisi ristiriidan yhteiskuntien (kuten Saksan ja Neuvostoliiton) väliin, siinä missä Marxille ristiriita on yhteiskuntien sisäinen. Pikemminkin Heidegger näkee ristiriidan jatkuvana *Daseinin* sisäisenä kamppailuna; ikään kuin kaikissa asuisi pieni olemisenunohtaja ja pieni olemisen paimen.

...nihilistinä

Karkeimmillaan Heidegger pelkistää marxilaisuuden eräänlaiseksi transhumanismiksi, jonka tiivistää Leninin lausahdus: ”bolševismi on neuvostojen valta + sähköistämisen”. Heidegger ymmärtää asian niin, että plusmerkki lauseessa ei tarkoita vain puolueen vallan ja sähköistämisen yhdistämistä, vaan sellaista yhteiskunnan järjestäytymistä, jossa sähköistämisen eli teknologisoituminen kyllästää kaiken tekemisen.¹⁹ Tämä tulkinta on yhteydessä Heideggerin käsitykseen ”totaalisesta mobilisoinnista”, jonka hän lainaa Ernst Jüngeriltä (1895–1998). Jüngerin kokemuksen mukaan ensimmäinen maailmansota merkitsi ratkaisevaa alkua maailmanajalle, jota luonnehtii kaikkien resurssien liikekannallepano yhtä suunnattua tarkoitusta varten²⁰. Jünger ja Heidegger näkevät totaalisen mobilisaation nimenomaan Neuvostoliiton 5-vuotissuunnitelmissa, jossa kaikki yhteiskunnallinen toiminta järjestetään järkipäisesti tiettyjen tavoitteiden saavuttamiseksi²¹. Näin leninismi, bolševismi ja marxismi on helppo nähdä teknologisen ajan kirkkaina kruunuina, ja Marx Nietzschen rinnalla edustaa Heideggerille metafysiikan huippumuotoa²².

Heideggerin jüngeristisen Marx-tulkinnan ydin on käsitys maailmasta työläisen materiaalina: ”Materialismin olemus ei ole väite, että kaikki on ainetta, vaan metafysiinen käsitys, että kaikki oleva on ainesta työlle”²³. Tai vielä tiiviimmin ilmaistuna: ”Oleminen on Marxille tuotantoprosessi.”²⁴ Niin Heideggerille kuin Marxille tämä maailmanpaljastuminen ”työn aineksena” ja ”tuotantona” on historiallisen prosessin tulosta. Mutta Heideggerin mukaan Marx näkee historiassa vain ihmisen, kun taas hänelle itselleen historialla on ei-inhimillinen puolensa. Näin Marx pysyy ”metafyysisenä”, koska hän ei tunnista yksilö- tai kollektiivisubjektiivisena ihmisenä-olemista edeltävää ei-inhimillisyyttä.

Heidegger lainaa Marxia 1957: ”Eräessä varhaisessa tekstissään Karl Marx kirjoittaa, että ’koko maailmanhistoria on vain ihmisen muodostamista inhimillisen työn kautta, luonnon tulemistä ihmistä varten’²⁵. Tällainen ihmiskeskeisyys ei tietenkään maistu Heideggerille. Hän kuittaa seminaarissa 1973 Marxin virheen yksinkertaisesti siteeraamalla alkuun pätkän *Hegelin oikeusfilosofian kriittikistä*: ”Ihminen on ihmiselle korkein olento’ [...] Tällä hetkellä ja tästä näkökulmasta voidaan sanoa: Marx saavuttaa äärimmäisen nihilismin.”²⁶ Heideggerille väite, että ihminen on ihmisen korkein olento on ongelma, koska tällöin (ei-inhimillinen) oleminen on ihmiselle ei-mitään (*nihil*). Samoin jos ihminen on ensisijainen, jää teknologian olemus Heideggerin mukaan välttämättä piiloon:

”On ymmärrettävä tekniikan ja teknisen maailman olemus. Käsitteeni mukaan se ei onnistu niin kauan kuin pysytään filosofisesti subjekti–objekti-jaottelun piirissä. Siksi tekniikan olemusta ei voida ymmärtää marxismista lähtien.”²⁷

Marx ei Heideggerin mukaan voi nähdä teknologiassa muuta kuin ihmisen välineen: hänen lajiolemuksensa ulokkeen.

Mutta jälleen Heidegger jättää portin raolleen myös ei-metafyysiseen Marx-luentaan toteamalla, että Marx asettaa olemisen ennen tietoisuutta:

”Kun Marx kääntää Hegelin idealismin omalla tavallaan ympäri, hän edellyttää, että olemiselle on annettava etusija tietoisuuteen nähden. Koska *Olemisessa ja ajassa* ei ole tietoisuutta, voitiin ajatella, että tässä on jotakin heideggerilaista! Ainakin Marcuse ymmärsi *Olemisen ja ajan* näin.”²⁸

Näin Marxia ei tarvitsisi tulkita vulgäärimaterialistina, jonka mukaan mielen ja aineen suhteet ovat luonnollainomaisia ja deterministisiä. Ei-metafyysinen Marx olisi myös mahdollinen. Vuoden 1973 kommentoissa Heidegger yhdistää näkemyksensä Marxista metafysiikan huipentumana ja poliittisena vaikuttajana:

”Eilen valittu lainaus [Marxilta] – ’Radikaalia on puuttua jonkin asian juuriin. Mutta ihmisen juuri on ihminen itse’ – ei ole poliittinen lause [...] vaan metafyysinen.”²⁹

Toisin sanoen Heidegger näkee Marxin esittävän teesin maailman luonteesta; mutta juuri tämän teesin osuvuus, metafyysinen tarkkuus, tekee siitä samalla arvokkaan:

”Jos Marxin lause ymmärretään *poliittisesti*, tehdään myös politiikasta yksi tapa ihmisen tuottaa itseään – mikä käy täysin yhteen Marxin ajattelun kanssa.”³⁰

Toisin sanoen Marxin teesit kuvaavat Heideggerin mielestä täsmällisesti maailman (olemis)historiallisen tilanteen 1960- ja 70-lukujen taitteessa:

”Marxismi nimittäin ajattelee tuotannosta lähtien: sosiaalisen sosiaalista tuotantoa (yhteiskunta tuottaa itsensä), ja ihmisen itsetuotantoa sosiaalisena olentona. Koska marxilaisuus ajattelee näin, se on nykyajan ajattelua, jossa vallitsee läpeensä ihmisen ja yhteiskunnan itsetuottoisuus.”³¹

Pian rehtorikautensa päättymisen jälkeen Heidegger kirjoittaa, että Saksassa on koettu taloudellinen kriisi, samoin poliittinen ja historiallinen, mutta henkinen ihmisolemisen kriisi on tunnistamatta³². On vaikea sanoa lyhyesti ja täsmällisesti, mitä Heidegger tarkoittaa ihmisolemisen hädällä (*Daseinsnot*). Karkeasti ottaen puhe on hädänalaisuudesta siinä, millaisena ihminen kokee itsensä ja maailmansa, miksi esimerkiksi todellisena pidetään ”läsnäolevaa”, ”varmaa”, ”hyödyllistä”, ”teknologisesti käytettävissä olevaa” ja niin edelleen. Heideggerin

mukaan tällaiset ”todellisenä pitämiset” eli olemisenymärtämiset muuttuvat ajan mittaan, ja hän myöntää, että Marx tunnistaa muuttumisen ja diagnosoi muutosta oikein. Sen sijaan Heidegger epäilee Marxia ”metafyysikan vangiksi jäämisestä”, koska hän ei tunnista olemisenymärtämisen muuttumisen olevan kiinni (myös) jostakin ei-inhimillisestä.

Ajatteliko sitten Marx ihmisen olevan oman todellisuutensa ja itseymmärryksensä luoja? Heideggerin esittämistä lainauksista voi näin tulkita. Toisaalta ”Hegelin ympärikäynnön” seurauksena Marxin voisi lukea niin, että ei-inhimillinen maailma, sellaisena kuin se kulloinkin sattuu olemaan, on ihmisolemista ihmisestä riippumatta määräävä tekijä, jolloin myöskään ihmistietoisuuden tapa ymmärtää tai tiedostaa ”luonnon” lait tai muut vastaavat säännönmukaisuudet ei ole ihmisolemisen korkein mitta.

Heideggerin epäilystä Marxin ”metafyysikan vangiksi jäämisestä” voi koettaa käytännöllistä. Vaikka Marxin toivoma tuotantovälineiden omistussuhteiden muutos toteutuisi, jäisi syvempi teknologinen olemisenymmärrys muuttamatta. Kommunistinen tuotantokin

saattaisi näin kohdella koko maailmaa ja ihmistä itseään hyödynnettävänä varantona. Marxin vastaus Heideggerille on tietenkin selvä ja sisältyy Heideggerin lainaaman lauseen ”ihminen on ihmiselle korkein olento” jatkoon: seurauksena tästä uskontokritiikin päätelmästä on Marxin mukaan kategorinen imperatiivi, että kaikki olosuhteet, joissa ihminen on alistettu ja orjuutettu, pitää kumota³³. Sikäli kuin Heidegger asettaa esimerkiksi teknologiasta vapautumisen ehdoksi ihmisen ajattelemisen jostakin ei-inhimillisestä käsin, hän ottaa riskin, että tähän ei-inhimilliseen sisällytetään ideologia ja poliittisia ennakkokäsityksiä – varsinkin kun tiedetään, että Heidegger Herakleitosta seuraten uskoi kamppailun itsensä asettavan yhden ihmiset vapaiksi, toiset orjiksi³⁴. Näin hän ei pelkästään ”naturalisoi” yhteiskunnallista eriarvoisuutta vaan suorastaan ”ontologisoi” sen. Yhtäällä on Marxin uhmakas ihmisten tasa-arvon ja vapautumisen vaatimus, jota Heidegger epäilee erääksi teknologian muodoksi, toisaalla Heideggerin aavistus jonkinlaisen ei-inhimillisen väliintulon välttämättömyydestä, jota marxilaisuus epäilee olemassa olevien rakenteiden puolusteluksi.

Viitteet

- 1 Haastattelijana toimi filosofi Richard Wisser (s. 1927). Taltioinnin järjestylistä ks. Hemming 2014, 182. Ks. myös videopätkä: <http://www.youtube.com/watch?v=jQsQOqa0UVc>
- 2 GA16, 703.
- 3 Kenties Heidegger halusi 1969 olla tarkka puolustaessaan ajattelun merkitystä, koska suhtautui myötätuntoisesti opiskelijoiden – kohdakkoin varsin marxilaispaineitteen – muutoshaluun ja liikehdintään noina vuosina. Vrt. Lyon 2006, 205.
- 4 GA94, 142.
- 5 [...] *gehen Acker und Ernte zum Teufel* (GA94, 146).
- 6 Tätä Marxin ja Heideggerin jakamaa ”puolueellista” todellisuuskäsitystä korostaa erityisesti Slavoj Žižek 2007 & 2009.
- 7 Goldmann 1977.
- 8 Ks. esim. GA2, 62. Puhe ”esineellistymisestä” oli tuona aikana ilmassa, joten Goldmannin esittämää suoraa yhteyttä tai lainausta Lucácsilta ei ole pakko olettaa. Yhtä hyvin Heideggerilla voi olla mielessään Edmund Husserlin tapa ”esineellistää” tietoisuus. Heideggerin ja Lukácsin suhteista, Goldmannin väitteistä sekä marxilaisuuden ja Heideggerin kohtaamisista yleensäkin, ks. Lehtinen 2011; Niemelä 2013.
- 9 Marcuse 2005, 166.
- 10 OA, 513. *Daß die antike Ontologie mit "Dingbegriffen" arbeitet und daß die Gefahr besteht, das "Bewußtsein zu verdinglichen", weiß man längst. Allein was bedeutet Verdinglichung? Woraus entspringt sie? Warum wird das Sein gerade "zunächst" aus Vorhandenen "begriffen" und nicht aus dem Zubandenen, das noch näher liegt? [...] Wie ist das Sein des "Bewußtseins" positiv strukturiert, so daß Verdinglichung ihm unangemessen bleibt?* (GA2, 576).
- 11 Tähän viittaa esim. Marcuse 2005, 167.
- 12 *Weil aber weder Husserl noch, soweit ich bisher sehe, Sartre die Wesentlichkeit des Geschichtlichen im Sein erkennen, deshalb kommt weder die Phänomenologie, noch der Existentialismus in diejenige Dimension, innerhalb deren erst ein produktives Gespräch mit dem Marxismus möglich wird.* (GA9, 340; vrt. KH, 80)
- 13 *Weil Marx, indem er die Entfremdung erfährt, in eine wesentliche Dimension der Geschichte hineinreicht, deshalb ist die marxistische Anschauung von der Geschichte der übrigen Historie überlegen.* (GA9, 340; vrt. KH, 80)
- 14 Žižek 2007, 2009.
- 15 Derrida 1989; Žižek 2007, 37.
- 16 Esim. talvikauden 1933–1934 seminaarissa, sit. Faye 2009, 370.
- 17 Žižek 2007, 33. Paras esimerkki Heideggerin ”kulttuurivallankumouksesta” ovat hänen ideoimansa ”tiedeleitrit” (*Wissenschaftslager*). Niiden tavoitteena oli purkaa niin opettajien ja opiskelijoiden kuin henkisen ja ruumillisen työn välinen erottelu. Ks. Ott 1993, 224–234; Faye 2009, luku 3.
- 18 Ks. esim.: *Das Tier ist unmittelbar eins mit seiner Lebenstätigkeit. Es unterscheidet sich nicht von ihr. Es ist sie. Der Mensch macht seine Lebenstätigkeit selbst zum Gegenstand seines Wollens und seines Bewußtseins. Er hat bewußte Lebenstätigkeit. Es ist nicht eine Bestimmtheit, mit der er unmittelbar zusammenfließt. Die bewußte Lebenstätigkeit unterscheidet den Menschen unmittelbar von der tierischen Lebenstätigkeit. Eben nur dadurch ist er ein Gattungswesen. Oder er ist nur ein bewußtes Wesen, d.h., sein eignes Leben ist ihm Gegenstand, eben weil er ein Gattungswesen ist.* (Marx 1968, 516.)
- 19 GA54, 127; GA96, 128–129.
- 20 Ks. erit. Jünger 2012.
- 21 Heidegger laittaa myös ajatuksen maailmansodan käyttämisestä poliittisena välineenä Leninin piikkiin. GA96, 155.
- 22 *Die absolute Metaphysik gehört mit ihren Umkehrungen durch Marx und Nietzsche*

- in die Geschichte der Wahrheit des Seins. (GA9, 336; vrt. KH, 76)
- 23 Hierzu ist freilich auch nötig, daß man sich von den nähen Vorstellungen über den Materialismus und von den billigen Widerlegungen, die ihm treffen sollen, freimacht. Das Wesen des Materialismus besteht nicht in der Behauptung, alles sei nur Stoff vielmehr in einer metaphysischen Bestimmung, der gemäß alles Seiende als das Material der Arbeit erscheint. (GA9, 340; vrt. KH, 81)
- 24 Für Marx ist das Sein Produktionsprozess (GA15, 353).
- 25 In einer frühen, aus seinem Nachlaß veröffentlichten Schrift erklärt Karl Marx, daß 'die ganze sogenannte Weltgeschichte nichts anderes ist als die Erzeugung des Menschen durch die menschliche Arbeit, als das Werden der Natur für den Menschen' (GA79, 94); sitaatti on Marxin vuoden 1844 taloudellis-filosofisista käsikirjoituksesta. Marx 1968, 546.
- 26 "Der Mensch das höchste Wesen für den Menschen sei..." [...] Mit diesem Ausblick und in dieser Sicht kann ich sagen: mit Marx ist die Position des äußersten Nihilismus erreicht. (GA15, 393.) Kuten englanninnoksen toimittajat Mitchell & Raffoul (2012, xiii) toteavat, on huomionarvoista – ja kenties myös jotenkin oireellista – että Heidegger käsittelee Marxia kaikissa näissä neljässä seminaarissa (Le Thor 1966, 1968 & 1969, Zähringen 1973), jotka muodostavat jonkinlaisen pohdiskelevan ja arvioivan ja samalla yhä liikkeessä olevan päätöksen Heideggerin opetustoimelle.
- 27 Sondern es handelt sich darum, das Wesen der Technik und der technischen Welt zu verstehen. Meiner Meinung nach kann das nicht geschehen, solange man sich philosophisch in der Subjekt-Objekt-Beziehung bewegt. Das heißt: Vom Marxismus aus kann das Wesen der Technik nicht verstanden werden (GA16, 707).
- 28 Indem Marx den Idealismus Hegels auf seine Weise umkehrt, fordert er, daß dem Sein der Vorrang vor dem Bewußtsein gegeben wird. Da es in Sein und Zeit kein Bewußtsein gibt, könnte man meinen, hier etwas Heideggersches zu lesen! Wenigstens hat Marcuse Sein und Zeit so verstanden. (GA15, 353.)
- 29 Der gestern herangezogene Satz – 'Radikal sein ist die Sache an der Wurzel fassen. Die Wurzel für den Menschen ist aber der Mensch selbst' – ist kein politischer Satz, sagt Heidegger, sondern ein metaphysischer. (GA15, 393.)
- 30 Wird der Marxsche Satz politisch verstanden, so heißt das aus der Politik eine der Weisen der Selbsterstellung zu machen, – was mit dem Denken von Marx vollkommen übereinstimmt. Sama.
- 31 Der Marxismus denkt nämlich von der Produktion aus: gesellschaftliche Produktion der Gesellschaft (die Gesellschaft produziert sich selbst) und Selbstproduktion des Menschen als soziales Wesen. Indem er so denkt, ist der Marxismus eben das Denken von heute, wo schlechtbin die Selbsterstellung des Menschen und der Gesellschaft herrscht. (GA15, 387.) Ks. myös: *Marxismus und Soziologie nennen das, wozu die Wirklichkeit von heute nötigt, 'Zwänge'. Ja Der Mensch nach Marx, jener Mensch, der sich selbst seine eigene Wurzel ist, ist eben der Mensch dieser Produktion und des zu ihr gehörigen Verbrauchs. Das ist der Mensch unserer Gegenwart.* (GA15, 388.)
- 32 GA94, 148–149.
- 33 "Uskonnon kritiikki päättyy oppiin, jonka mukaan ihminen on ihmiselle korkein olento, siis kategoriseen imperatiivin mullistaa kaikki ne olushteet, joissa ihminen on alennettu, alistettu, hylätty ja halveksittava olio." (Marx 2009, 90.) Vrt. *Die Kritik der Religion endet mit der Lehre, daß der Mensch das höchste Wesen für den Menschen sei, also mit dem kategorischen Imperativ, alle Verhältnisse umzuwerfen, in denen der Mensch ein erniedrigtes, ein geknechtetes, ein verlassenes, ein verächtliches Wesen ist.* (Marx 1976, 385.)
- 34 Ks. esim. GA36/37, 95.

Kirjallisuus

- Derrida, Jacques, *Of Spirit. Heidegger and the Question* (De l'esprit. Heidegger et la question, 1987). Engl. Rachel Bowlby. University of Chicago Press, Chicago 1989.
- Faye, Emmanuel, *Heidegger. The Introduction of Nazism into Philosophy in Light of the Unpublished Seminars of 1933–1935*. Yale University Press, New Haven 2009.
- Goldmann, Lucien, *Lukács and Heidegger*. Routledge, London 1977.
- Heidegger, Martin, *Überlegungen XII–XIV (Schwarze Hefte 1939–1941)*. Toim. P. Trawny. Klostermann, Frankfurt/M. 2014. (Gesamtausgabe = GA96)
- Heidegger, Martin, *Überlegungen II–VI (Schwarze Hefte 1931–1938)*. Toim. P. Trawny. Klostermann, Frankfurt/M. 2014. (GA94)
- Heidegger, Martin, *Bremer und Freiburger Vorträge*. Toim. P. Jaeger. Klostermann, Frankfurt/M. 1991. (GA79)
- Heidegger, Martin, *Parmenides*. Toim. M. S. Frings. Klostermann, Frankfurt/M. 1982. (GA54)
- Heidegger, Martin, *Sein und Wahrheit/1. Die Grundfrage der Philosophie (1933), 2. Vom Wesen der Wahrheit (1933/34)*. Toim. H. Tietjen. Klostermann, Frankfurt/M. 2001. (GA36/37)
- Heidegger, Martin, *Reden und andere Zeugnisse eines Lebenswegens*. Toim. H. Heidegger. Klostermann, Frankfurt/M. 2000. (GA16)
- Heidegger, Martin, *Seminare*. Toim. C. Ochwad. Klostermann, Frankfurt/M. 1986. (GA15)
- Heidegger, Martin, *Wegmarken (1919–1961)*. Toim. F.-W. von Herrmann. Klostermann, Frankfurt/M. 1976. (GA9)
- Heidegger, Martin, *Was heißt Denken?*

- Toim. P.-L. Coriando. Klostermann, Frankfurt/M. 1976. (GA8)
- Heidegger, Martin, *Sein und Zeit*. Toim. F.-W. von Herrmann. Klostermann, Frankfurt/M. 1977. (GA2)
- Heidegger, Martin, *Oleminen ja aika* (Sein und Zeit, 1927). Suom. Reijo Kupiainen. Vastapaino, Tampere 2000. (OA)
- Heidegger, Martin, *Kirje "humanismista"* (Brief über den "Humanismus", 1947). Teoksessa *Kirje "humanismista" & Maailmankuvan aika*. Suom. Markku Lehtinen. Tutkijaliitto, Helsinki 2000, 51–107. (KH)
- Hemming, Laurence, Heidegger's 'Productive Dialogue with Marxism'. *Philosophy Today*. Vol. 58, No. 2, 2014, 179–195.
- Jünger, Ernst, *Totaalinen liikekannallepano* (Die totale Mobilmachung, 1930). Suom. Tere Vadén & Antti Salminen. *niin & näin* 2/2012, 13–21.
- Lehtinen, Ilja, *Kysymys esineellisydestä. Georg Lukácsin esineellistymisteoria ja Martin Heideggerin fundamentaaliontologia*. Pro gradu, Helsingin yliopisto, 2011. Verkossa: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/26630/kysymyse.pdf?sequence=1>
- Lyon, J. K., *Paul Celan and Martin Heidegger. An Unresolved Conversation, 1951–1970*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2006.
- Marcuse, Herbert, *Heideggerian Marxism*. Toim. Richard Wolin & John Abromeit. University of Nebraska Press, Lincoln 2005.
- Marx, Karl, Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä. Johdanto (Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung, 1843–1844). Teoksessa *Hegelin oikeusfilosofian kritiikkiä*. Suom. Vesa Oittinen. Minerva, Jyväskylä 2009, 81–97.
- Marx, Karl, Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung (1843–1844). Teoksessa *Marx-Engels-Werke* (MEW). Bd. I. Dietz, Berlin 1976, 378–391.
- Marx, Karl, Ökonomisch-philosophische Manuskripte 1844. Teoksessa *Marx-Engels-Werke* (MEW). Bd. 40, Ergänzungsband, 1. Teil. Dietz, Berlin 1968, 465–588.
- Andrew J. Mitchell & François Raffoul, Translator's Foreword. Teoksessa *Four Seminars* (Vier Seminare, 1977). Toim. & Käät. Mitchell & Raffoul. Indiana University Press, Indiana 2012, vii–xvii.
- Niemelä, Mikko, *Mediaatioita. Fenomenologisten marxismin mahdollisuus*. Pro gradu, Jyväskylän yliopisto, 2013. Verkossa: http://kans.jyu.fi/tutkimuksia/copy_of_aineistot/Maisteriohjelman-gradut/niemela-mikko-2013/at_download/file
- Ott, Hugo, *Martin Heidegger. A Political Life*. Basic Books, New York 1993.
- Žižek, Slavoj, *The Ticklish Subject. The Absent Centre of Political Ontology*. Verso, London 2009.
- Žižek, Slavoj, Why Heidegger Made the Right Step in 1933. *International Journal of Žižek Studies*. Vol.1, No. 4, 2007.

MARCELLO MUSTO¹

Mies paikallaan

Marx Internationaalin aikana²

I. Ensiaskeleet

28. syyskuuta 1864 parisen tuhatta työmiestä täytti St. Martin's Hallin Lontoon ydinkeskustassa. He olivat saapuneet kokoukseen, jonka englantilaiset ammattiyhdistysjohtajat ja pieni joukko mannereurooppalaisia työläisiä olivat kutsuneet koolle. Ennakkoilmoituksissa oli puhuttu ”Pariisin työmiesten organisoimasta valtuuskunnasta”, joka antaisi ”vastauksensa englantilaisten veljiensä julkilausumaan ja esittäisi suunnitelman kansojen keskinäisen ymmärryksen edistämiseksi.”³

Hankkeen järjestäjät eivät ennakoineet eivätkä olisi voineet aavistaakaan, mitä tästä pian seurasi. Heidän ajatuksenaan oli perustaa kansainvälinen foorumi, jossa voitaisiin tarkastella tärkeimpiä työläisiin vaikuttavia ongelmia ja keskustella niistä, mutta aiheena ei varsinaisesti ollut perustaa ammattiyhdistysliikettä ja työväenluokan poliittista toimintaa koordinoivaa järjestöä. Vastaavasti heidän ideologiansa perusaineiksina olivat pikemmin yleiset eettiset ja humanitaariset tekijät, kuten kansojen välinen veljeys tai maailmanrauhan tärkeys, kuin luokkakonflikti ja selvät poliittiset päämäärät. Näiden rajoitusten vuoksi tapaaminen St. Martin's Hallissa olisi saattanut jäädä ainoastaan yhdeksi aikakauden epämääräisistä demokraattisista aloitteista, joka ei olisi johtanut mihinkään. Todellisuudessa se kuitenkin synnytti kaikkien työväenliikkeen organisaatioiden esikuvan, jonka sekä reformistit että vallankumoukselliset jatkossa ottaisivat viitepisteekseen: syntyi Kansainvälinen työväenliitto⁴ eli ”Ensimmäinen internationaali”.

Valtaapitävässä luokassa uutiset internationaalin perustamisesta herättivät kauhua. Heitä puistatti ajatus, että myös työläiset halusivat esiintyä aktiivisina toimijoina historiassa. Useat hallitukset ottivat tavoitteekseen internationaalin tuhoamisen, ja ne hätyyttivät sitä kaikilla käytössään olevilla keinoilla.

Internationaalin perustaneet työväenjärjestöt olivat jokseenkin sekalainen seurakunta. Keskeinen voimantekijä oli brittiläinen ammattiyhdistysliike. Lähes kaikki sen johtajat olivat reformisteja ja enimmäkseen kiinnostuneita taloudellisista kysymyksistä. He kamppailivat parantaakseen työläisten olosuhteita mutta eivät kyseenalaistaneet kapitalismia. He kuitenkin pitivät internationaalia välineenä, joka saattaisi edistää heidän asiaansa esittämällä työvoiman tuonnin ulkomailta lakkojen aikana.

Toinen järjestön merkittävä vaikuttaja olivat mutualistit, jotka olivat pitkään vallinneet Ranskassa mutta olleet vahvoja myös Belgiassa ja ranskankielisessä Sveitsissä. Pierre-Joseph Proudhonin (1809–1865) teorioihin

nojatien he vastustivat kaikkea työväenluokan osallistumista politiikkaan ja lakkoja kamppailun aseena. Lisäksi heidän kantansa naisten emansipaatioon oli konservatiivinen. He kannattivat federaatioihin perustuvaa osuustoiminnallista järjestelmää ja väittivät, että kapitalismia voitaisiin muuttaa takaamalla kaikille yhtäläinen mahdollisuus lainansaantiin. Niinpä heitä voidaan viime kädessä kutsua internationaalin oikeaksi siiveksi.

Nämä kaksi ryhmää muodostivat yhdessä internationaalin määrällisen enemmistön. Lisäksi oli myös muita, eriluonteisia ryhmiä. Kolmanneksi tärkein ryhmä olivat kommunistit, jotka olivat ryhmittyneet Karl Marxin (1818–1883) hahmon ympärille. He toimivat pienissä ryhmittymissä, joiden vaikutus rajoittui ennen kaikkea muutamaasiin saksalaisiin ja sveitsiläisiin kaupunkeihin sekä Lontooseen. He olivat antikapitalisteja: he vastustivat vallitsevaa tuotantotapaa ja katsoivat, että sen kumoamiseksi on välttämätöntä toimia poliittisesti.

Perustamisensa aikaan internationaalin riveihin kuului myös tahoja, joilla ei ollut mitään tekemistä sosialistisen perinteen kanssa, kuten tiettyjä epämääräisesti demokraattisten ajatusten innostamia itäeurooppalaisten pakolaisten ryhmiä. Näiden joukossa oli Giuseppe Mazzinin⁵ (1805–1872) seuraajia, jonka luokkarajat ylittävä aate suuntautui pääasiassa kansallisiin vaatimuksiin. He katsoivat internationaalin olevan hyödyksi, kun esitetään yleisiä vaatimuksia alistettujen kansojen vapautuksen puolesta.

Asiaa mutkistaa vielä se, että jotkut ranskalaiset, belgialaiset ja sveitsiläiset työläisryhmät toivat internationaaliin monenmoisia sekavia teorioita, joista osa oli hengeltään utopistisia.

Kaikki nämä ryhmät jättivät jälkensä syntyvään internationaaliin. Ammattiyhdistyksistä, poliittisesta toiminnasta ja erilaisista kulttuuripiireistä hankitut kokemukset yhdistyivät monimutkaiseksi kudelmaksi. Oli vaivalloinen tehtävä rakentaa yleiset puitteet ja pitää näin laaja organisaatio koossa, edes periaatteeltaan liittona. Vielä silloinkin, kun yhteisestä ohjelmasta oli sovittu, jokainen suuntaus vaikutti (joskus yhteisestä linjauksesta poikkeavalla tavalla) paikallisostossa, jossa se oli enemmistönä.

Marxin suuri saavutus oli varmistaa näiden suuntauksien yhteiselo samassa organisaatiossa, jonka ohjelma oli kaukana kunkin tahon alkuperäisestä lähestymistavasta. Poliittisten kykyjensä ansiosta hän onnistui yhdistämään yhteensovittamattomilta näyttäneet ainekset ja varmistamaan, ettei internationaali vaipunut aikaisempien työväenyhdistysten tapaan nopeasti unholaan⁶.

Nimenomaan Marx antoi internationaalille selvän tarkoituksen. Juuri hän onnistui myös muotoilemaan poliittisen ohjelman, joka ei sulkenut ketään ulos, mutta oli silti tiukasti luokkakantainen ja siksi hahmottui luokkaisuudet ylittäväksi yhteiseksi ohjelmaksi. Internationaalin pääneuvoston poliittinen sielu oli aina Marx: hän luonnosteli sen tärkeimmät ratkaisut ja valmisteli kaikki sen kongressiraportit (lukuun ottamatta Lausannen kongressia vuonna 1867, jolloin *Pääoman* oikovedokset veivät kaiken hänen aikansa). Hän oli ”mies paikallaan”, kuten saksalainen työväenjohtaja Johann Georg Eccarius⁷ (1818–1889) kerran sanoi⁸.

Yhtenäisyyden ylläpitäminen oli välillä työlästä, etenkin kun Marxin antikapitalismi ei koskaan ollut järjestössä johtava poliittinen kanta. Marxin ajattelusta tuli kuitenkin ennen pitkää vallitseva oppi osittain hänen oman sinnikkyytensä ja osittain ajoittaisten välikirjojen vuoksi. Työläisten mobilisaatioiden luonne, Pariisin kommuunin järjestelmänvastainen haaste, näin suuren ja monimutkaisen organisaation koossapitämisen ennen näkemätön tehtävä, jatkuva väittely toisten työväenliikkeen suuntausten kanssa erilaisista teoreettisista ja poliittisista kysymyksistä: kaikki nämä tekijät pakottivat Marxin ylittämään pelkän poliittisen taloustieteen, johon hän oli täysin uppoutunut 1848 vallankumouksen tappion ja edistysellisimpien voimien heikkenemisen jälkeen. Monesti hän sai aihetta kehitellä ja joskus muuttaa ajatuksiaan, altistaa vanhat itsestäänselvyydet keskustelulle ja kysyä itseltään uusia kysymyksiä sekä erityisesti terävöittää kapitalismikritiikkiään hahmottelemalla kommunistisen yhteiskunnan pääpiirteitä. Ortodoksisen neuvostomarxilaisen tulkinnan mukaan internationaalissa Marx mekaanisesti sovelsi tiettyyn historian vaiheeseen poliittista teoriaansa, jonka hän oli ennakoita kehittänyt tutkimuksissaan. Tämä tulkinta Marxin roolista internationaalissa ei lainkaan pidä paikkaansa.⁹

II. Mutualistien tappio

Neljän vuoden ajan mutualistit olivat internationaalin maltillisin siipi. Enemmistön muodostaneet brittiläiset ammattiliitot eivät yhtyneet Marxin antikapitalismiin, mutteivät myöskään kyenneet vaikuttamaan järjestön käytäntöihin yhtä vahvasti kuin Proudhonin seuraajat.

Ranskalaisen anarkistin teorioiden pohjalta mutualistit esittivät, että työläisten taloudellinen vapautuminen saavutettaisiin perustamalla osuuskuntia ja keskitetty kansanpankki. He suhtautuivat peräänantamattoman vihamielisesti valtion interventioihin kaikilla alueilla, joten he vastustivat maan ja tuotantovälineiden sosialisointia samoin kuin lakon käyttämistä aseena. Vuonna 1868 internationaalissa oli yhä useita ryhmiä, jotka leimasivat tämän kamppailun keinon vahingolliseksi ja talouden vastaiseksi. Liègen osaston lakkoraportti oli tässä suhteessa kuvaava: ”Lakko on taistelua. Sen vuoksi se lisää kansan ja porvariston välillä kuplivaa vihaa, erottaa yhä kauemmaksi toisistaan kaksi luokkaa, joiden tulisi sekoittua ja yhdistyä toistensa kanssa.”¹⁰ Ero pääneuvoston kantoihin ja väitteisiin olisi tuskin voinut olla suurempi.

Marxilla oli epäilemättä keskeinen asema pitkässä kamppailussa Proudhonin vaikutusta vastaan internationaalissa. Työläiset itse olivat kuitenkin jo sivuuttamassa proudhonistisia oppeja. Ennen kaikkea lakkojen yleistyminen vakuutti mutualistit käsitystensä virheellisyydestä. Proletariaatin kamppailut osoittivat, että lakko oli välttämätön sekä nykyisten olosuhteiden välittömäksi parantamiseksi että luokkatietoisuuden vahvistamiseksi, mikä oli olennaista tulevaisuuden yhteiskunnan rakentamisessa. Tavalliset miehet ja naiset pysäyttivät kapitalistisen tuotannon vaatiakseen oikeuksiaan ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Tämä muutti voimatasapainoa internationaalissa ja, mikä vieläkin tärkempää, koko yhteiskunnassa. Pariisin pronssityöläiset, Rouenin ja Lyonin kutojat ja Saint-Étiennen hiilikaivostyöläiset vakuuttivat internationaalin ranskalaisjohtajat maan ja teollisuuden sosialisoinnin tarpeesta voimakkaammin kuin mikään teoreettinen keskustelu. Ja nimenomaan työväenliike osoitti vastoin Proudhonin näkemyksiä, ettei sosioekonomista kysymystä voinut irrottaa poliittisesta kysymyksestä.¹¹

Lopullisesti mutualistien siivet katkaisi 6.–13. syyskuuta 1868 pidetty Brysselin kongressi. Edustajia oli 99 ja he tulivat Ranskasta, Britanniaasta, Sveitsistä, Saksasta, Espanjasta ja Belgiasta. Kohokohta oli, kun kokous hyväksyi De Paepen¹² ehdotuksen tuotantovälineiden sosialisoinnista. Tämä oli ratkaiseva askel sille, että sosialismin taloudellinen perusta määriteltiin suuren kansainvälisen järjestön ohjelmassa, ei enää ainoastaan yksittäisten intellektuellien kirjoituksissa.¹³

Internationaalin kollektivistinen käänne alkoi Brysselin kongressissa, mutta seuraavana vuonna 5.–12. syyskuuta järjestetty Baselin kongressi vakiinnutti sen ja hävitti proudhonismin jopa kotimaastaan Ranskasta. Tällä kertaa kongressissa oli 78 edustajaa. Osallistujia oli Ranskan, Sveitsin, Saksan, Britannian ja Belgian lisäksi myös Espanjasta, Italiasta ja Itävallasta, yksi edustaja myös Yhdysvaltojen kansallisesta ammattiliitosta. Tämä oli selvä osoitus järjestön laajentumisesta.

Brysselin kongressin maaomaisuutta koskevat päätöslauselmat vahvistettiin 54 edustajan äänestäessä puolesta, neljän äänestäessä vastaan ja kolmentoista edustajan äänestäessä tyhjää. Yksitoista Ranskan edustajaa hyväksyi uuden tekstin, jossa julistettiin, ”että yhteiskunnalla on oikeus lakkauttaa maan yksityisomistus ja tehdä siitä yhteisön omaisuutta”¹⁴. Baselin jälkeen Ranskan internationaali ei ollut enää mutualistinen.

Baselin kongressi oli kiinnostava myös siksi, että Mihail Bakunin osallistui siihen edustajana. Hävityään kilpailun Rauhan ja vapauden liigan johtajuudesta Bakunin oli perustanut Sosialistisen demokratian kansainvälisen allianssin syyskuussa 1868 Genevessä, ja joulukuussa hän oli hakenut internationaalin jäsenyyttä. Vuotta myöhemmin Bakuninin ajatukset alkoivat levitä useissa kaupungeissa, etenkin Etelä-Euroopassa ja hyvin pian Espanjassa.

”Vaikka Pariisi tukahdutettiin väkivalloin, internationaalista tuli kommuunin seurauksena vahvempi ja tunnetumpi.”

III. Internationaali ja Pariisin kommuuni

Syyskuussa 1870 internationaali valmisteli viidettä kongressiaan. Alkujaan se oli kaavailtu pidettäväksi Pariisissa, mutta Ranskan ja Preussin välisen sodan puhjettua 19. heinäkuuta 1870 kongressi oli pakko peruuttaa.

Kun Saksa oli voittanut Sedanissa ja Bonaparte oli pidätetty, 4. syyskuuta 1870 Ranskassa julistettiin kolmas tasavalta. Seuraavan vuoden tammikuussa päättyi Pariisiin neljä kuukautta kestänyt piiritys, kun Ranska hyväksyi Bismarckin ehdot. Seurannut aselepo mahdollisti vaalien pitämisen ja Adolphe Thiersin (1797–1877) nimittämisen tasavallan presidentiksi suuren legitimistisen ja orleanistisen enemmistön tuella. Pääkaupungissa edistykselliset tasavaltalaiset voimat kuitenkin putsasivat pöydän ja kansa osoitti laajasti tyytymättömyyttään. Kun näköpiirissä oli hallitus, joka halusi riisua kaupungin aseista ja torjua kaikki sosiaaliset uudistukset, pariisilaiset kääntyivät Thiersiä vastaan ja 18. maaliskuuta pantiin alulle ensimmäinen merkittävä poliittinen tapahtuma työväenliikkeen historiassa: Pariisin kommuuni.

Vaikka Bakunin oli yllyttänyt työläisiä muuttamaan isänmaallisen sodan vallankumoukselliseksi, Lontoon pääneuvosto päätti aluksi olla ottamatta kantaa. Kiihkeä kommuunin voiton julistaminen olisi saattanut herättää katteettomia odotuksia työläisissä ympäri Euroopan ja aiheuttaa lopulta lannistumista ja epäluottamusta. Sen vuoksi Marx päätti vaieta toistaiseksi ja pysyi muutaman viikon poissa pääneuvoston kokouksista. Hänen synkät aavistuksensa osoittautuivat liiankin perustelluiksi, ja hieman yli kaksi kuukautta julistamisensa jälkeen toukokuun 28. päivänä Pariisin kommuuni kukistettiin verisesti. Kaksi päivää myöhemmin Marx ilmestyi jälleen

pääneuvoston kokoukseen mukanaan käsikirjoitus ”Kansalaissota Ranskassa”¹⁵. Tekstillä oli valtava merkitys seuraavien viikkojen aikana, suurempi kuin yhdelläkään toisella työväenliikkeen asiakirjalla 1800-luvulla.

Versailles’n joukkojen vyöryttyä Pariisiin toukokuun 21.–28. päivän välisen ”verisen viikon” aikana noin kymmenentuhatta kommunardia tapettiin taisteluissa tai teloitettiin umpimähkäisesti. Joukkosurma oli Ranskan historian verisin. Lisäksi vangittiin vähintäänkin 43 000 ihmistä, joista 13 500 tuomittiin kuolemaan, vankeuteen tai pakkotyöhön tai karkoitettiin (useat kaukaiseen Uuden-Kaledonian siirtokuntaan). 7 000 ihmistä onnistui pakenemaan ja saamaan turvapaikan Englannista, Belgiasta tai Sveitsistä. Euroopan konservatiivi- ja liberaalilehdistö viimeisteli Thiersin sotilaiden työn syyttämällä kommunardeja kammottavista rikoksista ja toittamalla ”sivilisaation” voittoa työläisten röyhkeästä kapinasta. Tästä edespäin internationaali oli myrskyn silmässä, syytettynä jokaisesta mahdollisesta vallitsevaa järjestystä vastaan suunnatusta teosta. Marx pohdiskeli happaman ironisesti: ”Kun Chicagossa roihusi suurpalo, lennättimet ympäri maailman julistivat sen internationaalien pirulliseksi tempuksi. On todella ihmeellistä, ettei Karibiaa tuhonnutta hurrikaania pidetty sen riivaamana.”¹⁶

Marxin piti käyttää päiväkausia vastatakseen sekä itsensä että internationaalien panetteluun lehdistössä. Hän kirjoitti olevansa ”tällä hetkellä Lontoon parjatuin ja uhkailluin mies”¹⁷.

Vaikka Pariisi tukahdutettiin väkivalloin ja muualla Euroopassa seurasi mustamaalauksen sekä hallitusten harjoittaman sarron aalto, internationaalista tuli kommuunin seurauksena vahvempi ja tunnetumpi. Kapita-

listit ja keskiluokka näkivät sen uhkana vallitsevalle järjestykselle, mutta työläisissä se ruokki toivoa maailmasta vailla riistoa ja epäoikeudenmukaisuutta.¹⁸ Kapinallinen Pariisi vahvisti työväenliikettä, suuntasi sen omaksumaan radikaalimpia kantoja ja voimisti taistelutahtoa. Kokemus osoitti, että vallankumous oli mahdollinen ja että päämääränä voisi ja pitäisi olla täysin kapitalistisesta yhteiskunnasta eroavan yhteiskunnan rakentaminen. Lisäksi se osoitti, että tämän saavuttaakseen työläisten tulisi luoda kestäviä ja hyvin järjestäytyneitä poliittisen yhdistymisen muotoja.¹⁹

IV. Lontoon vuoden 1871 konferenssi

Internationaalin edellisestä kongressista oli kulunut kaksi vuotta, mutta uutta ei vallitseissa olosuhteissa voitu järjestää. Sen vuoksi pääneuvosto päätti järjestää konferenssin Lontoossa 17.–23. syyskuuta. Läsnä oli 22 edustajaa Britanniasta (myös Irlanti oli ensimmäistä kertaa edustettuna), Belgiasta, Sveitsistä ja Espanjasta; lisäksi paikalla olivat ranskalaiset maanpakolaiset. Vaikka tapahtumasta pyrittiin tekemään niin edustuksellinen kuin mahdollista, se oli itse asiassa lähempänä laajennettua pääneuvoston kokousta.

Marx oli julistanut etukäteen, että konferenssi omistettaisiin ”yksinomaan kysymyksille organisaatiosta ja menettelytavoista” ja teoreettiset kysymykset jätettäisiin sivuun²⁰. Ensimmäisessä istunnossa hän selitti:

”Pääneuvosto on kutsunut koolle konferenssin sopiakseen eri maiden edustajien kanssa toimenpiteistä, jotka ovat tarpeellisia järjestöä useista eri maista lähestyvien vaarojen vuoksi, sekä askeleista kohti uuden tilanteen vaatimuksia vastaavaa organisaatiota. Toiseksi vastatakse hallituksille, jotka väsymättä työskentelevät tuhotakseen liiton kaikin käytettävissään olevin keinoin. Ja viimeksi ratkaistakseen Sveitsin kiistan lopullisesti.”²¹

Marx keskitti kaiken voimansa näihin ensisijaisiin päämääriin: internationaalin uudelleen organisointiin, sen puolustamiseen vihamielisten voimien hyökkäyksiltä ja Bakuninin kasvavan vaikutuksen hillitsemiseen. Kongressin ylivoimaisesti aktiivisimpana edustajana Marx piti jopa 102 puheenvuoroa, torppasi ehdotukset, jotka eivät sopineet hänen suunnitelmiansa ja taivutteli puolelleen ne, jotka eivät vielä olleet vakuuttuneet.²² Lontoon kokoontuminen vahvisti hänen asemaansa järjestössä. Hän ei ollut enää pelkästään organisaation poliittisen linjan muodostava ajattelija, vaan myös yksi sen taistelutahtoisimmista ja kyvykkäimmistä militanteista.

Konferenssi muistettaisiin myöhemmin tärkeimmästä päätöksestään eli Vaillant²³ päätöslauselman numero IX hyväksymisestä. Blanquistien jäljelle jääneet joukot olivat liittyneet internationaaliin kommuunin lakattua olemasta²⁴. Heidän johtajansa esitti, että organisaatio pitäisi muuttaa pääneuvoston johtamaksi keskitetyksi ja kurinalaiseksi puolueeksi. Huolimatta joistakin erimielisyyksistä – erityisesti blanquistien kannasta, jonka

mukaan vallankumouksen läpiviemiseen riittäisi tiiviisti organisoitu taistelijoiden ydinjoukko – Marx ei epäröinyt liittoutua Vaillant²³ ryhmän kanssa. Tavoitteena ei ollut ainoastaan vahvistaa internationaalissa vaikuttanutta bakunistisen anarkismin vastaista oppositiota. Ennen kaikkea hän tavoitteli laajempaa yhteisymmärrystä muutoksista, joita pidettiin välttämättömänä luokkataistelun uudessa vaiheessa.

Niinpä Lontoon päätöslauselmassa julistettiin, että

”työväenluokka ei voi toimia omistavan luokan joukko-voimaa vastaan luokkana muuten kuin järjestäytymällä poliittiseksi puolueeksi, erilaisena ja vastakkaisena kaikille omistavien luokkien muodostamille vanhoille puolueille; että työväenluokan järjestäytyminen poliittiseksi puolueeksi on välttämätöntä, jotta varmistettaisiin yhteiskunnallisen vallankumouksen voitto ja sen lopullinen päämäärä – luokkien hävittäminen; ja että voimien yhteenliittäminen, johon työväenluokka on jo vaikuttanut taloudellisilla kamppailuiltaan, toimisi samalla vipusimena sen kamppailuissa maanomistajien ja kapitalistien poliittista valtaa vastaan.”

Johtopäätös oli selvä: työväenluokan ”taloudellinen liike ja sen poliittinen toiminta ovat erottamattomat”.²⁵

Geneven kongressi vuonna 1866 oli vakiinnuttanut ammattiliittojen merkityksen, mutta Lontoon konferenssi 1871 keskitti katseensa työväenluokan toiseen keskeiseen välineeseen: poliittiseen puolueeseen. On kuitenkin painotettava, että tämä käsitettiin paljon laajemmin kuin 1900-luvulla. Marxin käsitys tulee sen vuoksi erottaa blanquistien näkemyksestä, jonka kanssa hän myöhemmin otti avoimesti yhteen. Samoin tulee erottaa se Leninin kannasta, jonka lokakuun vallankumouksen jälkeiset kommunistiset järjestöt omaksuivat²⁶.

Marx katsoi, että työväenluokan vapautuminen on pitkä ja vaivalloinen prosessi. Näkemys on teoriassa ja käytännössä täysin päinvastainen kuin Sergei Netšajevin²⁷ (1847–1882) kanta *Vallankumouksellisen katekismuksessa*, jonka ajamat salaseurat Lontoon edustajat tuomitsivat, mutta joita Bakunin intohimoisesti kannatti.

Vain neljä edustajaa vastusti päätöslauselma IX:ää Lontoon konferenssissa ja vaati sen sijaan ”abstentionistista” politiikasta pidättäytymistä, mutta Marxin voitto osoittautui lyhytikäiseksi. Pyrkimys muodostaa jokaiseen maahan jotain poliittisen puolueen kaltaista ja myöntää laajemmat oikeudet pääneuvostolle vaikuttivat rajusti internationaalin sisäisiin asioihin. Se ei ollut valmis siirtymään niin nopeasti joustavasta toimintatavasta poliittisesti yhtenäiseen organisaatiomalliin.²⁸

Marx oli vakuuttunut, että käytännössä kaikki tärkeimmät federaatiot ja paikallisosastot kannattaisivat konferenssin päätöslauselmia, mutta hänen oli pian arvioitava asia uudelleen. Marraskuun 12. päivänä Juran federaatio kutsui koolle kongressin pieneen Sonvilierin kuntaan, ja vaikkei Bakunin kyennyt osallistumaan, Juran federaatio julistautui virallisesti internationaalin sisäiseksi oppositioksi.

”Poliittisesta kamppailusta oli tullut välttämätön työkalu yhteiskunnan muuttamiseksi.”

Juran federaatio oli Bakuninin keskeinen toimintakenttä, eikä sen kanta tullut yllätyksenä. Marx oli kuitenkin todennäköisesti yllättyneenä, kun merkkejä levottomuudesta ja jopa kapinasta pääneuvoston poliittista linjaa vastaan alkoi ilmetä toisaalla. Lontoossa tehdyt ratkaisut tuomittiin paikallisen poliittisen autonomian oikeuttamattomina loukkauksina useissa eri maissa.

Pääneuvostoa vastustanut oppositio oli monihahmoinen, ja toisinaan vastustuksen motiivi oli henkilökohtainen. Oppositiota piti koossa erikoinen kemia, mikä teki internationaalien johtamisesta entistäkin vaikeampaa. Vaikka Bakuninin teorioita ihailtiin joissakin maissa ja vaikka Guillaume²⁹ kykeni yhdistämään eri oppositioryhmiä, merkittävin ”työväenluokan poliittisen toiminnan” päätöstä vastaan sotiva tekijä oli ilmapiiri, joka oli vastaan Marxin ehdottamaa laadullista edistysaskelta. Vaikka muutoksen väitettiin hyödyttävän kaikkia, monet pitivät Lontoon käännettä röyhkeänä väliintulona. Bakuniniin liitetyn ryhmän lisäksi myös suurin osa federaatioista ja paikallisyhdistyksistä piti autonomian periaatetta ja organisaation erilaisia näkökantoja yhtenä internationaalien kulmakivistä. Marxin virhearvio kiihdytti järjestön kriisityymistä.³⁰

V. Internationaalien kriisi

Viimeinen taisto koitti loppukesästä 1872. Internationaalien onnistui jälleen kokoontua edellisvuosien järkyttävien tapahtumien jälkeen: Ranskan ja Preussin välinen sota, Pariisin kommuunia seurannut sortotoimien aalto, lukuisat sisäiset yhteenotot. Internationaalien viidenteen kongressiin Haagissa 2.–7. syyskuuta osallistui 65 valtuu-

tettua kaikkiaan 14 maasta. Edustus oli taatusti kattavin koko internationaalien historiassa.

Tapahtuman tärkeys kannusti Marxia osallistumaan henkilökohtaisesti, Engels seuranaan³¹. Haagin kokouksen tärkein ratkaisu oli päätöslauselman numero IX sisällyttäminen järjestön sääntöihin uutena pykälänä 7a. Poliittisesta kamppailusta oli tullut välttämätön työkalu yhteiskunnan muuttamiseksi, sillä ”maan ja pääoman herrat tulevat aina käyttämään poliittisia etuoikeuksiaan taloudellisten monopolien säilyttämiseksi ja työn orjuuttamiseksi. Sen vuoksi poliittisen vallan haltuunottamisesta on tullut työväenluokan todellinen tehtävä.”³²

Internationaali oli nyt merkittävästi erilainen kuin perustamisensa aikaan. Radikaalidemokraatit olivat lähteneet ajaututtuaan marginaaliin, mutualistit oli voitettu ja moni oli vaihtanut kantaansa. Reformistit eivät enää olleet enemmistö (paitsi Britanniassa), anti-kapitalismista oli tullut koko liiton ja lisäksi hiljattain muodostuneiden suuntausten, kuten anarkokollektivistien, poliittinen linja. Vaikka internationaalien olemassaolon aikana koettu nousukausi oli tehnyt olosuhteista joissakin tapauksissa hieman siedettävämmät, työläiset käsittivät nyt, ettei todellinen muutos tapahtuisi liennytyksin vaan ainoastaan lopettamalla riisto. Lisäksi heidän kamppailunsa perustui nyt heidän taustaryhmittymiensä aloitteiden sijaan entistä enemmän heidän omiin aineellisiin tarpeisiinsa.

Myös laajemmin katsottuna tilanne oli muuttunut radikaalisti. Saksan yhdistyminen 1871 vahvisti alkaneeksi uuden aikakauden, jolloin kansallisvaltiosta tuli poliittisen, oikeudellisen ja alueellisen identiteetin mää-

”Maailma muuttui ja teki internationaalista tarpeettoman.”

rittäjä. Tämä kehitys kyseenalaisti ylikansallisen järjestön, joka rahoitti toimintansa jokaiselta maalta perittävillä jäsenmaksuilla ja edellytti näiden luopuvan merkittävästä osasta poliittista vaikutusvaltaansa. Samalla kasvavat erot kansallisten liikkeiden ja organisaatioiden välillä tekivät pääneuvostolle vaikeaksi kaikkien vaatimukset tyydyttävän poliittisen synteessin muodostamisen. On totta, että internationaali oli alusta saakka koostunut rykelmästä ammattiliittoja ja poliittisia yhdistyksiä, joita ei ollut helppo yhdistää. Niiden edustamien poliittisten sitoumusten ja näkemysten kirjo oli siten myös poikkeuksellisen laaja. Vuoteen 1872 mennessä liiton eri osapuolet olivat selvillä ja ne olivat entistä paremmin järjestäytyneitä, aivan kuten työväenluokka kamppailussaan yleisemminkin. Brittiläisten ammattiliittojen laillistaminen oli liittänyt ne virallisesti osaksi kansallista politiikkaa; internationaalien Belgian federaatio oli laajalle levinnyt organisaatio, jonka keskusjohto kykeni antamaan itsenäisen teoreettisen panoksensa; Saksassa oli kaksi työväenpuoluetta, (Saksan) sosiaalidemokraattinen työväenpuolue ja (Saksan) yleinen työväenliitto, joilla molemmilla oli edustus parlamentissa³³; ranskalaiset työläiset Lyonista Pariisiin, olivat jo yrittäneet ”rynnäköidä taivasta vastaan”³⁴; ja Espanjan liitto oli laajentunut jo lähes joukkoliikkeeksi. Samankaltaisia muutoksia oli tapahtunut myös muissa maissa.

Internationaalien alkuperäinen kokoonpano ja sen alkuperäinen tehtäväkin olivat vanhentuneet. Nyt ei ollut enää tarvetta valmistautua lakkoihin tai järjestää niille euroopanlaajuista tukea. Ei myöskään ollut tarvetta järjestää ammattiliittojen hyödyllisyyttä tai maan ja tuotantovälineiden sosialisointia käsitteleviä kongresseja.

Tällaiset aiheet olivat nyt osa koko järjestön yhteistä perintöä. Pariisin kommuunin jälkeen työväenliikkeen todellinen haaste oli ollut vallankumouksellinen: kuinka järjestäytyä kapitalistisen tuotantotavan lakkauttamiseksi ja porvarillisen maailman instituutioiden kukistamiseksi. Kysymys ei ollut enää vallitsevan yhteiskunnan uudistamisesta vaan uuden rakentamisesta.

Haagin kongressissa ankaraa kiistelyä seurasi sarja äänestyksiä, mukaan luettuna Bakuninin erottaminen ja pääneuvoston siirto Lontoosta New Yorkiin. Tämä ratkaisu heijasteli Marxin näkemystä, jonka mukaan oli parempi luopua internationaalista kuin nähdä sen päätyvän nurkkakuntaisena järjestönä vastustajien käsiin. Pääneuvoston siirto New Yorkiin johtaisi takuulla internationaalien tuhoon, joka oli määrättömästi parempi vaihtoehto kuin kuluttava sarja toistaan seuraavia sisäisiä kamppailuja.

Vaikka monet ovat niin väittäneet, ei ole kuitenkaan uskottavaa, että pääsyy internationaalien rapautumiseen oli sen kahden suuntauksen (tai jopa kahden miehen, Marxin ja Bakuninin) välinen konflikti, olivat he kuinka merkittäviä hyvänsä. Pikemminkin maailma internationaalien ympärillä muuttui ja teki internationaalista tarpeettoman. Työväenliikkeen organisaatioiden kasvu ja muutos, kansallisvaltioiden vahvistuminen Saksan ja Italian yhdistyttyä, internationaalien laajentuminen esimerkiksi Espanjaan tai Italiaan (joissa taloudelliset ja yhteiskunnalliset olosuhteet olivat varsin erilaiset kuin Britanniassa tai Ranskassa), brittiläisen ammattiyhdistysliikkeen ajautuminen entistä maltillisemmille linjoille, Pariisin kommuunia seuranneet sortotoimet: kaikki nämä syyt yhdessä tekivät interna-

”Marxin maine oli levinnyt: lehdistö viittasi häneen 'punaisen terrorin tohtorina’.”

tionaalin alkuperäisestä kokoonpanosta uuteen aikaan soveltumattoman.

Tätä taustaa vasten ja liikkeen yhtenäisyyttä hajotavien taipumusten edelleen vaikuttaessa myös internationaalien ja sen keulahahmojen elinkaarella oli luonnollisesti osuutensa. Esimerkiksi Lontoon konferenssi oli kaukana Marxin haaveilemasta pelastavasta tapahtumasta. Päinvastoin joustamattomat menettelytavat pahensivat kriisiä entisestään, koska vallitsevia tunteja ei osattu lukea eikä Bakuninin ja hänen ryhmittymänsä vahvistumista osattu ehkäistä kaukonäköisesti.³⁵ Marx saavutti Pyrrhoksen voiton: yrittäessään ratkaista sisäiset konfliktit hän päätyi vahvistamaan niitä. Joka tapauksessa Lontoon päätökset vain nopeuttivat kehityskulkuja, jotka olivat jo käynnissä ja joiden suuntaa oli mahdollista enää muuttaa.

Kaikkien näiden historiallisten ja organisatoristen näkökohtien lisäksi päähenkilöömme liittyy myös muita tärkeitä seikkoja. Kuten Marx oli muistuttanut Lontoon konferenssin osallistujia sen istunnossa vuonna 1871: ”neuvoston tehtävästä oli tullut suunnaton, sillä se oli velvoitettu käsittelemään sekä yleisiä että kansallisia kysymyksiä”³⁶. Se ei ollut enää vuoden 1864 pikkuruinen organisaatio, joka astelee vuoroon englantilaisen ja vuoroon ranskalaisen jalkansa varassa; se oli nyt läsnä kaikissa Euroopan maissa, joista jokaisella oli erityiset ongelmansa ja ominaispiirteensä. Organisaatiota hajottivat kaikkialla sisäiset konfliktit, mutta lisäksi myös poliittisen synteessin muodostamisesta tuli pääneuvostolle entistä vaivalloisempi tehtävä kommunardipakolaisten saavuttua Lontooseen uusien huoliensa ja moninaisten ideoidensa kanssa.

Marx oli äärimmäisen väsynyt toimittuaan internationaalissa kahdeksan vuoden ajan hellittämättä. Hän päätti omistaa seuraavat vuotensa yritykselle saattaa *Pääoma* loppuun tietoisena siitä, että työväestön joukot olivat puolustuskannalla Pariisin kommuunin kärsimän tappion jälkeen. Kommuunin tappio oli tuolloin hänelle kaikkein olennaisin tosiasia. Ylittäessään Pohjanmeren matkalla Hollantiin hänen täytyi aavistaa, että tulossa oli hänen viimeinen suuri kamppailunsa.

Marx oli muuttanut St. Martin's Hallin vuoden 1864 ensimmäisen kokouksen puhumattomasta hahmosta koko internationaalien johtajaksi, jonka aseman tunnustivat niin kongressiedustajat kuin laajempikin yleisö. Vaikka internationaali taatusti oli Marxille paljosta kiitollisuudenvelassa, myös se oli puolestaan muuttanut hänen elämänsä. Ennen järjestön perustamista Marx oli tunnettu vain pienissä poliittisten aktivistien piireissä. Pariisin kommuunin jälkeen, mutta luonnollisesti myös hänen *magnum opuksensa* ilmestyttyä vuonna 1867, hänen maineensa oli levinnyt Euroopan maiden vallankumouksellisten piirissä niin, että lehdistö viittasi häneen ”punaisen terrorin tohtorina”. Hänen velvollisuutensa internationaalissa saivat Marxin osallistumaan lukuisiin taloudellisiin ja poliittisiin kamppailuihin. Ne yllyttivät häntä edelleen pohtimaan kommunismia ja rikastuttivat syvällisesti koko antikapitalistista teoriaansa.

VI. Marx vastaan Bakunin

Kahden leirin välinen taistelu raivosi Haagin kongressia seuraavien kuukausien ajan, mutta se keskittyi vallitseviin

teoreettisiin ja ideologisiin eroihin vain satunnaisesti. Marx päätyi usein karrikoimaan Bakuninin näkemyksiä ja nimitti häntä ”luokkasopuilun” [*class equalization*]³⁷ tai ykskantaan politiikasta pidättäytymisen puolestapuhujaksi. Venäläinen anarkisti, joka ei ollut vastustajansa veroinen teoretikko, pitäytyi puolestaan mieluummin henkilökohtaisissa syytöksissä ja loukkauksissa.

Vaikka Bakunin jakoi Proudhonin kanssa leppymättömän poliittisten auktoriteettien vastaisuuden, etenkin sen välittömästi valtiollisessa muodossa, olisi väärin samastaa hänet mutualisteihin. Mutualistit olivat tosiasiansa pidättäytyneet kaikesta poliittisesta toiminnasta, mikä rasitti merkittävästi internationaalisen alkuvuosina. Autonomian periaatetta kannattavat anarkistit puolestaan kamppailivat ”yhteiskunnallisen vallankumouksen, porvarillisen politiikan ja valtion tuhoamisen” puolesta, kuten Guillaume painotti yhdessä viimeisimmistä puheenvuoroistaan Haagin kongressissa³⁸. On huomattava, että autonomit kuuluivat internationaalisen vallankumouksellisiin voimiin ja että heidän kriittinen panoksensa poliittisen vallan, valtion ja byrokratian kysymyksiin on kiinnostava.

Kuinka negatiivinen politiikka, jonka autonomit näkivät ainoana mahdollisena toimintatapana, sitten erosi sentralistien ajamasta positiivisesta politiikasta? Saint-Imierissä 15.–16. syyskuuta 1872 järjestetyssä kansainvälisessä kongressissa³⁹ Italian federaatio teki esityksen, johon osallistui myös muita, Haagista palaavia edustajia. Esityksessä sanotaan, että ”kaikki poliittinen järjestäytyminen voi olla vain vallan organisointia yhden luokan hyväksi ja joukkojen tappioksi. Jos proletariaatti pyrki anastamaan vallan itselleen, siitä itsestään tulisi valtaapitävä ja riistävä luokka.” Siksi ”kaiken poliittisen vallan lakkauttaminen on proletariaatin ensimmäinen tehtävä” ja ”tällaisen tuhotyön toteuttamiseksi perustetut, niin sanotusti väliaikaiset vallankumoukselliset poliittisen vallan organisaatiot olisivat edelleen petkutusta ja olisivat yhtä vaarallisia proletariaatille kuin olemassaoleville hallituksillekin.”⁴⁰

Vaikka osapuolet olivat samaa mieltä luokkien ja valtion poliittisen vallan hävittämisen tarpeellisuudesta sosialistisessa yhteiskunnassa, he olivat perustavanlaatuisesti eri mieltä ratkaisevan tärkeistä kysymyksistä, kuten toimintatavoista ja yhteiskunnallisista voimista, jotka kykenisivät toteuttamaan muutoksen. Marxille vallankumouksen subjekti *par excellence* oli erityinen luokka, teollisuusproletariaatti, kun taas Bakunin kääntyi ”suuren rahvaan joukon” eli niin sanotun ”ryysyköyhälistön” puoleen. Se oli lähes kokonaan ”säästynyt porvarillisen sivilisaation saastuttavalta vaikutukselta ja kantoi sisäisessä olemuksessaan ja pyrkimyksissään kaikkia yhteiselämän välttämättömyyksiä ja kärsimyksiä, kaikkia tulevaisuuden sosialismin siemeniä”.⁴¹ Kommunisti Marx oli oppinut, että yhteiskunnallinen muutos edellytti erityisiä historiallisia olosuhteita, tehokasta organisaatiota ja masojen luokkatietoisuuden pitkäjänteistä kehittymistä. Anarkisti Bakunin oli vakuuttunut siitä, että taval-

listen ihmisten, niin sanotun rahvaan, vaistot olivat ”sekä vankkumattomat että oikeutetut”, itsessään riittävät ”pannukseen toimeen ja voittaakseen yhteiskunnallisen vallankumouksen”.⁴²

Toinen erimielisyys koski keinoja toteuttaa sosialismi. Suuri osa Bakuninin militantista toiminnasta koostui pienten, enimmäkseen intellektuellien muodostamien ”salaseurojen” perustamisesta (tai perustamisen haaveilemisestä): ”vallankumouksellinen yleisesikunta muodostuu omistautuneista, tarmokkaista, älykkäistä yksilöistä, ennen kaikkea kansan vilpittömistä ystäväistä”, jotka valmistelevat kansannousun ja toteuttavat vallankumouksen⁴³. Marx puolestaan uskoi työväenluokan vapauttavan itse itsensä ja oli vakuuttunut, että salaseurat olivat ristiriidassa ”proletariaatin liikkeen kehityksen kanssa. Työläisten sivistämisen sijaan ne alistavat heidät autoritäärisille, mystisille säännöille, jotka rajoittavat heidän itsenäisyyttään ja johdattavat heidän tietoisuutensa väärään suuntaan”⁴⁴. Venäläinen maanpakolainen vastusti kaikkea työväenluokan poliittista toimintaa, jonka välittömänä päämääränä ei ollut vallankumous, mutta vakituisesti Lontoossa asuva ei-minkään-maan kansalainen ei halveksinut liikkeitä, jotka tavoittelivat yhteiskunnallisia uudistuksia ja osittaisia päämääriä. Marx pysyi täysin vakuuttuneena siitä, että tällaiset liikkeet vahvistaisivat työväenluokkaa sen kamppailussa kapitalistisen tuotantotavan ylittämiseksi, eivät niinkään sopeuttaisi työväenluokkaa järjestelmään.

VII. Uusi internationaali

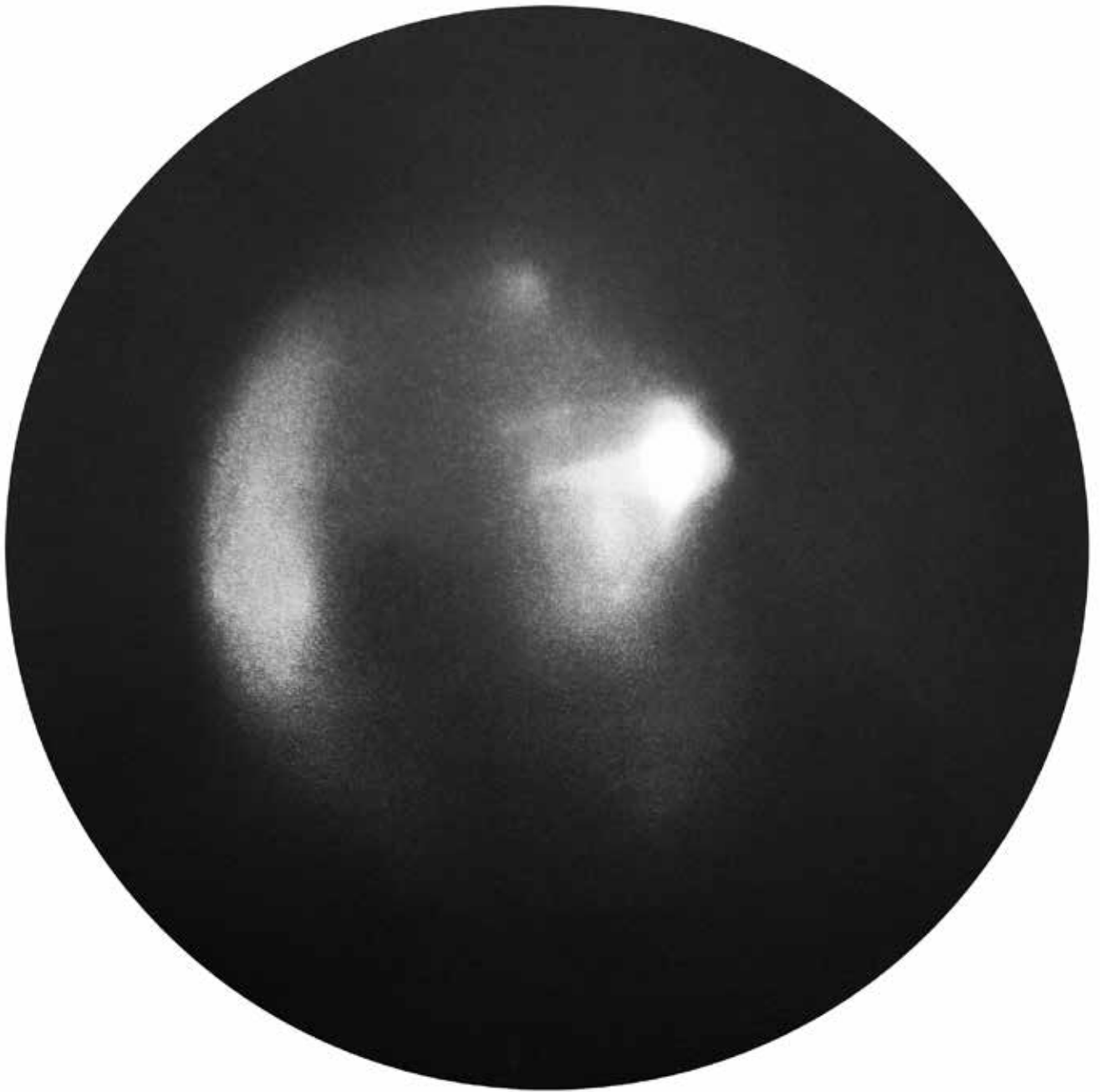
Myöhempinä vuosikymmeninä marxistit voittivat poliittisen kamppailun anarkisteja vastaan, työväenliike omaksui sosialistisen ohjelman, laajentui koko Eurooppaan ja rakensi uusia ylikansallisen yhteistyön mahdollistavia rakenteita. Nimet edustivat jatkuvuutta (Toinen internationaali vuosina 1889–1916, Kolmas internationaali vuodesta 1919 vuoteen 1943), mutta lisäksi kaikki nämä järjestöt myös viittasivat jatkuvasti Ensimmäisen internationaalin arvoihin ja oppeihin. Niinpä sen vallankumouksellinen viesti osoittautui harvinaisen hedelmälliseksi ja tuotti myöhemmin vielä merkittävämpiä tuloksia kuin sen toiminnan aikana.

Internationaali auttoi työläisiä ymmärtämään, ettei työn vapautusta voinut saavuttaa yhdessä maassa, vaan päämäärä oli globaali. Se myös levitti työläisten joukossa tietoisuutta siitä, että heidän oli saavutettava tämä päämäärä itse. He itse pystyivät järjestäytymään, tehtävää ei tarvinnut delegoida kenellekään toiselle. Lisäksi oli olennaista ylittää kapitalistinen tuotantotapa ja palkkatyö, sillä parannukset vallitsevaan järjestelmään eivät vielä poista riippuvaisuutta työnantajien harvainvallasta, vaikka niiden toteuttaminen onkin välttämätöntä. Marxin teoreettinen panos oli perustavan tärkeä tämän tiedostamiseksi.

Käsitteistöistä suomentanut Paula Raubala

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Marcello Musto (s. 1976) toimii sosiologian apulaisprofessorina Yorkin yliopistossa Torontossa. Musto on toimittanut internationaalista vasta ilmestyneen teoksen *Workers Unite! The International 150 Years Later*. Bloomsbury, New York & London 2014. Hänen aiemmin toimittamistaan teoksista, ks. erit. *Karl Marx's 'Grundrisse'*. Routledge, London 2008; *Marx for Today*. Routledge, London 2012. Muston Marxia ja marxismia käsitteleviä kirjoja ja artikkeleita on julkaistu ympäri maailman 16 eri kielellä. Ks. lisää Andrei Maidanski & Vesa Oittinen, Toinen Marx – Marcello Muston haastattelu. *niin & näin* 3/11, 117–121. – Suom. huom.
- 2 Artikkelin perustuu pitempään katsaukseen internationaalisen historiaan, ks. Marcello Musto, Introduction. Teoksessa *Workers Unite! The International 150 Years After*. Bloomsbury, New York & London 2014, 1–68. – Suom. huom.
- 3 David Rjazanov, Zur Geschichte der Ersten Internationale. *Marx-Engels Archiv*. Osa I. Marx-Engels-Archiv Verlagsgesellschaft, Frankfurt/M. 1925, 171.
- 4 International Working Men's Association. – Suom. huom.
- 5 Giuseppe Mazzini (1805–1872) kuului Italian kansallisen vapautusliikkeen johtajiin. – Suom. huom.
- 6 Ks. Henry Collins & Chimen Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement*. MacMillan, London 1965, 34.
- 7 Johann Georg Eccarius (1818–1889), työläinen ja journalisti. Maanpaossa Lontoossa. Oikeamielisten liiton ja sittemmin Kommunistien liiton jäsen. – Suom. huom.
- 8 Johann Georg Eccarius Karl Marxille 12.10.1864. *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA²). III/13. Akademie, Berlin 2002, 10.
- 9 Vrt. Maximilien Rubel, *Marx critique du marxisme*. Payot, Paris 1974, 41: ”Vain mytologian tai jopa mystifoinnin tarve voi saada heidät näkemään tässä [poliittisessa ohjelmassa] ’marxism’in tuloksen, eli täysin toteutuneen opin, jonka kaikitietävät aivot ovat antaneet ylhäältä päin yhteiskunnallista patenttiratkaisua kaipaavien ihmisten muodottomalle ja kykenemättömälle joukolle.”
- 10 Cassian Maréchal, Report of the Liège Section. Teoksessa *La première Internationale*. Osa I. Toim. Henri Burgelin, Knut Langfeldt & Miklós Molnár. Droz, Genève 1962, 268. Jatkossa PI.
- 11 Ks. Jacques Freymond, Introduction. Teoksessa PI. Osa I, xiv.
- 12 César De Paepe (1841–1890) oli belgialainen lääkäri ja sosialisti. – Suom. huom.
- 13 Ks. Musto 2014, document 3.
- 14 PI. Osa II, 74.
- 15 Karl Marx, *Kansalaissota Ranskassa* (Der Bürgerkrieg in Frankreich, 1871). *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 3. Edistys, Moskva 1978, 413–501.
- 16 Karl Marx, Report of the General Council to the Fifth Annual Congress of the International. Teoksessa *The General Council of the First International*. Vol. I–V. Toim. Marximin-leninismiin instituutti. Progress, Moskva 1962–68, 461. Jatkossa GC.
- 17 Marx Ludwig Kugelmannille 18. kesäkuuta 1871. Teoksessa *Karl Marx – Friedrich Engels, Collected Works*. Vol. 44. Progress, Moskva 1989, 157. Jatkossa MECW.
- 18 Ks. Georges Haupt, *L'internationale socialista dalla Comune a Lenin*. Einaudi, Torino 1978, 28.
- 19 Sama, 93–95.
- 20 Karl Marx, 15. elokuuta 1871. Teoksessa GC. Vol. IV, 259.
- 21 Karl Marx, 17. syyskuuta 1871. Teoksessa PI. Osa II, 152.
- 22 Ks. Miklós Molnár, *Le déclin de la première internationale*. Droz, Genève 1963, 127.
- 23 Édouard-Marie Vaillant (1840–1915) oli ranskalainen blanquisti, joka toimi pääneuvoston jäsenenä 1871–1872. – Suom. huom.
- 24 Ranskalainen Louis Auguste Blanqui (1805–1881) oli vallankumouksellinen ja utopistikkommunisti, joka oli vangittuna Pariisin kommuunin aikaan. – Suom. huom.
- 25 Ks. Musto 2014, document 74.
- 26 1870-luvun alkuvuosina työväenliike oli järjestäytynyt poliittiseksi puolueeksi vain Saksassa. Niinpä sekä Marxin että Bakuninin seuraajat käyttivät käsitettä ’puolue’ hyvin sekavasti. Jopa Marx käytti termiä hämällä tavalla. Rubelin (1974,183) mukaan Marxille ”puolueen käsite [...] vastaa luokan käsitettä”. Lopulta on hyvä painottaa, että internationaalien vuosien 1871–1872 yhteenotto ei keskittynyt poliittisen puolueen perustamiseen (ilmaus, jota käytetään vain kahdesti Lontoon konferenssissa ja viisi kertaa Haagin kongressissa) vaan pikemminkin ”adjektiivin poliittinen [...] käyttöön” (Sama, 84).
- 27 Sergei Gennadijevitš Netsajev (1847–1882), venäläinen salaliittolaivallankumouksellinen. – Suom. huom.
- 28 Ks. Jacques Freymond & Miklós Molnár, The Rise and Fall of the First International. Teoksessa *The Revolutionary Internationals, 1864–1943*. Toim. Milorad M. Drachkovitch. Stanford University Press, Stanford 1966, 3–35 (27).
- 29 James Guillaume (1844–1916), sveitsiläinen opettaja ja bakunisti. Erotettiin internationaalista 1872 Haagin kongressissa. – Suom. huom.
- 30 Freymond & Molnár 1966, 27–28.
- 31 Ks. Karl Marx Ludwig Kugelmannille, 29. heinäkuuta 1872. Teoksessa MECW. Vol. 44, 413. Marx huomautti, että kongressi olisi ”elämän ja kuoleman kysymys internationaalille; ja ennen kuin eroan haluan ainakin suojella sitä hajottavilta elementeilä.”
- 32 Musto 2014, document 65. Vrt. vanha suomennos: ”Koska maa- ja pääomamagnaatit käyttävät aina poliittisia etuoikeuksiaan taloudellisten monopoliensa puolustamiseen ja ikuistamiseen sekä työn orjuuttamiseen, poliittisen vallan valtaamisesta on tullut proletariaatin suuri velvollisuus.” Karl Marx & Friedrich Engels, Haagin yleisen kongressin päätöslauselmista 2–7. syyskuuta 1872. Teoksessa *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 3. Edistys, Moskva 1978, 559. – Suom. huom.
- 33 Vuonna 1869 August Bebelin (1840–1913) ja Wilhelm Liebknechtin (1826–1900) aloitteesta perustettu Die Sozialdemokratische Arbeiterpartei (SDAP) kilpaili Ferdinand Lassallen (1825–1864) 1863 perustaman Allgemeiner Deutscher Arbeiter-Verein (ADAV) kanssa. – Suom. huom.
- 34 Musto viittaa Marxin kirjeeseen Kugelmannille 12. huhtikuuta 1871. ”Verrat takoon näitä taivasta vastaan rynnäköiviä pariisilaisia saksalais-preussilaiseen Pyhän Rooman valtakunnan taivaanorjiin kaikkinen vedenpaisumusaikaisine naamiohuveineen, joista haiskahtaa kasarmille, kirkolle, turvejunkerihengelle ja ennenkaikkea filisterimäisyydelle.” Karl Marx & Friedrich Engels, *Kirjeitä*. Suom. Timo Koste & Vesa Oittinen. Edistys, Moskva 1976, 266. – Suom. huom.
- 35 Molnár 1963, 144.
- 36 Karl Marx, 22. syyskuuta 1872. Teoksessa PI. Osa II, 217.
- 37 Väite perustui vuoden 1869 Kansainvälisen sosialistisen demokratian allianssin ohjelman periaatteisiin.
- 38 Musto 2014, document 76.
- 39 Anarkistisen internationaalien perustamiskokous. – Suom. huom.
- 40 Musto 2014, document 78.
- 41 Mihail Bakunin, The International and Karl Marx (1872). Teoksessa *Bakunin on Anarchy*. Toim. & käänt. Sam Dolgoff. Alfred A. Knopf, New York 1972, 286–307 (294).
- 42 Sama, 294–5.
- 43 Mihail Bakunin, Programme and Purpose of the Revolutionary Organization of International Brothers. Teoksessa *Michael Bakunin. Selected Writings*. Toim. Arthur Lehning. Käänt. Steven Cox & Olive Stevens. Jonathan Cape, London 1973, 155.
- 44 Karl Marx, Record of Marx's Speech on Secret Societies. Teoksessa MECW. Vol. 22, 621.

OUTI KORHONEN

Kansainvälinen oikeus konfliktien kielenä

Lähes 500 lasta on kuollut, 3 000 haavoittunut ja 370 000 tarvitsee psykososiaalista hoitoa Gazassa, kertoo Unicef. Palestiinalaisten puolella siviiliuhrien osuus lähentelee 80 prosenttia. Kansainvälinen media raportoi Isis-taistelijoiden ottaneen parin viime päivän aikana 500 kristittyä ja jesidi-vähemmistöön kuuluvaa naista ja tyttöä *sabaya-* eli morsianorjiksi sekä tappaneen ainakin saman verran Mosulin asukkaita, jotka kieltäytyivät kääntymästä islamiin. Isis jakaa verkossa päänkatkaisuvideoita teloituksista. Yhdysvallat on tehnyt pelkästään elokuussa Irakissa noin 100 ilmaiskua, jotka ovat tappaneet keskimäärin 100 taistelijaa iskua kohden. Noin 200 000 syyrialaista on kuollut ulkomaisten taistelijoiden, sisällissodan, poliittisten teloitusten ja hermo-kaasun uhreina sitten arabikevään. Afganistanissa tienvarsipommit tappavat yhä 5–10 paikallista järjestyksenvalvojaa päivässä Yhdysvaltain ja Naton 13 vuoden operaation jäljiltä. Presidentti Obaman terrorismia vastaan käymässä globaalissa lennokkisodassa kuolee keskimäärin ”vain” 12 prosenttia siviilejä verrattuna Bushin aikaiseen 40 prosentin siviiliuhrien osuuteen. Moderni Venäjä -järjestön (IMR) mukaan Putin uhkaa länsimaista moderniteettia yhtä paljon kuin Hitler aikanaan syyllistyessään ’aluskansojensa’ alistamiseen, aluevalloituksiin ja laajamittaiseen etniseen syrjintään.

Kansainvälinen oikeus kieltää lasten tappamisen, haavoittamisen ja henkisen kiusaamisen; samoin se kieltää sotatoimien kohdistamisen siviileihin. Ihmisarvon loukkaaminen esimerkiksi pakottamalla työhön tai prostituutioon sekä muu halventava kohtelu on kiellettyä ja usein myös kansainvälinen rikos. Biologisten, kemiallisten ja muiden julmien sekä sivullisille vahinkoa aiheuttavien aseiden käyttö on kiellettyä. Myöskään toisen valtion sisäisiin asioihin ei saa puuttua eikä aluekoskemattomuutta loukata. Ihmisoikeudet takaavat kansalaisvapaudet ja poliittiset vapaudet. Poliittisia, uskonnollisia tai muita mielipidevankeja ei siten saa ottaa, ainakaan teloitaa eikä varsinkaan häpäistä postaamalla nettiin heidän kuolemaansa. Valloitus- ja hyökkäyssodat ovat ehdottomasti kiellettyjä.

Kansainvälisen oikeuden professorin puhelin soi: Mitä näistä rikoksista seuraa? Kuka tuomitsee? Kuka tuomitaan? Mitä rangaistuksia rikolliset saavat?

Kolme vastauspolkua kilvoittelee tietoisuudessa. Kysyjän toimeksianto, kysymysten sävy ja päivän yleinen ilmapiiri ratkaisevat, mille polulle vastaukset lähtevät.

Ensimmäistä polkua voidaan kutsua toiveikkaan moraalisen poluksi. Professorin auktoriteetilla varmennetaan, että rikokset ovat ilmeisiä. Taka-ajatukset todistelun ja tuomiovallan harjoittamisen absurdia lähentelevästä vaikeudesta vaietaan. Sen sijaan korostetaan, että YK:lla, kansallisvaltioiden oikeuslaitoksilla ja erityistapauksissa kansainvälisillä tuomioistuimilla on monia mahdollisuuksia käyttää tuomiovaltaa, kunhan kansainvälinen poliittinen tahtotila median myötävaikutuksella saadaan tukemaan toimintaa. Varataanhan vuosittain yhteensä satoja miljoonia dollareita väärinkäytösten tutkimiseen ja diplomaattiseen tai oikeudelliseen prosessointiin YK:ssa, ETYJ:ssä, Euroopan neuvostossa ja näiden toimielimissä. Hitaasti mutta varmasti rankaisemattomuuden aikakausi päättyy, eikä yksikään hirmutekoihin syyllistynyt diktaattori tai muu pahantekijä voi tuudittautua turvallisuuden tunteeseen. Väärinkäytökset raportoidaan, raakuuksiin syyllistyneitä suojelevia valtioita painostetaan erilaisin pakottein ja pahimmat rikolliset tuodaan Eurooppaan, missä tuomitut kärsivät eurooppalaista oikeuskäytäntöä heijastelevat rangaistuksensa, joihin kuolemanrangaistus ei kuulu. He toimivat varoittavina esimerkeinä muille pahantekijöille ympäri maailman; jopa valtionpäämiehen ikuiseen immuniteettisuojaansa luottanut Pinochet kaivettiin vielä vanhana ja sairaana vastuuseen katoamisista, kidutuksista ja kuolemista.

Toista vastauspolkua voidaan kutsua kyynisen postmodernismin poluksi. Professori selittää, että kansainvälistä järjestelmää ei voida ajatella 1800-lukuisen oikeuspositivismin tai kansallisten oikeusjärjestysten analogioiden kautta. Ei ole suvereenia maailmanhallintoa, joka päättäisi kaikkia sitovista laeista; ei ole ehdottoman tuomiovaltaisia tuomioistuimia, ei poliisia, armeijaa eikä muutakaan täytäntöönpanoa. Kaikkien osapuolten täytyy hyväksyä itseensä kohdistuvat oikeustoimet; valtioiden pitää allekirjoittaa sopimukset, hyväksyä tuomiovalta, luovuttaa rikolliset ja tunnustaa kansainvälisten elinten päätökset ja suositukset, jotta niillä olisi vaikutusta. Kansainvälinen oikeus on vain yksi ’kieli’, jota käytetään virallisissa ja epävirallisissa kansainvälisissä yhteyksissä enemmän tai vähemmän hyödyllisesti,

”Eivät Putin, Obama, al-Assad tai uusi kalifi Ibrahim ole vähemmän kiinnostuneita oikeudesta kuin politiikasta, taloudesta, massapsykologiasta tai mistään muustakaan vallan välineeksi taipuvasta merkityskehyksestä.”

ja sen voima perustuu suostutteluun, vakuutteluun ja konsensukseen. Kansainväliset tuomioistuimet eivät pääse käsittelemään asioita, joita valtiot eivät halua niiden käsittelevän. On ilmeistä, miksi kansainvälisistä rikoksista syytetyt ja tuomitut ovat järjestään olleet afrikkalaisia ja häviäjävaltioiden kansalaisia; suurvaltojen ja muiden YK:n turvallisuusneuvoston pysyvien jäsenmaiden 'suvereeni yhdenvertaisuus' on monta kertaa vahvempaa kuin muiden valtioiden. Onko sitten hyvä vai huono, että julkaistaan päätöslauselmia ja raportteja, joissa lasten ja siviilien vahingoittaminen, sodan oikeussääntöjen ja ihmisoikeuksien loukkaukset tuomitaan, vaikka ei nähtäisikään välitöntä vaikutusta ikuisilta tuntuviin konfliktisykleihin? Onko kansainvälisellä oikeudella uskottavaa vaikutusta 131 Israelia koskevan turvallisuusneuvoston päätöslauselman ja 45 ihmisoikeusneuvoston kriittisen päätöksen jälkeen? Onko julkinen *naming & shaming* kansainvälisen oikeuden avulla jotenkin tehokkaampaa kuin jonkun muun sanaston avulla? Päätäkää itse.

Keskimmäistä vastauspolkua voidaan kutsua sovinnollisen yleisliberalismin tai opportunistin poluksi. Professori luettelee joukon kansainvälisiä kieltoja ja laajasti ratifioituja sopimuksia, kuten YK:n ja Euroopan ihmisoikeus-sopimukset itsemääräämisoikeuden suojeleuineen ja vakavien loukkauksien kieltoineen sekä sodan oikeussääntöjä koskevat Geneven sopimukset. Sotilas- ja siviilikohteiden erottelu sekä yleisen kohtuuden noudattamisen periaatteet ovat myös sementoituneet osaksi globaalia juridista tietoisuutta. Kauheimmat rikokset ihmisyyttä vastaan ja tietyt kansainvälisten rikosten piirteet herättävät keskustelun, miten aie eli *mens rea* pystytään konstruoimaan kollektiivien kuten valtion, armeijan, terroristijärjestön tai diktaattorien tapauksessa. Tämän jälkeen analysoidaan kansainvälisen oikeuden mahdollisuuksia ja rajoituksia tasapuolisesti. On totta, että konfliktien siviiliuhrit ovat yleensä poliittisesti ja taloudellisesti heikomman valtion kansalaisia; samoin on totta, että Yhdysvallat ja Venäjä rikkovat kansainvälistä oikeutta räikeämmin kuin vähemmän vaikutusvaltaiset toimijat; ja totta on myös, että kansainvälisistä rikoksista tuomitaan enimmäkseen vain korkean profiilin syytettyjä häviäjävaltioista tai kolmannen maailman kansalaisia. Oikeudenkäynnit pyrkivät myös valikoivuudessaan esimerkkien luomiseen eli kriittisesti ilmaisten mediasek-

sikkyyteen. Tästä huolimatta kansainvälisoikeudellinen argumentointi edistää kriisien ratkaisemista, kuten esimerkiksi Etelä-Afrikan rotusyrjinnästä luovuttaessa. Myös Nicaraguan contrien tapauksessa 1980-luvulla, samoin kuin Israelin muurinrakentamisen yhteydessä 2004, kansainväliset tuomioistuimet ovat pystyneet vaikuttaviin juridisiin tulkintoihin, jotka eivät noudattele poliittis-taloudellisten voimasuhteiden karttaa. Euroopan ja Yhdysvaltain normatiivisen vallan kasvu maailmassa on tehnyt oikeusvaltio-, demokratia- ja ihmisoikeusideologioita tunnetuksi. ”Aito globaali polylogi” kansojen, kulttuurien, yksityisten toimijoiden ja julkisten vaikuttajien välillä voi hitaasti mutta varmasti vain vahvistaa tätä kehitystä.

Huolimatta agnostis-labiilista suhteestaan oikeuden olemukseen kansainvälisen oikeuden professori närkästynee paneelikeskustelussa, jossa politiikantutkija väittää, ettei oikeudella ole minkäänlaista merkitystä esimerkiksi Ukrainan kriisissä, koska Putin on niin avoimen arrogantisti siitä piittaamaton. Ei ruoho ole sen vihreämpää politiikan, taloustieteen tai sosiaalipsykologian puolella kuin kansainvälisessä oikeudessaakaan. Jos kansainvälisoikeudellinen analyysi, ennusteet tai tuomiot kohtaavat maailman epätäydellisesti, sieltä täältä, täynnä vääriä odotuksia, pettymyksiä ja yllättävistä muuttujista aina yhtä hämmästyneinä, enimmäkseen huonosta vaikuttavuudesta kritisoituina, niin tekevät muutkin oppialat. Eivät Putin, Obama, al-Assad tai uusi kalifi Ibrahim ole vähemmän kiinnostuneita oikeudesta kuin politiikasta, taloudesta, massapsykologiasta tai mistään muustakaan vallan välineeksi taipuvasta merkityskehyksestä. Mikään kehys ei myöskään heidän toimiaan pyhitä, estä tai selitä ehdottomasti toista paremmin.

Mistä kansainvälisten kriisien yhteydessä siis kannattaa puhua ja mitä diskurssia käyttää? Vai kieltäytyäkö tieteen vulgääristä popularisoinnista kansainvälisten selkkauksien ruodinnassa? Eri analyysipolut tarjoavat tilaisuuksia situationaaliseen kritiikkiin. Lisäksi voidaan pedagogisista syistä osoittaa yleisen keskustelun demagogiset sävyt ja vähentää niiden valtaa, paljastaa globaalin ja lokaalin yhteyksiä, hälventää epämääräisiä uhkakuvia, näyttää lähestymistapojen moninaisuus ja auttaa ihmisiä ymmärtämään oma paikkansa. Näihin tavoitteisiin voi asiantuntija-analyysin subteksti aina pyrkiä myös kansainvälisen oikeuden puheella.

JUKKA MIKKONEN

Vähäsen metsäkokemuksen estetiikasta

Metsä tarjoaa kauneutta kaikille aisteille. Se höllentää kategorioiden puristusta ja ruokkii kuvittelua, esittelee elonkiertoa, kuljettaa muinaisuuteen ja saattelee mieleen jopa ikuisuuden tuntua. Hiljaisella huminallaan metsä myös koettelee filosofisia teorioita esteettisen luontokokemuksen prinssiipeistä.

Ensin nousi puu merestä maalle, sitten ihminen laskeutui puusta ja teki asumuksensa metsään. Myöhemmin ihminen poistui metsästä ja alkoi vieroksua sitä. Mutta side metsään säilyi. Projisoimme paratiiseihimme puuta. Istutamme betonisavanneittemme puistoihin ja pihoihin puuvartisia kasveja muistuttamaan meitä taustastamme. Aristoteelis-linneläinen¹ puumalli ohjaa tapaamme luokitella asioita. Hengitämme metsien tuottamaa happea.

Metsä kuuluu monen suomalaisen vapaa-aikaan; maisemana se on läsnä lähes jokaisen elämässä. Toisaalta etäännyminen ja vieraantumisen metsästä ovat muutaneet ihmisten asenteita ja luonnon kokemisen tapoja. Kun ihmisten elinkeino ei ole enää suoraan kiinni metsässä, kun kirveen pauke ja pokasahan sointi eivät enää kuulu arkiseen äänimaailmaan, kun havunneulaset eivät alituisen pistele varpaita, metsien virkistyskäyttö ja niiden esteettiset ominaisuudet ovat korostuneet. Suomessa kaupungistuminen johti paitsi mökkikulttuurin syntymiseen myös metsään sijoittuvan kirjallisuuden kasvuun. Erämaahan karkaaminen on viihteen vakioaiheita.

Ympäristöesteetikot ovat viime vuosikymmeninä kiistelleet esteettisen luontokokemuksen arviointikriteereistä. Suosittu on ollut näkökanta, joka korostaa luonnontieteellisen tiedon tärkeyttä esteettisessä luontokokemuksessa. Tällainen saattaa tuntua kummalliselta erityisesti suomalaisesta, jonka metsäkokemuksen ytimessä olivat vielä hetki sitten uskomusolennot ja hartauden (tai pelon) tunne. Muudan ulkomainen tutkija kirjoittaa:

”Metsällä on erityinen merkitys monissa pohjoismaisissa kulttuureissa yksin ja luonnossa olemisen paikkana. Vaikka esteettisillä ominaisuuksilla voi olla jokin osa metsän arvostamisessa, tässä kontekstissa metsä nähdään enemmänkin yhtenä pohjoismaisen kulttuurisen identiteetin määrittävänä seikkana.”²

Tämän moni saattoi tosin tietää vanhastaan. Kuten Johan Robert Tengström totesi vuonna 1844 *Kalevalaa* käsittelevässä esitelmässään:

”Jokainen, joka on tutustunut sisämaan suunnattomiin metsiin ja niiden kasvillisuuteen, joka vielä rehoittaa tuhatvuotisessa yksinäisessä viileydessään pilviähipovine tummine petäjäineen, syvine varjoineen, häiritsemättömässä juhlallisessa hiljaisuudessaan, jokainen joka säilyttää mielessään kaiken tämän herättämän tunnon, ymmärtää hyvin, että metsät, jotka silloin peittivät melkein koko maan, ovat enemmän kuin mikään muu vaikuttaneet esi-isiiimme, jotka viettivät suuren osan elämästään niiden helmassa.”³

Niin, mitä *esteettinen* luontokokemus sitten on, saattaa joku pohdiskella. Menehän suomalainen metsään useimmiten nimenomaan instrumentaalisiin intresseihin, jos ei marjasaalista tavoitellen niin virvoittumisen vuoksi eli terapeuttisiin tarkoituksiin. Totta puhuen itse luontokokemuksesta on hyvin vaikea erottaa esteettistä nautintoa, kuten majesteettisen näkymän kauneutta, ja virkistyksestä, esimerkiksi fyysisen rasituksen tuottamaa mielihyvää, vaikka filosofit ovatkin osoittaneet niiden käsitteellisen erottelun – ja erityyppisten pyrkimysten sopusointuisuuden – olevan mahdollisen⁴.

Entä pitäisikö esteettisen luontokokemuksen sijaan puhua monikossa erilaisten luontojen esteettisistä kokemisista? Onhan esteettinen asenne luontoon aina kulttuurin värittämä: mikä on luontoa, millaisilla kriteereillä luonnonkauneutta arvioidaan ja mitä kauneuskokemukseen kuuluu? Voisipa kaiken kaikkiaan veikata, että japanilainen ihastelee kirsikkapuuta jotensakin toisin kuin suomalainen aihkimäntyä, tai libanonilainen setriä taikka englantilainen marjakuusta... Ja tottapa metsiäkin on moneksi. On ilmastosta ja metsätyypistä johtuvia eroja: trooppiset sademetsät tarjoavat toisenlaisia kokemuksia kuin borealiset havumetsät. On metsän luonteeseen tai tarkoitukseen liittyviä eroja: aarniometsiä arvioidaan toisin perusteiden kuin hoidettuja kulttuurimetsiä ja tuotannolle alistettuja talousmetsiä.⁵ Kaiken lisäksi kulttuurisena *paikkana* metsässä on humuksen ohella allegoristen, mytologisten ja metaforisten merkitysten kerrostumia. Fuji-vuoren juurella sijaitseva Aokigahara, jossa vaeltavat nälänhädän aikaan kuolemaan jätettyjen ihmisten sielut ja jonka puihin lukuisat ihmiset vuosittain hirttäytyvät, muistuttaa, että maisema, ympäristö, on

kulttuuristen merkitysten muovaama ja rakentuu lopulta mielessä.

Mutta onpa paljon yleistäkin. Maailmat tai olevan tasot yhdistävä elämänpuu tai maailmanpuu – *Yggdrasil*, *yax imix che*, *ბოცტყდარო*, *חיי עץ*, *شجرة الخلود*, *永生樹* – on monien mytologioiden kirjaimellisesti keskeisin elementti. Metsän väellä, noidilla, haltioilla, maahisilla ynnä muilla, näyttää olevan samanlaiset puuhat ympäri maailman⁶. Samanlaisia pyrkimyksiä, toiveita ja pelkoja esiintyy kaikkialla.

Esteettisiä luontokokemuksia ei pidä yrittää palauttaa johonkin yksittäiseen aspektiin ja survoa ylihistorialliseen ja universaaliin malliin, jos suinkin tahdotaan välttää käsitteellisen metsätyökoneen jäljet. Toiselta puolen perusteiden selvittämiseen tähtäävät pyrkinnöt ovat pohtijalle väistämättömiä.

Esineestä kokemukseen

Itse asiassa on hiukan outoa puhua metsästä objektina, olettaahan sana erottelua ja etäisyyttä kokijan ja koetun välillä. Puita, metsänreunaa, metsämaisemaa on toki

miellyttävää katsella järveltä, mutta metsän kokemista sellainen ei ole. Esteettinen metsäkokemus, kuten kokemukset muunkin ympäristön kanssa, edellyttää osallistumista⁷.

”Astumme sisään aarniometsän vihreään hämääseen. Olemme kompastua tuuhean sammalpatjan verhoamiin tuulenskaatoihin. Hieno tuoksu, jossa on aineksia lahon puun, kostean metsämullan ja sienten aromista, tulvahtaa tiheiköstä vastaamme. Havukudos sulkeutuu takanamme: olemme Tapion vieraina. Tuuli suhisee korkealla puiden latvoissa, mutta täällä alhaalla on aivan tyyntä ja hiljaista.”⁸

Metsän kauneutta ei voida määritellä perinteisessä formalistisessa käsityksessä maiseman muotojen visuaaliseksi kauneudeksi. On enemmän: ”[s]ammal niin pehmoinen koskettaa, kanerva niin kaunis katsoa, pihkan tuoksu ja lehväin leyhy niin huumavaa hengittää!” (Kianto)⁹. Sepänmaa lisää ”maisteltavat marjat”¹⁰.

Metsä on hämmentävän monimutkainen, elävä ja monenlaista elämää majoittava, olio. Se muuttuu alituisesti. On vuorokauden ajasta riippuvat valoisuserot sekä

päiväkohtaiset, säästä johtuvat muutokset. Borealisella vyöhykkeellä huomattavia ovat vuodenaikojen vaihtelut: kesällä aistiärsykykeitä on suunnattomasti, surinaa ja pörinää kaikkialla; talvella puut seisovat hiljaa juhlapuvuissaan ja pienikin liike herättää huomion. Muistoja kantavat tuoksut ovat erilaisia vuodenaikojen välillä ja sisällä.

Selvää on sekin, että kokemuksemme metsästä, metsissä, ovat vahvasti persoonallisia. Paitsi että kokijan tausta vaikuttaa metsän kokemiseen, luontosuhteet myös muuttuvat iän myötä. ”Kun sä itse meet metsään, niin minkälaisista jutuista sä saat ne parhaat kiksit sitten kun siellä olet ja nautit, henkilökohtaisesti?” kysyy *Metsäradiion* toimittaja haastateltavaltaan¹¹. Metsässä liikkumisen tavat – kävely, hiihto, valmis polku, samoilu – ovat vielä oma lukunsa¹²; Gallen-Kallelan mielestä täysivaltainen metsän kokeminen edellyttää paljasjalkaista käyntiä¹³. Objektiin sijaan osuvinta olisikin puhua esteettisestä *tapahumasta*.

Luonto ja tieto

Ympäristöestetiikassa ”tieteellistä” lähestymistapaa edustavat teoreetikot, erityisesti filosofi Allen Carlson, vaativat, että esteettisen luontokokemuksen tulisi perustua luonnontieteelliseen tietoon. Carlsonin mukaan luonnontieteellinen tieto on luontokokemuksessa yhtä tarpeellista kuin taidehistoriallinen tieto taidemuseossa¹⁴. Voimme hänen mielestään toki nauttia luonnonmaiseman muodoista ja väreistä, mutta luonnonympäristöä koskevat arvostelmat edellyttävät tietoa kokemuksemme kohteesta¹⁵. Samoin Holmes Rolston III:n mukaan tieteellistä tietoa tarvitaan, jotta voitaisiin ymmärtää ekologisia prosesseja ja sitä, miten ympäristö on muotoutunut sellaiseksi kuin on¹⁶. ”Epätieteellisiä” lähestymistapoja edustavat filosofit ovat puolestaan korostaneet kehollisen osallistumisen (Arnold Berleant), tunteiden (Noël Carroll) ja mielikuvituksen (Emily Brady) merkitystä luonnon kokemisessa. Esimerkiksi Carrollin mukaan luonnonkauneudesta liikuttuminen tai hämmäntyminen on täysin hyväksyttävä esteettinen kokemus¹⁷, vallankin kun emotiot ohjaavat kognitiota keskittymään olennaiseen. Stan Godlovichin mukaan esteettinen luontokokemus tiivistyy *mysteeriin*, jossa tajutaan korkeintaan luonnon käsittämättömyys¹⁸.

Keskustelu on kummallinen. Esteettisissä luontokokemuksissa on niin monia ulottuvuuksia, erilaisia taustatietoja ja arvoja, että reduktiivis-normatiivisia hankkeita ja väittelyä luonnon ”asianmukaisesta” (*appropriate*) kokemisesta on vaikea ymmärtää. Miksi ohjata ja rajoittaa ihmisten esteettisiä kokemuksia, säädellä lakeja erämaahan, vapauden valtakuntaan? Monet niin ”tieteellisen” kuin ”epätieteellisen” lähestymistavan edustajat ovatkin esittäneet, että kiista koskee lopulta painotuseroja¹⁹. Carlson kuitenkin luonnehtii ”epätieteellistä” luonnon arvostamista ”pinnalliseksi, virheelliseksi tai vialliseksi”²⁰. Hänen tieteellisen lähestymistapansa taustalla on ajatus siitä, että objektiivista estetiikkaa ja tosia

arvostelmia tarvitaan esimerkiksi ympäristönsuojelussa ja maisemanhoidossa. ”Tieteellisen” näkemyksen kannattajat väittävät myös, että intellektiä vaaditaan luonnonprosessien ekologisen kauneuden tavoittamisessa.

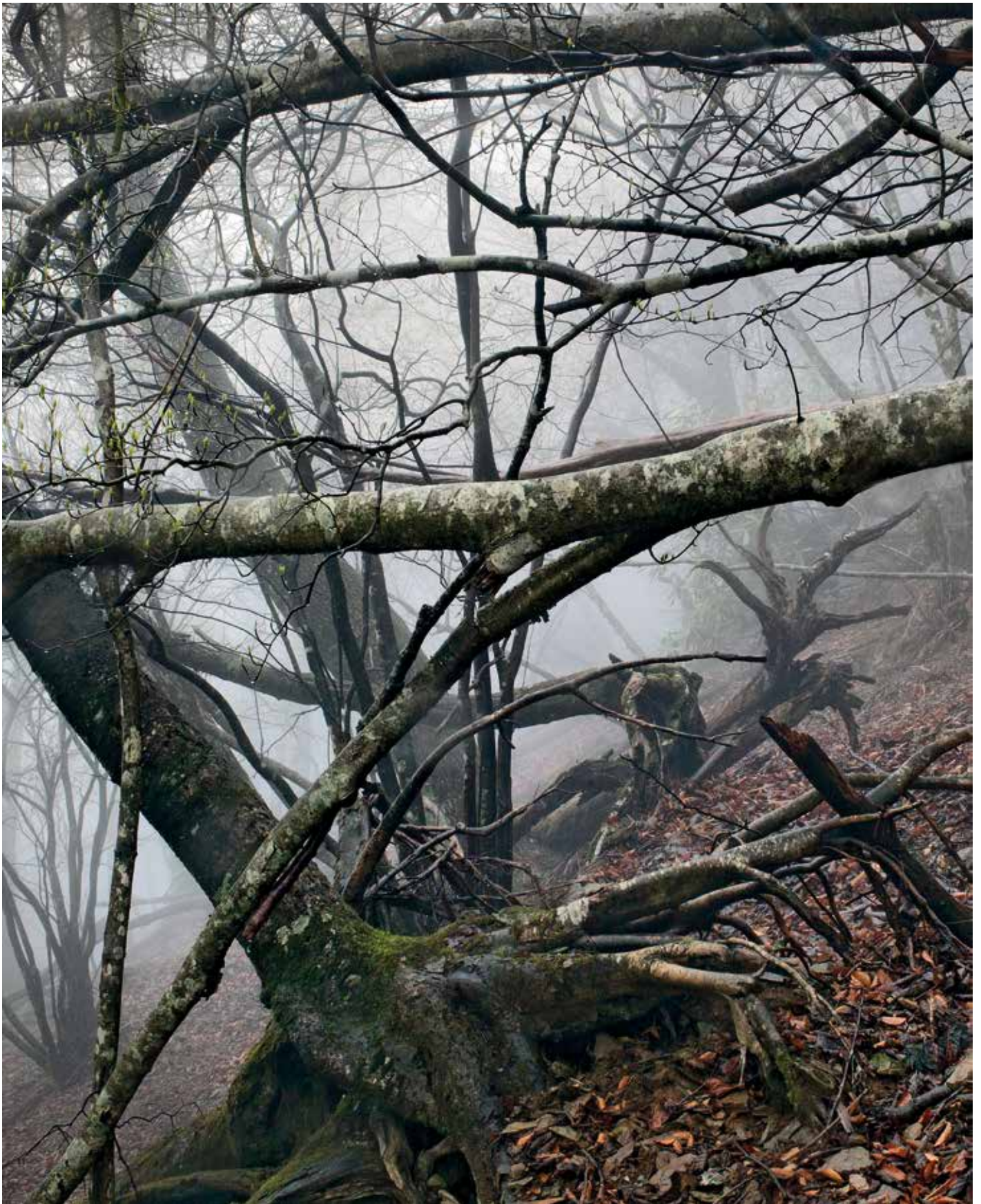
Molemmissa lähestymistavoissa on puolensa. Tieto on tärkeää esimerkiksi luonnon^{objektien} identifioimisessa. Jotta jotakin voidaan arvostaa luontona, tuo jokin täytyy tunnistaa luontoon kuuluvaksi – mitä se ikinä onkaan. Hupsuna pitäisimme ihmistä, joka ylistäisi luonnon kauneutta mutta ei erottaisi mäntyä kuusesta²¹. Ja tuntuuhan esimerkiksi puun majesteettisuuden arvostaminen edellyttävän jonkinmoista tietoa arvostuksen kohteesta. Onko tällaisen tiedon oltava nimenomaan luonnontieteellistä tietoa ja onko se välttämätöntä tai riittävää esteettisen luontokokemuksen selittämisessä, onkin toinen kysymys; ehkäpä arkijärki ja intuitio saataisivat olla jo tarpeeksi.

Epäily luonnontieteellistä tietoa korostaville malleja kohtaan onkin ymmärrettävää. Teknistä analyysia pidetään monasti esteettiselle kokemukselle vieraana, ja erityisesti esteettiseen luontokokemukseen liitetään usein käsittämättömyyttä ja hämmästyttä, esimerkiksi ylevyyden tuntua; oletettavasti taustalla on ajatus siitä, että luonnon on luonut jokin muu kuin ihminen tai että luonto ei noudata ihmisen lakeja. Hämmennys maiseman kauneuden edessä iskee affektiivisena tulvana – tai metsässä se voi olla salaperäistä ja kiehtovaa. Itse asiassa vaikuttavat (emotionaaliset) luontokokemukset ovat jopa tavallisia. Luonnonympäristöt tuottavat monille *pyhyiden* kokemuksen, syvällisen tilan, jossa ymmärrys maailmasta ja itsestä täydentyy. Psykologit puhuvat ’huippukokemuksesta’ (*peak experience*)²². Varmasti tällaisiin luontokokemuksiin vaikuttaa sekin, että monissa uskonnoissa valaistuminen tai oivaltaminen tapahtuu nimenomaan erämaassa (Mooses), tai vähintään puun alla (Buddha). Mutta hartaus tai huimaus ei ole yhtä kuin esteettinen kokemus. Voimme pitää niin maisemaa kuin taideteosta esteettisesti arvokkaana, vaikkei se herättäisi meissä voimakkaita tunteita. Ympäristösuunnittelussa esteettisiä tekijöitä voidaan huomioida niistä liikuttumatta.

Kun pohditaan tieteellisen tiedon merkitystä esteettisessä kokemuksessa, pitäisi tietää, mitä ”tieteellisellä tiedolla” tarkoitetaan. Carlson puhuu alkujaan ”maalaisjärjestä” ja ”tieteellisestä tiedosta”²³ ja myöhemmin sellaisista tieteistä kuin astronomia, fysiikka, kemia, biologia, genetiikka, meteorologia ja geologia²⁴. Ongelma on, että luonnonympäristöjä voidaan tarkastella monella tapaa ”tieteellisesti”. Nämä tavat voivat johtaa erilaisiin, jopa ristiriitaisiin käsityksiin tähdellisestä tiedosta.²⁵ Mitkä tiedot ovat merkityksellisiä? Millä taksonomisella tasolla Suomen noin 20 000 metsälajia pitäisi esteettisessä luontokokemuksessa pystyä luokittelemaan? Pitäisikö kaikelle tiedolle antaa sama merkitys? Koska tiede ei itse pysty määrittelemään *relevanssia*, tarvitaan tieteen ulkopuolisia kriteereitä.

Meillä ei aina ole riittävää tieteellistä tietoa jostakin tietystä luonnonympäristöstä. Vaikka luonnon^{lait} ovat universaaleja, ympäristö – ilmasto, maaperä, kasvilajit, ja näin edelleen – on aina yksilöllinen. Muualla tehty

tutkimus ei välttämättä sellaisenaan selitä suomalaisessa metsässä tapahtuvia kehityskulkuja²⁶.

Paitsi että tiede on ihmiskeskeistä sitä myös ohjaavat usein hyvin instrumentaaliset intressit. Kun puhutaan luonnonympäristöstä, joka voidaan nähdä materiaalisena resurssina, politiikka hiipii keskustelun taustalle. Usein muistutetaan, että esimerkiksi Cajanderin metsätyypiteoria on kehitetty etupäässä metsäteollisuuden tarpeisiin. Moni filosofi saattaisi ohittaa tämän ongelman käytännön ja sosiaalisen ongelmana. Mutta se on käytännössä niin merkittävä, että sitä täytyy muutamalla sanalla koskettaa.

Gustav Sirén tarkasteli vuonna 1955 julkaistussa väitöskirjassaan Pohjois-Suomen paksusammalkaiden kuusimetsien kehitystä ja niiden huonon kasvun ja hitaan uudistumisen syitä. Aiheen hän sai Metsähallitukselta, jolla oli halu hakata Pohjois-Suomen kuusimetsiä²⁷. Sirénin tutkimuksen mukaan kuusimetsän kasvuolosuhteet heikkenevät jatkuvasti puiden kuollessa ja metsänpohjan paksuuntuessa. Kliimaksivaiheen jälkeen metsä alkaa *rappautua*²⁸.

”Metsäpaloa seuraava, koivu-kuusi-sekametsävaiheen kautta kehittyvä primäärinen, vähitellen puhtaaksi kuusikoksi muuttuva metsikkö läpikäy keski-ian jälkeen vain lyhyen, n. 100 vuotta kestävästä kliimaksitilasta muistuttavan vaiheen, jota seuraa puuston täydellinen raunioituminen.”²⁹

Sirénin tutkimusta arvosteltiin jo hänen aikanaan, mutta kritiikki kuihtui hänen esittelemänsä vision varjossa³⁰ – totesihan Sirén, että ”yksinomaan metsänhoidolliset näkökohdat [...] riittävät kiirehtimään Lapin vanhojen kuusimetsien puuston talteen ottamista ja sikäläisten tuoreiden kankaiden nopeata saattamista metsätalouden palvelukseen”³¹. Sirénin koemenettelyjä on myöhemminkin arvosteltu metsäekologiassa³². Silti hänen metsän kehitystä koskevat näkemyksensä ja tunteikkaat kielikuvansa, metsän ”raunioituminen” ja käsitys paksusammalkuusikoiden kuntasta ”luonnon itsemurhana”³³, kukoistavat kansan keskuudessa. ”Tieteelliset käsitykset” voivat olla sitkeitä harhaluuloja, joiden kitkeminen on vaikeaa.

Voisimme tietysti ajatella, että tieteellinen *metodi* on paras ja luotettavin väline luontoa koskevan tiedon hankkimiseen, olkoonkin että talouspoliittiset toimijat mielellään pyrkivät suuntaamaan tieteellistä tutkimusta. Mutta luonnontieteellinen tieto – ajankohtainen, täsmällinen tutkimustieto – on yksinkertaisesti *liian kaukana* ihmisten luontokokemuksista ja elämämaailmasta. Tavalliset poluntallaajat ovat etääntyneet metsiensuojelua koskevasta keskustelusta, kun suojeluperusteista on tullut biologisia³⁴. He eivät välttämättä tunnista verihiirensamalta tai siimesjäkälää, jotka voivat olla vieraita sellaisillekin metsäammattilaisille kuin metsänhoitajille.

Vaikka tietoa olisikin, luonnonobjektin identifikaatiosta on vielä pitkä matka luonnonympäristön esteettiseen arvostamiseen, kuten miljöön tunnelman arviointiin – eihän kirjallisuuden tulokinnassakaan tekstin *tunnistaminen* englantilaiseksi tai italialaiseksi sonetiksi ole

vielä teoksen *tulkintaa*, sen merkityksen selvittämistä, tai *arvostamista*, sen esteettisesti merkittävien piirteiden erittelyä³⁵. Kun syksyisessä metsässä näemme pudonneita, osittain jo maatuneita puiden lehtiä, katsomme niiden värejä ja muotoja, ehkä nuuhkimme niiden tuoksuja. Pohdimmeko hydrolyysiä ja polysakkarideja, sellodekstriinejä ja glukoosia – ja onko sellainen välttämätöntä tai riittävää esteettiselle kokemukselle? Vai siirrymmekö pikemminkin temaattiselle tasolle miettimään muutosta, hetkellisyttä, poistumista? Itse asiassa liitämme koko ajan tahtomattammekin abstrakteja merkityksiä ympäristöömme. Tumma pilvi tarkoittaa myrskyä ja merkitsee epävakautta ja vaaraa. Tällaiset merkit ohjaavat toimintaamme (etsimme suojaa) ja tunnelmaamme (pelkäämme tai ärrymme). Yhteys mielen ja ympäristön, kuten rämeikön vaivaspajujen ”alakuloisesti värjöttävien kullankeltaisten lehtien”, välillä on spontaani³⁶.

Tieteellinen tieto voi toki vahvistaa tai muuttaa alkuperäisvaikutelmaamme luonnosta. Se voi kääntää vinkeyden rujoudeksi, kuten dendrologinen tieto puuta vaivavasta sairaudesta saattaa tehdä. Saastunut ympäristö voi olla visuaalisesti vaikuttava, mutta ylistämme sitä tuskin luonnonkauniina; tieto saastumisesta voi antaa väriloistolle surumielisen sävyn³⁷. Luonnonkauneudessa on intellektuaalis-moraalinen ulottuvuus, kun se ymmärretään ekologisen monimuotoisuuden kauneutena. Ensi alkuun karmaisevana avautuva myrskytuhoalue tai metsäpaloalue voidaan ekologisessa katsannossa nähdä ”luovana tuhona” ja uuden elämän alkuna³⁸.

Havainnon ja tiedon kauneudet ovat erilaisia. Aarniometsä voi olla nykyihmiselle vieras ja koettuna epämielinen, mutta se saattaa olla ekologisesta ja eettisestä näkökulmasta kaunis ja tärkeä. Pelkästään lahottajaeliöistä lukeminen voi tuottaa ihmiselle harmonian ja jatkuvuuden tunteen, mutta kutsumme tuskin tällaista nautintoa esteettiseksi luontokokemukseksi ilman aistihavaintoa lahoavasta puusta tai muusta hajoavasta organismista.

Toisaalta tieteellinen tieto voi olla hampaatonta: metsään mädäntynyt, haiseva hirvenraato iljettäne meitä, vaikka kuinka ajattelimme luonnon kiertoa ja pieneliöiden hyvinvointia³⁹. Tieteellinen tieto voi olla kokonaisuuden kannalta myös toissijaista, kuten kielenkääntäjän historiallisen romaanin alaviitteeseen upottama geografinen detalji. Kun käärmeukuusta (*Picea abies* f. *virgata*) ihastellessani kuulen, että sen epätavallisen muotoisiksi havaitsemani oksat johtuvat geneettisestä häiriöstä, tuo muodon selittävä tieteellinen fakta ei millään tavoin muuta esteettistä suhtautumistani puuhun. Katson puuta yksilönä ja osana ympäristöään⁴⁰ ja liitän siihen ja sen ympärillä olevaan puujoukkoon merkityksiä. Aurinko laskee. Viereisten, tuuheampien kuusten neulasten välistä siivilöityy valoa, jonka taianomaisuutta en kuunaan hentoisi optiikkaa koskevilla tiedoilla himmentää.

Ennen kaikkea tieteellinen ja esteettinen *asenne* ovat hyvin erilaisia: tiede haakee säännönmukaisuuksia

ja etsii lakeja, kun taas esteettinen mieli voi kulkea vapaasti. *Kohteekin* ovat erilaiset: esteettisen luontokokemuksen ytimessä on havainto ja yksittäinen, tieteellisen tutkimuksen keskiössä osittain näkymättömät syyt ja yleinen⁴¹. Koemme metsän aisteillamme, kun taas pihkaneula-sientä (*Chaenothecopsis montana*) tarkastellaan mikroskoopilla⁴². Metsäkasvivyhteisön tieteellisessä tutkimuksessa tarvitaan tarkkoja rajauksia: tutkittava asia, tielamittakaava, aikajänne ja niin edelleen.

Virvoituksellisessa kokemuksessa myös luonnontieteellisen tiedon lähtökohtana pidetty jaottelu subjektin ja objektin välillä sumentuu. Metsä on kaikkialla ympärillä; sulaudumme siihen kuin uimari järveen. Se on *meissä*: yhdistymme hengityksellämme menneisiin, nykyisiin ja tuleviin puukansoihin⁴³. Olemme osallistuja, joka vaikuttaa ympäristöön. Kasvi- ja eläinväki täytyy ottaa huomioon: toisaalta olla häiritsemättä, toisaalta varoa, ettei itselle käy mitään. Käynnistä jää aina jonkinlainen jälki.

Kertomukset ja kuvittelu

Siinä missä tieteellinen lähestymistapa vaatii keskittymään rajattuun objektiin, luontokokemuksessamme on usein kerronnallinen ulottuvuus, joka muotoutuu ruumiillisesta läsnäolostamme ja liikkeistämme metsässä. Usva voi piilottaa puut ja näyttää niitä meille vähitellen, jolloin näkymä paljastuu arvoituksellisesti⁴⁴. Sijaintimme muuttuu ja kulkumme kuljettaa tarinaa. Jokainen askel tai pään liike muuttaa havainnon sisältöä. Saarijärven sydänmailla Runeberg huokaa:

”Kummasteltawata on waihettelewan walon ja pimeyden paljous, jonka yksi ainoa silmäys woipi käsittää kaswawista, piमितen mustista kuusista märissä laksoissa petäjikköön asti, joka alkaa niitä ylempänä, ja koiwuista, jotka ympärinsä seppelöiwät ylimmäksi kohoawan kukkulan juuren ja siwut. Wielä suuremman kauneuden saapi kaikki tämä, kun auringon walo kesäpäiwänä, pilwen murtamana, alinomaa wälkkywänä leimuaa sen päällä.”⁴⁵

Uskalias voi heittäytyä metsän vieraaksi ja antaa metsän kertoa tarinaansa; pyytään metsä alati peremmälle. Mutta metsä myös eksyttää herkästi. Epätietoisuus sijainnista, suunnasta ja päämäärästä, arvoituksellisuus ja jonkinasteinen epävarmuus, *auf dem Holzwege sein*, voivat olla filosofisesti latautuneissa virkistyspyrkimyksissä tavoiteltavia; toisaalta tuttuunkin metsään *eksyminen* tai metsänpeittoon joutuminen on toismaailmallisessa tunnussaan pelottavaa⁴⁶.

Esteettistä luontokokemusta koskeva debatti on sikäli tyypillinen filosofinen keskustelu, ettei kumpaakaan osapuolta juurikaan kiinnosta se, miten teoreettiset mallit vastaavat käytäntöä. Carlsonin reformistis-normatiivisessa lähestymistavassa erikoista on sen piittaamattomuus luonnon esteettisen arvioinnin perinteistä. Carlson ehdottaa, että luonnontieteilijällä (*naturalist, ecologist*) on parhaat välineet esteettisen luontokokemuksen käsitelyyn, mutta hän ei kehittele ajatusta⁴⁷.

Monet ovat ehdottaneet, että dokumentaariset ja taiteelliset luontokuvaukset voisivat toimia esikuvina luonnon esteettiselle arvostamiselle. Ehdotus on kiinnostava, onhan luonnonkauneuden kuvaamisella ja arvottamisella pitkät perinteensä. Yrjö Sepänmaan mukaan luontokirjallisuutta ja muita luonnonkuvauksia voitaisiin pitää ”ympäristökritiikkinä”: luontokirjailijat kuvaavat, tulkitsevat ja arvottavat teoksissaan kokemuksiaan luonnossa; luontokirjallisuus ilmentää esteettistä asennetta luontoon ja ohjaa vastaanoton tapoja. Sepänmaa huomauttaa myös, että ympäristökritiikki eroaa esteettisestä arvostamisesta ja yhteisöllisiä mieltymyksiä tarkastelevista sosiologisista ja ympäristöpsykologisista tutkimuksista siinä, että luontokirjailijat ovat taidekriitikkojen tapaan alansa asiantuntijoita.⁴⁸

Esitettäköön teoreettinen ehdotelma: ”ympäristökritiikin” tarkastelu saattaisi paljastaa esteettisen luontokokemuksen karaktereja. Tällainen menettely voisi myös osoittaa redusoivien mallien, kuten Carlsonin tieteellisen lähestymistavan, vaillinaisuuden. Vaikka Yhdysvalloissa syntyneen nykyaikaisen luontokirjallisuuden juuret ovat luonnonhistoriassa, alan klassikoissakin nähdään mielikuvituksen suuri merkitys luonnonkauneuden ja -kauheuden ymmärtämisessä. *Waldenissa* Thoreau kertoo kokemuksistaan kissapölyistä: hän kutsuu niitä ”sureviksi naisiksi” ja ”keskiyön noidiksi” ja luonnehtii niiden ”pahaenteistä ääntä” ”aidoksi Ben Jonsoniksi”⁴⁹:

”Eikä se suinkaan ole runoilijoitten säädyllyistä ja tunteetonta huhuilua, vaan leikkiä laskematta voin sanoa, että se on mitä juhlallisin hautajaislaulu; itsemurhan rakastajat siinä toisiaan lohduttaakseen muistelevat taivaallisen rakkauden tuskia ja iloja helvetin metsiköissä. [...] Ne ovat pahoja henkiä ja surullisia enteitä, ja ne ovat lähtöisin niistä langenneista sieluista, jotka kerran ihmisen hahmossa unisakävelijän tavoin vaelsivat maan päällä ja tekivät pimeyden töitä, ja jotka nyt itkuvirsilään ja valituslauluillaan sovittavat syntejään karkotuspaikkansa hämärässä. [...] *Oh-o-o-o-o that I never had been bor-r-r-r-n!* huokaa joku lammen tällä puolen ja lentää epätoivoisena ja rauhattomana toisella harmaatammen oksalle.”⁵⁰

John Muir, joka muutoin edustaa Thoreausta tieteellisempää asennetta, iloitsee:

”Kuinka raikkaita ja tyyniä metsät ovat kun viimeiset pilvien kalvot ovat pyyhkiytyneet taivaalta! Muutama minuutti sitten jokainen puu taipui, huojui ja kieppui levottomasti ärjyvän myrskyn voimasta ja huitoi oksillaan valtavan innoittuneesti, kuin evankeliumia julistaen. Mutta vaikka nämä puut ovat ihmisen korvalla näennäisen vaiti, niiden laulut eivät taukoa hetkeksikään. Jokainen piilotettu solu sykkii musiikkia ja elämää, jokainen säie helisee kuin harpun kieli ja suitsukkeet virtaavat alati balsamikukista ja neulasista.”⁵¹

Luontokirjallisuuden kerronnalliset ratkaisut ja teosten tieteellis-taiteellinen hybridiluonne asettavat toki varauksia. Luontokirjallisuudessa eletty kokemus muo-

”Metsällä on tärkeä sija läntisessä kuvittelussa, jossa se on häädetty kulttuurin, rationaalisuuden ja tieteiden ulkopuolelle.”

kataan kertomukseksi, ja vilpittömimmätkin dokumentaariset kuvaukset käyttävät dramaattisia tarinankuljetuksen keinoja ja myyttisten kertomusten rakenteita sommittelun apuna⁵². Eläimistä tehdään inhimillisiä subjekteja, joille attribuoidaan pyrkimyksiä. On kokijan näkökulma, yhteisöllisiä asenteita ja arvoja sekä yksilöllisiä reaktioita: mitä pidetään kertomisen arvoisena, mikä vie huomion (lakkapäämänty vai limasieni). Lapsuudenkokemus polulla silmiin tuijottavasta petolinnusta jätti jälkensä Heikki Willamoon; myöhemmin syntyi teos *Haukkametsä* (1998).

Paitsi deskriptiivisyyttään, luontokuvaukset ovat kiinnostavia regulatiivisuuttaan. Erilaiset luontotarinat – myytit, kertomukset, dokumentaariset ja taiteelliset luontokuvaukset – näetsen ohjaavat elettyjä kokemuksiamme. Suomessa ei nautittu kesäoiden valoisuudesta ennen kuin Sillanpää toi ne ihmisten elämismaailmaan, Arto Haapala toteaa wildeläisessä hengessä⁵³. Luonnon kokeminen on aina myös kulttuurinen tapahtuma, jossa perinne ohjaa pyrkimyksiä ja ympäristön hahmottamista. Suomessa(kin) metsään mennään muun muassa *siksi*, että mieli saisi kulkea ja arki ja minuus hetkeksi hellittäisivät – nimenomaan *pakoon* tieteellis-teknistä maailmaa. Saksalaiset tuntevat *Waldeinsamkeitin*, salomaan yksinäisyyden. Teoksessaan *Dans les forêts de Sibérie* (”Siperian metsissä”; 2011) matkakirjailija Sylvain Tesson lähtee puolen vuoden mittaiselle taigamatkalleen tarinat, 70 kirjaa, konkreettisesti muassaan.

Vieraus ja turva

Metsällä on tärkeä sija läntisessä kuvittelussa, jossa se on häädetty kulttuurin, rationaalisuuden ja tieteiden ulkopuolelle. Myyttisiä ja kaunokirjallisia metsiä tutkinut kirjallisuustieteilijä Robert Pogue Harrison summaa, että ”läntisissä uskonnoissa, mytologioissa ja kirjallisuuksissa metsä esiintyy paikkana, jossa erojen logiikka eksyy; jossa subjektiiviset kategoriamme osoittautuvat vääriksi; taikka jossa havainnot sekoittuvat keskenään hämmentäen tie-

toisuuttamme ajasta.”⁵⁴ Sepänmaan mukaan metsän yöllinen pimeys limittyy ”mielen yöpuoleen”: ”siellä, missä päiväsaikaan hallitsimme metsän tiedoillamme sen tyyppistä ja historiasta, on jäljellä lajimme alkuhämäriin juurensa kiinnittänyt uskomusmaailma”⁵⁵. ”Alkukantainen pelko tahtoo hiipiä yksinäisen kulkijan nahan alle”, myöntää metsäekologi Petri Keto-Tokoi, joka pitää pelkoa aarniometsän esteettisen kokemisen tärkeänä elementtinä⁵⁶.

Maaginen metsä kätkee ja suojaa, kiehtoo ja kamottaa. Se peittää muodollaan ja rakenteellaan. Näkyvyys ja valo ovat rajatut, puilla on erilaisia muotoja, ne ympäröivät kokijan ja näyttävät välillä aivan liian samankäoisiltä. Ihminen, eränkävijäkin, on vieraassa ympäristössä. Kuvittelu on korostunutta, koska on epäselvää, mitä voi tulla vastaan. Vanhan runon mailla I. K. Inha on varpaillaan:

”Tähtien valossa ei maisemasta nähnyt kuin puitten pimeitä haamuja. Pitkä heinikko, märkä kanerva ropsi polviamme, kuusista ripsahteli pivottain vesikarpaloita niskaamme, hämähäkin verkkoja takertui naamaamme, välistä luiskahti jalka johonkin syvää koloon, takertui liejuiseen pohjaan. Oli niin ääneti ympärillämme, että oman astunnan risaukset pelottivat, ja kun yritti puhua, täytyi säpsähtää omaa rohkeuttaan. Entä jos olisi äkkiä korven kuningas kuusipensaikosta eteemme kohonnut!”⁵⁷

Varoen astuu laulumaiden saloilla myös Paulaharju:

”Korpi haastelee omalla tavallaan, korven näkymättömät henget vaihtavat ajatuksiaan, ja olet tuntevinasi, että kymmenet, sadat, tuhannet silmät vartioitsivat sinua, ja sadat, tuhannet korvat kuuntelevat jokaista rasahdusta, mikä liikkeistäsi syntyy. Taikka kuin koko korpi yhtenä suurena kummastelevana silmänä katsoisi sinua ja herkkänä korvana kuuntelisi.”⁵⁸

Metsästä voi aina löytyä jotain sinne kätkeytynyttä tai kätkeytyä. Serendipiteettiä: mustikoita! Tai järkytys.

Onhan metsä rikollisten tekojen ja epämääräisten piilöiden paikka lapsenmurhista huumeekätköihin.

Metsässä tavatut oliot ovat erikoisia. Tunnistamme eläimet, koemme ne tutuiksi, ja samalla tunnemme olevamme oudossa ympäristössä⁵⁹. Vallitsee etäisyyden ja kaltaisuuden erikoinen ristiriita.

Metsä on myös ajallisesti vieras. Se on niin muutoksen kuin pysyvyyden paikka. Vallitsee ajattomuus, tai muinaisuus: edessämme seisovat monien ihmiskäpölvien ikäiset, valtakuntiaakin vanhemmat puut. Niiden koko, ikä ja vahvuus tuottavat matemaattis-dynaamisen ylevyyden tunteen. Karjalassa Paulaharjua hirvittää:

”Niin kamalan vakavina seisovat jylhät hongat, niin huimavaan korkealle ne latvansa nostavat. Siellä täällä aina jotkut harmaantuneet jättiläishirviöt vielä yli muiden toveriensa katselevat. Tuolla joku vanhus on pitkin pituuttaan sortunut kankaalle, saanut sijansa valkeassa jakälöksessä. Tuolla joku on kaatumaan yrittänyt, mutta toverinsa on avoimin sylin horjahtaneen ottanut vastaan ja siinä väsyneen näköisenä seisoo raskasta taakkaansa kannatellen. Tuolla on muutaman jättiläisen joku vielä valtavampi jättiläinen – mikä lie ollut, mistä tullut? – keskeltä poikki murskannut. Hirveä on ollut voitajan voima, hirveä, hammasta pureva, joka jännettä pingottava vastustuskin, sitä kertovat nuo sortuneen petäjän taivasta kohden ojentuvat sataiset säleet.”⁶⁰

Satojen vuosien ikäinen puu kuolee, keloutuu ja pysyy pystyssä sata vuotta, kaatuu ja säilyttää hahmonsia vielä sata vuotta; ikuisuudesta siinä voi jo puhua. Mutta metsän aika ei ole lineaarista vaan syklistä aikaa. Kun puu ikimetsässä kaatuu, se tekee tilaa uudelle puusukupolvelle taistella latvusaukosta tulevasta valosta. Lahoava puu elättää koko joukon erilaisia eliölajeja: sammaleita, jakäläjiä, sienä, hyönteisiä. Kuolema ruokkii elämää.

Toisaalta metsä turvaa. Se suojaa vainottua viholliselta. Se lohduttaa ja ymmärtää, koska se ei puhu vaan kuuntelee. Jung pitää elämänpuuta yhtenä arkkimyyttinä ja katsoo sen symboloivan ominaisuuksia, kuten kasvu, elämä, kehitys, äidillinen turva, ravinto, elämän lähde, lujuus, pysyvyys, juurtuminen, korkea ikä, persoonallisuus sekä kuolema ja uudelleensyntyminen⁶¹. Kyselytutkimuksissa monet metsissä liikkujat raportoivat rauhasta ja pyhyden tunteesta⁶².

Oikullinen metsä

Kansallisromantiikasta saakka luonnonkauneuden taiteellisissa kuvauksissa on tavattu ihannoida luonnonympäristön vaihtelevuutta ja omalakisuuutta. Monimuotoisuus, yllätyksellisyys, villiys ja mysteeri ovat kaunosielujen arvostamia piirteitä. Aarniometsässä jokainen puu on yksilö; sen paikka metsässä, maaperä, ynnä erilaiset sattumukset ovat vaikuttaneet siihen, mitä se on. Reino Kalliola:

”Kuin taikavoimasta avautuu täällä etemme muinaissuomalainen salo. Metsä on epätasaista tiheydeltään ja

iältään suuresti vaihtelevaa. On vanhoja, järeitä ylispuita, on keski-ikäisiä puita ja on nuorta alikasvosta, sekaisin kaikkia ikäluokkia; ja samankin ikäluokan puut osaksi komeita tukkipuita, osaksi kasvussaan jälleenjääneitä, menehtyviä riukuja. Mitenkä suuresti tämä näkymä eroaakaan hoidetusta talousmetsästä, jossa puut ovat toinen toisensa kaltaisia, hyvämuotoisia, teknillisesti virheettömiä, samanarvoisia, itsetarkoituksettomia kokonaisuuden osia. Täällä puut ovat yksilöllisiä, kuin mitään metsäkansan persoonallisuuksia: mikä terve ja uhkea, mikä sairas ja kituva, mikä jo keloksi kuivunut, mikä maassa liekona makaava.”⁶³

Ehkä koskemattoman ja helppokulkuiseksi ja -tajuiseksi muokatun luonnon välillä voitaisiin tehdä samankaltainen ero kuin taiteen ja viihteen välillä: halutaanko viivatonta nautintoa vai ollaanko valmiit rasittamaan itseä; kipsutellaanko kiltisti polulla forstmestarin kuratoimassa metsässä vai poiketaanko rohkeasti luonnon kylvämään korpeen?⁶⁴ Kalliola luonnehtii aarniometsää muun muassa ”oikulliseksi”⁶⁵.

”Aarniometsän kauneus ei ehkä ole yhtä helppotajuista kuin hyvin hoidetun talousmetsän, joka säännöllisen muotoisine kuusineen uhkuu terveyttä ja kasvovoimaa tai hivelee silmää petäjäpylväikköjensä viivoilla ja ilmapalla arkkitehtuurillaan. Aarniometsästä puuttuu hoidetulle metsälle ominainen tarkoituksenmukaisuus, jota pidetään yhtenä kauneuskäsitteen tunnusmerkeistä. Koskemattomassa salossa ei ole mitään kesyä eikä kultivoitua, kouluttua, hyödylliseksi alistettua. Mutta siinä on vapautta ja voimaa, villiä, kahlitsematonta luonnon alkuvoimaa. Sen tunnelma on romanttinen, sadunomainen ja salaperäinen, harras, mieltä kummasti kiehtova.”⁶⁶

Myös nykypäivän kyselytutkimuksissa virvoittavilla metsillä on kansallisromanttiset piirteet: kookkaita puita sekä puuston monilajisuutta ja vaihtelevuutta; luonnontilaisuuden tuntua⁶⁷. Taidekauneuden symmetria ja koherenssi eivät niin vain sovi korpeen.

Elävä metsä

Ihmisillä on taipumus inhimillistää: onpa kuitenkin niin, että meille on *luonnollisinta* ymmärtää toiset kaltaisinaamme. Nautimme ”tunnistaessamme” inhimillisiä muotoja luonnossa, kun taas pimeässä ihmisen muotoiset hahmot saattavat pelästyttää meidät. Venäjän Karjalassa Juhani Ahosta ”tuntui siltä kuin olisi joka puu ja kivi katkenyt elävän olennon ja kuin olisivat haltijat meitä metsän sisästä pilkistelleet”⁶⁸. Niin myös Inhalla tuo ”koskematon ympäristö saatteli haavetta kaikkein harmaimpaan muinaisuuteen, maanitteli esiin vanhoja sammaleisia haamuja, muutti maatuneeksi haltijaksi jokaisen kuivuneen puun, lahonneen pökön.”⁶⁹

Gallen-Kallela arvelee, että syvä eläytyminen luontoon ja taipumus personifoimiseen on erityistä juuri metsäisille suomalaisille.

”Metsä on täynnään tietoa – kosolti sellaistaakin, joka ei ole vielä tutkijain kirjoissa.”

”Metsän kasvikuunta tulee läheiseksi ystäväksi, puitten keskuudesta alkaa erottaa melkein luonteita, ja eriluonteisille ihminen ilmaisee eri asioita: toisia solakoille koivuille kuin lakkapää petäjille, toisia harmaille kelohongille kuin jylhän tummille kuusille.”⁷⁰

Näreän veljeksi tunnustautuvalle Heikki Turuselle kuusi on ”pohjoisen puolislaavin melankolisen sisikunnan impressio”:

”Revontulien lieskoihin syöksähtävä musta selkäydin, unen arkkitehtuuri, geeniperimämme unenomainen muistijälki jonka viestiä emme osaa enää selittää, värisemme vain hämärästä veljeydestä, kummallisesta pelonsekaisesta liikutuksesta ja hellyydestä kuin nähdessämme karhun eläintarhassa, hirven kaupungissa.”⁷¹

Eivät personifikaatiot vaadi taitelijuutta tai erityisherkkyyttä. Kun näen kirjanpainajan jälkiä kuolleen kuusen rungossa, mieleeni johtuu ensimmäiseksi jokin vieras kirjoitus. (Niin johtui Linnällekin, joka antoi lajille nimen *Ips typographus*.) Tiedän, että jäljet ovat kuoriaisen aiheuttamia. Ekologisia seikkoja voi tulla tai olla tulematta mieleen. Esteettisen kontemplaationi ytimessä on kuitenkin jälkien kirjoitusta muistuttava muoto ja sen konnotaatiot.

Inhimillistävät taipumukset voivat toki viedä meidät harhapoluille, jos esimerkiksi ajattelemme (uskomme) puuta peräkkäin kiertävien oravien kisailevan, kun ne tosiasiaassa taistelevat reviiiristä ja elintilasta⁷². Entä jos leikkimielisesti *uskottelen* pirteältä kuulostavan linnun ylistävän laulullaan luojaansa? Tiedän, ettei lintu niin tee, mutta tällainen hupaisa ajatusteelmä lisää nautintoani suvisesta lehdosta. Filosofit ovatkin kiistelleet siitä, kuinka paljon mielikuvitukselle sopii antaa liekaa esteettisessä kontemplaatioissa: mikä on esteettisen kokemuksen kannalta relevanttia kuvittelua eli *imaginaatiota*, mikä haaveilua eli *fantasiaa*? Jos kuvittelemme haltioita ynnä peikkoja ympärillemme, päädymme luonnonmetsien sijaan kävelemään sepitteellisissä satumetsissä. Jos toisaalta vaadimme luonnontieteellisen tiedon säätelevän kuvitteluamme metsissä, on epäselvää missä saamme nauttia mielikuvituksemme vapaasta juoksusta, kyvystä liittää merkityksiä asioihin, yhdistää konkreettista ja abstraktia, luoda yhteyksiä asioiden välillä. Antropomorfismissakin on tasoja, klišeistä osuviin

metaforiin⁷³: tärkeää on kuvittelu, joka oivaltaa ja luo uutta⁷⁴.

Voidaan tietysti väittää, että antropomorfismi on ihmiskeskeisyydessään narsistista, rajoittavaa ja harhaanjohtavaa eikä luontoa inhimillistävissä kuvitelmissa arvosteta ”sellaisena kuin se on”. Tuleekin muistaa, että metsän asukkaat ovat omanlaisiaan ja arvokkaita omana itsenään. Mutta inhimillistävä kuvittelu on monasti vilpittöntyä pyrkimystä ymmärtää, ja näin se lähentää meitä luontoon⁷⁵.

Lopuksi

Tiedot ja kuvitelmat eivät ole toisensa poissulkevia mielensisältöjä: jotkut kuvitelmat perustuvat tietoon tai pyrkivät siihen. Metsässä näemme myrskyn jäljet kaatuneina puina, poikkeuksellisen kylmän talven katkenneina latvoina, metsäpalon palokoroissa. Voimme kuvitella, miltä metsä on näyttänyt ennen meitä tai millaisia ihmisiä seudulla on ammoin liikkunut. Tieteellinen tieto voi myös ruokkia mielikuvitusta: kuvittelemme hyönteisten elämää puunkuoren alla, niin että alamme kuulla nilan narskuvan... Päättyvätpä tieteelliset tutkimuksetkin monasti hypoteeseihin.

Hyvin vähän on kirjoitettu siitä tiedosta, jota opimme esteettisessä luontokokemuksessa⁷⁶: miltä tuomi tai suopursu tuoksuu, millaiseksi puu kasvaa ilman ihmisen ohjausta. Paljon voimme oppia menemällä metsään, joka on metsäkasvillisuuden tutkija Viljo Kujalan mukaan ”korkeimman asteen opisto” ja siksikin ihanteellinen opinahjo, että ”luonnon kieltä ymmärtää ja siitä nauttii jokainen ihminen, yksinkertaisinkin ja lapsi”⁷⁷. Metsä on täynnään tietoa – kosolti sellaistaakin, joka ei ole vielä tutkijain kirjoissa. Jos tuon tiedon lisäksi tarvitsemme apua metsän kauneuden tajuamisessa, voimme seurata niitä, jotka ovat oppineet ymmärtämään puiden laulua.

Viitteet

- 1 Mallia kutsutaan myös Porfyrioksen puuksi (*arbor Porphyrii*), jos kohta Aristoteleen kategorioita luokitellut kreikkalainen uusplatonisti Porfyrios (n. 234–305 jaa.) ei itse piirustellut puumalleja.
- 2 Brady 2003, 22.
- 3 Tengström 1966, 148.
- 4 Esteettisen ja kehollisen nautinnon suhteesta, ks. esim. Brady

- 2003, 23; Sepänmaa 2003, 13.
- 5 Tässä kirjoituksessa metsä ymmärretään ensisijaisesti niin sanottuna luonnonmetsänä – silläkin uhalla, että käsite on ongelmallinen ja ihmisten kokemukset tällaisista metsistä harvinaisia. Määritelmä on relatiivinen: kuta vähemmän ihmisen kosketusta, sitä luonnollisempi metsä. Voidaan tietysti väittää, että 'luonnonmetsä' on sekin inhimillinen – käsitteellinen – tuote. Mutta kirveenkoskematon ja "hoidettu" metsä eroavat toisistaan niin havaittavilta ominaisuuksiltaan – puulajit, aluskasvillisuus, puiden ikärakenne, lahoppuun määrä ja niin edelleen – kuin asukkaaltaan; ekologian ja ekologisen estetiikan näkökulmista ero on olemuksellinen. Lisäksi on huomattava, että virkistyskäytössä metsien virvoittaviksi ominaisuuksiksi mainitut tekijät ovat usein nimenomaan luonnontilaisen metsän piirteitä.
- 6 Ks. Porteous 2002, V luku.
- 7 Berleant 1992, 6; Rolston 1998, 162; 2003, 39–41.
- 8 Kalliola 1978, 161.
- 9 Kianto 1912, 5.
- 10 Sepänmaa 2003, 13.
- 11 Toimittaja Veli-Risto Cajander haastattelee ympäristötoimittaja Ismo Tuormaata, *Metsäradio* 2.7.2013.
- 12 Aiheesta ks. Sepänmaa 1987, 382.
- 13 Okkonen 1961, 33.
- 14 Carlson 1979, 273; ks. myös Carlson 1981, 25.
- 15 Carlson 1981, 25.
- 16 Rolston 1995, 377; ks. myös Rolston 1998, 162; 2003, 38.
- 17 Carroll 1993, 245.
- 18 Godlovich 1994, 23–24.
- 19 Ks. esim. Carroll 1993; 2001; Saito 1998; Matthews 2002; Parsons 2002; ks. myös Rolston 1998 (2003).
- 20 Carlson 2005, 107; vrt. Carlson 2002, 72–73.
- 21 Toisaalta uskomme kykenevämmme nauttimaan ulkomaisista luonnonympäristöistä esteettisesti, vaikka emme tunnustaisikaan kohtaamiemme puulajeja. Ks. esim. McDonald, Wearing & Ponting 1980.
- 22 Carlson 1979, 273.
- 23 Ks. Carlson 2008, 223; Carlson 1993, 220; Carlson 2005, 107.
- 24 Ks. Matthews 2002; Stecker 1997; Hepburn 1998.
- 25 Ks. Keto-Tokoi & Kuuluvainen 2010, 17, 19, 119, 131.
- 26 Ks. Sirén 1955, 3, 364; ks. myös Keto-Tokoi & Kuuluvainen 2010, 262.
- 27 Sirén 1955, 387.
- 28 Sama, 404.
- 29 Keto-Tokoi 2006, 93.
- 30 Sirén 1955, 408.
- 31 Sirénin tutkimuksen ongelmista, ks. Keto-Tokoi & Kuuluvainen 2010, 264–265.
- 32 Kaihuanvaaran retkeily, 98.
- 33 Ks. Keto-Tokoi & Kuuluvainen 2010, 257.
- 34 Ks. Lamarque 2009, 168–169.
- 35 Ks. Lamarque 2009, 168–169.
- 36 Kaila 1943, 44.
- 37 Ks. Matthews 2002, 43.
- 38 Keto-Tokoi & Kuuluvainen 2010, 73.
- 39 Fudge 2001, 278.
- 40 Ympäristön vaikutuksesta puun kauneuteen, ks. esim. Rautamäki 2000.
- 41 Yuriko Saito (1998) hakee kompromissia ehdottaessaan, että havainnoille perustuvat luonnontieteet, kuten geologia, ja *empiirinen* tieto olisivat relevantteja esteettisissä luontokokemuksissa. Saiton mukaan geologiset tapahtumat, jotka ovat muotoilleet kivet, "ruumiillistuvat" ja ovat nähtävissä kivissä. Saiton ehdotus, ja erityisesti hänen puheensa empiirisestä tiedosta, on kiinnostava. Omasta tai muiden kokemuksesta saatu empiirinen tieto voi olla luontokokemuksissa substantiaalisempaa kuin abstrakti tieteellinen tieto.
- 42 Tieteellisen tarkastelun ja aistihavainnon erosta, ks. myös Merleau-Ponty 1945, luku 2.I, erit. s. 248.
- 43 Ks. Berleant 1997, 11; Keto-Tokoi & Kuuluvainen 2010, 110.
- 44 Luontokokemuksen dramaattisesta ulottuvuudesta, ks. Kinnunen 1981, 37.
- 45 Teoksessa Topelius 1876, 58.
- 46 Metsään eksymisestä suomalaisena kokemuksena, ks. Knuutila 2003.
- 47 Carlson 1979, 273.
- 48 Ks. Sepänmaa 1986, 79–136, erit. 135.
- 49 Thoreau 1974, 119.
- 50 Sama, 119–120.
- 51 Muir 2013, 127–128. Suomenoksen sanajärjestystä muokattu.
- 52 Ks. Elliot 2008, 12–13.
- 53 Haapala 2002, 49, 50–52.
- 54 Harrison 1993, x. Metsän sijainnista suomalaisessa mielessä, ks. Vadén 2009; 2012.
- 55 Sepänmaa 2003, 13.
- 56 Keto-Tokoi & Kuuluvainen 2010, 82.
- 57 Inha 1925, 196.
- 58 Paulaharju 1921, 10.
- 59 Luonnon vieraudesta, tuttuudesta sekä osittaisesta tuttuudesta ja luontoon tutustumisesta, ks. von Bonsdorff 2007, 40–49.
- 60 Paulaharju 1981, 105.
- 61 Jung 1967, 272. Metsänhoidon vaikutuksesta metsän symbolisiin arvoihin, ks. Reunala 1987; 1994.
- 62 Suomalaisen metsän esikristillisestä ja kristillisestä pyhyydestä, ks. Anttonen 1994, 26–33. Uudesta ekoteologiasta, ks. esim. Kainulainen 2013.
- 63 Kalliola 1978, 158.
- 64 Polutkin jakaantuvat moniksi. Juhani Aho ylistää metsäpolkua, joka on "syntynyt, itsestään syntynyt, itse itsensä kulkenut". Aho 1899, 54.
- 65 Kalliola 1978, 160.
- 66 Sama, 163.
- 67 Karjalainen & Sievänen 2006, 249–250; ks. myös *Metsänomistajien ja kansalaisten näkemykset metsäluonnon monimuotoisuuden turvaamisessa*, IV luku.
- 68 Aho 1911.
- 69 Inha 1925, 195.
- 70 Gallen-Kallela 1924, 87.
- 71 Turunen 1997, 92–93.
- 72 Mielikuvitusta korostavien "epätieteel-
- listen" teorioiden kritiikistä, ks. Eaton 1998.
- 73 Ks. Hepburn 1998, 270.
- 74 Brady 2003, 160–161.
- 75 Mielikuvituksesta ja osallistumisesta, ks. von Bonsdorff 2007, 46–47.
- 76 Aiheesta ks. esim. Heyd 2001; Sepänmaa 2014.
- 77 Kujala 1942, 13.

Kirjallisuus

- Aho, Juhani, Metsäpolku. Teoksessa *Lastuja. Neljäs kokoelma*. WSOY, Porvoo 1899, 51–59.
- Aho, Juhani, Pikimmältään Venäjän Karjalassa (1892). Teoksessa *Sanomalehtimiesajoiliani*. Otava, Helsinki 1911. Verkossa: <http://www.gutenberg.org/cache/epub/11967/pg11967.html>. Luettu 21.8.2014.
- Anttonen, Veikko, Erä- ja metsäluonnon pyhyys. Teoksessa *Metsä ja metsänviljää*. Toim. Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki. SKS, Helsinki 1994, 24–35.
- Berleant, Arnold, *The Aesthetics of Environment*. Temple University Press, Philadelphia 1992.
- Berleant, Arnold, *Living in the Landscape. Toward an Aesthetics of Environment*. University Press of Kansas, Lawrence 1997.
- von Bonsdorff, Pauline, Maisema toiminnan ja kuvittelun tilana. Teoksessa *Maiseman kanssa kasvokkain*. Toim. Yrjö Sepänmaa, Liisa Heikkilä-Palo & Virpi Kaukio. Maahenki, Helsinki 2007, 33–49.
- Brady, Emily, *Aesthetics of the Natural Environment*. Edinburgh University Press, Edinburgh 2003.
- Carlson, Allen, Appreciation and the Natural Environment. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 37, No. 3, 1979, 267–275.
- Carlson, Allen, Nature, Aesthetic Judgment, and Objectivity. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 40, No. 1, 1981, 15–27.
- Carlson, Allen, Appreciating Art and Appreciating Nature. Teoksessa *Landscape, Natural Beauty, and the Arts*. Toim. Salim Kemal & Ivan Gaskell. Cambridge University Press, Cambridge 1993, 199–227.
- Carlson, Allen, Nature Appreciation and the Question of Aesthetic Relevance. Teoksessa *Environment and the Arts. Perspectives on Environmental Aesthetics*. Toim. Arnold Berleant. Ashgate, Aldershot 2002, 61–74.
- Carlson, Allen, Budd and Brady on the Aesthetics of Nature. *The Philosophical Quarterly*. Vol. 55, No. 218, 2005, 106–113.
- Carlson, Allen, Nature and Positive Aesthetics (1984). Teoksessa *Nature, Aesthetics, and Environmentalism*. Toim. Allen Carlson & Sheila Lintott. Columbia University Press, New York 2008, 211–237.
- Carroll, Noël, On Being Moved by Nature. Between Religion and Natural History. Teoksessa *Landscape, Natural Beauty,*

- and the Arts*. Toim. Salim Kemal & Ivan Gaskell. Cambridge University Press, Cambridge 1993, 244–266.
- Eaton, Marcia Muelder, Fact and Fiction in the Aesthetic Appreciation of Nature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 56, No. 2, 1998, 149–156.
- Elliot, Nils Lindahl, Esittää suojellakseen? Television luontodokumenttien kritiikki. *niin & näin* 2/2008, 11–14.
- Fudge, Robert S., Imagination and the Science-Based Aesthetic Appreciation of Unscenic Nature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 59, No. 3, 2001, 275–285.
- Gallen-Kallela, Akseli, Katkelma metsiemme tarinasta. Teoksessa Gallen-Kallela, *Kallela-kirja. I lltapubde-juselmia*. WSOY, Porvoo 1924, 87–92.
- Godlovich, Stan, Icebreakers. Environmentalism and Natural Aesthetics. *Journal of Applied Philosophy*. Vol. 11, No. 1, 1994, 15–30.
- Haapala, Arto, Art and Nature. The Interplay of Works of Art and Natural Phenomena. Teoksessa *Environment and the Arts*. Toim. Arnold Berleant. Ashgate, Aldershot 2002, 47–60.
- Harrison, Robert Pogue, *Forests. The Shadow of Civilization*. The University of Chicago Press, Chicago 1993.
- Hepburn, Ronald, Nature Humanised. Nature Respected. *Environmental Values*. Vol. 7, No. 3, 1998, 267–279.
- Heyd, Thomas, Aesthetic Appreciation and the Many Stories about Nature. *British Journal of Aesthetics*. Vol. 41, No. 2, 2001, 125–137.
- Howarth, J. M., Nature's Moods. *British Journal of Aesthetics*. Vol. 35, No. 2, 1995, 108–120.
- Inha, I. K., Vanhan runon mailla. Teoksessa *Suomen maisemia*. 2. laajennettu ja kuvitettu painos. WSOY, Porvoo 1925, 189–203.
- Jung, C. G., The Philosophical Tree (Der philosophische Baum, 1954). Käänt. R. F. C. Hull. Teoksessa *The Collected Works of C. G. Jung. Volume 13, Alchemical Studies*. Routledge & Kegan Paul, London 1967, 251–349.
- Kaihuvaaran retkeily. Teoksessa *Lapin metsien mahdollisuudet*. Toim. V.-M. Kauhanen. Suomen Metsänhoitajaliitto, Helsinki 1955.
- Kaila, Eino, Syystaluluja. Teoksessa *Syvähäinen elämä*. Otava, Helsinki 1943, 39–51.
- Kainulainen, Pauliina, *Metsän teologia*. Kirjapaja, Helsinki 2013.
- Kalliola, Reino, Suomalainen aarniometsä. Puhe Yleisradiossa 10.11.1944. Teoksessa *Luonto sydämellä. Kirjoitelmia ja puheita 1930–1977*. WSOY, Helsinki 1978, 157–163.
- Kalliola, Reino, *Suomen kaunis luonto*. WSOY, Porvoo 1946.
- Karjalainen, Eeva & Tuija Sievänen, Metsä elvyttää ja virkistää – mutta millainen metsä? Teoksessa *Uusi metsäkirja*. Toim. Riitta Jalonen ym. Gaudeamus, Helsinki 2006, 247–251.
- Keto-Tokoi, Petri, Metsäntutkimuksen sokeat pisteet voimaperäisen metsätalouden kaudella. Teoksessa *Uusi metsäkirja*. Toim. Riitta Jalonen ym. Gaudeamus, Helsinki 2006, 92–99.
- Keto-Tokoi, Petri & Kuuluvainen, Timo, *Suomalainen aarniometsä*. Maahenki, Helsinki 2010.
- Kianto, Ilmari, *Metsäherran herjaaja*. Otava, Helsinki 1912.
- Kinnunen, Aarne, Luonnonestetiikka. Teoksessa *Ympäristöestetiikka*. Toim. Aarne Kinnunen & Yrjö Sepänmaa. Gaudeamus, Helsinki 1981, 35–56.
- Knuutila, Simo, Eksyminen. Teoksessa *Metsään mieleni*. Toim. Yrjö Sepänmaa, Liisa Heikkilä Palo & Virpi Kaukio. Maahenki, Helsinki 2003, 137–149.
- Kujala, Viljo, Metsämme ja me. *Suomen luonto* 1/1942, 10–14.
- Lamarque, Peter, *The Philosophy of Literature*. Blackwell, Oxford 2009.
- McDonald, Matthew G., Wearing, Stephen & Ponting, Jess, The Nature of Peak Experience in Wilderness. *The Humanistic Psychologist*. Vol. 37, No. 4, 2009, 370–385.
- Matthews, Patricia, Scientific Knowledge and the Aesthetic Appreciation of Nature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 60, No. 1, 2002, 37–48.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phénoménologie de la perception*. Gallimard, Paris 1945.
- Metsänomistajien ja kansalaisten näkemykset metsäluonnon monimuotoisuuden turvaamisessa*. Toim. Paula Horne, Terhi Koskela & Ville Ovakainen. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 933. Metsäntutkimuslaitos, Helsinki 2004.
- Muir, John, *Ensimmäinen kesäni Sierravuorilla* (My First Summer in the Sierra, 1911). Suom. Jussi Korhonen. Basam Books, Helsinki 2013.
- Okkonen, Onni, *A. Gallen-Kallela. Elämä ja taide*. WSOY, Helsinki 1961.
- Parsons, Glenn, Nature Appreciation, Science, and Positive Aesthetics. *British Journal of Aesthetics*. Vol. 42, No. 3, 2002, 279–295.
- Paulaharju, Samuli, *Kolttain mailla. Kansatieteellisiä kuvauksia Kuollan-Lapista*. Kirja, Helsinki 1921.
- Paulaharju, Samuli, *Matkakuvia Karjalan kankailta 1907* (Matkakertomuksia Karjalan kankailta, 1909). Karisto, Hämeenlinna 1981.
- Porteous, Alexander, *The Forest in Folklore and Mythology* (1928). Dover, New York 2002.
- Rautamäki, Maija, Puu maisemassa. Teoksessa *Metsä ja puu III. Puun kauneus*. Toim. Eero Paloheimo. Rakennustieto, Helsinki 2000, 28–41.
- Reunala, Aarne, Metsä arkkityyppinä. *Silva Fennica*. Vol. 21, No. 4, 1987, 215–226.
- Reunala, Aarne, Turvallisuuden tunne metsän henkisenä arvona. Teoksessa *Metsä ja metsänviljää*. Kalevalaseuran vuosikirja 73. Toim. Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki. SKS, Helsinki 1994, 170–176.
- Rolston, Holmes III, Does Aesthetic Appreciation of Landscapes Need to be Science-based? *British Journal of Aesthetics*. Vol. 35, No. 4, 1995, 374–386.
- Rolston, Holmes III, Aesthetic Experience in Forests. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 56, No. 2, 1998, 157–166.
- Rolston, Holmes III, Esteettinen kokemus metsissä (Aesthetic Experience in Forests, 1998). Teoksessa *Metsään mieleni*. Toim. Yrjö Sepänmaa, Liisa Heikkilä-Palo & Virpi Kaukio. Maahenki, Helsinki 2003, 31–47.
- Saito, Yuriko, Appreciating Nature on its Own Terms. *Environmental Ethics*. Vol. 20, No. 2, 1998, 135–149.
- Sepänmaa, Yrjö, *The Beauty of Environment. A General Model for Environmental Aesthetics*. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki 1986.
- Sepänmaa, Yrjö, Metsäestetiikka ja metsän estetiikka. *Silva Fennica*. Vol. 21, No. 4, 1987, 374–385.
- Sepänmaa, Yrjö, Metsän kauneus. Teoksessa *Metsään mieleni*. Toim. Yrjö Sepänmaa, Liisa Heikkilä-Palo & Virpi Kaukio. Maahenki, Helsinki 2003, 13–17.
- Sepänmaa, Yrjö, Esteetikon metsä. Käsikirjoitus, 2014.
- Sirén, Gustaf, *The Development of Spruce Forest on Raw Humus Sites in Northern Finland and Its Ecology*. Acta Forestalia Fennica 62, 1955. Verkossa: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/18133>. Luettu 14.7.2014.
- Stecker, Robert, The Correct and the Appropriate in the Appreciation of Nature. *British Journal of Aesthetics*. Vol. 37, No. 4, 1997, 393–402.
- Tengström, Robert, Suomen kansa Kalevalassa kuvattuna. Esitelmä Pohjalaisen Osakunnan vuosijuhlassa 9.11.1844 (Finska folket säsom det skildras i Kalevala). Teoksessa *Suomen sana 21*. Toim. Yrjö A. Jäntti. WSOY, Porvoo 1966, 139–148.
- Tesson, Sylvain, *Dans les forêts de Sibérie*. Gallimard, Paris 2011.
- Thoreau, Henry David, *Elämää metsässä* (Walden or Life in the Woods, 1854). Suom. Mikko Kilpi. WSOY, Porvoo 1974.
- Topelius, Zacharias, *Maaamme kirja. Lukukirja alimmaisille oppilaitoksille Suomessa* (Boken om vårt land, 1875). G. W. Edlund, Helsinki 1876. Verkossa: <http://www.doria.fi/handle/10024/69393>. Luettu 21.8.2014.
- Turunen, Heikki, Kuusta pitkin taivaaseen. Teoksessa *Elämän puu*. Toimittanut Osmo Pekonen. WSOY, Helsinki 1997, 74–95.
- Vadén, Tere, Joka tieteeseen tarttuu, se tieteeseen hukkuu. Teoksessa *Metsän jäljillä. Kertomuksia etelästä ja Pohjolasta*. Toim. Mira Käkönen & Elina Venesmäki. Siemenpuu-säätiö, Helsinki 2009, 157–164.
- Vadén, Tere, Kolmas Impivaara eli kirjallisuuden ja filosofian välinen kuitu. Teoksessa *Kirjallisuus ja filosofia. Rinnakkaisuksia, risteyksiä, ristiriitoja*. Toim. Antti Salmiinen, Jukka Mikkonen & Joose Järvenkylä. Helsinki, SKS 2012, 163–174.

KLASSIKKO, JOKA SOI JA SOI.

Viihteellistynyt romantiikka piti musiikkia tunne-elämän kuvastimena, korvikkeena tai kantajana. Prahalaissyntyinen Eduard Hanslick (1825–1904) kyllästyi sävellysten riippumattomuutta loukkaavaan näkemykseen. Musiikin pitää olla musiikkia. Vasta toissijaisesti se kenties huokuu tai heijastaa jotain ei-musiikillista.

Musiikille ominaisesta kauneudesta (1854) on säveltaiteen tulkinnan omaääninen klassikko. Musiikkitieteen pioneeri Hanslick sukeltaa päätyössään tunnekuohuja syvemmälle ja tekee oikeutta soivien taideteosten itsenäisyydelle. Nyt musiikinteorian emeritusprofessorin Ilkka Oramon kääntämä mehukas teos laulaa ja soi suomeksi.

EDUARD HANSLICK
MUSIIKILLE
OMINAISESTA
KAUNEDESTA
(Vom Musikalisch-Schönen, 1854)

SUOM. ILKKA ORAMO
niin & näin -kirjat 2014, 180 sivua
ISBN 978-952-5503-81-4

Hinta 34 € (kestotilajalle 29 €)

TYTTI RANTANEN

Luonto työntyy läpi

Veiko Ōunpuu ja Viron veijarit

Virolaisen nykyelokuvan ykkösnimi Veiko Ōunpuu (s. 1974) on alituisen huvittuneen oloinen, kuin elokuvien teko olisi hyväkin vitsi – ja sen hän myöntää avosydämin. Ōunpuu aloitti uransa kuvataiteilijana, mutta tympääntyi taiteen falskiin ”markkinatouhuun” ja päätti heittäytyä rehelliseen kaupallisuuteen, tekemään ”hyvännäköisiä mainoksia”. Edelleen hän etsii mieluummin tarkkoja kuvia kuin eheää draamaa.

Saarenmaalaissyntyisen Ōunpuun tuotanto (*Tübirand*, 2006, *Sügisball*, 2007, *Püha Tõnu kiusamine*, 2009 ja *Free Range*, 2013) käsittelee pintapuolisesti vakavia teemoja kuten vieraantumista, tyhjyyden tuntua ja ihmiskoh- taamisten perimmäistä väkivaltaisuutta. Visuaalinen ilme huolellisesta *mise-en-scène*stä hätäilemättömän pitkiin otoksiin ei kalpene edeltävien sukupolvien tyyliniek- kujen taiteen rinnalla, mieleen tulee niin ikään mainos- maakarina loistanut absurdistikollega Roy Andersson.

Silti jostain kuin varkain teoksiin ujuttautuu musta huumori, joka ei ainoastaan tyydy laistamaan kylmäksi jättämisestä, vaan saattaa kuumottaa niin, että Ōunpuu ilmoittaa *Free Rangen* Sodankylän näytöksessä olevansa valmis vastaanottamaan turpasaunan mahdollisesti kimpaantuneelta yleisöltä.

Seuraavan päivän haastattelussa Ōunpuu kuitenkin vaikuttaa varsin hyvinvoivalta, ei lainkaan mukiloidulta. Haastateltava puhuu sujuvaa suomea, mutta haastat- telijan on paikoin vaikea saada alkukesän kylmyyden käheyttämä äänensä kantamaan Hotelli Sodankylän ravintolasalissa möyryävän ysärimusiikin (Tina Turner: ”Golden Eye”; Oasis: ”Wonderwall”) yli. On siunattua, että *niin & näin* on painotuote.

Free Range on elokuva, jonka päähenkilö on liiankin tuttu kirjallisuutta opiskellelle katsojalle: holtiton nuori lyöpperi, joka reuhottaa ja dokailee ympäriinsä pitkässä takissa – sasseli, joka pakoilee vastuuta minkä ehtii. Hän saa potkut elokuva-arvostelijan työstä, koska haukkuu Terrence Malickin megalomaanisen elokuvan *Tree of Life* (2011) silkaksi ”homosteluksi”. Työnteko ei maita, ja tyttöystävän raskaus on kauhistus. Fred mielii kirjailijaksi ja aiheuttaa katastrofeja muun muassa trukki- kuskina. Toisin kuin suomalaiset ryppykuvaukset, *Free Range* kaihtaa suoraviivaista moralisointia.

”Suomi on siinä mielessä skandinaavisempi, että ihmiset seuraavat enemmän juonta. Viro on anarkisti- sempi, koska neukkuajan loppuessa mentiin ihan äärim- mäisyksiin. Nyt se muistuttaa enemmän yhdyskuntaa jo”, virnuilee Ōunpuu. Hän ei ymmärrä suomalaisten äimistelyä elokuvansa uskaliaisuudesta:

”Ei ole minkäänlaista pakkoa tehdä leffoja, se on vapaa valinta! Kompromissit ovat typeriä, sillä kukaan ei tule onnelliseksi niistä. Ja mitäs sitä menisi tekemään itsensä onnettomaksi. Sellaisen asian tekeminen, mistä ei pidä, on jossain mielessä kärsimys.”

”Voi olla hyvä asia, että meillä on rajat. Niiden rajojen sisällä on ehkä sitten vapaus, paradoksaalisesti.”

Kuten trukilla ajo?

”Trukilla ajo voi olla aika kivaa mun mielestä.”

Jos voi kruisailla?

”Jokainenhan voi kruisailla, se on omasta päästä kiinni, että työnteko voi olla hauskaakin.”

On eri asia, antaako ympäristö mahdollisuuden kruisailuun – lopulta tulee pomo ja antaa potkut.

”Ainahan siellä on pomo. Sitten täytyy lähteä. Tai ruveta itse pomoksi”, hohottaa ohjaaja, kunnes vaka-voituu:

”En hyväksy sellaista [Fredin] käyttäytymistä oikeastaan. Vastuuntunto on kuitenkin jotain, mitä pitää kehittää. On hyvä, jos ihmiset ajattelevat teoissaan kokonaisuutta, mutta ei pidä unohtaa itseään. Ensin laaditaan säännöt, sitten yritetään niiden sääntöjen mukaan ahdistaa itseään siihen muottiin. Siinä kadotetaan orgaanisuus.”

Urheiluhenki uhattuna

Püha Tõnu kiusamine lataa voimansa surrealistisista mustavalkoisista kuvaelmista, kun taas *Free Rangen* 60-lukulaisen kuulaaseen väripalettiin sovitettu kuvasto ja muikeat musiikkivalinnat (väkevimpänä Adamon ”Inch Allah”) flirttailevat retronostalgiallaan. Öunpuu kertoo etsiskelevänsä elokuvakieltä, jota voisi käyttää enemmän ja totisemmin. Hän ihailee Ozun sommitelmien yli-inhimillistä lempeyttä ja kristallisoitunutta muotoa ja etsii omaa sovellustaan niistä. Ikävistä aiheista kertovia elokuvia soisi olevan kiinnostava katsoa, kaaoksen tulee olla kohdallaan. Ohjaaja luonnehtiikin tekevänsä tarkkoja kuvia, sillä hän ei koe ymmärtävänsä draamaa vielä kovin hyvin:

”Draaman rakenne tuntuu liian helpolta käsittelytavalta, että tekisi päätelmiä ihmisestä ja maailmasta, koko fenomenalisesta ilmiömassasta. Draamakaavan kanssa

näkee vain sitä kaavaa, enkä saa itse mitään irti sieltä, koskaan. Jos tiedän lopputuloksen ja mihin ollaan menossa, siitä tulee heti tylsä.”

Uusimmastakaan elokuvastaan Öunpuu ei ollut miettinyt loppua valmiiksi. Fredin toikkarointia seurattaessa nihkeän umpikujan vaara on koko ajan läsnä, mutta kauniiksi lopuksi miekkonen ylittääkin kohtaamaan lähimmäisensä. Piruilija saa kuitenkin viimeisen sanan ja ylivivittää kauneuden liioittelun puolelle kuin silmäiskuna Tarkovskille hevosineen.

”Halusin lopettaa sen niin, että Fredillä on mahdollisuus kasvaa ihmisenä. Voi olla hyvä asia, että meillä on rajat. Niiden rajojen sisällä on ehkä sitten vapaus, paradoksaalisesti”, puntaroi ohjaaja.

Sitä ennen rajoja kuitenkin koetellaan uutusterasti. Hahmona Fred tuntuu ensi alkuun kliseiseltä lisältä Pásolinin pummin, Truffaut’n Antoine Doinelin tai perusPeltsin hortoilevien nilkkien jatkumoon. Onko mies sabotööri, Aku Ankka vai puhdas mulkvisti?

Täytyy tunnustaa, että itse kuuluin niihin katsojiin, joiden teki mieli vetää pataan sitä jätkää. On aina hankalaa, kun on hienoja elokuvia, joissa on sie-tämättömiä päähenkilöitä. Pohdin, mikä siinä niin käy hermoille, onko sitä katsojana itse varhaiskeski-ikäistyvä pikkuporvari?

”Se on selitettävissä psykologisesti. Pelko muuttuu aggressioksi. Jos näkee ihmisen käyttäytyvän näin, rupeaa pelkäämään omasta puolestaan. Oma maailmankuva on uhattuna. *Free Rangeen* on aika paljon reagoitu näin. Se on niin kummallista, sillä mä hyväksyn Fredin täydellisesti sellaisenaan. Mutta yleensä elokuvissa päähenkilöön voi jotenkin samastua, ja jos se ei onnistu, frustraatio kerääntyy, kun se hahmo ei ole riittävän karismaattinen ja sievä.”

Mua kolmikymppisenä naisena kiukutti niiden elokuvan naisten puolesta se sekoilu.

”Joo ja naiset... just sellaiset sosiaalisesti herkät naiset ovat vähän reagoineet: ”Voi vittu tämmönen! Ei kelpaa!””, naureskelee Öunpuu ja lisää löylyä: ”Ja sitten sellaiset urheilumiehet, ne ovat halunneet vetää turpaan sitä, niiden mielestä urheilullinen henki on vaarassa siinä. Mä ymmärsin, että tästä tulee vaikeaa. Että ihmiset eivät varmaan tule rakastamaan sitä hahmoa. Sitten ajattelin, että laitanpa tähän vielä jotain lisää, ettei se jäisi vain epämääräiseksi, vaan että sitä jatkää voi todellakin vihata.”

Vaikka Fredin hahmo on nähty moneen kertaan kekkulielokuvan historiassa, on hahmon tuominen – enemmän tai vähemmän päivittämättömänä – tähän terveys- ja päämäärätietoisien maratoonarien ja *superfood*-joogien aikakauteen sekä raikas että rivo ele. Öunpuu valottaa auliisti virolaisen boheemielämän kulttuurihistoriaa:

”Meillä Virossa 80-luvulla kaikilla oli sellaiset pitkät takit [kuin Fredillä], ja ne olivat helvetinmoisia juoppoja. Niillä oli puku päällä, mutta ne makasivat jossain pensaikossa, kuuluisat literaatit! Mä muistan sen, ja mulle jäi sellainen kuvitelma siitä jotenkin lapsena, että näin ne taiteilijat ja kirjailijat sitten ovat. Kyllä tänä päivänäkin juodaan, mutta vähän toisin. Jälleen olisi aika tylsää yrittää vain jotain arkea kuvata.”

Aika työläältä se *Free Rangen* juhliminen näyttää.

”Näyttää maanisen epätoivoiselta.”

Elokuvasi on mainio tutkielma dekadenssista ja hajoavasta luonnosta.

”Dekadenssi näyttää olevan paljon kyynisempää kuin Fredin sieluntila, joka on kuitenkin romanttinen. Ajattelin pikemminkin, että luonto työntyy aika nopeasti läpi kaikesta, mitä ihminen on rakentanut. Siinä on joku kaikkea puoleensa vetävä elinvoima. Fred ei ole löytänyt omaa suhdettaan siihen, miten ollaan olemassa niin, että tuntuisi hyvältä. Että tämä elämä olisi jotenkin oikein eletty. Se ei pääse siihen mukaan. Hänelle isoin tiedostamaton pelko on jumiin jääminen siihen olotilaan.”

Eikö boheemi taiteilijaelämä itsessään ole aika pikkuporvarillista?

”Jos asettuu vastaan jotain, on samalla myös siihen osallinen. Jos kapinoi, on kuitenkin yhteydessä kapinan objektiin. En silti sanoisi, että se on pikkuporvarillista, mutta se on varmasti sidottua siihen porvarillisuuteen. Kaikille boheemius ei ole rooli, joillekin on kehittynyt olento, jolta on superego tai sosiaalinen tietoisuus kadonneet jonnekin. Nämä tyytit ovat jotenkin onnistuneet siinä, että ne ovat koko ajan luovassa olotilassa ja ehkä vähän vaarallisiakin itselleen ja toisilleen. Näyttää vähän siltä, että ne eivät ole olleenkaan tietoisia omasta olemassaolostaan, vaan ovat jotenkin suuntautuneet siihen objektiin täydellisesti.”

Sieivistelyn typeryys

Kesällä Öunpuun suunnitelmassa on toteuttaa jo tutuksi tulleen työryhmän voimin pienimuotoinen elokuva jouk-

korahoituksella. Nykyaikaan sijoittuva elokuva kertoo pienestä ryhmästä, joka asuttaa maalaistaloa sota-aikana. Ovelle saapuu pari pakolaista, mutta pakolaisten auttaminen on hengenvaarallista. Talon asukkaat joutuvat moraalisen dilemman eteen: kuinka epäinhimillistä on varjella vain omaa henkeään? Synopsis ja perusasetelma tuovat mieleen Michael Haneken synkkäsävyisen *Suden ajan* (Le temps de loup, 2003), ja Öunpuu myöntäkin inspiroituneensa teoksesta:

”Mulle jäi päähän pyörimään, että näinhän voi tehdä elokuvaa, ihan pikkuvälineillä ja vähällä! Yritän kokeilla draamaa siinä mielessä, ettei elokuvassa ole periaatteessa muuta kuin draama, hahmojen oma kehitys ja heidän välisensä suhteet.”

Elokuvasta tulee ilmeisesti paljon vakavampi kuin edeltäjistään?

”En usko! Tai en tiedä, kirjoitin käsikirjoituksen keväällä, ja loppu meni ihan hulluksi. Sitten ajattelin, että ehkä en mene tähän, voi olla, että lopetan vakavammin. Mutta en mä tavoittele mitään Bergmania siinä. Se on kuitenkin elokuva, ei elämää. Elokuvat eivät ole niin vakavia asioita mun mielestä. Tai ovat ne vakaviakin, voi olla.”

Haneke ainakin vaikuttaa haudanvakavalta.

”Ei ei! Sillä vain voi olla jotenkin perverssi huumorintaju! Me ajatellaan, että se on helvetin vakava, mutta mä en usko, että se on... aina. Uskon, että Haneke voi olla vähän sadistinen kyllä.”

Sellainen tökkijä?

”Joo, se repii siipiä kärpäsiltä vapaa-aikana!”

Entä Malick, mikä siinä *Tree of Life*ssa oli eniten pielessä?

”Laajakuvat, se on väärä kuvakulma. Malick käyttää rumaa laajakuvaa, ja se on synty. Se jotenkin haluaa yleistää ja olla sievistelevä samaan aikaan. Typeryyttä! Jos laittaa ne elementit kasaan, niin katsoja ajattelee, että täällä on idiootti. Pidän *Badlands*ista (1973) ja muista Malickin elokuvista, ja se on hyvä ohjaaja. Mutta jotenkin siitä on tullut nyt sellainen, että kaikki tuntuu epäuskottavalta. Lakkaamaton lapsuustrauuma-juttu, että ihminen ei ollenkaan enää muutu, että sen trauman ympärille on kiteytynyt jonkinlainen persoona. En tykännyt siitä sentimentaalisuudesta.”

Vanhenevia ohjaajia uhkaa sentimentaalisuus. Minkälaisia elokuvia 60-vuotias Veiko Öunpuu tulee ohjaamaan?

”Täytyy elää siihen asti ensin. Voi olla, että kun on ymmärtänyt, että saa puhua aika monelle ihmiselle, tulee seuraavaksi kysymys, että mitä sanoisi. Tykkään Tarkovskista ehdottomasti, ja vähän välillä tulee sellainen tunne, että mitä jos tekisi sellaisen leffan, ihan totisen.”

Lisää hevosia?

”Ei, jotain muuta ehkäpä. Samalla en usko, että onnistuu. Rupean nauramaan ennen loppua, mä en jaksa sitä roolia vetää.”

TYTTI RANTANEN & NOORA TIENAHO

Keskilappilaista eepisyyttä

29. Sodankylän elokuvajuhlat valvottivat jälleen

Osa Sodiksen taianomaisuudesta nousee matkustamisesta. Pitkä matka kuljettaa ajatukset pois omista kuvioista ja turruttaa ajantajun jo valmiiksi. Juhlilla ajan aistiminen heikkenee entisestään: valo häikäisee elokuvapyhättöjen pimennöistä ulos hortoilevan silmät, oli kello sitten kolme iltapäivällä tai aamuyöllä. Ihanteellinen festivaalivieras on kuitenkin tarvittaessa sähköä liikkeissään. Vaihdot esityspaikkojen välillä ovat nopeita, ja jo lopputekstien aikana on säännättävä nyhtöpossujonoon todistamaan tilapäistä gentrifikaatiota. Sitten onkin jo kiire seuraavaan näytökseen.

Festivaali alkaa huolestuneeseen äänensävyyn. Valtaosa nimekkäistä ohjaajavieraista on perunut tulonsa. Peter Greenaway on vähin äänin jättänyt saapumatta, Mahamat-Saleh Haroun ei vaiherikkaiden sattumustensa vuoksi päässyt paikalle, ja Gleb Panfilovia pitää Venäjällä hänen näyttelijätärvaimensa Inna Tšurikovan heikko terveydentila.

Näyttelijättäret, ohjaajat, terroristit

Itänaapurin tapaus pyörii mielessä avajaisnäytöksen aikana: valkokankaan eloisa ja kiihkeä Paša asettuu ajatuksissa lomittain äskettäin sairauskohtauksen saaneen Tšurikovan kanssa. *Alku* (Начало, Nachalo, 1970) on valloittava juuri Tšurikovan ansiosta. ”Ruma”, voimakastahtoinen ja avarasydäminen Paša onnistuu luomaan elokuvissa niin harvinaisen, aidonoloisen naiskuvan. Silti hän katsoo tanssiessaan kameraan ujommin kuin Bergmanin estoton Monika. *Alku* on kuin neuvosto-Sinkkuelämää, jossa päänvaivaa aiheuttavat seuraelämän moraliteetit ja rakastamisen vaikeus. Varattuun mieheen kajoamisen penseät banaliteetit tuodaan esiin huolella, mutta humoristisesti. Tšurikovan ihana hymy saa huokailemaan alkukohtauksesta viimeiseen otokseen, jossa isoa leffajulistetta kuvataan hitaasti alhaalta ylös ja katsoja kohtaa tuon tutun iloisen virneen Jeanne d’Arcin kasvoilla. Elokuvan riemu – tarttuvine tunnussävelmineen – ei jätä yleisöä osattomaksi lämmöstään.

Vakavammin sävyin näyttelijättären sielunelämää luotaa Olivier Assayasin uutuus *Clouds of Sils Maria* (2013). Jo ranskalaisohjaajan varhemmissa töissä *Irma Vep* (1996) ja *Kun kesä on ohii* (Fini d’août, début septembre, 1998) elämä ja taide sekaantuvat toisiinsa paikoin hektisestikin. Tuorein päähenkilö, juhlittu näyttelijätär Maria, vetäytyy vuoristoon valmistautumaan rooliin, jossa hänellä on nielemistä. Enää hän ei käy tuho- ja elinvoimaisesta, itseriittoisesta nuoresta naisesta, vaan saa katkeramman osan. Keski-ikäisen ei auta kuin

todistaman uuden sukupolven ja muuttuneen julkisuus-pelin esiinmarssi. ”Tarina näyttelijättärestä ei palaudu vain taiteelliseen luomiseen, vaan sen tutkimiseen, mikä on pohjimmiltaan jaettavinta – universaalit inhimilliset totuudet ja tunteet”, ehtii Assayas ystävällisesti huikata vielä festivaalin loppuksi. *Clouds of Sils Maria* hallitsee ikäkriisiä vahvemmin kahden naisen intensiivinen jännite: aina ei ole selvää, kumpi Juliette Binochen ja Kristen Stewartin muodostamassa kaksikossa on majakka ja kumpi perävaunu.

Panfilovin *Alku* leikittelee elokuvanteolla elokuvassa – samaa metatasoa pyöritellään kipeämmin Harounin dokumentaarisuutta ja fiktiivisyyttä hämmäntävässä tutkielmassa *Bye Bye Africa* (1999). Haroun esittää itseään länsimaistuneena ohjaajana, joka kohtaa kotiseudulle jääneiden syytökset: kylän oma poika tekee taidetta valkoisille, ei tšadilaisille. Keskiafrikkalaisessa kontekstissa taiteellinen itsereflektio on konkreettisempi valinta kuin turvallisen abstrakteissa sfääreissä loikoilevassa eurooppalaisessa elokuvassa. Meta on valkoisen miehen luksusta. Tšadissa taiteen seuraukset voivat sekoittaa paljon raadollisemmin osaksi todellisuutta: AIDS-potilaan (fiktiivinen) rooli osoittautuu fataaliksi taakaksi maineensa menettävälle näyttelijättärelle, eivätkä paikalliset luota heidän sielujaan kameraansa pyydystävään Harouniin.

Jos ei ole helppoa olla Ranskaan asettunut tšadilaisohjaaja, näyttää myös kansainvälisen terroristin elo hikiseltä. Lapinsuon sitkeistä sisseistä mittaa ottava yönäytös vyöryttää valkokankaalle Assayasin tyylikkään kolmiosaisen televisioelokuvan *Carlos* (2010). Aamutunneille asti saa seurata hivuttavaa kujanjuoksua, jossa kylmän sodan omnipotentti, aseistettu adonis nuhjaantuu muuttuvan historian syrjäyttämäksi pöhöttyneeksi kehäraakiksi. Terrorismi on paikoin näppärää tuhon koreografiaa, paikoin taas tolkutonta säätämistä. Ehkä Che Guevara oli onnekas kuollessaan nuorena ja komeana. Myös *Jotain ilmassa* (Après mai, 2013) kuvaa (kasaankuivahtavan) vallankumouksen syömiä lapsia 70-luvun Ranskassa, mutta siinä missä *Carlos* vakuuttaa

pitkällä kehittelyllään, soisi maolaisnuoria tutkailtavan vähemmällä joutokäynnillä.

Länsiautosta autuus

Aamukeskustelut Kitisenrannan koulun jumppasalissa ovat taattuja yleisömenestyksiä. Perjantaina haastattelijan roolissa Peter von Baghin rinnalla debytoi Sodankylän ”omaksi pojaksi” kesäadoptoitu Olaf Möller, armoitettu saksalainen elokuvaesseeisti. Haastateltavana on puolaissyntyinen Pawel Pawlikowski, joka linjaa olleensa nuorena kiinnostuneempi kirjallisuudesta kuin Sophia Lorenin tisseistä. Niinpä hänen akateeminen oppineisuutensaakin on filosofian ja kirjallisuuden puolelta, eikä hän hankkinut elokuvantekoon mitään muodollista koulutusta. Puikkoihin tarttuessaan hänellä ei siten ollut aavistustakaan, kuinka dokumentteja tulisi tehdä. ”Seurasin vain nenääni”, mies sanoo. Pawlikowski kertoo vierastaneensa tiukkaa työnjakoa elokuvaa tehdessä: kirjoittaja kirjoittaa, ohjaaja ohjaa, ja niin edelleen. Hän halusi

aina sotkeutua kaikkeen ja pitää asiat avoimina elokuvan edetessä. Ensimmäiset dokumenttielokuvat saivatkin hyvän vastaanoton ja liudan palkintoja (ja von Bagh lisää aihetta kyseenalaistaa institutionaalisen elokuvakoulutuksen merkitys). Myöhemmin Pawlikowski siirtyi pidempään fiktiivisiin elokuviin, sillä dokumentaaripuolella rahoitus on hankalampaa, eikä jatkuvasti matkaavana *cowboy*na olo perheellistä miestä enää houkuttanut.

Heti aamukeskustelun jälkeen pienessä teltassa on nähtävillä kaksi Pawlikowskin dokumenttia: *Serbian Epics* (1992) ja *Dostoevsky's Travels* (1991). *Serbian Epics* antaa äänen 90-luvulla demonisoiduille serbeille. Elokuvan serbit, näkyvimpänä sotarikoksista syytetty silloinen Bosnian serbitasavallan päämies Radovan Karadžić, ovat vastoin median tuolloin antamaa kuvaa näennäisen inhimillisiä, perinteitä ja hyvää ruokaa kunnioittavia ihmisiä. Kenties siksi vastaanotto olikin aikoinaan ristiriitainen: dokumenttia pidettiin suorastaan propagandana. Huomaamatta jäi ironisuus, jolla aihetta käsitellään. Pawlikowski kertoo näytöksen jälkeen kuin

ihmeen kaupalla päässeensä suljettujen ovien taakse kuvaamaan ”antagonistien” päätöksentekoa, jossa äidytään esimerkiksi pohtimaan, mistä alueista voitaisiin sovun nimissä luopua. *No we can't do that*, on vastaus kaikkiin ehdotuksiin.

Dostoevsky's Travels jää erityisen lämpöisenä mieleen. Fjodor Dostojevskin viimeinen jälkeläinen matkaa esi-isänsä jalanjalkia Pietarista Berliiniin, Baden-Badenin ja Liechtensteinin kautta Lontooseen. Karamazovin veljessarjan vanhimman mukaan nimetty Dmitri on pietarilainen raitiovaunukuski, jolla on selvä päämäärä matkalleen: palata kotiin länsiauton ratissa. Mersurahat hankkiakseen hän muun muassa luennoi Dostojevski-seuroissa – onhan hänellä toisin kuin keskivertolukijalla ”intuitiivinen pääsy” isoisoisänsä kirjoituksiin. Elokuva etenee lumipallon tavoin. Kuvausryhmä, joka Dmitriä seuraa, saa muutkin tahot ajattelemaan, että tässä tulee merkittävä henkilö, ponteva kuin Gogolin reviirosi. Pian Dmitri edustaakin lännessä venäläisen kansan mielipidettä ja sielunmaisemaa. Missään vaiheessa ei selviä, onko hän edes pintapuolisesti tutustunut esi-isänsä tuotantoon, mutta ei sen niin välisikään: ihmiset saavat ällisteltävää, ja autotili kasvaa.

Teos on toki käsikirjoitettu ja suunniteltu, Pawlikowski myöntää näytöksen jälkeen, mutta perustarina on tosi. Ihmiset ovat samoja ja uskomattomilta tuntuvat käänteet todellisia. Jossain vaiheessa tarina käykin niin absurdiksi, ettei sitä enää usko kenenkään keksineen: Liechtensteinissa Dostojevski keskustelee paroni von Falz-Fein kanssa Venäjän seuraavan tsaarin valitsemisesta, ja Lontoossa järjestetyissä Sota ja rauha -tanssiaisissa hän vihdoin tapaa Tolstoin, tosin alenevassa polvessa.

Mikäli luokittelulle on tarvetta, lienee teoksen genre jossain dokufiktion liepeillä. Kärjistetysti kaikki todellisuuden jäljentäminen on fiktiota, sillä jo kameroiden läsnäolo ja ohjaajan tekemät valinnat värittävät ja muuntavat tapahtuvaa. Siispä dokufiktio, todellisuus taiteellisesti ilmaistuna, ei ole yhtään epätodempaa kuin muutkaan dokumentaarisuuden lajit. Miksi tosipohjaisuus sitten tekee otoksista ikään kuin arvokkaampia? Tottahan totuuden läsnäolo tuo fiktiolle painoarvoa ja maustaa sitä ihmetyksellä: voiko tämä olla totta? Mutta onko totuudella merkitystä taiteen kannalta? Tapahutumien kuvaaminen niin kuin ne itsestään tapahtuvat antaa katsojalle kuvan siitä, että mitään ei varsinaisesti yritetä sanoa, vaan asiat tulevat puhuneeksi itse. Näytetään, ei sanota. Taiteessa totuus ei tarkoitakaan faktojen luettelointia, vaan yhteiskunnallisten asenteiden ja tapojen vaivihkaista aukikeriytymistä. *Dostoevsky's Travels* kerii auki ainakin idän ja lännen välisen kuilua, vain nimensä vuoksi merkittävien ihmisten uutta tuleamista ja saksalaisten autokauppiaiden jäljittämätöntä tyylitajua¹.

Turmeltunut nykynuoriso?

Koska varsinaisista vieraista niin moni on tänä vuonna joutunut perumaan, ei lopulta ole suurikaan yllätys, että

elokuvalottelun sinetöivän sunnuntain aamukeskusteluun kutsutaan festivaalin perustajajäseniin kuuluva akateemikko Aki Kaurismäki. Kaurismäen ja von Baghin veljellisessä tuokiossa on tarkoituksellisen epäselvää, kumpi haastattelee kumpaa. Veikeän improvisatorisesti tiukat valintatilanteet (Kurosawa vai Ozu? Vaimo vai elokuva?) ja oivat nasautukset (”On huijaus, että Petteri on kovanaama – nössö se on!”) seuraavat toisiaan.

Osana performanssia langetaan laskettelemaan arvattavia latuja. Elokuvan digitaalistumisen ja alan korkeakoulutuksen manailu kuuluu jo viralliseen Sodankylä-diskurssiin kuin jallupullo jokirantaan, mutta kohtuuttomalta sentään tuntuu repostella nuorten elokuvaopiskelijoiden (tai todennäköisimmin ihan vain kaikkien alle 50-vuotiaiden) huonolla *cinésivistyksellä*, ala-arvoisella maulla ja yleisellä tapain turmeluksella. Totuus ei liene näin synkkä. Ensinnä on uumoiltava, että nuorissa tekijöissä on sittenkin toivoa. Perjantain aamukeskustelun tivauksiin lempiohjaajista Pawlikowski täsmensi ihailevansa nimenomaan suurten taiteiden *varhaistuotantoa*; tämän kesän vieraista puolestaan erityistä ihastusta yleisön joukossa herättävät kolmekymppisten naisohjaajien, Alice Rohrwacherin ja Katell Quillévén, luomukset². Moonisten merkitys Rohrwacherin ja Quillévén tuotannon liikkeellepanevana voimana odottaa kylläkin vielä selvittämistään. Kumpikin on tosin kuvannut katolilaisteinyytön kipeää kasvua, joten tematiikka väijyy liepeillä vähintään latenttina.

Siksi toisekseen ja vielä keskeisemmin: Ken seitsemän taiteen suloista maltaa silmänsä luoda ympäröivään havaintomaailmaan, ei voi olla huomaamatta, että paitsi yleisöstä, varsinkin festivaalin käytännön onnistumisen takaavista talkoolaisista huomattava osa on näitä ignoranteiksi epäiltyjä nuorisolaisia. Liekö tuo paljon mainottu valon taide sittenkin se taikavoima, joka keskenkasvuista kansaa kesästä toiseen kiskoo Kitisen karuille seutuville. Kinokinkereiden voima ja kasvuvara on monen ikäinen, innokas kävijäkuunta. ”Yleisö tekee festivaalin”, lohdutti von Bagh Greenawayn, Harounin ja Paniflovin poissaoloa harmitelleita avajaispuheessaan. Seuraavien vuosien suurin menetys on Petteri itse. Niin kauan kuin filmihullut kömpivät pimeisiin saleihin, Sodankylä hamuaa perustajiensa täälläolon ohi ikuisuutta. Kosmisen tason aamukeskustelussa viimeisen sanan saa elokuva, se elämää suurempi.

Viitteet

- 1 *Dostoevsky's Travels* on katsottavissa osoitteessa <http://www.pawlikowski.co.uk/page8/>.
- 2 Aamukeskustelussa Rohrwacher osoittautui kylläkin Pawlikowskin tavoin – ja von Baghin suureksi riemuksi – itseoppineeksi. Mutta kiiteltä nuori ohjaaja paljasti yhtä kaikki ensimmäiseksi elokuvamuistokseen höpökomedian *Hei, kuka puhuu* (Look Who's Talking, 1989) eikä vaikkapa Hawksin *Punaista virtaa* (Red River, 1948).

NOORA TIENAHO

Huomioita auditiivisesta kuvanmuokkauksesta

Säestetty mykkäelokuva on ainutkertainen tapahtuma, jossa kaksi eri mediumia ja maailmaa kohtaavat reaaliajassa. Liki sata vuotta vanhojen teosten ajallinen etäisyys tulee taitetuksi ”suorana” soivan musiikin avulla, joka tekee elävät kuvat taas lihaksi. Vanhaa voidaan arvostaa myös tuomalla se nykyaikaan, tulkitsemalla se uudelleen tämän hetken kannoin ja tunnoin. Parhaimmillaan kunnioitus onkin eläväksi tekemistä pelkän säilyttämisen sijaan. Sodankylässä esitettiin tänä kesänä säestettyinä Chaplinin kolme lyhytelokuvaa, Viktor Sjöströmin *Vuori-Ejvind ja hänen vaimonsa* (Berg-Ejvind och hans hustru, 1918) sekä G. W. Pabstin *Iloton katu* (Die freudlose Gasse, 1925).

Elokuvan mykkyys tarkoittaa vain puheen puutetta, sillä elävän kuvan taustalla on alkuajoista saakka ollut ääntä ja musiikkia. Äänellä on kärjistetyksi kaksi tehtävää: ympäristön hälyn peittäminen ja katsojan tunnelmaan johdattaminen. Periaatteessa projektorin surinan, istuinten narinan ja oluttölkkien sihahdukset voisi peittää kaikkia taajuuksia sisältävällä valkoisella kohinalla, mutta se ei kokemuksen virittämiseen riitä. Pelkät tehosteäänät taas ovat tunnelman luomiseen liian konkreettisia, sillä ne pyritään usein paikallistamaan tiettyyn lähteeseen. Ääniefektejä koetetaan ymmärtää, abstraktimmaksi jäävää musiikkia sen sijaan kuunnellaan ja tulkitaan¹. Se saa katselijan uppoutumaan kuvaan entistä voimakkaammin, ja kahden aistin loukussa valkokankaan tapahtumat ja katselutilanteen todellisuus lähentyvät. Audiovisuaalinen kokonaisuus rakentuukin siten, ettei kumpikaan pala jää irralliseksi tai alempiarvoiseksi.

Filmimusiikki luo mielikuvia ja johdattaa katsojaa oikeaan *moodiin*. Elokuvan kerronnan korostaminen käyttämällä kohtauksissa tunnelmaltaan otaksutusti vastaavaa musiikkia onkin nimetty *mood*-tekniikaksi². Länsimaisen elokuvamusiikin konventiot palautuvat näyttämömusiikkiin ja barokin affektioppiin saakka, joten olemme indoktrinoituneet kokemaan tietynlaisia tunteita tietynlaisen musiikin soidessa. Vastaavuus ei kuitenkaan

ole universaalia eikä noin vain luonnollista. Barokkisäveltäjän tuli liikuttaa kuulijan tunteita ja ohjailla tämän reaktioita. Affektien luomisessa apuna olivat esimerkiksi sävellajit, intervallit, soinnut, tempo, rytmi ja sointiväri. Yksimielistä systeemiä ei kehittynyt, mutta musiikin symbolinen ja konventionaalinen käyttö otti tuulta. Nykyään affektiopin kaikuja voikin edelleen tavata erityisesti kinemaattisissa yhteyksissä.

Chaplin saapuu nykyaikaan

Kunnianosoituksena maailman kuuluisimmalle kulkurille festivaalitorstaina näytösruoron saivat lyhytelokuvat *Pankissa* (The Bank, 1915), *Aamutunneilla* (One A.M., 1916) ja *Kulissimies näyttelijänä* (Behind the Screen, 1916). Chaplinin verraton ruumiinkieli ja aiheiden näennäinen naiivius ihastuttavat aina. Köyhyyden ja osattomuuden kokemus paistaa läpi hassun pinnan raadollistumatta naturalistiseen kurjuuden jäljittelyyn³. *Pankissa*-elokuva osoittaa Chaplinin tavan kääntää asiat pääläelleen: ylpeästi hän avaa jyhkeän kassaholvin lukot – ottaakseen sieltä esiin moppausvälineet. Toiveet ja todellisuus sekoittuvat kepeän kipeästi. Teoksessa *Aamutunneilla* Chaplin soittaa kaikki variaatiot teemasta ”humalainen saapuu kotiin”. Esiin maailma vastustaa jokaista päihtynyttä pyrkimystä tarkoitukselliseen yliam-

puvuuteen saakka. Komedia on äärimmäisen yksinkertainen ja tekninen, mutta kun asiat viedään liian pitkälle, niistä tulee jälleen hauskoja.

Elokuvia säestäneen *Cleaning Womenin mickey-mousing*-ilottelu lisäsi vettä myllyyn: tahdistetut tehosteet apinoivat ja siten edelleen alleviivasivat Chaplinin kompurointia. Aikaisista animaatioista tuttua kuvan kaksintamista vastaavalla äänellä pidetään nykyään tylsämielisenä kikkana, mutta sen paremmin se Chaplinin näennäiseen yksinkertaisuuteen sopii. *Cleaning Womenin* musiikki puhalsi matkinnasta kuluneisiin elokuviin uutta henkeä. Myös eetokseltaan yhtye sopii mainiosti Chapliniin – voi hyvin kuvitella kekseliään kulkurin itse tarttuvan hylättyihin kodinhoitovälineisiin musiikkia ja melua tuottaakseen. Vuonna 1996 perustettu rytmimusiikkitrio on ansioitunut erityisesti mykkäelokuvien säestämässä. Näytöksessä en aina muistanut, olinko katsomassa Chaplinin elokuvia *live*-säestyksellä vai kuuntelemassa *Cleaning Womenia* visualisoidulla keikalla. Kunnioittamisen ei tarvitse olla taustalla nöyristelyä. Se voi olla vertaiseksi pyrkimistä röyhkeälläkin asenteella: *Cleaning Women* otti tukevan paikan nykyajassa.

Emotionaalinen ja dokumentaarinen realismi

Ruotsalaiseelokuvan alkaessa festivaalin suuri telta täyttyi äärimmilleen. *Vuori-Ejvind ja hänen vaimonsa* sijoittuu 1700-luvun Islantiin, herttaiseen vuoristokylään ja sitä ympäröivään jylhään luontoon. Koreat maisemat, kosket ja jyrkänteet, eivät jää pelkäksi rekvisiitaksi, vaan luonto on ylevyydessään ja armottomassa tuhoavuudessaan tärkeä hahmo tässä ”maailman kauneimmassa” elokuvassa⁴. Epäilyttävä määre melodraama on Sjöströmin kohdalla pikemminkin emotionaalista realismia⁵. Henkilöt ovat pateettisia, mutta tunteet eivät paisu liioitteluksi. Lisäksi ”loppu hyvin, kaikki hyvin” kääntyy pikkusieluiseksi katkeruudeksi ennen viimeistä kouristusta. ”Ainoa laki on rakkaus, joka on kuolemaakin voimakkaampi”, von Bagh julistaa⁶. Jatkuva nälkä ja kylmyys uhkaavat tukahduttaa tunteet, joten päähenkilöt valitsevat fyysisen kuoleman ennen rakkauden kuolemaa.

Pabstin laitapuolen liikenneväylä Melchiorgassesta loihtima kuvaus taas edustaa 20-luvun Wienin rappiota. Kulissien takana kaikki on mädäntynyt: hotellissa huorataan, ja huoneistojen nälkiintyvät asukkaat alistuvat kaikkiin nöyryytyksiin parempiosaisten käyttäessä heitä häikäilemättä hyväkseen⁷. Elokuvaa sensuroitiinkin sen brutaalin yhteiskuntakuvan vuoksi. Siinä missä *Vuori-Ejvind* edustaa emotionaalista realismia, on *Iloton katu* lähellä dokumentaarista realismia. Tätä niin sanottua uusasiallista tyyliä leimaa kyynisyys, perspektiivin puute, kurjiin olosuhteisiin alistuminen ja aineellisuuden tarkertuminen⁸. Uusasiallisuus asettui 20-luvulla vastustamaan tunteellista ekspressionismia, joka vielä näkyy *Ilottoman kadun* lavasteissa ja näyttelemistyyli⁹. Juuri tämä kontrasti tekee teoksesta mielenkiintoisen. Kaksi ai-

kakautta kohtaa merkityksellisesti elokuvan roolituksessa. 43-vuotias Asta Nielsen ei liene sopivin valinta lemmentekijäksi teiniksi, mutta ensimmäisiä suuria roolejaan tekevä Greta Garbo häikäisee. Elokuvan lopussa *neue Sachlichkeit* lipsahtaa melodraaman puolelle asioiden solmiutuessa epäilyttävän onnellisesti. Ilmaan jää, onko irvokkaan kuvaelman päättävä valonpilkahdus ivaa vai toivoa.

Projektorin äänen peittäminen

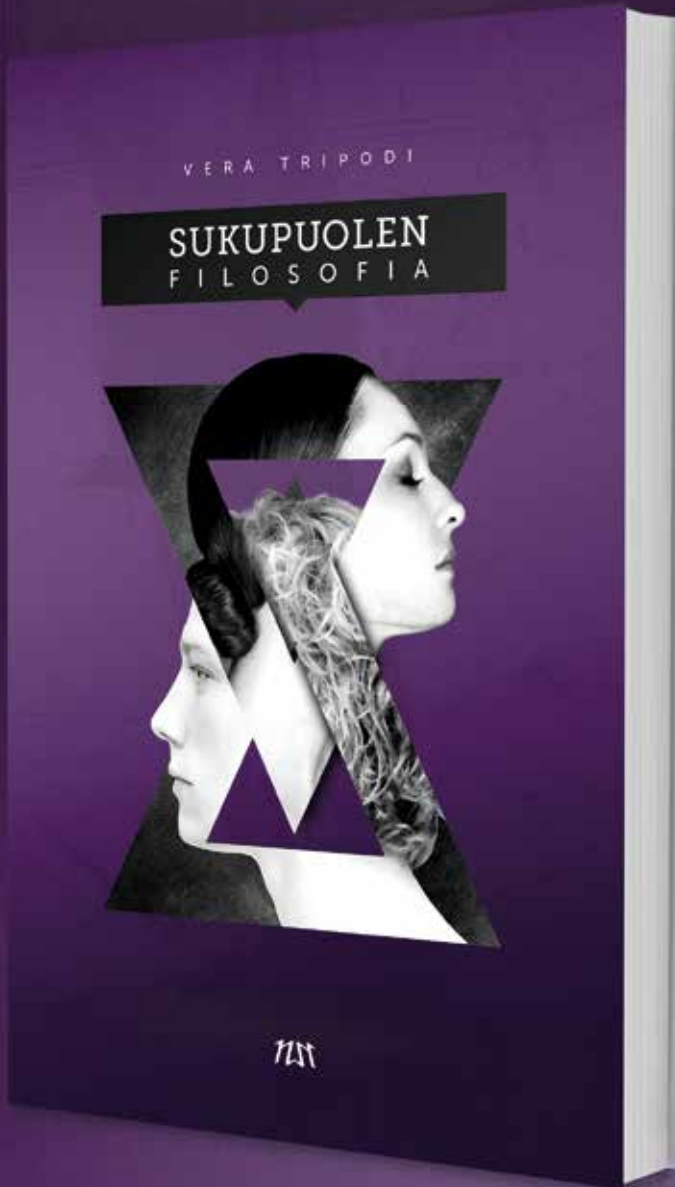
Molempien pitkien elokuvien säestyksestä huolehtinut Matti Bye Ensemble jätti minut kylmäksi. Yhtye tyytyi verettömään säestykseen sen sijaan, että olisi tosissaan tavoitellut Vuori-Ejvindin maisemien henkeäsalpaavuutta tai hahmojen tunteikkuutta. Usein elokuvamusiiikki koettaa tehdä itsestään läpinäkyvän, häiritsemättömän välineen jännityksen tai muun tunteen kasaamiseksi. Tällainen musiikki toimii niin kauan kuin sitä ei ala kuunnella, jolloin oitis kiusaantuu banaalin perusaineiston kierrättämisestä. Säestetyssä mykkäelokuvassa huomio kiinnittyy kuitenkin ensimmäisenä musiikkiin, eikä joutavuuteen ole varaa. Riskien ottamatta jättäminen ja kaikkien huomioiminen jättää suuhun mitättömyyden tympeän maun. Äkkiväärä tulkintakin on tyhjää parempi.

Kummassakin näytännössä alkoi samojen teemojen loputon toistelu turhauttaa. Sjöströmin työn taustalla *Peer Gynt* -lainaa toisteltiin alituisen, ja Pabstin kappaleessa musiikki talloi staattisesti paikallaan, vaikka shampanja virtasi ja hameenhelmat kohosivat. Wieniläisiin maisemiin, tilanteen ja ihmiskohtaloiden harmaaseen ankeuteen aneemisena etenevä loputon valssi voisi sopiakkin, mutta se puudutti. Säestävä tausta palaa liiaksi vain hajaäänien hautaamiseen, eikä koeta tulkita ja voimistaa kuvan herättämiä sisältöjä. Kunnioittaminen saattaa tehdä araksi ja näin tarvella toimintakyvyn. Silloin jäävät syntymättä sysäykset tuntemattomiin tulkinnallisiin suuntiin.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 http://www.aanipaa.tamk.fi/musa_1.htm 10.7.2014.
- 2 http://www.aanipaa.tamk.fi/eloku_2.htm 10.7.2014.
- 3 Ks. Peter von Bagh, *Elokuvan historia* (1975). 4. p. Otava, Helsinki 1998, 111–112.
- 4 von Bagh toistaa määritelmän festivaaleilla useaan otteeseen.
- 5 Jeff Stafford, *The Outlaw and his Wife*. <http://www.silentfilm.org/the-outlaw-and-his-wife>, 11.7.2014.
- 6 von Bagh, Sodankylän Elokuvajuhlien teosten esittelyä. <http://www.msfilmfestival.fi/index.php/fi-FI/vieraat-ja-ohjelmisto/erikoisnaytokset/mykkaelokuvat/891-vuori-ejvind-ja-hanan-vaimonsa>, 11.7.2014.
- 7 Ks. Chris Neilson, *The Joyless Street (Die freudlose Gasse)*. <http://www.dvdtalk.com/reviews/40662/die-freudlose-gasse/> 11.7.2014.
- 8 von Bagh 1998, 90
- 9 von Bagh, Sodankylän elokuvajuhlien teosten esittelyä. <http://www.msfilmfestival.fi/index.php/fi-FI/vieraat-ja-ohjelmisto/erikoisnaytokset/mykkaelokuvat/892-iloton-katu>. 14.7.2014.

JUURI ILMESTYNYT

Miten sukupuoli määritellään?

Kuka määrittelee ja mitä?

Muistuttavatko sukupuoli-kysymykset rotukysymyksiä?

Onko sukupuolia sittenkään kaksi?

Vera Tripodi
SUKUPOOLEN FILOSOFIA
(Filosofia della sessualità, 2011)

Suom. Tapani Kilpeläinen
niin & näin -kirjat 2014
150 sivua
ISBN 978-952-5503-83-8

Sukupuolen filosofia kiikuttaa lukijansa keskelle käsittekkampailujen ääntä ja vimmaa, mutta pysyttelee itse tyynenä oppaana. Kiihkeän sananvaihdon se korvaa tolkulla ja kohtuulla, kapea-alaisen toito-

tuksen perusteluilla ja argumenteilla. Italialaisen filosofin Vera Tripodin (s. 1976) pieni mutta painava kirja on ohittamatonta luettavaa jokaiselle sukupuolisuuden käsitteellisistä ongelmista kiinnostuneelle.

Hinta 29 € (kestotilajalle 25 €)

TAPANI KILPELÄINEN & JOUNI AVELIN

Konsument- kontakt

Zombielokuvien tulkitseminen kulutuskulttuurin kritiikiksi on ollut teoreetikoiden rattaota viimeistään siitä lähtien, kun George A. Romero vuonna 1978 toi valkokankaille ostoskeskuksessa hortoilevia zombeja kuvaavan klassikkonsa *Dawn of the Dead*. Edes etiikan dosentti Susanne Wigorts Yngvesson ei voinut vastustaa kiusausta käyttää vertauskuvana aivokuolleita mutta kuluttajan tavoin käyttäytyviä zombeja, kun hän heinäkuun alussa kirjoitti *Svenska Dagbladet*issa organisaatioetiikan professorin Tomas Bryttingin kirjasta *Etiken i butik*en (Libris 2014).

Filosofille poikkeuksellisesti Yngvesson tohti panna itsensä peliin vähemmän imartelevassa valossa. Kulutuskäyttäytymistään tarkastellessaan hän oli nimittäin huomannut menettelevänsä kaupassa tahdottoman sätkynukkemaisesti. Hän ei itse asiassa valitse yhtikäs mitään vaan käyttäytyy rituaalisesti, mallin mukaisesti ja ennalta arvattavasti. Hän on kukaties hellinyt kuvaa itsestään vastuullisena kuluttajana, mutta tarkkaan katsottuna vastuullinen kuluttaja paljastuu aivottomaksi zombiksi, siksi tarkkaan eettisyyskin on tuotteistettu.

Kuluttajuuskiipeli saa Yngvessonin havaitsemaan myös Bryttingin lähestymistävän vajavaisuudet. Hän myöntää, että Bryttingin aivoitus kaupassa tapahtuvasta totuuden, vapauden ja elämän tarkoituksen rakentamisesta on kiintoisa, mutta samalla hän surkuttelee sitä, että Bryttingin omaksuma liberaalin filosofian näkökulma on auttamattoman kapea. Bryttingin kuluttaja saattaa törmätä putiikissa moraalidilemmoihin ja omakuvan ongelmiin, mutta ilman vallan ja sukupuolen kaltaisten ulottuvuuksien tarkkaamista kuluttaja

näyttyy ainutkertaisena yksilönä, vaikka hänen yksilöllisyytensä on vain valitsemista keskenään vaihdettavien tuotteiden väliltä. Eettisellä kuluttamisella on rajansa niin kauan kuin kuluttaja on kuluttaja. Hän ei ehkä ole pelkkä ”kärelevä lompakko”, mutta zombiin hänet rinnastaa Yngvessonin katsannossa myös se, ettei edes kuoleman majesteetista ole vapauttajaksi. Kun kuluttaja näes on kuollut, tarvitaan maksullisia hautauspalveluja. Vielä yksi, ja sitten lasku.

Työn orjat

Kilhakasti elämän tarkoituksen perään kyselevä nuori saksalaisfilosofi Patrick Spät päästettiin irti *Die Zeit*in vieraskynäpalstalla heinäkuun puolivälin jälkeen. Spät asettui Paul Lafarguen, Clément Pansaersin ja Kazimir Malevitšin kunniakkaan perinteen jatkajaksi tivaamaan, onko työn arvostamisessa enää mitään tolkkua. Arkinen sattumus oli potkaissut Spätin tuumailut liikkeeseen: Spät oli nähnyt Berliinissä isän ja pojan kävelemässä erään kerjäläisen ohi. Mierolainen ei ollut saanut osakseen myötätuntoa eikä edes rahaa, vaan sen sijaan isä oli nähnyt inhimillisen kurjuuden juuri oikeaksi tilaisuudeksi jakaa jälleläliselleen kuolematonta elämänvii-sautta: ”Noin sinullekin käy, jos et ole ahkera.”

Spät oli oivaltanut, että nykyihmisen suhde työhön on kuin Tukholma-syndrooma, jossa panttivanki samastuu kaappajaansa. Palkkatyössä parustuvat orjat hyväksyvät vaihtoehdottoman kilpailukyky- ja talouskasvupuheen mukisematta, vaikka se on heidän oman etunsa vastaista, eikä ensimmäisenkään poliittisen puolueen mieleen juolahda vaatia toimeentuloa – hyvinvoinnista nyt puhumattakaan – itseisarvoisten

työpaikkojen sijasta. Samaan aikaan elämän helpottaminen hyväksytään kaikilla muilla elämänoilla: kukaan ei päivittele, että pyykkilaudan sijasta käytetään pyykkikonetta ja että pääsälaskun asemesta turvaututaan taskulaskimeen, virkkaa Spät. Työ sen sijaan retuutetaan elämisen esteeksi vaikka väkisin. Jos työtä ei ole, on vähintään podettava huonoa omaatuntoa ja sirkusteltava työmarkkinoiden käytettävissä.

Kun yhtälöön otetaan mukaan työn tuottavuuden lisääntyminen, päädytään tilanteeseen, jossa työtä ylistellään sitä pakonomaisemmin mitä vähemmän työtä on. Mitä harvinaisemmaksi työ käy, sitä intomielisemmin sen perässä pitäisi juosta. Työn arvostaminen on muuttunut ideologiseksi ihmisten hallitsemisen välineeksi – jos työtä todella arvostettaisiin, sitä järjestettäisiin kansalaisille ja siitä maksettaisiin riittävä korvaus. Siksi työfetiisillä varmistetaan, ettei kukaan edes vahingossa pääse nauttimaan työltä vapautuneesta elämästä. Selvää on vain se, ettei kenelläkään ole enää kivaa.

Maa on niinku maailma, tai siis kaikki

Juuri kun uskoimme, että vain poppareilla ja museomaakareilla on näinä aikoina yksinoikeus mahtipontisuuteen, käteen sattui *Nuoren Voiman* (2/14) pääkirjoitus, joka osoittaa uskomuksemme lulloksi. Vierailevat päätoimittajat J. K. Ihalainen ja Olli-Pekka Tennilä nimittäin kiehauttavat maan ja maaperän teemasta sellaisen keitoksen, että se uhkaa jo puoliintumisajan käsittettä.

Lueteltuaan maanalaisia haltijoita koko avauskappaleen verran päätoimittajat jättävät asian siihen

ja toteavat, ”mutta ei niistä tässä sen enempää” – eikä mikään ihme, sillä kuudesosa pääkirjoituksesta on jo käytetty. Sen sijaan he heittäytyvät suoltamaan tekstiä, josta ei ota selvää haltijakaan:

”Me ihmiset elämme maaperästä, vaikka asuisimme kaupungissa ja kymmenen senttiä asfalttia erottaisi meidät maasta. Maaperästä, humuksesta, mullasta, turpeesta tai kanervikosta erossa pysyminen on nykyihmisellekin vierasta, sillä hän viihtyy kukkapenkkiin, yrttimaalla, sienimetsällä, niityillä. Vain kaupungissa asuminen, maaperän saastuminen, kaivosvaltauksat (?) ja supersuuret liikekeskukset [eivätkä siis keski-suuret] kieltävät häneltä fyysisen kosketuksen maaperään. Edistyksellisimmät ihmiset saattavat liikkua useitakin päiviä paikasta toiseen koskettamatta maaperää.”

Aivan, kukapa ei viihtyisi kukkapenkissä, vaikka kaivosvaltauksat kieltävätkin kosketuksen maaperään (eli kukkapenkkiin, jossa siis viihdymme). Nykyihminen ei nimittäin pysyttele erossa maaperästä, vaikka ties mikä kieltää häneltä kosketuksen maaperään.

Eikä siinä kaikki: ”Salaojat, moottoritiet, parkkipaikat ja vesijohdot ovat kenties hyvä keksintö [eivätkä siis keksintöjä], mutta ne tekevät elämästä tylsempää. [Hyvä mutta tylsä, huono mutta jännä.] Ennen vanhat avo-ojat [eivätkä siis uudet] kannattelivat kokonaista ekosysteemiä, kuten ötököitä, sammakoita ja linnustoa. Nyt ojat on piilotettu, ja eläimet joutuvat elämään ilman.” Ilman mitä? Ilman avo-ojia?

Jos pyrkimyksenä on ollut korkealentoisuus, tuloksena on pelkkää matalaliittoa, aiheeseen toki sopien

– ja sitä kai on mahtipontisuus itsekin, korkeaa mutta syvää. Ja miksi ihmeessä juuri ”maa”, ”ruumis” ja ”luonto” viettelevät aina kirjoittajat patetian puolelle? Mitä olikaan ruskeapaitojen romantiikka? Kellareiden oluttuvista noussutta huurua, matalan ylevää.

Varmimmaksi vakuudeksi: ”On oikeastaan hyvä olla ymmärtämättä lainkaan. Itäminen vaatii aikaa, kuten kaikki asiat kypsyyssään maan taskussa. Fossiilit, muumiot ja muut. Aika ajoin sitten löydetään jotakin.”

Kuten nyt tämäkin, *Nuoren Voiman* pääkirjoitus, josta käy ilmi, että maa on aika monipuolinen juttu, johon aika monet asiat perustuvat. Ja kannattaa muistaa tämäkin: ”Metsän lisäksi myös valtio konsulaatteineen seisoo kuulemma omalla maaperällään. Kunnes sortuu.” Maa on siis kaikki, mutta aina sekään ei riitä.

JAAKKO BELT & ANNA OVASKA

Käsitteet kokoon

”Filosofeille tuskin on uutta, että käsitteenmuodostus on keskeistä tieteessä. Tieteen kansallinen termipankki mahdollistaa monitieteisen keskustelun käsitteenmuodostuksesta.”

Suomen kielen professori Tiina Onikki-Rantajääskö tekee termityötä poikkeuksellisissa hankkeissa. Pilottivaiheessa oleva Tieteen kansallinen termipankki (TTP)¹ kokoaa yhteen eri tieteenalojen termistöjä tutkijayhteisön, opettajien, toimittajien ja laajan yleisön käyttöön. Asiantuntijat tuottavat wikialustalle tietoa alansa erikoisanastosta: termien suomenkielisiä nimityksiä, käännösvastaineita, määritelmiä ja selityksiä sekä tekstiesimerkkejä.

Termipankkia johtavan Onikki-Rantajääskön mukaan hankkeen tarkoituksena on kehittää suomen kieltä tieteen kielenä. Pyrkimyksenä on helpottaa tieteen rinnakkaiskielisyyttä eli useiden eri kielten käyttöä tieteestä puhuttaessa sekä edistää tieteidenvälistä keskustelua käsitteiden merkityksistä, esimerkiksi siitä, missä määrin termejä käytetään samassa merkityksessä eri

aloilla. ”Termipankki myös lisää termitietoisuutta”, Onikki-Rantajääskö täydentää.

Tällä hetkellä Termipankista löytyy muun muassa kielitieteen, kasvitieteen ja oikeustieteen termistöjä. Filosofian aihealue on niin ikään mukana pilottihankkeessa. ”Filosofian määritelmät ovat kiinnostavia monitieteisyyden kannalta. Toivon, että se on yksi niistä aihealueista, jotka virittävät monitieteistä keskustelua. Filosofiasahan törmää myös liukuvaan rajaan erikoisalan termistön ja yleiskielen välillä”, Onikki-Rantajääskö summaa.

Termipankin toiminta perustuu kunkin tieteenalan edustajien talkootyöhön. Filosofian alueen² koordinaattorina toimii filosofian tohtori Markku Roinila. Hän on tehnyt sivuille alustavan termien luokittelun ja toimii asiantuntijaryhmän koollekutsujana³. Kysyimme Roinilalta työstä filosofian käsitteiden parissa.

Miten termityötä tehdään? Entä missä määrin filosofian aihealueen rakentaminen on määritelmien koalamista – missä määrin niiden luomista?

”Suosittelen jokaiselle esseen, gradun, väitöskirjan tai artikkelin kirjoittajalle keskeisten termien määritelmän miettimistä suomeksi. Siitä voi seurata yllättäviä oivalluksia.”

Aloitin tehtävän relevanteista *Logos*-ensyklopedian⁴ artikkeleista, joista muokkasin termisivut yhteistyössä kirjoittajien kanssa. Tämän jälkeen ryhdyin kartoittamaan olemassa olevia filosofian sanastoja muun muassa filosofian kurssikirjojen ja lukion oppikirjojen pohjalta. Lopulta sanastoja löytyi parikymmentä, tosin niitä voi hyödyntää vaihtelevassa määrin. Joissakin määritelmät ovat hyvin ylimalkaisia ja jopa harhaanjohtavia, toisissa niitä voi käyttää lähes sellaisenaan. Termipankki hankki myös julkaisuluvan joihinkin sanastoihin, joita pystyttiin hyödyntämään kokonaisina. En ole vielä ehtinyt käydä läpi kaikkia sanastoja, mutta jo nyt Termipankissa on 764 filosofian termisivua. Termien ei toki tarvitse olla peräisin mistään valmiista sanastosta, vaan mikä tahansa tutkijayhteisössä vakiintunut termi on olennainen Termipankin kannalta.

Sanastojen anti on pääosin määritelmässä, jotka ovat kaikkein haastavin tehtävä. Olen toki käyttänyt myös ulkomaisia lähteitä, mutta tyypillinen tekemäni termisivu on sellainen, jossa määritelmä on joko sellaisenaan tai hiukan muotoiltuna otettu jostakin valmiista sanastosta, mutta seliteosa koostuu useasta koti- ja ulkomaisesta lähteestä. Tarkoitus on luoda luotettava lyhyt esittely siitä, mitä kukin termi merkitsee, mieluiten niin, että kaikki merkitykset ovat läsnä.

Termisivujen ei ole tarkoitus kilpailla esimerkiksi *Logos*-ensyklopedian kanssa, mutta pyrkimys on luoda muuhun nettimateriaaliin verrattuna kilpailukykyinen lähde. Koska Termipankkia rakentavat alan asiantuntijat, se edustaa tieteellistä tietoa vastapainona sille, että netissä löytyy monenlaista tietoa, jonka luotettavuus voi olla kyseenalaista.

Kaiken kaikkiaan siis aivan valmista mallia termisivulle ei ole olemassa, vaan se koostuu monen eri lähteen toimitustyöstä. Pitää kuitenkin muistaa, että sivut voivat kehittyä monen eri tekijän yhteistyönä, jolloin tieteen itseään korjaavuus toteutuu. Kuka tahansa rekisteröitynyt filosofiasta kiinnostunut voi osallistua keskusteluun kullakin termisivulla, haastaa esitetyn määritelmän, kertoa havaitusta virheestä ja tarjota lisätietoja, jolloin sivua voidaan parantaa. Tässä suhteessa Termipankki on täysin läpinäkyvä. Myös muutoksia voidaan seurata suoraan wikisivulta.

Määritelmät eivät aina ole helppoja, varsinkaan jos valmiita malleja ei ole. Termipankin blogista voi lukea esimerkiksi useamman päivän savotastani ’onnellisuus’-termin määrittelyssä – haasteellista, mutta palkitsevaa puuhaa⁵. Suosittelen jokaiselle esseen, gradun, väitöskirjan tai artikkelin kirjoittajalle keskeisten termien määritelmän miettimistä suomeksi. Siitä voi seurata yllättäviä oivalluksia.

Millaisia kielikysymyksiä filosofian termityöhön liittyy?

On selvää, että kaikille filosofian termeille ei ole vielä vakiintuneita suomenkielisiä versioita ja joitakin voi olla lähes mahdoton luoda. Termipankissa on muutama sivu, joissa käsite ei ole suomenkielinen, mutta määritelmä ja selitykset ovat – esimerkiksi *Lebensphilosophie* voidaan kyllä kääntää suomeksi, mutta silloin termin yhteys tiettyyn suuntaukseen häviäisi. Näin Termipankki voi edistää suomenkielisen filosofian termistön syntymistä ja keskustelun avulla voidaan luoda uusiotermejä tarpeen mukaan. Uusien suomenkielisten teosten myötä voidaan lisätä hyväksi havaittuja suomenkielisiä filosofisia termejä Termipankkiin ja muokata vanhoja.

Filosofian osalta termityö on vasta alussa, joten kiinnostavaa ja palkitsevaa puuhattavaa riittää. Yhteistyöllä filosofian termialueesta muodostuu pysyvä ja hyödyllinen resurssi kaikille suomalaisille filosofeille.

Viitteet & Linkit

- 1 www.tieteentermipankki.fi.
- 2 <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia>.
- 3 Asiantuntijaoikeuksia annetaan asiantuntijaryhmän päätöksellä kaikille kiinnostuneille tutkijoille jatko-opiskelijoista alkaen. Asiantuntijastatusta voi hakea sekä lähettää parannusehdotuksia ja muuta palautetta osoitteella: tieteentermipankki-info@helsinki.fi. Asiantuntijastatuksen hakemisen yhteydessä pyydetään lyhyttä esittelyä sekä alan professorin, tieteellisen seuran hallituksen jäsenen tai Termipankin filosofian asiantuntijaryhmän jäsenen suositusta (nimen mainitseminen riittää). Filosofian termityön ohjeisiin voi tutustua osoitteessa: http://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofian_alakohtaiset_ohjeet
- 4 *Logos-ensyklopedia* on jatkuvasti päivittyvä filosofian verkkoensyklopedia osoitteessa www.filosofia.fi.
- 5 <http://blogs.helsinki.fi/tieteentermipankki/2014/06/26/huhuh-merkintoja-filosofian-maaritelmien-satunnaisuudesta/>

Kirjan käyttöohje

Mikael Brunila &
Kimmo Kallio (toim.):
VERKKO SULJETTU
– INTERNET JA
AVOIMUUDEN RAJAT

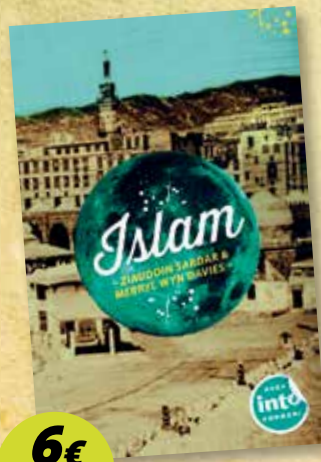
Verkko suljettu on ensimmäinen suomenkielinen teos, joka kartoittaa avoimen ja suljetun ristiriitaa. Mitä avoimuus tai sulkeutuneisuus tarkoittavat ja miten niihin tulisi suhtautua digitaalisissa tietoverkoissa? Kirja kertoo, mikä internet on ja millaiseksi se on muuttumassa.

21€
(ovh 24€)

Merryl Wyn Davies &
Ziauddin Sardar:
ISLAM

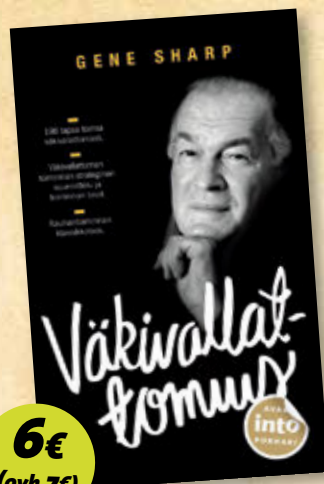
Islam avaa islamin maailmankatsomusta, Koraania ja sharialakia, islamin historiaa ja islamin suhdetta länsimaihin. Kirja tutkii uskonnon sisäistä kamppailua eri tulkintojen välillä ja naisten oikeuksiin, taloudelliseen kehitykseen ja demokratiaan liittyviä kysymyksiä.

6€
(ovh 7€)

Gene Sharp:
VÄKIVALLATTOMUUS

Väkivallattomuus on tiivis tutkimukseen perustuva tietokirja väkivallattomuudesta ja opas käytännön toimintaan. Samalla se on pamfletti väkivallattoman toiminnan puolesta.

6€
(ovh 7€)

Karl Kraus:
**MYRKYN
KÄYTTÖOHJE**

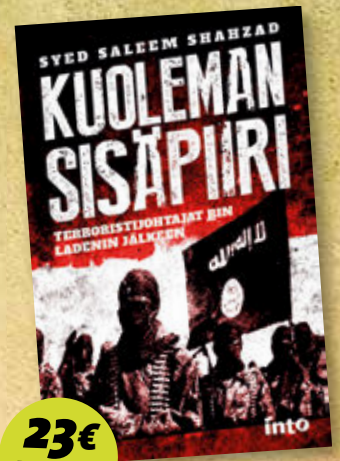
Kirjailija ja lehtimies Karl Kraus (1874–1936) tarkkaili Wienin kahviloissa Itävalta-Unkarin kaksoismonarkian tuhoa ja pian sen jälkeen nousevan kansallissosialismin uhkaa. Esseistinä tunnetun Krausin kirkkaat aforismit valottavat teeskentelyn ja itsepetoksen.

22€
(ovh 25€)

Syed Saleem Shahzad:
KUOLEMAN SISÄPIIRI
– TERRORISTI-
JOHTAJAT BIN
LADENIN JÄLKEEN

Keitä ovat uudet islamisti-johdajat? Mitkä ovat heidän strategiansa? Miten he ajattelevat? *Kuoleman sisäpiiri* raottaa mysteerää ääriliikkeiden ympärillä ja paljastaa terrorismin kasvot.

23€
(ovh 26€)

**LE MONDE
DIPLOMATIQUE
& NOVAJA GAZETA**

Maailmanpoliittinen aikakauslehti *Le Monde diplomatique & Novaja Gazeta* ilmestyy kuusi kertaa vuodessa. Ajankohtaista ja kriittistä journalismia meiltä ja muualta.

kesto
30€
(määräaik.
34€/v)

Hintoihin lisätään toimituskulut 3–5 €.

Tilaa netistä: www.intokustannus.fi tai myynti@intokustannus.fi.

into

TIILAA NYTI!

JAAKKO BELT & ANNA OVASKA

Mediaetiikka verkossa

Etiikka.fi-sivustolle on viime keväästä alkaen tuotu journalismin, sosiaalisen median ja viestinnän etiikan tutkimusta helposti lähestyttävässä muodossa. Blogimerkinnöissä ja lyhyissä populaariteksteissä kotimaiset tutkijat nostavat esiin median eettisiä kysymyksiä. ”Reilun somen säännöt” puolestaan tarjoavat ohjenuoria oikeaan toimintaan sosiaalisessa mediassa. Sivuston perustaja, tutkijatohtori Henrik Rydenfelt esittelee *niin & näin*lle Etiikka.fi:n toimintaa.

Miten Etiikka.fi sai alkunsa? Sivusto syntyi Helsingin yliopistossa viestinnän ja filosofian opiskelijoille pitämäni mediaetiikan kurssin ja siitä kertyneiden materiaalien pohjalta. Tarkoitus on kirjoittaa lyhyitä tekstejä, joissa saa ottaa kantaa ilman runsaita viitteitä tai tarkkoja perusteluja ja joita on helppo hyödyntää esimerkiksi opetuksessa. Usein tuntuu, että akateemiset bloggarit kirjoittavat turhankin perusteellisesti ja hyvin, jolloin lopputulos poikkeaa artikkelityyppisestä julkaisemisesta niin vähän, ettei yleisö lopulta ole laajempi.

Miten omat akateemiset tutkimuksesi ovat autaneet tässä projektissa? Onko akateemisen filosofian soveltaminen käytäntöön ollut helppoa?

Vaikka sivustolla julkaistaan populaaritekstejä, joissa pitkiä perusteluja ja viitteitä ei ole mahdollista esittää, kaiken taustalla on tutkimus. Jokaisella on eettisiä näkemyksiä, mutta harvemmat tietysti ehtivät niitä pidemmälle pohtia; vähän samalla tavoin jokaisella on käsitys siitä, mitä pöydät ovat, mutta vain harva on fyysikko. Akateemisen filosofian ja etiikan teorian soveltaminen arkipäiväisiin tilanteisiin pitäisi olla juuri yhtä helppoa tai vaikeaa kuin fysiikan soveltaminen pöytiin.

Millaiset median, viestinnän ja somen etiikan aiheet ovat osoittautuneet erityisen tärkeiksi?

Blogien luonteen vuoksi ajankohtaiset aiheet määrittävät sisältöjä paljon. Mediassa on puhuttu paljon oikeasta toiminnasta sosiaalisessa mediassa – ja toisaalta sosiaalisen median yritysten ja alustojen omasta toiminnasta. Samoin tapetilla ovat olleet sota, sotauutisointi ja -kuvat. Nämä liittyvät suoraan myös sivuston pääteemoihin ja korostuvat siksi. Suomessa etiikan aihepiiriä suoraan käsitteleviä keskusteluja käydään kansainvälisessä vertailussa varsin vähän. Toki mikä tahansa aihe on lopulta myös eettinen.

Millaisia kysymyksiä Reilun somen sääntöjä luodessa nousi esiin?

Monien omien kirjoitusteni ja erityisesti Reilun somen sääntöjen taustalla on mediaetiikan malli, jota olen rakentanut kursseilla ja julkaisuissa¹. Mallin tarkoitus on auttaa tunnistamaan mediatilanteiden tai viestintätapahtumien eri vaikutusryhmät sekä toisaalta näille ryhmille kuuluvat oikeudet ja niille koituvat eettisesti relevantit seuraukset. Reilun somen säännöt sisältävät

Älä jankuta.

Kyseenalaista myös omat kantasi ja ole valmis muuttamaan niitä. Muuten vakuutat vain ne, jotka ovat jo valmiiksi samaa mieltä kanssasi.

Älä johda harhaan.

Myös toden väitteen voi esittää tavalla, joka antaa asioista väärän kuvan. Ole rehellinen yleisöllesi.

Mieti, kenelle viestisi välittyy.

Pyri siihen, että jakamasi tieto on merkityksellistä ja kiinnostavaa yleisöllesi. Käytä hyväksi mahdollisuuksia rajoittaa yleisöä.

myös tietoteoreettisesti latautuneita ohjeita. Perinteiselle medialle ei aina esimerkiksi ole selvää, että tieto määritelmänsä mukaan on aina totta – ei paras saatavilla oleva arvaus tai kertoma.

Kurssilla syntyi idea, että sinänsä aika teoreettisen mallin esittelyn sijasta olennaisimmat asiat voisi kiteyttää muutama ohjenuoraan tai sääntöön. Lopputulosta on jo käytetty myös haastattelututkimuksessa, jossa kysyttiin muotibloggareiden näkemyksiä omista eettisistä periaatteistaan blogatessa². Vaikka ohjeiden noudattamista ei toki kukaan voi vaatia tai valvoa, tilausta tämännäyttyä ohjeistukselle näyttää olevan ainakin ajatusten herättäjänä.

Sosiaalisen median eettistä koodistoa on yritetty rakentaa myös ulkomailla, mutta tulokset eivät ole olleet kovin kattavia – tai sitten ovat olleet ehkä liiankin kattavia. Vastaavaa laajemman mallin tiivistystä yksinkertaisiin sääntöihin ei ole tullut muualla vastaan. Median ja viestinnän etiikkaan keskittyviä sivustoja on muutenkin melko vähäisesti, vaikka kysyntää luulisi olevan.

Viitteet & Linkit

- 1 Säännöt sisältävät yhteensä 12 ohjetta sosiaalisen median käyttäjille: <http://etiikka.fi/some/reilun-somen-saannot/>.
- 2 <http://etiikka.fi/some/muotiblogit-ja-eettiset-ohjeet/>

ELINA HALTTUNEN-RIIKONEN

Uusi silmäys syntyvyydensääntelyyn – vai vanhan toistoa?

Onko lasten hankkiminen ihmisoikeus? Entä kuinka monta lasta saa hankkia? Saako ihmisiä ohjalla näissä päätöksissä? Nämä vaikeat eettiset kysymykset liitetään helposti nimenomaan kehitysmaihin. Helsingissä toukokuussa luonnoimassa piipahtanut Diana Coole halusi kyseenalaistaa syntyvyydensääntelyyn hänen mukaansa liitettyä tabu-leimaa tuomalla esiin, kuinka kukaan meistä ei toimi vapaasti.

Brittiläisen filosofin ja politiikantutkijan Diana Coolen (s. 1952) luennon otsikko lupasi paljon. Esitelmän ”From Population Control to Behaviour Modification – Liberty, Coercion and Behaviour Modification in Pursuit of Sustainable Wellbeing” oli määrä käsitellä sitä, miten väestöpolitiikasta aukeaa tie paljon puhuttuun ’kestävään hyvinvointiin’.

Coolen tiedetään kiinnostuneen yhdestä feministisen teorian tuoreimmista hitti aiheista, uusmaterialismista. Tämä yhdistettynä hänen esityksensä otsikkoon sai miettimään, onko mahdollista yhdistää fenomenologisesti inspiroitunut ja kriittinen feministinen katsantokanta väestötason hallinnon ja biopoliittisten käytäntöjen näkökulmaan. Kysymys jäi ainakin tällä kertaa ilman vastausta, sillä ruumiillistuneen näkökulman sijaan esitelmä pysyi lintuperspektiivissä. Tarjolle pantiin ehdotuksia konanaisratkaisuksi maailman tilaan.

Syntyvyyskontrollin teoria ja todellisuus

Coolen esitelmä oli kiinnostavimmillaan filosofin käydessä läpi vapauden ja pakon vastakkainasettelun riittämättömyyttä. Sekä väestönkasvua lisäämään pyrkivät vanhenevan ikärakenteen kanssa kamppailevat maat että väestönkasvua hidastamaan pyrkivät kehitysmaat pelaavat hyvin pitkälle toisiinsa verrattavissa olevilla tavoilla. Kansalaisia houkutellaan tekemään päätöksiä jäl-

kikasvun hankkimisesta tai vapaaehtoisesta sterilaatioista. On vahvasti tottumiskysymys, mikä nähdään vallankäyttönä, kajoamisena itsemääräämisoikeuteen.

Ääripäät eivät myöskään ole koko kuva. Pakottamisen ja mielipiteenmuokkauksen välille jää paljon erilaisia harmaansävyjä. Coole argumentoikin vakuuttavasti, että on älyllisesti epärehellistä olla huomioimatta, kuinka samankaltaisia keinoja syntyvyyden edistämiseen kuin sen vähentämiseen käytetään. Kuitenkin nimenomaan rajoitustoimet nähdään usein eettisesti ongelmalliseksi. Coolen mukaan:

”On harhaa uskoa, että ilman väestöpoliittisia käytäntöjä naiset olisivat vapaita valitsemaan lisääntymistapansa: taloudelliset ja kulttuuriset paineet rajoittavat aina vahvasti heidän tekemiään valintoja.”

Ei ole syytä tarkastella vapautta ideaalitalanteena, vaan feminististen vaatimusten ja toimien on tunnistettava, kuinka hellitty ideaali ”vapaasta valinnasta” on usein naiivi ja epätodellinen. Kun luovutaan pitämästä pakkoa ja vapautta vastakohtina, voidaan päästä eteenpäin. Saadaan luoduksi uusi silmäys syntyvyydensääntelyyn – Coolen sanoin haastetaan ”laajalle levinnyt näkemys, jonka mukaan yhteiskunnalliset pyrkimykset alentaa syntyvyyttä ovat itsessään [*inherently*] epäeettisiä.”

Coole siis pyrki horjuttamaan näkemyksiä, joiden mukaan syntyvyyden alentamiseen tähtäivät valtio-

vallan toimenpiteet ovat väistämättä epäeettisiä. Näin hänen esitelmänsä pysyi abstraktilla ja käsitteellisellä tasolla – väestönsäätelyssä sinänsä – huolimatta siitä, että hän itse kritisoi kontekstittomia tapoja puhua vapaudesta ja pakosta. Coole painotti, ettei hän ota kantaa siihen, pitäisikö tiettyjä keinoja käyttää vai ei, vaan tutkii perusteita niiden käytölle. Samalla hän jätti huomiot, että kehitysmaiden naisiin ja miehiin kohdistettujen syntyvyyskontrollitoimenpiteiden kriitikot ovat jo vuosikymmeniä olleet huolissaan juuri käytettyjen keinojen epäeettisyydestä ja usein yksilöiden henkeä ja terveyttä vaarantavasta luonteesta. Feminististen ja ihmisoikeustoimijoiden kritiikin kärki on suuntautunut massakampanjoiden todellisuuteen, jossa annetaan hyvin vähän, jos ollenkaan, painoarvoa yksilöiden hyvinvoinnille.¹

Coolen näkemyksen suhde näihin hyvinkin oikeutettuihin huolenaiheisiin jäi hämärän peittoon. Feministinen kritiikki syntyvyydensäätelyä kohtaan pelkistyi esitelmässä lähinnä huomioon siitä, että naisten päätäntävällän rajoittaminen on feministeille aiheena tabu siksi, että naisten oikeus päättää omasta ruumiistaan on ollut niin keskeinen osa feminististä liikettä. Koska väestönkasvun hillitsemiseen tarkoitettu politiikka kohdistuu käytännössä kehitysmaihin, oli hämmentävää, ettei Coole lainkaan antautunut dialogiin tähän näkökulmaan keskittyneiden tutkijoiden ajatusten kanssa.²

Materiaalista ei ole puutetta. Useat kestävästä kehitystä ja ekologisia kysymyksiä käsitelleet feministit ovat tarkastelleet näitä ongelmia tavoilla, jotka ovat hyvinkin olennaisia Coolen lähestymistavalle. Vaikkapa Maria Miesin ja Vandana Shivan tuotantoon tutustuessa tulee törmäneeksi argumentteihin, jotka kyseenalaistavat vakuutavasti väestön vähentämisen tavoitteen ensisijaisuuden – ja myös sen, päädytäänkö väestönkasvun hillitsemisellä todella Coolen toivomiin päämääriin.

Kenen käyttäytymistä muokattava?

Vähemmän ihmisiä, vähemmän painetta ympäristön kantokyvylle, vähemmän suita ruokittavina on yhtä kuin 'kestävä hyvinvointi'. Coolen esitelmässä väestönkasvun hillitsemisellä tai ainakin kasvun taittamisella oli autuaaksitekevä vaikutus. Hän ei ole suinkaan yksin tämän oletamuksensa kanssa. Väestönkasvun nimeäminen ihmiskunnan kohtalonkysymykseksi 70-luvulla löi nopeasti läpi, ja väestönkasvun hillitseminen on hyväksytty keskeiseksi kehitystavoitteeksi³. Kuitenkin normaaleina, neutraaleina ja väistämättöminä kaupitellut näkemykset ovat juuri niitä, joihin on usein hyvä suhtautua kaikkein kriittisimmin.

On yksinkertaistavaa nähdä väestönkasvu ensisijaisena ongelmana, alkusynä, johon puuttumalla muut ongelmat ratkeavat. Jos mietitään vaikka polttavimpia ympäristökysymyksiä, ihmisten määrä ei mitenkään ilmeisesti ole ratkaiseva tekijä. Sen sijaan ihmisten ja yhteisöjen toiminta suhteessa ympäristöön

on huomattavasti tärkeämpää. Osa ympäristöeetikoista onkin huomauttanut, että lisääntymisoikeutta merkittävämpi ilmiö kyseenalaistettavien listalla on itsestään selvänä pidetty oikeus kuluttaa⁴. Jos hyväksytään, ettei oikeus lisääntyä ole kaikissa tilanteissa selviö (sillä lisääntymispäätös koskettaa koko yhteisöä, ei vain yksilöä), eikö sama päde väistämättä myös oikeuteen kuluttaa?

Esitelmän yleisökommenteissa tähän epäsuhtaan kiinnitettiinkin huomiota: eikö ole hiukan kaksinaamaista vaatia ”niitä” hankkimaan vähemmän lapsia, jotta ”meidän” elintasomme säilyisi? Käsitellessään pakon ja vapauden välisiä suhteita myös Coole toteaa, että väestönkasvuun tähtäviä toimia käytetään maissa, joiden ekologinen jalanjälki on kaikkein suurin. Silti Coolelle tavat, joilla ekologisen jalanjäljen muodostumiseen voidaan vaikuttaa, näyttävät kuitenkin liian vähäisinä ja hitaina. Tästä kaikesta voisi päätellä, että varsinainen tabu onkin se, millä konsteilla voitaisiin puuttua näihin moniaalla kyseenalaistamattomina pidettyihin vapauksiin. Silloin kun pitää ottaa huomioon, kuinka ”taloudelliset ja sosiaaliset paineet” vaikuttavat aivan yhtä lailla elämäntyyliä ja kuluttaja-identiteettiä rakentavien valintojen taustalla. Ja nyt tullaankin sen ytimeen, miksi väestöpolitiikka on niin suosittu tavoite: ongelma on aina miellyttävämpää löytää jostain muualta. Niin kaukaa kuin mahdollista.

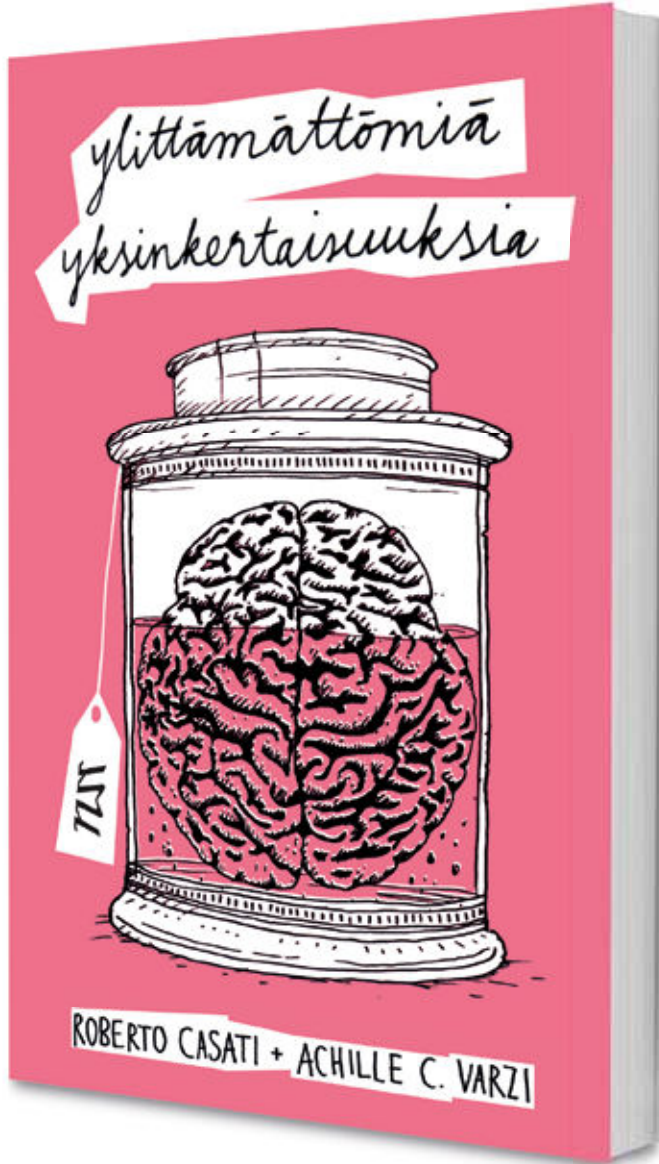
Pulmien tiedostaminen ei väistämättä merkitse, etteikö syntyvyydensäätelyä voisi nähdä globaalissa mittakaavassa relevanttina kysymyksenä. Aiheen mielekäs käsittely kuitenkin edellyttää, että tiedostetaan väestökysymyksen suhde muihin kysymyksiin ja lakkataan etsimästä ihmelääkettä. Tämä on välttämätöntä jo pelkästään sen vuoksi, että yksinomaan kehitysmaiden väestön ”holtittoman lisääntymisen” esittäminen syyksi on omiaan oikeuttamaan ja lisäämään muukalaisvihamielisiä ja jopa avoimen rasistisia asenteita entisestään. Tässä ”keiden vika on, että ruoka ei riitä ja ympäristö tuhoutuu” -pelissä syyllisiksi päätyvät juuri ne, jotka ovat muutoinkin kaikkein heikoimmassa asemassa.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. Maria Mies & Vandana Shiva, *Ecofeminism*. Spinifex Press, Melbourne 1994, 190–. Mies ja Shiva esittävät, että esimerkiksi Intiassa ja Bangladeshissa toteutettujen sterilointikampanjoiden ongelmat palautuvat niiden suorittamiseen tapaan ja näkökulmaan, josta kampanjoiden hyötyjä ja tuloksellisuutta mitataan. Koska massakampanjat on järjestetty lääkeyhtiöiden ehdoilla ja vastineeksi kehitysavusta, pyrkimyksenä on ollut ennen kaikkea päästä tiettyihin lukuihin hinnalla millä hyvänsä.
- 2 Coolen esitelmä liittyi hänen laajempaan tutkimusprojektiinsa aiheen parissa, joten on hyvinkin mahdollista, että hän perehtyy tarkemmin näihin kritiikkeihin.
- 3 YK on nimittänyt väestönkasvun hillitsemisen yhdeksi päätavoitteekseen.
- 4 Clare Palmer, *Environmental Ethics*. ABC-Clío, Santa Barbara 1997, 88–90.

NY

Nauru pidentää ikää

Roberto Casati & Achille C. Varzi

Ylittämättömiä yksinkertaisuuksia

(Semplicità insormontabili, 2006)

SUOM. RISTO KOSKENSILTA

niin & näin -kirjat 2014

160 sivua

ISBN 978-952-5503-82-1

HINTA 32 €

(kestotilajalle 27 €)

FILOSOFISEN HUUMORIN NYKYKLASSIKKO *Ylittämättömiä yksinkertaisuuksia* osoittaa, että joskus yksinkertainen herättää yliver-
taisesti ajatuksia. Italialaisfilosofit Roberto Casati ja Achille C. Varzi pureutuvat elävän elämän pättitilanteisiin ja paradokseihin leikin varjolla. Kirjan 39 ratkiriemukasta

tarinaa paljastavat arkiajattelun kompastuskivet ja auttavat alkuun mutkikkaidenkin pulmien aprikoinnissa.

Ylittämättömiä yksinkertaisuuksia on kansainvälinen myyntimenestys, josta on Yhdysvalloissa ohjattu jopa näytelmä. Kompakertomuksineen opus huvittaa myös sellaista lukijaa, joka ei muutoin filosofian äärelle innostuisi.

ELISE LIIKALA

P4C auttaa osallistujia löytämään äänensä

Filosofia liitetään usein vaikeisiin ja arjesta irrotettuihin kysymyksiin. Lasten ja nuorten kanssa filosofointi (P4C) on kuitenkin aivan muuta kuin ryppyotsaista pohtimista: se on ihmisläheistä, voimauttavaa ja hauskaa. Virikkeenä keskustelulle voidaan käyttää melkein mitä tahansa, esimerkiksi taideteosta, musiikkia, videota tai kirjallisuusnäytettä. Kesäkuussa Itä-Lontoossa sijaitsevassa Gallions Primary Schoolissa järjestettiin taitelijoille tarkoitettu ryhmänohjaajakoulutus, jossa perehdyttiin lapsille ja yhteisöille suunnattujen P4C-filosofiaryhmien vetämiseen luovalla tavalla.

Osallistuin koulutukseen kahdentoista eri taidealoja edustavan ihmisen kanssa. Kurssiosallistujien joukossa oli minun lisäksi ainakin yksi graafinen suunnittelija, kuvataiteilijoita, runoilija, performanssitaiteilija ja museotyöntekijöitä. Taidetta opetuksessa vahvasti hyödyntävä Gallions Primary School järjesti veloituksetta taitelijoille tarkoitetun kurssin, sillä se haluaa mahdollistaa oppilailleen työskentelyn luovien alojen ammattilaisten kanssa. Vastineeksi koulutukseen osallistumisesta osallistujat sitoutuivat pitämään koulun oppilaille filosofointituokion: se pohjautui itse kunkin tekemään ja koululle lahjoittamaan taideteokseen.

Kurssin ohjaaja Lisa Naylor työskentelee Gallionsissa opettajana ja kouluttaa P4C-ohjaajia ympäri Britanniaa. Parin päivän aikana Naylor veti meille monenlaisia, hauskoja ja innostavia harjoitteita sekä ryhmäkeskusteluja. Teimme muun muassa musiikkia sanomalehdellä, kysyimme kysymyksiä patsaalta, kuvittelimme, minne matkaisimme lentävällä taikamatolla sekä kävimme läpi useita vaihtoehtoisia tapoja äänestää ryhmän keksimistä filosofisista kysymyksistä se, josta keskusteltaisiin yhdessä.

Taidetta ja tutkailua lähiökoulussa

Kurssin aikana saimme myös tilaisuuden tutustua kouluun, jossa musiikki, tanssi, draama ja kuvataide on kirjottu osaksi lähes kaikkea opetusta. Gallions sijaitsee Becktonissa Itä-Lontoossa alueella, joka on yksi Britannian köyhimmistä. Naylorin mukaan asukkaiden elintaso on matalimpia koko maassa. Koulu on kuitenkin kuin keidas keskellä surumielistä asuinaluetta. Pihalla

on suuri nurmikenttä, telineitä leikkimistä varten ja sisäpihalla kaunis kukkapuutarha. Oppilaat kasvattavat päiväkotikiikisestä saakka kasveja, joista he opettelevat valmistamaan ruokaa.

Gallionsissa on 600 iältään 3–11-vuotiasta lasta. He edustavat eri kansallisuuksia ja puhuvat noin 30 eri kieltä. Oppilaiden keskuudessa kielelliset ongelmat ovat yleisiä, mikä varmasti osin johtuu eri äidinkielistä, mutta myös siitä, ettei Naylorin mukaan kaikkien lasten kanssa juurikaan puhuta tai leikitä kotona. P4C-ohjelma edesauttaa lasten kielellistä kehitystä ja edistää oppimista. Se auttaa lapsia lisäksi tunne-elämän hallinnassa. Esimerkiksi lasten väliset riidat ovat ohjelman käyttöönoton jälkeen vähentyneet. Lapset tulevat kuulluiksi ja saavat kokemuksen siitä, että heidän ajatuksensa merkitsevät. Eräs oppilas kertoikin: ”Filosofia on auttanut minua. En ole enää niin vihainen.”

Monien oppilaiden kotioloit ovat erityisen koettelevat ja useiden lasten vanhemmilla on erilaisia vaikeuksia. Joka neljännen oppilaan lähisukulainen on vankilassa. Hankalista lähtökohdista huolimatta Gallionsin oppilaat saavat keskimääräistä parempia tuloksia vuosittaisissa SAT-oppimistulosmittauksissa (*Standard Assessment Tests*). Tämän lisäksi oppilaiden lähtötasoon suhteutettuna koulu ylsi vuonna 2012 oppimistuloksissa valtion kouluista seitsemänneksi. Naylor uskoo filosofoinnin olevan yksi merkittävimmistä syistä oppilaiden oppimistulosten paranemiseen vuosi vuodelta.

P4C-ohjelma Gallionsissa

Kaikki koulun oppilaat osallistuvat filosofointiin kerran viikossa. Ohjelma sai alkunsa, kun Naylor työskenteli

Lisa Naylor (vas.) ohjaa keskustelua taiteilijaryhmän P4C-koulutuksessa. Gallions Primary Schoolin vehreä puutarha tarjoaa opetuksen tueksi elämyksiä lapsille.

2002 ensimmäistä vuottaan Gallionsissa. Muuan kokenut P4C-ohjaaja tuli silloin vetämään filosofointituokion hänen luokalleen. Ohjaaja esitteli lapsille kaksi erilaista äänimaailmaa. Näytteissä kuultiin luonnon ääniä, kuten lintujen laulua, sekä toimistohälinää ja muita epäharmonisia ääniä. Kuulemansa pohjalta lapset muotoilivat kysymyksen ”Mitä musiikki on?”. Naylor oli äärimmäisen vaikuttunut huomattessaan, että sellaisetkin lapset, jotka tuskin puhuivat englantia tai joilla oli heikko itsetunto, keskustelivat innokkaasti näkemysistään ja pohtivat yhdessä, oliko sateenropina musiikkia vai ei. Seuraavien viikkojen aikana lapset kysyivät yhä uudelleen, milloin he voisivat taas filosofoida yhdessä.

Muutaman kuukauden kuluttua P4C-ohjelma päätettiin ottaa osaksi koko koulun opetusta ja opettajia alettiin kouluttaa ohjaajiksi. Nykyisin jokainen koulun opettaja on vähintään ensimmäisen tason P4C-ohjaaja. Filosofointiin osallistuvat kaikki lapset kolmevuotiaista alkaen. Pienten kanssa aloitetaan filosofointi leikkimällä

muun muassa valintaleikkejä, joiden avulla lapset oppivat tekemään päätöksiä, perustelemaan ne ja kuuntelemaan vuorollaan muita lapsia. Valintaleikissä voidaan keskustella mistä milloinkin: haluaisitko mieluummin elefantin vai krokotiilin lemmikiksesi?

Iän karttuessa oppilaat muodostavat itse yhä kipeämpää kysymyksiä: Jos elämä olisi palapeli, onko se saatava valmiiksi? Edellyttääkö alun olemassaolo myös loppua? Tarvitaanko rohkeutta, jotta voisi olla onnellinen? Miksi ihmiset matkustavat? Onko erilaisuus normaalia? Gallionsissa on lisäksi kokeiltu lasten perheille tarkoitettuja filosofiatuokioita.

P4C:n taika

Naylorin mukaan oppimisvaikeuksistaan ja muista rajoitteista huolimatta monet lapset löytävät filosofoinnin avulla oman äänensä – joskus jopa aivan konkreettisesti. Kenties koskettavin tarina filosofoinnin vaikutuk-

Mitä P4C on?

P4C on lyhenne englanninkielisestä ilmauksesta *Philosophy for Children* eli filosofiaa lapsille. Ohjelma on kuitenkin laajentunut eri-ikäisten käyttöön, joten nykyisin puhutaan myös yhteisöille suunnatusta filosofiasta (P4wC, *Philosophy for/with Children/Communities*). P4C-metodia käytetään koulujen lisäksi muun muassa kansalaisjärjestöjen ihmisoikeustyössä, vankiloissa, vanhainkodeissa ja pubeissa. Filosofiarhymien kautta ihmisille avautuu uudenlainen mahdollisuus keskustella yhdessä ja jakaa ajatuksia heitä itseään kiinnostavista kysymyksistä.

P4C-ohjelman siemen istutettiin 1960-luvun lopulla, kun filosofiaa Columbian yliopistossa opettanut Matthew Lipman (1922–2010) halusi kehittää opiskelijoiden sekä opettajien ajattelu- ja keskustelutaitoja. Kollegansa Ann Margaret Sharpin kanssa he kehittivät myöhemmin Montclairin osavaltionyliopistossa P4C-ohjelman ja filosofisen opetussuunnitelman.

Lontoolaisessa Gallionsissa järjestetään vuosittain useita 1. tason ja 2. tason P4C-ohjaajakursseja. Seuraava taiteilijoille suunnattu ensimmäisen tason kurssi järjestetään marraskuussa. Ks. lisätietoa koulun verkkosivuilta: www.gallions.newham.sch.uk/.

sesta olikin pieni tyttö, joka ei ollut puhunut lainkaan kolmeen kuukauteen koulun alettua. Hänellä oli oppimisrajoitteita ja hän oli lisäksi kuuro. Eräänä päivänä, kun filosofoinnissa oli käytetty virikkeenä ohjaajan esittelemää taikamattoa, keskustelu oli johtanut pohdintoihin taikuuden ominaisuuksista ja kysymykseen siitä, miltä taika voisi näyttää. Aivan yllättäen kuului täysin hiljaisen tytön suusta vastaus: ”säihkyvältä”.

P4C antaa välineet ja tarjoaa lapsille tilaisuuden, paikan sekä ajan jakaa omia ajatuksiaan toisille, arvioida näkemystensä perusteita ja keskustella juuri siitä, mikä heitä itseään mietityttää.

Pääsin näkemään, miten tämä käytännössä toteutuu, kun kurssin jälkeisenä päivänä ohjasin yhdessä Naylorin kanssa 11-vuotiaille elämäni ensimmäisen P4C-session. Olin tuonut mukanaani maalaamani kuvan, joka esitti rumankaunista rusettipäistä kummituseläintä. Työ innosti lapset keksimään kysymyksiä teemoista, jotka liittyivät muun muassa eläinten ja ihmisten eroihin, vapauteen, vankeuteen, arvoihin, kauneuteen, persoonallisuuteen

ja muutokseen. Lapset äänestivät kiinnostavimmaksi kysymyksen: *Does isolation mean freedom or loneliness?* (Tarkoittaako muista erillään oleminen vapautta vai yksinäisyyttä?) Oli todella hienoa huomata, miten lapset ilmaisivat itseään, miten hyviä näkökulmia he kysymyksen pohjalta toisilleen esittivät ja millaisia ajatuspolkuja keskustelu kysymyksen pohjalta kulki.

P4C:ssä yhdistyvät ainutlaatuisella tavalla luovuus, läsnäolo, toisten ajatusten kunnioittaminen ja vuorovaikutteinen oppiminen. Toivon, että filosofointi löytää suosionsa Suomessakin.

Kirjallisuus

Filosofiaa lapsille ja nuorille (Philosophy for Children, 2008). Toim. Maughn Gregory. Suom. Jarkko S. Tuusvuori. niin & näin, Tampere 2010.
SAPERE Handbook to Accompany the Level 1 Course. Sapere, Oxford 2012.

NOORA TIENAHO

Walter Benjamin, ajattelun palkkasotilas

Tutkijaliiton ja Suomen oikeusfilosofisen yhdistyksen järjestämä tilaisuus ”Walter Benjamin, ajattelua toisten päissä” otti paikkansa toukokuun lopulla, aurinkoisessa Helsingissä, Tieteiden talon ummehtuneessa ullakkoilmassa. Taneli Viitahuhta ja Eetu Viren ovat suomentaneet kokoelman verran Benjaminin pääosin 20- ja 30-luvuilta peräisin olevia tekstejä. Kokoelman julkaisun verukkeella kourallista eri alojen tutkijoita pyydettiin kertomaan, kuinka Benjamin heille puhuu.

Kirjan nimikkoteksti ”Keskuspuisto”, kasa fragmentaarisia muistiinpanoja, on tulos yrityksestä kirjoittaa kirja Baudelairesta¹. Katkelmallisuus leimaa Benjaminin kirjallista antia kokonaisuudessaankin: ”käyttökelpoisia riekaleita, fraaseja, kertosakeitä, anekdootteja, jotka auttavat meitä tarkkailemaan omaa aikaamme”, Viren kuvailee hänen tyyliään esitelmässään.

Yleisesti Benjaminia pidetään kirjallisuuskriittikkona tai esseistinä, ei niinkään filosofina, tutkijana tai teoreetikkona. Nykyisin saattaisimme kutsua häntä freelance-riksi.² ”Älyn proletaarina” hän oli valmis kirjoittamaan mitä erilaisimmista aiheista, Viren sanoo, ja ”vanhan romun seasta löytämään unohdettuja arvoesineitä”³. Benjamin ei ollut ohjelman julistaja, Mika Elo huomauttaa, mutta hän kulki etukenossa. Hän ei esittänyt taideteoriaa, Viitahuhta lisää, vaan uusia käyttövoimaisia käsitteitä. Taina Rajanti mainitsee esitelmässään Benjaminin itse käyttävän käsitteitä tuhoamalla ne – tämä olkoon meidänkin lukutapamme.

Kommunikaation allegorisuus

Elo ja Rajanti keskustelevat esitelmissään Benjaminin kielikäsitteistä. Maailman erinäisten ilmiöiden tutkimisen ohella Benjamin esittää kysymyksiä siitä välineestä, jolla hän asioita tarkastelee, paljastaa tämän välineen, Rajanti aloittaa. Kieltä ei voikaan ajatella neutraalina kommunikaatiotavallineena, Elo jatkaa, vaan se on kommunikaatiota jo itsessään, välitöntä ja välineetöntä. Lisäksi käsitteet ovat Benjaminille konstellaatiivisia: ne saavat kulloisenkin merkityksensä ympäristönsä mukaan, suhteessa toisiin sanoihin. Sen vuoksi käsitteet eivät pysy paikoillaan, Rajanti sanoo, eivätkä ne ”naulaa sanoja lopullisesti”. Käsitteet eivät myöskään kokoa empiirisiä tosiasioita silmiemme alle vaan pikemminkin hajottavat ilmiöt tuoden niiden ääripisteet esiin, Elo huomauttaa. Ymmärrän tämän siten, että kieli tavoittelee kokonaiskuvaa, mutta huomioidessaan kaikki mahdolliset näkökulmat ja vivahteet se sirpaloituu, eikä enää oikein voikaan sanoa. Tässä kuvaan astuu allegoria.

Benjaminin mukaan allegorinen katselutapa ”repii koh-

teensa irti yhteyksistä elämään: kohde hajotetaan ja säilytetään samaan aikaan”⁴. Allegoria paljastaa maailmaa ja sen totuutta näyttämällä kuitenkin samalla, että totuus on jossain toisaalla, kuten kirjallisuudentutkija Bainard Cowan kuvailee⁵. Allegoria osoittaa pysyvien totuuksien saavuttamattomuuden ja luo tunteen maailman katoavaisuudesta ja tilapäisyydestä⁶. Allegorisen asenteen voi ottaa osaksi tieteellistä tai taiteellista tutkimusta, ja näin onkin avantgarden parissa tehty. Elokuvan montaaši-tekniikka ja runouden automaattikirjoitus ovat esimerkkejä avantgarden teoreettikonakin tunnustetun Benjaminin ajan hierarkiaa purkavista ja uudensuuntaavista konstellaatioihin materiaalia järjestellevistä tekniikoista⁷.

Hajamielinen tuhoaminen

Essi Syrén tarkastelee esitelmässään Benjaminin avantgardedytköksiä erityisesti destruktiivisuuden kautta. Destruktion käsite lävistää Benjaminin tekstejä, mutta ominaiseen tapansa hän ei sitä tarkkaan määrittele. Vanhan merkityksen ja muodon poispyyhkiminen sekä pyrkimys vapaaseen tilaan voisivat luonnehtia sitä. Myös lineaarisen aikakäsityksen murtuminen ja siten historiallisen edistyksen kritisoiminen kuuluvat destruktion. Taiteellisista keinoista esimerkiksi mainittu montaaši ja sitaatti ilmentävät destruktiota, sillä niissä alkuperäisistä yhteyksistään irrotetut dokumentit järjestellään uudella tavalla, jolloin historiasta tulee pikemminkin ”raunioiden kasautumaa” kuin jatkuvasti etenevää edistystä.

Destruktio liittyy myös Benjaminin kenties tunnetuimpaan ajatukseen auran tuhoutumisesta⁸. Destruktio simuloi auran hidasta muutosta kohti mädäntymistä ja rappeutumista. Viitahuhta ja Viren kuvaavat esitelmissään auran tuhoutumista hajamielisyyden avulla: suurkaupungeissa elelevät taidetta hajamielisesti kuluttavat proletaarit ottavat taiteesta irti kaiken itselleen hyödyllisen jäämättä lumouksen valtaan. He eivät kunnioita mitään kulttuuriperintöjä vaan profanoivat ja tuhoavat ne, käyttävät niitä omiin tarkoituksiinsa. Tässä ”uudessa barbariassa” Benjamin näkee kuitenkin muutosvoimaa⁹. Kokemuksen köyhyys ja ensimmäisestä maailmansodasta seurannut mahdollisuus yhteisiin kokemuksiin yllytti barbarit ”lähtemään uudestaan alusta liikkeelle, tulemaan vähällä

toimeen, rakentamaan vähistä aineksista jotakin uutta ja olemaan katsomatta sen enempää vasemmalle kuin oikealle¹⁰. Hajamielisyys ei kunnioita entisiä auktoriteetteja eikä muotolakeja. Se rikkoo kaavan keskittymällä monella aistilla samanaikaisesti moneen asiaan. Hajamielinen ei koe sitä, mitä oli tarkoitus ja vapautuu näin tradition kahleesta. Tämä on kuitenkin barbaarista.

Outo tarinankertoja

Kyky kokea ja vaihtaa kokemuksia liittyy oleellisesti kertomisen taitoon. Benjaminin mukaan tarinankerrontataito on kuitenkin painumassa maille: ”Yhä harvinaisempaa on kohdata ihmisiä, jotka todella osaavat kertoa jotakin. [...] On kuin meiltä olisi viety kyky, joka vaikutti luovuttamattomalta, kaikista varmimmalta. Nimittäin kyky vaihtaa kokemuksia.”¹¹ Tarinankertoja kertoo kokemuksen, omansa tai kuulemansa, ja tästä taas syntyy kokemus kuulijalle¹². Kokemus on kuitenkin väistymässä uuden ja nopeamman tiedonvälitystavan, informaation, tieltä. Kuten Benjamin sanoo: ”Informaatio elää vain tässä silmänräpäyksessä, sen täytyy tyhjäntyä siihen ja selittää itsensä aikaa hukkaamatta. Toisin on kertomuksen laita: se ei kuluta itseään loppuun.”¹³ Tarinaa voidaan kehittää uudelleen ja uudelleen, se on runko, joka voidaan täyttää omilla kokemuksilla ja tunteilla.

Seminaaripäivän kenties mieleenpainuvien puheenvuoro onkin tarina Pariisin ruumishuoneista. Ensinnäkin tajua, mistä on kyse – eihän aihe liity Benjaminiiin

lainkaan. Mädäntyvien kalmojen haju ja kuoleman ihmettely täyttävät kuitenkin pian hapettoman huoneen, ja unohtaan, että kaikesta kuullusta tulisi olla jotain hyötyä. Tämän tarinan myös kerroin eteenpäin heti kotiin päästyäni. Lopuksi tarinankertoja kieltää itse lukeneensa Benjaminia, ja kutsuu meitä kaikkia niin tehneitä hörhöiksi.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Vrt. Bainard Cowan, Walter Benjamin's Theory of Allegory. *New German Critique*. Vol. 109, No. 22, 1981, 109–122 (109).
- 2 Taneli Viitahuhta & Eetu Viren, Kääntäjiltä. Teoksessa Walter Benjamin, *Keskuspuisto. Kirjoituksia kapitalismista, suurkaupungeista ja taiteesta*. Suom. Taneli Viitahuhta & Eetu Viren. Tutkijaliitto, Helsinki 2014, 7–8; 7; vrt. Peter Osborne & Charles Matthew, Walter Benjamin. <http://plato.stanford.edu/entries/benjamin/> 5.6.2014.
- 3 Viitahuhta & Viren, Jälkisanat. Teoksessa Walter Benjamin, *Keskuspuisto*, 217–231; 218.
- 4 Benjamin 2014, 20.
- 5 Cowan 1981, 113.
- 6 Sama, 110.
- 7 Viitahuhta & Viren 2014, 226.
- 8 Ks. Walter Benjamin, Taideteos teknisen uusinnettavuutensa aikakaudella (*Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*, 1936). Teoksessa *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta*. Toim. Markku Koski, Keijo Rahkonen & Esa Sironen. Suom. Raija Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1989.
- 9 Benjamin 2014, 135–136.
- 10 Sama.
- 11 Sama, 107.
- 12 Sama, 111.
- 13 Sama, 114.

Iloa tieteelle

NIIN & NÄIN -filosofinen tiedejulkaisu- saa useiden muiden tieteellisten julkaisujen tavoin tukea veikkausvoittovaroista. Tiedemaailmassa niistä nauttivat Suomen Akatemian lisäksi monet tieteelliset yhteisöt, seurat ja instituutiot. Opetus- ja kulttuuriministeriön tuki tiede- ja kulttuurilehdille rahoitetaan sekin veikkausvaroin, joka on tieteellisten julkaisujen merkittävin tukimuoto. Järjestely on elintärkeää lehdille, joiden muut tulot koostuvat pääosin omasta julkaisutoiminnasta.

Vuosikertojen lisäksi julkaistaan kirjasarjaa, tuotetaan Filosofia.fi-verkkoportaalia, toimitetaan kotisivuja sekä otetaan osaa lukuisten tiede- ja kulttuuritapahtumien järjestämiseen ja ohjelmaan. Veikkausvoittovarojen ansiosta yhdistys voi ylläpitää laadukasta ja monipuolista toimintaansa.

Eurooppalaisen filosofian seura ry

Jaakko Belt

päätoimittaja
niin & näin

Tieteelle, liikunnalle,
taiteelle, ja nuorisotyölle
10 miljoonaa euroa
vuoden jokaisena
viikkona.

VEIKKAUS
Iloa elämään.

ESSI SYRÉN

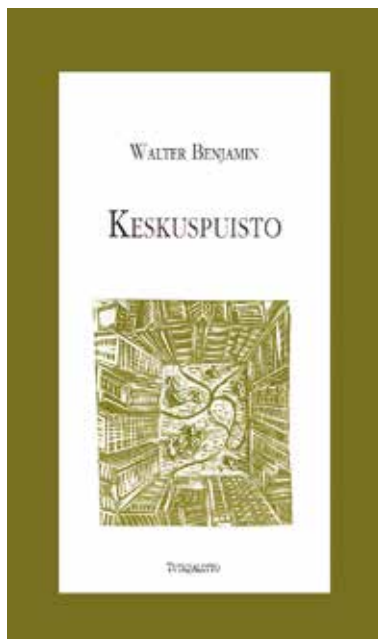
Kyttyräselän paluu

Walter Benjamin, *Keskuspuisto. Kirjoituksia kapitalismista, suurkaupungeista ja taiteesta*. Suom. Taneli Viitahuhta & Eetu Viren. Tutkijaliitto, Helsinki 2014. 231 s.

Tutkijaliitto on kahdenkymmenenviiden vuoden tauon jälkeen julkaissut uuden kokoelman Walter Benjaminin (1892–1940) tekstejä, tällä kertaa Taneli Viitahuhtan ja Eetu Virenin käännöksinä. Toukokuussa ilmestynyt kokoelma heijastelee samalla muutoksia mannermaisen filosofian painopisteissä. *Keskuspuistoa* varten käännetty tekstit ovat avoimemmin poliittisia kuin aiempaan kokoomateokseen *Messiaanisen sirpaleita* (1989) sisältyvät käännökset.

Valikoimassa on otettu huomioon Benjaminin tuotannon monipuolisuus. Vuonna 1925 kariutuneen akateemisen uransa jälkeen Benjamin hankki elantonsa freelancer-toimittajana, ja hänen kirjoitustensa aiheet ja tyyli vaihtelevat suuresti. *Keskuspuistoon* on käännetty sekä Benjaminin tunnetumpia tekstejä, kuten essee ”Pariisi, 1800-luvun pääkaupunki” (1939), että lyhyitä lehtiartikkeleja ja muistiinpanofragmentteja kuten ”Rikosromaani, mukana matkalla” (1930) ja ”Mikki Hiirestä” (1931). Aihealueet yltyvät Brechtin eppisestä teatterista ja luokkatietoisuudesta surrealismiin ja tarinankerronnan murrokseen.

Pääsääntöisesti kirjoitukset sijoituvat Benjaminin myöhäisempään kauteen, 20-luvun loppuun ja 30-luvulle, minkä vuoksi monet hänen klassikkoteksteistään kuten ”Zur Kritik der Gewalt” (1921) ovat jääneet kokoelman ulkopuolelle. Ajallinen raja on perusteltua – muilla tavoin Benjaminin laajasta tuotannosta olisi vaikea muodostaa rajattua kokonaisuutta. Tosin kääntäjillä lienee ollut myös muita syitä tähän painotukseen: Benjaminin 20-luvun lopun ja 30-luvun tekstejä pidetään yleisilmeeltään poliittisempina kuin esimerkiksi hänen varhaisempia kielenfilosofisia esseitään.

Benjaminin poliittisuus

Kokoelman käännöksistä ”Proletaarisen lastenteatterin ohjelma”¹ sekä katkelma ”Luokkatietoisuudesta” (1936) muistuttavat Benjaminin ajattelun vahvasta yhteiskunnallisuudesta, jonka postmoderni tutkimus on monesti, tiedostetusti tai tiedostamattaan, sivuuttanut. Benjaminin edistyskriittisestä poliittisuudesta voi edelleen löytää tarttumapintaa. Esimerkiksi keskeneräiseksi jääneessä fragmentissa ”Kapitalismi uskontona” (1921) on paljon relevantteja ajatuksia myös nykyisen finanssikapitalismin keskellä elävälle lukijalle. Benjaminin pohdinnat kapitalismin ja velallisuuden suhteesta sekä näiden juurista osuvat ajan hermoon velkakriisin keskellä: ”Kapitalismi on luultavasti ensimmäinen kultti, joka ei pyri anteeksiantoon vaan velallisuuteen.” (212)

E erityisen hienoa on, että kokoelmaan sisältyy essee ”Kokemus ja köyhyys” (1933), jossa Benjamin tarkastelee jaettavan kokemuksen

mahdottomuutta Eurooppaa järkyttäneen ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Esseessään hän arvioi kulttuurin mahdollisuuksia valtaisan inhimillisen katastrofin jälkeen: ”Sillä minkä arvoinen koko sivistysaarteemme on, jos kokemus ei enää sido meitä siihen?” (135) Benjamin hahmottelee vastauksena eräänlaista uutta kulttuurin barbariaa, joka hyväksyy kokemuksen köyhyyden ja aloittaa puhtaalta pöydältä unohtaen kulttuuritradition taakan.

”Kokemus ja köyhyys” ei ole merkittävä teksti vain sisältönsä vuoksi; se tulee myös avanneeksi Benjaminin ajattelun ohjelmallisuutta. Benjamin ei pyrkinyt akateemiseen tapaan teoretisoimaan kirjoitustensa kohteita todellisuudesta irtaantuneessa diskurssissa, vaan monien hänen esseidensä tavoitteena on uusien toimintatapojen ja poliittisen käytännön hahmotteleminen. Taneli Viitahuhta sivusi aihetta Tutkijaliiton järjestämässä ”Walter Benjamin, ajattelua toisten päissä” -seminaarissa, jossa hän viittasi Benjaminin tunnettuun esseeseen ”Taideteos teknisen uusinnattavuutensa aikakaudella” (1936)². Viitahuhtan mukaan esseiden vanha suomennos hämärtää epätarkkuudessaan loppusanojen poliittisuuden: Benjamin ei niinkään analysoi elokuvan ja valokuvan merkitystä taideteoreettisella tasolla vaan pohtii poliittisen taiteen ja kulttuurisen vastarinnan mahdollisuutta taistelussa Euroopassa nousutta fasismia vastaan.

Pieniä epätarkkuuksia kielessä

Benjaminin taidokas ja epäakateeminen tyyli välittyy *Keskuspuiston* soljuvista käännöksistä hyvin, mutta välillä kielellinen värikyvyys vetää mutkat liian suoriksi sisällön ta-

solla. Huomion kiinnitti esimerkiksi tekstin ”Kokemus ja köyhyys” virke, jossa saksan kielen sana *verschachtelt* on käännetty ”poteroonsa kaivautuneeksi”: ”Niinkin poteroonsa kaivautunut taiteilija kuin Paul Klee [...]” (136). Monimerkityksinen *verschachtelt*, joka yleensä suomenetaan vaikeatajuiseksi tai monimutkaiseksi, ei muodosta yhtä negatiivisia konnotaatioita kuin ilmaus ”poteroonsa kaivautunut”. Adjektiivi on siinä mielessä merkittävä, että se määrittää Benjaminin ajattelun suhdetta Paul Kleen taiteeseen. Vaikka Benjamin ei laajemmin käsittele Kleettä kirjoituksissaan, on tämä mitä ilmeisimmin merkittävä taiteilija Benjaminille – tuskinpa hän olisi muuten nostanut historianfilosofisissa teeseissään Kleen akvarellia *Angelus Novus* (1920) niin keskeiseen osaan³. Klee edustaa Benjaminille juuri sitä kulttuurista barbariaa, jota hän pyrkii hahmottelemaan esseessään.

Keskuspuiston sisällöllinen kirjo on niin laaja, että erilaisten kielen rekisterien ja kontekstien tunnistaminen tuottaa ajoittain ongelmia kääntäjille. Esseessä ”Mitä on eepinen teatteri?” Friedrich Schillerin sananlaskuksikin muotoutunut säe *auf den Brettern, die die Welt bedeuten*⁴ on suomennettu suhteellisen suoraan ”lautalattiaksi, joka tarkoittaa maailmaa” (154), mikä valitettavasti hämärtää viittauksen saksalaisen idealismin teatterikäsitteeseen. Tekstissään Benjamin määrittelee saksalaisen idealismin suhdetta Brechtin eepiseen teatteriin. Brechtin uudenlainen dramaturgia mullisti jatkumoon perustuvan ja eheän dramaturgian, jonka juuret juontavat idealismin kautta aina antiikin tragedioihin ja Aristoteleen *Runousoppiin*. Brechtin teatterissa erilaiset kollaasinomaiset katkokset, olivat ne sitten etäännytettyä näyttelijäntyötä, dokumentaarisia elokuvakatkelmia tai musiikkia, mahdollistavat katsojan vieraantumisen näyttämötapahtumista ja näin uudenlaisen poliittisen tietoisuuden synnyn.

Edistysuskon kritiikki

Kääntäjät Viren ja Viitahuhta nostavat jälkisanoinaan esiin alun perin lastenlorussa esiintyvän kyttyräselän hahmon, joka saa Benjaminin kirjoituksissa laajemman historianfilosofisen merkityksen. Lorussa kyttyräseläinen kääpiö on pahanilkisyyden perikuva, mutta Benjaminin kirjoituksissa hahmoon kiteytyy epäonnisuus ja eräänlainen pessimismi, mihin myös Hannah Arendt viittaa esipuheessaan englantinkieliseen Benjamin-kokoelmaan *Illuminations* (1968)⁵. Benjaminin historianfilosofia edistys, johon uskoivat niin Hegel kuin Marx, näyttyy pikemmin jatkuvana katastrofina, tyhjänä aikana, jota ainoastaan messiaaniset välähdykset katkovat. Benjaminin historianfilosofiset ajatukset tuntuvat kasvuun ja edistykseen uskovassa kapitalistisessa nykymaailmassa edelleen merkityksellisiltä.

Benjaminin pessimismi ei kuitenkaan vähennä hänen kirjoitustensa poliittisuutta, kuten kääntäjät huomioivat viitatessaan esseeseen ”Surrealismi. Viimeisin tuokio-kuva eurooppalaisesta älymystöstä” (1929)⁶. Surrealisin vallankumouksellinen voima perustuu ”pessimismin organisointiin”, joka ”ei nimittäin tarkoita mitään muuta kuin moraalisena metaforana siirtämistä syrjään politiikasta ja sataprosenttisen kuvatilanteen löytymistä poliittisen toiminnan tilasta” (104). Benjaminille surrealistien tapa havainnoida maailmaa tarjoaa metodologisia lähtökohtia historiankirjoitukseen. Hänen mukaansa olennaista ovat dialektiset kuvat, jotka eivät pyri rekonstruoimaan menneisyyden tapahtumia vaan luomaan jännitteen nykyhetken ja menneisyyden välille. Hänelle historiankirjoitus ei ole vain akateeminen opinala vaan laajempi tapa hahmottaa menneisyyttä, nykyhetkeä ja myös poliittisen toiminnan mahdollisuuksia.

Valitettavasti *Keskuspuisto*-kokoelmaan ei sisälly fragmenttia ”Der destruktive Charakter” (”Destruktiivinen luonne”, 1931), joka avaa

Benjaminin poliittista ajattelua destruktiivisuuden näkökulmasta⁷. Fragmentissa kuvailtu destruktiivinen luonne ei rakentele suuria utopioita vaan pyrkii raikkaaseen ilmaan organisoidussa pessimismissään. Destruktio on olennaista Benjaminin sitaatteihin perustuvassa historiankirjoituksessa, jossa menneisyys ei näyttäydä rekonstruoitavana tapahtumien jatkumona vaan sitaattien kaltaisten sirpaleiden mosaiikkina. Halkeamat jatkuvassa edistyskatastrofissa ovat juuri niitä messiaanisia hetkiä, joissa ”totuus on ladattu ajalla niin, että se räjähtää” (231). Käännytyötä Benjaminin kirjoitusten parissa riittää vielä paljon. Olettavasti hänen tekstinsä resonoi- vatkin myös tulevien tutkijoiden mielessä.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Teksti on kirjoitettu vuonna 1928 tai 1929, ja se julkaistiin vasta Benjaminin kuoleman jälkeen.
- 2 Teoksessa *Messiaanisen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta*. Toim. Markku Koski, Keijo Rahkonen & Esa Sironen. Suom. Raija Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1989.
- 3 Benjamin suunnitteli myös teoksen nimeen viittaavan *Angelus Novus*-aika-lehden julkaisemista vuonna 1922. Walter Benjamin, *Angelus Novus. Ausgewählte Schriften 2*. Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1966, 374. Ks. myös Momme Brodersen, *Walter Benjamin*. Suhrkamp, Frankfurt a.M. 2005, 77, 78.
- 4 Säe on peräisin Schillerin runosta ”An die Freude” (1805) ja viittaa teatteriin. Friedrich Schiller, *Sämtliche Werke*. I. Hanser, München 1965, 421.
- 5 Introduction. Teoksessa Walter Benjamin, *Illuminations*. Toim. Hannah Arendt. Engl. Harry Zohn (1968). Schocken, New York 2007, 1–58 (16–18).
- 6 Taneli Viitahuhta & Eetu Viren, Jälkisanat. Teoksessa Walter Benjamin, *Keskuspuisto. Kirjoituksia kapitalismista, suurkaupungeista ja taiteesta*. Tutkijaliitto, Helsinki 2014, 217–231 (221).
- 7 Walter Benjamin, *Illuminationen. Ausgewählte Schriften 1*. Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1977, 289.

ELINA HALTTUNEN-RIIKONEN

Vastentahtoisesti suomalainen

Eija Hetekivi Olsson, *Tämä ei ole lasten maa* (Ingenbarnsland, 2012). Suom. Outi Menna. Schildts & Söderströms. Helsinki 2013. 349 s.

Ruotsinsuomalaisuudesta ei voine seuraavien vuosien tai vuosikymmenten aikana kirjoittaa romaania ilman, että lukijan mieleen kohoaa ajatus vertailusta Susanna Alakosken *Sikaloiden* kanssa. Alakosken vuonna 2006 ilmestynyt romaani kurkisti kansankodin idyllin taakse ja valotti huonomaineisten lähiöiden suomalaissiirtolaisten elämää pienen tytön silmin. Sosiaalipalveluita ja tukitoimia on teoriassa tarjolla, mutta kukaan ei kuitenkaan kykene huomaamaan tilanteen vakavuutta ja lapsen hätää vanhempien juomaputkien varjossa.

Eija Hetekivi Olssonin esikoisromaani *Tämä ei ole lasten maa* kestää vertailun *Sikaloiden* kanssa hyvin ja osoittautuu vahvasti omilla jaloillaan seisovaksi teokseksi. Kirjoissa toki on selkeitä yhtäläisyyksiä. Kummankin pääosassa on tyttö suomalaisten kansoittamassa lähiössä, jota tosin Hetekivi Olssonin kirjan tapahtumajaksoksi 80-luvulla asuttavat suomalaisten lisäksi myös muut kansalaisuudet, toisin kuin *Sikaloiden* kuvamalla 60-luvulla.

Hetekivi Olssonin sankarittaren, Miiran, arkea ei syövytä *Sikaloiden* tavoin vanhempien alkoholinkäyttö ja siitä johtuva äärimmäinen puute, vaan hän haluaa räjäyttää palasiksi ne korkeammat voimat, jotka ovat tehneet hänestä toisen luokan kansalaisen. Miiran taistelevuus ja anarkistisuus tuovat mieleen Hetekivi Olssonin kanssa samaa ikäluokkaa olevan Jonas Hassen Khemirin kirjat, vaikka *Tämä ei ole lasten maa* ei aivan samanlaiseen kieliloitteluun yllä. Miira ei antaudu, ei ruotsalaisten ylenkatseelle, ei epäreiluille opettajille eikä ruotsin kielen vaikeudelle, vaan opettajan kielloista huolimatta kehittää omia sanoja.

Myös Khemirin kirjat kääntänyt Outi Menna on luonut uskottavan suomennoksen.

Suomipellekupaan suljettu

Tämä ei ole lasten maa kuvaa Miiran kasvutarinan ala-asteelta yläasteen loppuun göteborgilaisessa lähiössä. Samalla se valottaa ensimmäisen ja toisen polven siirtolaisten välistä kuilua. Miiraa kasvatetaan muiden ruotsinsuomalaisten lasten tavoin ”ikään kuin Suomessa”, johon kuuluu vanhempien talvinen horroksomainen kaipuu ja puhkeaminen kukkaan kesäisillä matkoilla lahden yli. Jos Ruotsiin töihin muuttaneille vanhemmille matkustaminen voi olla tasapainottelua entisen ja nykyisen kotimaan välillä, Ruotsissa syntyneellä ja koko ikänsä asuneella lapsella on vain kesäloma-Suomi ja ruotsalainen lähiö, jossa suomalaisuuden leimasta ei pääse eroon.

Miira on mestari tunnistamaan tavat, jolla suomalaisuus näkyy jopa valokuvasta. Suomalaisilla on ku-

luneemmat vaatteet, sotkuisemmat hiukset ja ”rumat suomipellenaamat”. Bonuksena tietysti vääranlaiset nimet ja vanhemmat, jotka puhuvat nolostuttavan huonoa ruotsia ja viettävät aikaansa suomalaisten kerhotalolla juhlistaen erilaisia suomalaisia perinteitä. Suomalaisten vanhempien puolustama oikeus suomiluokkaan on Miiralle tuomio ”suomipellekupaan”. Yläasteella opiskelu suomiluokalla vaikuttaa yhä enenevässä määrin muodostavan esteen ponnahtauslautan sijaan.

”Miten hitossa voin ikinä opiskella aivokirurgiksi, hän kysyy lukujärjestykseltä, jos en tiedä aivojen osia ruotsiksi enkä pysty lukemaan älykkökirjoja [...]. Ja jos vastoin kaikkia odotuksia onnistunkin, millä nimillä kutsun potilaitani? Perkele, saatana ja vittu?” (205)

Suomalaisuus tuntuu täydellisen satunnaiselta, mikä kiteytyy hyvin Miiran unelmassa uudesta nuorisotilasta, jonka oveen hän kiinnittäisi kyltin ”Kielletty suomalaisilta”.

”Kielto ei kuitenkaan koskenut häntä, koska hän ei ollut vapaaehtoisesti suomalainen.” (126)

Hetekivi Olsson kuvaa tarkasti, kuinka ruotsinsuomalainen lapsi ja nuori näkee vanhempansa ruotsalaisten silmin. Ja mikä pahinta: itsensä. Kuulumattomuus tulee esille jatkuvana nolouden kokemuksena, joka kasvaa sitä suurempiin mitasuhteisiin, mitä enemmän ikä ja ymmärrys lisääntyvät. Elämänpiirin laajentuessa kasvaa myös tietoisuus siitä, mikä kaikki on itsessä vialla. Keskustassa Miiran huonommuuden kavaltavat vanhat ja kulahtaneet vaatteet ja hiusten sotkuisuus, seikat, joita hän ei lähiössä ole tiedostanut. Varastamalla vaatteet hän varastaa myös oikeuden liikkua keskustassa.

”Lapsen tarkalta katseelta ei mikään jää huomaamatta.”

Ruotsalaisten tavat osoittaa toisen huonomuus eivät vaadi isoja eleitä vaan noudattavat pikkutarkkaa koodistoa. Lapsen tarkalta katseelta ei mikään jää huomaamatta, eikä lasten luonnolliseen suvaitsevuuteen näin kannata luottaa. Päinvastoin lapset huomaavat aikuisten käyttäytymiskoodiston ja toteuttavat sitä omalla armottamalla tavallaan. Vasta kun Miira on osoittanut olevansa kovis, hänen persoonansa merkitsee enemmän kuin se, että hän on ”finssoni”.

En voinut välttää miettimästä Suomessa käytävää keskustelua maahanmuutosta. ”Sopeutumattomuudesta” huolissaan olevat saavat Hetekivi Olssonin kirjasta terveen muistutuksen kulttuurierojen suhteellisesta luonteesta. Kulttuurisesta läheisyydestä huolimatta ruotsin-suomalaiset nähdään teoksessa ensi sijassa ruotsalaiseen yhteiskuntaan sopeutumattomina juoppoina. Huonomuus on siinä kuuluisassa katsojan silmässä aktiivisesti rakennettua ja ylläpidettyä.

Mahdoton tehtävä

Tämä ei ole lasten maan Miira ei yksiselitteisesti halua ruotsalaiseksi eikä myöskään ihannoitua kaikkea ruotsalaista, vaan havainnoi säälittömästi ympärillään olevia epäkohtia lapsen ja nuoren näkö-

kulmasta. Eikä vain havainnoi vaan myös osoittaa. Nyrkein, pommiuhkauslapuin ja uhkailukirjein, mikäli tarve niin vaatii.

Suomalaiseksi leimaamista kohtaan tuntemastaan inhosta huolimatta Miira kokee ennen kaikkea sympatiaa muita luokkalaisiaan kohtaan. Hän jakaa toisten kokemuksen, tai pikemminkin juuri toisten kokemana epäreiluus nousee sietämättömäksi, ”sillä hänen ongelmansa olivat muiden ongelmiin verrattuna mitättömiä, lähes olemattomia.” (17) Erityisen pehmeä kohta sydämessä Miiralla on vanhemmille, olkootkin he kuinka suomihulluja tahansa. Kyvyttömyys helpottaa raskasta ruumiillista työtä tekevän äidin kipuja on miltei kestämatöntä:

”Hän ei halunnut ajatella äitiä, joka juuri nyt kuurasi rappukäytäviä. [...] Äidin joka ei myöhemmin päässyt sängystä ylös[.] Kun hän näki äidin niin surkeassa jamassa, hänelle tuli paha olla eikä hän saanut sitä tunnetta pois millään.” (14)

Hetekivi Olsson ei luo Miiran tavoitteista tai keinoista ihannoitua kuvaa. Miiralla on hienojen vaatteiden ja meikkien kaltaisia itsekkäitä toiveita, mutta hän on jatkuvasti tietoinen näiden saavutusten varjopuolista. Miiran halu todistaa, ettei hän ole huonompi suomiluokasta huoli-

matta, sekä hänen tahtonsa olla jäämättä ”keskivertomaahanmuuttajaksi” ovat silattu tiedolla siitä, että muilla menee tulevaisuudessa huonommin. Pännttäminen ja pyrkimys tulla ”ammattilaiseksi” pitää salata jopa parhaalta kaverilta, jottei se vie heitä erilleen.

Kun Miira voittaa urheilukisoissa, ”rivarisnobit” ylenkatsovat häntä. Miira ei ota vastaan mitalia vaan katoaa paikalta:

”[H]än ei halunnut kultamitalia siitä hyvästä. Se ei tekisi vähempiarvoiseksi ainoastaan rivarisnobeja vaan myös he, jotka eivät sitä ansainneet kuten Veeran ja muut. Eikä hän halunnut kohota arvoasteikossa jos Veeran piti samalla vajota alaspäin.” (263)

Jokaista Miiran saavutusta myrkyttää tieto siitä, että toiset tuntevat olonsa vielä aikaisempaa kurjemmaksi häneen verrattuna. Saavutus tai etu, oli se hankittu miten hyvänsä, muuttuu taakaksi kantaa.

Miira haluaa kyllä pois. Miten, minne ja millä ehdoilla, ne ovatkin sitten vaikeampia kysymyksiä. Hetekivi Olsson valaisee kattavasti tempoilua maailmassa, jossa pärjääminen vaikuttaa edellyttävän sitä, että toiset kurjistuvat. Mutta onko edes muita tapoja? Kysymyksen kuuluuikin jäädä häiritsemään lukijaa.

ANTTI SALMINEN

Mitä sanoo erakkorapu?

André Breton & Philippe Soupault, *Magneettikentät* (Les Champs magnétiques, 1919).
Suom. Timo Kaitaro & Janne Salo. Savukeidas, Turku 2013. 114 s.

Surrealismien toisesta manifestista (1929) lähtien oli selvää, että liike oli hajoamassa. André Bretonia (1896–1966) kalvoi etenkin Georges Bataillen (1897–1962) filosofinen kirjoittelu, jonka Breton leimakirvesti II-manifestissa ”vulgaariksi materialismiksi”. Bataille taas piti Bretonia lyhyesti sanottuna porvarillisena hienoperseenä, joka kuvitteli kumoavansa aikalaiselämän idealisoidulla ja taiteellistetulla freudilaisuudella. Bataillen tapa ottaa tosissaan kuoleman, erotiikan ja väkivallan kaltaiset sekavat voimavirratt oli Bretonille kauhistus. Breton suuntasi surrealismia ylevöittämiseen ja politisoimiseen. Haaveeksi jäi Bretonin sittemmin liputtama surrealistinen trotskilaisuus, käteen taidehistoriallinen tyyliisuunta ja myyntimenestys.

Bretonin ja Soupaultin *Magneettikentät* on surrealismien arkkitekti. Ajallisesti se osuu dadan ja surrealismien päällekkäisvaiheeseen, jolloin monet myöhemmät surrealistit olivat vielä ihan fägä–bung–bung. Kirja aloitti surrealismia noin viisivuotisen ”univaiheen”, jonka aikana jäsenet kehittivät käytännöllis-kokeellisia menetelmiä, kuten valveudessa kirjoittamista, okkulttisia leikkejä ja meedioavusteisia mielen-tiloja. Unikausi loppui varsin lyhyeen muutaman hermoromahduksen jälkeen ja vaihtui ”järkiperaiseseen vaiheeseen” (*la phase raisonnante*).

Univaiheen kirjallisesti tärkein keksintö lienee automaattikirjoitus (*l'écriture automatique*), jolla *Magneettikentät* ylöskirjattiin tarinan mukaan muutamassa viikossa. Mitään sinänsä uuttahan menetelmässä ei ollut, sillä erilaisissa ekstaattisissa tiloissa runoja ja poettisia fragmentteja sanelivat jo homeeriset oraakkelitaret. Oli miten oli, Bretonin piiriin tavoitteena oli päästää irti tietoisesta mielen kontrollista ja antaa kielen puhua vailla järkiperaisiiä pidäkkeitä. Menetelmää inspiroivat Freudin teoriat ja mielisairaiden mo-

nologit, joista Breton kiinnostui työskennellessään I maailmansodan aikana neuropsykiatrisella osastolla.

Yleensä on tapana sanoa, että klassikko on kestänyt aikaa. Nyt ei ole. Osittain näin lienee siksi, että bretonilaisen surrealismien suosimista keinoista on tullut jo hyvän aikaa sitten valtavirtaa ja peruspoetiikkaa. Teos on täynnä nykynäkökulmasta klišeisen ”surrealistiseksi” mieltävää troopistoa, mutta perin vähän on avoimen mielettöntä tai puoliksi sulanutta tavaraa, joka yllättäisi äkkiväärydellään. Genetiiviattribuuttien ja yllätykselliseksi tarkoitettujen adjektiivien pikakirjoitusmainen vyörytys ei jaksa kantaa kovin pitkälle. Oksymoronit tuntuvat enimmäkseen laimeilta. Valtaosa nopeimmin kirjoitettuja runomuotoon ladottuja tekstejä koostuu kummastuttavista objekteista tai esineistetyistä ilmiöistä, ikään kuin subjektin heiketessä jäljelle jäisi jonkinlainen lumotuista objekteista koostuva taikamaailma. Syntaksista poiketaan harvoin ja kiltisti, eroottisia perversioita ei ole edes mausteeksi, uudissanaja löytyy pari hassua. Kaiken tämän voi kuvitella pariisilaisessa kahvilassa.

Silti teoksen ongelma ei ole heikko taiteellinen vaikutelma tai yl-

lätyskyvyttömyys, yksin jo siksi, koska automaattikirjoitukselta ei voida edellyttää taitoa, ainakaan tietoisesta minän kyvykkyyttä. Ongelma on, että automaattisuuden periaatteeseen on vaikea luottaa, koska teksti ei millään muotoa vouda yli Bretonin surrealismikäsitteestä. Vaikuttaa siltä, että joko kirjoittava automaatti on Bretonin (ja/tai Soupault'n) ego tai tuo ego on jälkikäteen sensuroinut teoksen. Surrealismien idealisoivat ja helpon retoriset piirteet, jotka Bataille katsoi temppumaisiksi ja nopeaan keloutuviksi ovat kuin inventoituina mukana. Ikään kuin Breton ja Soupault olisivat löytäneet härskin ruumiin ja yrittäisivät haudata sen ”sinisiin huutoihin”, ”kuolleiden muusikoiden yösoittoihin” ja ”pelästyneiden sekuntien basilikaan”. Tämä nähti kahjous ei vielä riitä ratiomanian kritiikiksi. Sillä jos järjen uni riittää luomaan hirviöitä, kehtaako edes kysyä, mihin se pystyy valveilla.

On *Magneettikentissä* hyvää ja yllättävääkin. Parhaimmissa jaksoissa tajunnanvirta jää hetkeksi kiertämään ja tarkentamaan tiettyä toposta kuten runon ”Värimaa” maanalaisuutta tai ”80 päivässä” hahmottelemaa matkakertomusta. Niin ikään väitteen ja imperatiivin muotoon pukeutuvat virkkeet maistuvat usein tuoreilta, sillä ne tuntuvat kokemuksellisesti painavammilta ja havainnoiltaan tarkemmilta kuin lyyristen objektien pyöritelevä huuru. Timo Kaitaron jälkisana asettaa teoksen tiiviisti ja kirkkaasti asiayhteyksiinsä. Pieniä helmiä kertyy kourallinen. Viimeisellä sivulla on jonkinlainen vaihtoehoton teosotsake: ”André Breton ja Philippe Soupault: Polttopuuta ja hiiltä”, ja esimerkiksi ”Erakkorapu sanoo:” osion nimenä on kerrassaan mainio. Mutta ei kuulkaa erakkorapu sano ”rikollisten huulten puna” tai ”tähtiin rakastuneet liotkalat”. Se on hiljaa, vaanii ja tietää.

NOORA TIENAHO

Taidemaailman leikkaamista

Alaston totuus taiteesta. Kirjoituksia taidemaailmasta uudella vuositubannella.

Toim. Sini Mononen. Into, Helsinki 2014. 164 s.

Verkossa julkaistavan kulttuurilehti *Mustekalan* kymmenvuotisjuhlavuoden kunniaksi kirjoitettu ja painettu pamfletti *Alaston totuus taiteesta* on kevyt paljastuskirja taiteen alla piilevistä rakenteista. Aikana, jolloin taidekirjoittelu enenevässä määrin siirtyy verkkoon – *Mustekalan* omimpaan ympäristöön – on outoa, että verkkolehti päättää vierailta paperilla. Määritelmällisesti pamfletti on kippakka kannanotto ajankohtaisesta aiheesta, ja ajankohtaisuus vilahtelee kirjoituksissa etenkin Guggenheimin ja Checkpoint Helsingin myötä. Kipakkuus sen sijaan jää puuttumaan sävyn ollessa pikemmin huolestunut.

Paljon puhuttu lehdistön kriisi ulottaa liepeitään myös kulttuurijournalismin sisältöön, joten meidän "[p]itäisi löytää selviytymiskeinoja, jotka takaisivat kulttuurialalle sekä taloudellisen että henkisen riippumattomuuden", Pirkko Holmberg toteaa (108). Toisin sanoen rahaa pitäisi saada ja vapaus säilyttää. Tämä on hankala tehtävä, mutta onneksi taide on perusluonteeltaan innovatiivista: yhteisrahoituspalvelut, aikapankit, omavaraisuus, yhteisölliset toimintamallit ja muut taiteen harjoittamat rahoituskeinot voivat olla jopa vapaampia kuin perinteiset julkisrahoitteiset taidemarkkinat, Holmberg jatkaa Laura Kokkosen kanssa.

Tutkija alansa naamana

Alaston totuus taiteesta noudattaa yhteisöllisen kirjoittamisen periaatteita. Työryhmään kuuluu seitsemän kirjoittajaa, ja tekstejä kommentoimaan on pyydetty seitsemän taidemaailman toimijaa. Martta Heikkilän huomioima nyky maailman taipumus siirtyä "aiheisiin keskittyneestä kult-

tuurijournalismista" "henkilökeskeisempään kirjoittamiseen" on osattu välttää, sillä vain kommentoijien nimet mainitaan. Muutoin juttujen perässä on pelkät nimikirjaimet ja kirjoittajapersoonien esiintulo siten minimoitu. Toki lukija voi tarkistaa kirjoittajan henkilöllisyyden kirjan lopusta, ja itse sitä tekijäorientoituneena alituisen teenkin. Herää kuitenkin kysymys toimituksellisen ratkaisun tarkoituksenmukaisuudesta. Ovatko näkemykset yhteisiä? Yhteinen suunnittelu ja sisäinen vertaisarviointi eivät poista kirjoittajien kunniaa tai vastuuta mielipiteistään, ja itse haluan ainakin tietää, kuka minulle kulloinkin puhuu. Tämä saattaa tarkoittaa, että olen aikani lapsi – kyytön kohtaamaan taide-teoksia tai tekstejä itsenään ilman auktoriteetin tai persoonallisen naaman väliintuloa. Heikkilän mukaan ongelmana ei ole niinkään yksilöllisten näkökulmien ja nimien

esiintuonti vaan kulttuurin samastaminen tekijöiden henkilöllisyyteen, jolloin "taiteilijoista ja tutkijoista kehkeytyy brändejä ja edustamiensa alojen synonyymejä" (124–125).

Hyödyn kieli ja mitta

Yksi kirjan huolenaiheista on nykypäivän vaatimus, että kulttuurista olisi oltava jotain hyötyä, jotta sitä kannattaisi harjoittaa tai ainakaan rahoittaa. Holmbergin ja Kokkosen mukaan kulttuurin vaikuttavuudesta puhuttaessa vedotaankin usein "ulkoihin seikkoihin kuten taloudellisiin ja terveydellisiin hyvinvointivaikutuksiin" (12). Tämä taas johtaa siihen, että taiteen harteille kasataan yhä enemmän sosiaali- ja terveysalan tehtäviä – määrärahojen tietysti supistuessa. Kun taidetta perustellaan vain fyysisen olemassaolon ylläpidon ja laajenemisen edistämällä, unohtetaan sen pyrkivän nimenomaan itsesäilytysvietin ulkopuolisen maailman mahdollisuuden näyttämiseen. Toisaalta kyseessä on myös jekku: taiteilijoiden on opittava puhumaan hyödyn kieltä saadakseen rahoitusta toimilleen. On osattava markkinoida itseään oikein, puhuttava masennuksesta ja syrjäytymisestä, syövästä parantamisesta siellä, missä sisältönä onkin pelkkä taidetta taiteen vuoksi. Taiteessa autonomia ja yhteiskunnallisuus menevät kuitenkin aina sekaisin, eikä sen vaikutuksia voi enustaa. Kyseessä ei siis ole valehtelu. Paljon huolestuttavampaa olisikin, jos myös taitelijat alkaisivat pitää taidetta vain instrumenttina johonkin taiteelle ulkoiseen päämäärään.

Taiteesta saatavaa hyötyä, huvia tai arvoa halutaan myös jotenkin pystyä mittaamaan. Saara Hacklin viittaa kirjoituksessaan paha-mainaiseen taiteen laadunarvioinnin mittaristoon, jota Aalto-yliopistossa

paraikaa kehitellään. Julkiselle rahalle on saatava vastinetta, joten varsinkin yliopistoissa taiteellisen toiminnan laatu on kyettävä arvioimaan. Kuinka tämä tapahtuu, on mysteeri, onhan asiaa pohdittu jo vuosisatoja. Tulisiko teoksia esimerkiksi arvioida viittaamalla niiden sisäisiin ominaisuuksiin, vai pitäisikö niiden suhdetta yhteiskuntaan pistehtyttää? Esimerkiksi säveltaiteessa objektiivinen ”taidetuomarius” kävi vanhanaikaiseksi jo 1800-luvulla, ja mekaanisesta sääntöjen seuraamisesta siirryttiin enemmän tai vähemmän subjektiiviseen musiikkikritiikkiin¹. Eikö yleinen keskustelu olisi taiteen kannalta parempi ratkaisu kuin jokin salakähmäinen ja objektiivinen arvon määrittely? Kouluttakaa niitä kriitikoita siis, älkääkö koettako jähmettää merkityksiä! Kriitikki on toki vaikea väline, kriitikon asiantuntemus hankalasti määriteltävää, eivätkä kriitikot tunnu yleisöäkään juuri kiinnostavan. Miksi taiteesta kirjoittaminen on kriisissä? Kriitikki, kolmas kirjan aihekokonaisuudesta taidemaailman ja yleisön lisäksi, jää tärkeydestään huolimatta vähäiselle käsittelylle.

Hyöty- ja huvivaateet nousevat esiin myös taideinstituutioista puhuttaessa. Anni Venäläinen kertoo museoiden – muodikkaasti gallerioiden – tehtävistä ja muistuttaa niiden olevan olemassa ensisijaisesti säilömistä eikä suinkaan seurustelua varten. Nyky-yleisön välinpitämättömyys ei saisi vaarantaa tulevien sukupolvien oikeutta kulttuuriperintöönsä. Heikentyneessä taloustilanteessa myös taistelu yleisöstä on kiristynyt. Merkittäviksi asioiksi taideinstituutioissa ovatkin nousseet sekä yleisölähtöinen sisältö että yleisön vaikutusmahdollisuudet. Useat instituutiot ovat Hacklinin mukaan jopa siirtyneet varsinaisesta sisällön kehittämisestä yleisön tavoitteluun. Keskittymällä vain elämyksen mainostamiseen uusille kohderyhmille saattaa annin mehuisuus jäädä varmistamatta. Yleisön odotetaan sitten olevan kiinnostunut vajaasta sisällöstä tai

touhuilevan museossa jotain epäoleellista.

Kenelle taide kuuluu?

Yhteisöllisyyttä painottavassa ajasamme mietiskelevä ja syväluotaava taiteen tarkkailu, puhumattakaan taiteen yksin kokemisesta, koetaan vanhanaikaiseksi tai jopa elitistiseksi. Yhdessä tekemistä penäsi Christopher Small jo 15 vuotta sitten. Hän lanseerasi käsitteen *musicking* tarkoittamaan kaikenlaista musiikkilista osallistumista, oli se sitten esiintymistä, kuuntelua, harjoittelua, säveltämistä tai tanssimista. Aktiivinen tekeminen ja yhteisöllisyys liittyvät termiin vahvasti. Smallin mukaan on vinksautunut, että palkkaamme ammattilaisia säveltämään ja soittamaan meille, kun voisimme tehdä sen itse.²

Kyseessä on vanha skisma, jossa kontemploiden koettava taide mielletään elämää vieroksuvaksi ja pyritään selättämään sosiaalisella puuhastelulla, jossa taide kuuluu kaikille. Taiteen kaikille kuuluminen ei kuitenkaan tarkoita, että kaikki olisivat asiantuntijoita sen kentällä. Sini Mononen esittää demokratian karikatyyriin, jossa ihmiset ajattelevat kaikilla olevan yhtäläinen oikeus valtaan riippumatta siitä, onko heillä kykyjä hoitaa sen tuomia velvollisuuksia. Taiteessa tämä tarkoittaisi asiantuntijuutta ilman kompetenssia. Rajaa amatöörien ja ekspertti-elitistien välillä sopii toki Smallin lailla höllentää ja asiantuntijuutta jakaa, mutta kuten Mononen huomauttaa, ”taide kuuluu kaikille” tarkoitti alun pitäen vain sitä, että taiteen tuli olla kaikille mahdollista niin koulutuksen kuin saavutettavuuden kautta. Toki uusi taide voi mahdollistaa uudenlaisia sosiaalisia muotoja, mutta museoilla on velvollisuus huolehtia vain esteettömästä pääsystä niiden luo.

Yleisö asiantuntijana

Yhtenä yleisön tavoittelun aspektina Martta Heikkilä esittää, ettei medialla ole enää varaa ottaa sitä riskiä,

että lukijalta jäisi jotain ymmärtämättä. Kulttuurijournalismissa lukijan pitää saada tuntee olevansa asiantuntija, sillä voi olla, että ”yleisö pahoittaisi mielensä huomattessaan, ettei sittenkään tiedä ja ymmärrä vielä kaikkea”. Lukijalle tarjotaan hallinnan tunnetta uuden oppimisen ja sivistymisen sijaan, jottei hän joutuisi ahdistavalle epämukavuusalueelle. Tämä on kummallista, sillä eihän asioita koeteta esimerkiksi talousuutisissa yksinkertaistaa. Pikemminkin lukijan annetaan ymmärtää asioiden olevan niin vaikeita, ettei niillä kannata päättää vaivata – antaa asiantuntijoiden hoitaa. Kummallinen on myös oletus, että taidetta pitäisi ymmärtää vaivatta ja aivan itsestään. Heikkilä pohtiikin, pelätäänkö päivälehdissä kenties, että taiteesta puhuminen sen edellyttämällä asiantuntemuksella johtaisi takaisin ummehtuneeseen elitismiin, formalismiin tai ”taiteen sisältöä koskevaan kirjoitteluun, joka sivuuttaisi yhteiskunnalliset tai ihmislähtöiset näkökohdat”. Palveleeko taiteesta puhuminen pelkästään suppeaa sisäpiiriä? Saattaa myös olla, että taiteen tarkempi analysointi edellyttäisi sellaista näkemysellisyttä, jonka saavuttaminen ja välittäminen lukijoille on hyvin työlästä, eikä tähän siksi olla ryhdytty, Heikkilä jatkaa (125–126).

Alaston totuus taiteesta on sikäli harhaanjohtava otsikko, että kirjassa ei pyritä kertomaan totuuksia vaan näyttämään eri puolilla taiteeseen vaikuttavista tekijöistä. Totuus taiteesta ei voisikaan olla mitään muuta kuin sekunnin mittainen läpileikkaus koko sitä ympäröivästä yhteiskunnasta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jukka Sarjala, *Musiikkimaun normitus ja yleinen mielipide. Musiikkikritiikki Helsingin sanomalehdissä 1860–1888*. Turun yliopiston kirjasto, Turku 1994, 110.
- 2 Christopher Small, *Musicking. The Meanings of Performing and Listening*. Wesleyan University Press, Middletown 1998, 9, 73.

SAARA HACKLIN

Kun taide venyttää tutkimuksen rajoja

Taide, kokemus ja maailma. Risteyksiä tieteidenväliseen taiteiden tutkimukseen.
Toim. Yrjö Heinonen. Utukirjat, Turku 2014. 289 s.

Kuvataideakatemiassa on jo jonkin aikaa toiminut tila-aikataiteen osasto, ja hiljattain koulu avasi uuden näyttelytilan, joka on nimetty Kuva/tilaksi. Nimen voi liittää nykyaiteen tapaan haastaa klassista jakoa tilallisiin ja ajallisiin taiteisiin. Klassisen jaon mukaan mukaan tila oli kuvataiteen ja arkkitehtuuriin aluetta siinä missä ajallisia taiteita olivat muun muassa teatteri ja musiikki. Kuten jokainen nykyaiteen näyttelyssä vierailut kuitenkin tietää, tällainen jaottelu tuntuu mahdottomalta. Monikanavainen videoinstallaatio on oiva esimerkki tilan ja ajan yhteenkietoutumisesta.

Taiteita on yritetty luokitella monin eri tavoin, mutta jaottelut ovat aina osoittautuneet epätäydellisiksi. Kuten Hegel totesi: ”Monia [...] jaotteluja on kokeiltu, sillä taideteoksessa on lukemattomia puolia, joista jaotteluperusteiksi voidaan ottaa – ja on usein otettu – milloin yksi, milloin toinen.”¹ *Taide, kokemus ja maailma* on tarkoitettu oppikirjaksi 2000-luvun alun tieteidenväliseen tutkimukseen. Kirja heijastaa tehokkaasti sitä, miten taiteen kentällä 1960-luvulta jatkunut muutos, teosten tapa haastaa vaikiintuneita jaotteluja, vaikuttaa tutkimuksessa. Yhä useammin tutkija kohtaa tutkimuskohteen, joka venyttää hänen oman tieteenalansa rajoja. Tieteidenvälisyys onkin yhä tyypillisempi lähtökohta taiteentutkimukselle.

Tekijät linjaavat melko ympäröörästä nimetyn kirjan perustuvan ajatukseen, jonka mukaan taidetta lähestytään kahdesta ääripäästä: kokemuksesta ja maailmasta. Nämä ääripäät kuitenkin liittyvät toisiinsa, sillä yksityiset aistivoimaiset kokemukset kytkeytyvät maailmaan.

Ilmiöt edellä

Kirjan erityinen piirre liittyy sen teotukseen ja jäsenyykseen. Kirja on laadittu Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen oppiaineryhmän yhteisprojektina, ja työryhmässä on ollut mukana myös opiskelijalukijoita. Kirja on tehty oppikirjaksi, mutta se ei noudata perinteisten oppikirjojen ja menetelmäoppaiden kaavoja. Se ei esimerkiksi erittele kuvateorian erilaisia lähestymistapoja, vaan taiteentutkimuksen kenttää lähestytään eri käsitteiden, äänen, kuvan, kielen, välineen ja sukupuolen, avulla. Temaattinen jaottelu on virkistävä, ja teoksen voi toivoa laajentavan taiteentutkimuksen opiskelijoiden käsitystä tutkimuksen ja kysymyksenasettelujen mahdollisuudesta.

Kirjassa eri alateemat muodostavat omat kokonaisuutensa. Jokainen luku on kirjoitettu ryhmittäytynä, mutta erillisten osa-alueiden kirjoittajat on mahdollista identifioida. Lukijalle tällainen muoto on mielekkäämpi kuin vaikkapa 25:stä itsenäisestä artikkelista koostuva antologia. Lukijaystävällisyyttä on ta-

voiteltu myös viitteiden ja raskaiden termien välttämällä.

Taiteiden välissä

Mitä sitten on tieteidenvälisyys? Kirjan johdannossa tieteidenvälisyydestä erotetaan ainakin kolme tasoa. Ensinnäkin monitieteisyys on läsnä kirjan lähtökohdissa, sillä se tuo yhteen eri tieteenalojen näkökulmia. Toiseksi kirjassa käsiteltävät tieteenalat soveltavat muiden tieteenalojen menetelmiä. Kolmanneksi teos on poikkitieteellinen, koska se asettaa eri tieteenalojen näkökulmat dialogiin. Lukijan näkökulmasta kiinnostavin ja haastavin näistä tasoista on kolmas eli se, millaisena eri alojen välinen dialogi tai risteykset näyttäytyvät. Tätä tieteidenvälisyyttä voi parhaimmillaan jäljittää kirjan luvuista.

Temaattinen aihejako avaa tutkimuskohteeseen kiinnostavia näkymiä. Esimerkiksi teoksen ensimmäinen luku, ääni, tuo esiin, miten musiikkitiede itsessään pyrkii ymmärtämään ’äänen’ mahdollisimman laajana, jolloin se käsittää eri musiikkityyppien lisäksi myös erilaiset äänimaisemat. Kirja osoittaa, miten kokonaisvaltaisesti ääni läpäisee kokemuksemme ja kuinka se voi olla läsnä myös kuvataiteessa tai kirjallisuudessa.

Ääni-luku valmistaa myös kirjan myöhempiä jaksoja varten, sillä siinä käsitellään toisaalta teknologian tai välineen merkitystä äänelle ja toisaalta sukupuolen merkitystä musiikissa. Tällainen aiheiden ”vuotaminen” luvusta toiseen voisi näyttää ongelmalliselta, mutta johdanto-teoksessa se toimii tarkoituksenmukaisena keinona. ”Vuotaminen” osoittaa lukijalle kysymyksenasettelujen ja näkökulman valinnan tärkeyttä. Ääni ei ole vain musiik-

kitieteen alaa, aivan kuten kysymys sukupuolesta ei ole vain sukupuolentutkijoiden kysymys tai median ja teknologian merkitys olennaista vain uudemmilla mediatutkimukseen kytkeytyvillä aloilla.

Kirja havainnollistaa, miten ilmiökeskeisessä taiteentutkimuksessa voidaan painottaa eri asioita. Samalla teos herättää uusia kysymyksiä: esimerkiksi kuva-luku ei kysy kuvataiteen olemusta tai pohdi nykytaiteen laajentunutta kenttää vaan käsittelee nimenomaan kuvaa. Se pyrkii määrittelemään kuvan mahdollisimman laajasti ja samalla avaa laajan keskustelukentän, joka kytkeytyy Suomessa vielä verrattain nuoriin visuaalisen kulttuuriin ja mediakulttuurin tutkimuksen aloihin. Tämä median kysyminen on varsinaisesti väline-luvun aihepiiriä, ja kuva-luvussa sen osuus jääkin vähäiseksi. Vastaavasti väline-luku ei esittele vain vakiintuneemman

mediakulttuurin näkökulmia vaan pohtii myös teatteria sekä kirjallisuutta välineinä.

Paluu välineeseen

Erityisesti väline-luku johdattaa lukijan syvällisiin käsitteellisiin mietteisiin. On sanottu, että välineen merkitys on liudentunut. W. J. T. Mitchellin mukaan kaikki oman aikamme mediat ovat jo ”sekatekniikoita” (*mixed media*) – mistä ei kuitenkaan seuraa, ettei välineellä olisi väliä². Viimeaikaisessa filosofisessa keskustelussa välinettä on ehdotettu ajateltavan alueena ranskan *milieu*-termin mukaisesti. Esimerkiksi Jacques Rancière on yrittänyt purkaa jännitettä, jossa mediaa ajatellaan joko taiteen neutraalina keinona ilmaista jotain tai jossa se nähdään itsessään taiteen sisältönä.³ Välineen filosofinen kysyminen on entistä tärkeämpää, sillä siihen kytkeytyy

myös käsityksemme siitä, mitä taide – ja siten myös taiteidenvälisyys – on. Epäilemättä *Taide, kokemus ja maailma* -teoksen aloittamiin keskusteluihin löytyisi kiinnostavia keskustelukumppaneita myös esimerkiksi estetiikasta, filosofiasta, semiotiikasta ja visuaalisen kulttuurin tutkimuksesta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 G. W. F. Hegel, *Taiteenfilosofia. Johdanto estetiikan luentoihin* (Vorlesungen über die Aesthetik I, 1842). Suom. Oiva Kuisma, Risto Pitkänen & Jyri Vuorinen. Gaudeamus, Helsinki 2013, 146.
- 2 W. J. T. Mitchell, *There Are No Visual Media*. Teoksessa *MediaArtHistories*. Toim. Oliver Grau. MIT Press, Cambridge, Mass. 2007, 395.
- 3 Jacques Rancière, *What Medium Can Mean (Ce que "medium" peut vouloir dire. L'exemple de la photographie, 2008)*. Käänt. Steven Corcoran. *Parrhesia*. No. 11, 2011, 35–36. Verkossa: http://parrhesiajournal.org/parrhesia11/parrhesia11_ranciere.pdf

JOHANNA SKURNIK Mitasta mittaa

Tuukka Perhoniemi, *Mitan muunnelmat. Miten määritämme maailmaa, ihmistä ja tietoa*. Vastapaino, Tampere 2014. 269 s.

” Tutkimukseni motivaatio ei viime kädessä ole [...] historiallisten yksityiskohtien selvittäminen vaan nykyhetkeä palvelevien tulkintojen kehittäminen” (229). Tuore väitöstutkimus johdattaa mittaamisen historian moninaisuuden äärelle. Kolmen tapaus-tutkimuksen varaan rakentuva kirja on määrätietoisesti etenevä kokonaisuus, joka osio osiolta kulkee kohti syvällisesti mietittyä esitystä mittaamisen merkityksestä ihmisen tiedolle maailmasta.

Mittaamisen ideoiden ja käytäntöjen äärellä

Filosofi Tuukka Perhoniemen kiinnostus kohdistuu mitan käsitteelliseen luonteeseen. Eri aikoihin sijoittuvilla kolmella tapausesimerkillä hän valaisee mittaamisen merkitystä. Perhoniemi selvittää mitan käsitteen määritelmiä, käyttöyhteyksiä, tiedollisia merkityksiä ja näiden vaikutusta todellisuuskäsityksiin. Hän havainnollistaa ilmiön moninaisuutta ja pohtii sen erilaisia merkityksiä nykypäivänä.

Tutkimalla antiikin ajan ajatuksia mitan ja todellisuuden välistä yhteydestä, Galileo Galilein

mittauksia kuvauksina luonnosta ja 1700–1800-lukujen vaihteessa synnytetyn metrijärjestelmän käyttöönottoa Perhoniemi esittelee mitan ontologisen, representationaalisen ja toiminnallisen muunnelman. Näin hän tarjoaa ”perustellut tulkinnat erilaisille tavoille ymmärtää käyttämiämme mittoja ja niihin liittyviä käsitteellisiä oletuksia ja yhteyksiä” (14).

Valitut tapaukset kertovat Perhoniemen mukaan mitan käsitteen ytimestä. Mitan merkityksen historiallisen muutoksen tarkastelulla hän ei tähtää aikakausityypittelyyn, vaan selvittää eroja sen käsitteellistämässä. Perhoniemi pohjaa erittelynsä muinaisten filosofien teksteihin, Galilein kirjoituksiin ja metrihankkeesta laadittuun laajaan raporttiin.

Tieteen historiassa on viimeisen kahden vuosikymmenen aikana kohdistettu huomiota yhä enemmän tieteellisen ajattelun ja tiedon tuottamisen, sen muotoutumisen ja leviämisen käytäntöihin. Erilaisten toimijoiden väliset suhteet näiden käytäntöjen rakentumisessa ja muuttamisessa askarruttavat tutkijoita. Esimerkiksi faktan käsitettä, objektiivisuutta ja tieteen teon metodeja on selvitelty vetovoimaisesti¹. Tieteellisen tiedon tuottamisen ontologia ja episteemisiä lähtökohtia ja tiedon esittämisen kulttuurua on tutkittu käsittelemällä esimerkiksi tutkimusmatkailijoiden tuottamaa tietoa maailmasta, tieteen välineitä ja erilaisia toimijaverkostoja².

Perhoniemen tutkimus kumpuaa pyrinöstä ymmärtää, miten mittaaminen ja mitat kytkeytyvät tietoon ja tietämiseen. Mitaten saatu tieto maailmasta on sen toteuttajan tietopin tavoin historiallisesti ehdollistunutta: maailman tuntemisella ja esittämällä on ajallis-paikalliset reunaehdot. *Mitan muunnelmat* tuo arvokkaan lisän suomenkieliseen tieteenhistoriaan ja istuu osaksi kansainvälistä tieteen historian tutkimuskenttää.

Ymmärrys maailmasta

Mittaamalla sekä tutkitaan että käsitteellistetään todellisuutta. Per-

honiemi kuvaa, miten eri aikojen ymmärrykset maailmasta ovat tavoitettavissa mittaamiskäsityksiä tutkimalla. Ontologisen mitan maailma näyttäytyy normatiivisena, staattisena ja asioita toisistaan erottavana. Representationaalisen mitan maailma määrittyy vertailuin ja suhtein. Toiminnallisen mitan maailma on verkottunut ja käytäntökeskeinen (175–176). Perhoniemi argumentoi, että mitan käsitehistoriassa on tapahtunut muutos: metrijärjestelmän läpimurto havainnollistaa, kuinka mittaamisen perusta on muuttunut olettamien ja ihanteiden sijasta käytännön järjestelyin ylläpidetyksi.

Perhoniemen esitys saa miettelijääksi. Maailmanhahmotus ja tiedontuotto ovat monimutkaisia tapahtumia, ja eri ajan ihmiset ovat menelleet kukin tavallaan. Antiikin filosofit käsitteellistivät mitan olevaista järjestäväksi periaatteeksi, mikä ei ollut ensimmäisten mittaajien johdatus. Perhoniemi keskittyy tässä filosofioihin, mutta sivuaa myös muinaisia mittauskäytäntöjä, jotka ovatkin keskeisiä tutkittaessa mitan voimallisuutta maailman hahmottamisessa. Mitaten tuotettu tieto, sen pohdinta ja mittojen käyttö esimerkiksi tähtitieteellisessä tai maantieteellisessä tutkimuksessa osoittavat teoreettisia pohdintoja konkreettisemmin, miten todellisuus ja sen mahdollisuudet jäsennettiin. Siksi onkin oikeutettua kysyä, mikä filosofien käsitteellistysten yhteys maailman hahmottamiseen mittaamalla lopulta oli.

Perhoniemi pohtii itsekin, ”miten käytännön mittaajien mittayksiköt käsitteellistyivät” (58). Mitä lopulta tarkoittaa, että mitaten määritetään maailmaa, ihmistä ja tietoa? Onko se teoria- vai käytäntövetoista toimintaa? Määrittääkö mitta mittaajaa vai mittaaja mittaa? Päästään ihmisajattelun ja -toiminnan tarkastelun perusteisiin. Teos herättääkin halun saada lisätietoa siitä, millä tavalla mitat jäsenivät elämää, miten yksiköt omaksuttiin yhteisöissä ja miten eri mittoja sovittiin yhteen ryhmien välillä vaikkapa kaupankäynnissä.

Metrin tarinaa Perhoniemi luonnehtii ”tärkeimmäksi yksittäiseksi esimerkiksi mitan käsitteen merkityksessä tapahtuneista muutoksista” (126–127). Se ajaa setvimään käytännön mittaamisen ja mitta-teorioiden välisiä suhteita. Siksi Perhoniemen argumentti mittaamisen ja maailmankuvan keskinäisyydestä on vakuuttavin tämän tapauksen kohdalla. Hän kiinnittää monipuolisesti huomiota eri toimijoiden kokemuksiin: ”Mittoja käyttävien kansalaisten näkökulmasta metri ei ollut niinkään ’luonnollinen’ vaan pikemminkin täysin abstrakti. Vanhat mitat olivat sidottuja mitattuihin asioihin ja paikallisessa yhteisössä vallitseviin sosiaalisiin normeihin.” (142) Tiedemiehille luonnollisena näyttäytyvä metri oli kansalaisille epäluonnollinen: se poikkesi totutusta ja vaati uudenlaista maailmanjäsenystä (142–145).

Perhoniemi osoittaa, kuinka mittaukset ja uusi mittaustieto maapallon epäsäännöllisyydestä pakkottivat muotoilemaan uudelleen metrin määritelmää. Lopulta tämä pituusyksikkö vakiinnutettiin tosiasiaksi ja sopimuksella määritetyksi mittanormaaliksi, joka on olemassa osana jaettua metrologista verkostoa. Bruno Latourin metrologian ja verkoston käsitteitä hyödyntävä metrin omaksumistulkinta jää Perhoniemeltä kuitenkin harmillisen pinnalliseksi. Hankkeen leviämisen moninaisuus sivuutetaan yhdessä kappalessa:

”Metrijärjestelmä otettiin käyttöön ensin Portugalissa vuonna 1814, Hollannissa ja Belgiassa 1820, Luxemburgissa 1830 ja Ranskassa 1837 uudelleen. 1800-luvulla järjestelmä levisi suureen osaan Euroopan ja Etelä-Amerikan maista, seuraavalla vuosisadalla lähes kaikki muut valtiot seurasivat perässä. Motivaatio rakentaa metriverskosto oli tuolloin aiempaa suurempi: 1800-luvulta lähtien teollistuminen ja rautatiet vaativat täsmällisempiä yhteisiä mittoja. Kouluissa opetettiin metrijärjestelmää, mikä tuotti tulosta sukupolvessa.” (163–164)

Tässä melkein kaikki. Syvällisempi paneutuminen kansainvälisiin käytännönnottoneuvotteluihin, englantilaisten vastarintaan ja esimerkiksi Portugalin myötämielisyyden taustoihin olisivat mahdollistaneet verkoston syntymisen ja toiminnan täyteläisemmän käsittelyn. Idea ei liikkunut suoraviivaisesti vaan mutkitellen esittelystä käyttöön- ja vastaanottoon. Käänteiden selostaminen lukijalle olisi näyttänyt, kuinka mittakäsitteet ja -käytännöt tosiasiallisesti muuttuivat Ranskan ulkopuolella.

Perhoniemen rajausta mitan käsitteelliseen historiaan kaipaisi perusteellisempaa selvitystä siitä, missä muodossa mitat määrittävät ihmisen ymmärrystä maailmasta: teorioina, käytäntöinä vai näiden vuoropuheluna? Kysymys on tieteen historian ja Perhoniemen argumentin kannalta ohittamattoman keskeinen. Hahmottaessaan mitan muunnelmilla kehityskaarta ihmisen tavoille jäsentää mitatun maailmaa Perhoniemi tuntuu lopulta antavan enemmän kysymyksiä kuin vastauksia. Tämä konkretisoituu loppuluvun sisältämään kysymyslistaan (187). Filosofit haastaa lukijan esimerkiksi pohtimaan, mitä mittaaminen todella on: hallintaa ja manipulaatiota vai todellisuuden kuvaamista? Vastaukset näihin kysymyksiin eivät ole yksiselitteisiä, mutta tieteen historialliseen ja filosofiseen tutkimukseen tukeutuvaa vastaamista on perustellusti mahdollista yrittää.

Mittaamisen merkitystä ihmisen tiedolle maailmasta ei voi kiistää, mutta enemmän odottaisi tarkennusta siihen, millainen tuo merkitys on. Perhoniemi nostaa esiin viisi mittojen muunnelmista kumpuavaa teemaa, jotka hänen mukaansa puhuttelevat nykyajan ihmistä. Hän käsittelee ansiokkaasti sitä, miten eri mittojen yhteensopivuus ja -sopimattomuus tulisi huomioida ja kuinka mitat normatiivisuutensa vuoksi pitävät sisällään valtakäsymyksiä. Lisäksi hän tuumii mittojen suhteellisuutta ja yleispätevyyttä (178–186).

Lukijassa herää kuitenkin uteliaisuus eri aikana eläneiden ihmisten tapoihin ymmärtää mitat. Miten metrijärjestelmää puolesta ja vastaan puhuneet perustelivat näkökulmiaan ja mitä se paljastaa heidän maailmankuvastaan? Laajempi pureutuminen tapausten historialliseen kontekstiin olisi lisännyt tutkimuksen tieteenhistoriallista omaperäisyyttä. Antaakseen kattavia vastauksia Perhoniemen olisi saatanut olla viisasta keskittyä nytkin ajatuksellisesti vahvimpaan, ominta-keisimpaan ja antoisimpaan keskusteluun metristä.

Perhoniemen väitös on ajatuksia herättävä kokonaisuus. *Mitan muunnelmien* löytää kiintoisia tasoja mittaamiskeskeisestä nykyisyydestämme. Työn yhtenä tavoitteena oli tutkia mittaamisen käytäntöjä historiallisesti ja siten ymmärtää mittojen ny-

kyistä moninaisuutta. Perhoniemi onnistuu osoittamaan, kuinka mittakäsitteissä piileviä todellisuusoletuksiamme ei tule ottaa itsestäänselvyyksinä. Näin hän havainnollistaa hienosti tieteen historian vangitsevuutta ja vapauttavuutta. Sujuvasti kirjoitettu kirja on antoisaa luettavaa kaikille tieteen historiasta ja filosofiasta kiinnostuneille – niin tutkijoille, opiskelijoille kuin harrastajillekin.

Vitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. esim. Lorraine Daston & Peter Galison, *Objectivity*. Zone, New York 2007; *Histories of Scientific Observation*. Toim. Lorraine Daston & Elizabeth Lunbeck. University of Chicago Press, Chicago 2011; Barbara J. Shapiro, *A Culture of Fact, England 1550–1720*. Cornell University Press, Ithaca 2000.
- 2 Ks. esim. *Science and Empire. Knowledge and Networks of Science Across the British Empire 1800–1970*. Toim. Brett M. Bennett & Joseph M. Hodge. Palgrave Macmillan, London 2011; Bernard Lightman, *Victorian Popularizers of Science. Designing Nature for New Audiences*. University of Chicago Press, Chicago 2007; *Scientists and Scholars in the Field. Studies in the History of Fieldwork and Expeditions*. Toim. Kristian H. Nielsen ym. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2012; Kapil Raj, *Relocating Modern Science. Circulation and the Construction of Knowledge in South Asia and Europe, 1650–1900*. Palgrave Macmillan, London 2007; *The Brokered World. Go-betweens and Global Intelligence, 1770–1820*. Toim. Simon Schaffer ym. Science History Publications, Sagamore Beach, Mass. 2009.

ANTTI KERO

”Käy päähän kuin metrinen halko” – mittaaminen käytännössä

”Mitan käsite on ollut filosofian ja tieteen perinteessä tärkeässä ja keskeisessä asemassa. Sitä ei kuitenkaan ole analysoitu samassa määrin ja samalla tarmolla kuin muita antiikin filosofiasta meille periytyneitä käsitteitä [...] [Sitä on] pidetty [...] pelkkänä toimivana tieteen työkaluna tai filosofisten rakennelmien käsitteelli-

sesti ongelmattomana osatekijänä.” (9–10)

Näin saa toimeksiantonsa Tuukka Perhoniemen tutkimus ja kirja *Mitan muunnelmien*.

Voisiko juuri tämä mittojen ja mittausten ydinpiirre – läpinäkyvyys, itsestäänselvyys, ongelmattomuus, käytännöllisyys – olla osasy mittausten ällistytävään menestystarina-

viimeisen parin vuosisadan aikana? Varsinkin SI-järjestelmän vakiintumisesta alkaen ihmiskunta on mittaamalla laajentanut tajuntaansa taatusti enemmän kuin puhtaasti (tai edes LSD-päissään) ajattelemalla olisi kyetty. Äskettäin havaittujen Higgin hiukkasen ja Hubblen ’syvän kentän’ välille mahtuu noin 42 havaittua kymmenen potenssia. Ne tarjoavat

maailmankuvallemme mielipuoliset mittakaavojen syöverit, joita tuskin oli etukäteen kuviteltavissakaan¹. Mutta mitattavissa ne ovat silti olleet, ja paljolti siksi, että yhteisistä mitoista on päästy sopimukseen.

Mitan muunnelmat kuvaa ansiokkaasti, miten eri mittajärjestelmien kanta, vaikkapa sekunti tai kilogramma, ei ole päätettävissä teoreettisesti, siis vaikkapa Pythagoraan lauseella, vaan perusmitta on pohjimmitaan sopimuskysymys. Metrisysteemiä luotaessa 1870-luvulla tämä poliittinen piirre otettiin todesta: pituusyksikkö pyrittiin kiinnittämään johonkin muuttumattomaan luonnon ominaisuuteen sen sijaan, että olisi käytetty viitearvona vaikkapa – vaihtuvaisen – hallitsijan kyynärvarrta. Tasa-arvon hengessä kansainvälinen mittoja pohjittu komitea päätti kiinnittää metrin neljännesmiljoonasosaksi Maan meridiaanista! Ja ei kun kolmiomittaamaan. Loogisesti tämä vaihtoloinen ja kallis hanke oli aika älytön – olisihan mikä tahansa sopivaksi koettu pituus ollut aivan yhtä hyvä perusmitta. Poliittisesti hankkeella oli kuitenkin suuri merkitys: mitat haluttiin sitoa pysyvään luontoon, joka olisi sama kaikille ja aina.

Luontoon tukeutuva yksiköiden määrittäminen teki SI-järjestelmästä kumouksellisen: se jätti vanhoihin mittayksiköihin tunkkaisen maun. Jo taantuneen amerikkalaisen autoteollisuuskaupungin Detroitin edistyskellisin autotallirock-bändi The White Stripes väläytti 1999, että sähköauton kehityksellä ei ole tulevaisuutta, koska bensaakaan ei mitata metrijärjestelmässä². Samana vuonna NASA menetti satoja miljoonia makसानeen MARS-luotaimen tuumamitoissa toimitettujen osien vuoksi³. Tapaukset juolahtavat joskus mieleen olutta ostaessa, kun päätyy vaistomaisesti puolen litran tölkkikokoon litrahinnaltaan halvemman mutta taantumuksellisen *pinin* sijaan.

Nykyjärjestelmään pohjautuvaan mitan muunneltamaan kytkeytyy Perhoniemen mukaan olennaisena osana myös mittausvirheiden huomiointi – lähtien aina meridiaania kolmiomittanneiden retkikuntien tulosten asianmukaisista virhe-arvioista. Tilastollisuus onkin nyky-

sessä mittakäsitteessä kenties kaikkein keskeisintä: mittaus ymmärretään, tai ainakin pitäisi ymmärtää, tilastollisena prosessina, jossa mitattavan suureen todennäköisyysjakaumaa estimoidaan. Nimenomaan tässä statistisessa mielessä mittaamisen perusteita tutkitaan edelleen aktiivisesti ja tuloksia hyödynnetään kehitettäessä mahdollisimman tehokkaita käytännön mittausmenetelmiä⁴. Mittauksen nykymuunnelman historia ei siis ole vielä valmis.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. mainio verkkosivu, jossa pääsee zoomailemaan maailmankaikkeuden mittakaavoja: *The Scales of the Universe 2*: <http://htwins.net/scale2/>
- 2 The White Stripes: The Big Three Killed My Baby (1999): *don't let'em tell you the future's electric! cause gasoline is not measured in metric.*
- 3 Andrew Pollack, *Missing What Didn't Add Up, NASA Subtracted an Orbiter.*

New York Times 1/x/99: ”Tästä tulee vielä varoittava kertomus, jota toistetaan ikuisuuksiin saakka, kun perehdytään metrijärjestelmään fysiikassa aina peruskoulusta ja lukiota korkeakoulutasolle saakka”, toteaa Yhdysvaltalaisen tutkijoiden liiton (FAS) avaruusohjelman johtaja John Pike.”

- 4 Esim. Petteri Piironen on väitöskirjassaan *Statistical Measurements, Experiments and Applications*. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki 2005, ja myöhemmissä töissään kehittänyt uutta fundamentaalista matemaattista käsitteistöä ja työkaluja tilastollisten mittausten tarpeisiin. Työn päätuloksia on mm. kahden eri tilastollisen mittausten vertaaminen matemaattisessa mielessä. Piironen kehittämää välineistöä on vastikään hyödynnetty Sodankylän geofysiikan observatoriossa tehtävässä optimaalisten tutkimustausten kehitystyössä: ks. Lassi Roininen ym., *Perfect Radar Pulse-Compression via Unimodular Fourier Multipliers. Inverse Problems and Imaging*. Vol. 8. No. 3, 2014, 831–844. Observatorio juhlii tänä vuonna 100-vuotista mittaushistoriaansa (www.sgo.fi).

ravintola

Telakka

Tullikamarin aukio 3 | 33100 Tampere
03 225 0700 | fax. 03 225 0740
carneval@telakka.eu | www.telakka.eu

KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, esse-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyön- teeseen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyön-teeseen. Lehden teemakokonaisuudet koostetaan kutsuartikkeleista. Lehdelle tarjotuissa tieteellisissä artikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä: ainakin yksi toimituksen ulkopuolinen asiantuntija arvioi käsikirjoituksen.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muotoilutoimintoja (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’vihertiipertäjien’ filosofian.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursivin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsittelen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätösikossa voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitetointoa. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakuli 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkinällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan sukunimi ja etunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Koitelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmestymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkaisuvuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Immanuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyhtinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fennica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saateviestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan julkaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosivuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, taholla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on hankalaa, että keskustelu puuroutuu.”